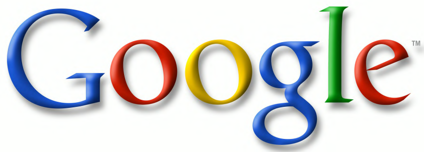

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

P‘awstosi Buzandats‘woy Patmut‘iwn hayots‘ i ch‘ors ...

Digitized by Google

XP 2078

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

ՆԱԽՆԵԱՑ

ՓԱՒՍՏՈՍ ԲՈՒԶԱՆԴԱՑԻ

Digitized by Google

Digitized by Google

ՓԱՒՍՏՈՍԻ

ԲՈՒԶԱՆԴԱՑՒՈՅ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

Ի ՉՈՐՍ ԴՊՐՈՒԹԻՒՆՍ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

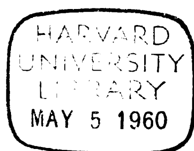
ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՑՆ ՂԱԶԱՐՈՒ

ՅԱՄԻ 1889 ՌՅԼԹ

Digitized by Google

Digitized by Google

ԱՌ ՀԱՆԴԻՊԵԱԼՍ ՄԱՏԵՆԻՍ

Զփաւստեայ բուզանդացւոյ պատմագրէ եր-
րեակ խնդիրք են. նախ՝ թէ յորմէ ազգէ էր, եր-
կրորդ՝ թէ յոր լեզու պատմագրեաց, և երրորդ՝ թէ
արդեօք թերի իցէ մատեան նորա առ մեզ հասեալ
եթէ ամբողջ։

Նա ինքն 'ի սկզբան վեցերորդ գրոցն (էջ 268)
խոստանալով 'ի ստորոտ պատմութեանցն տալ զին-
քենէ տեղեկութիւն, պատմէ 'ի հինգերորդ գլուխ
նորին (էջ 273) զՓաւստոսէ ումեմնէ եպիսկոպոսէ.
և 'ի յաջորդ գլուխն ասէ, թէ "Էր եղբայր մի
Փաւստեայ եպիսկոպոսի... և էին լեալ սոքա ազգաւ
Հոռոմ„։ Զայս բան եթէ զինքենէ ասցէ ոք մատե-
նագրին ասացեալ, ահա յայտնի իսկ երևի ազգ
նորա։ Բայց ոմանք կարծեօք վարեցան. թէ զուցէ
'ի ստորևն խոստանալով պատմել զանձնէ, չիցէ նա
ինքն յիշատակեալն յառաջագոյն։ Սակայն և այլ
հաւաստիք առ ձեռն կան մեզ։ Զի նոյն ինքն դար-

Digitized by Google

ձեալ 'ի վախճան երրորդի դպրութեանն (էջ 58) կոչի ժամանակագիր Ցունաց։ Եւ մերոյս Ղազարայ Փարպեցւոյ կոչելովն զնա բուզանդացի, (էջ 2 և 11) բնիկ քաղաքն իսկ նորա Բիւզանդիոն և զկարծիս զայս հաստատէ։ Բայց առ քննողս հաստատագոյն ևս վկայեն այսմ կերպարանք բանից նորա, որով բազում ուրեք ջանայ ընդ վայր հարկանել զազգս Հայոց. զնախնիսն մեր առ հասարակ եպերելով, որպէս ոչ 'ի սրտէ՝ այլ կեղծաւորաբար անդստին 'ի սկզբանէ ընկալեալ նոցա զհաւատս (էջ 33), և զիշխանութիւն կաթողիկոսաց ազգիս սահմանելով յօրհնութիւն ևեթ հացին սեղանոյ արքային (էջ 232). և դարձեալ յաճախագոյնս յօդելով եպերանս զազգէս, որ մանաւանդ ատելւոյ են բանք և ոչ համազգւոյ։ Վասն որոյ Փարպեցին կարի ճարտարութեամբ, իբր անբասիր առնելով զնա, զպատշաճ կարծիսն տայ զնմանէ. “ Արդ 'ի Բիւզանդիոն, ասէ, յայնպիսում քաղաքի և 'ի մէջ այնչափ բազմութեանն ուսելոյ վարժեալ այրն Փաւստոս, այնպիսի ինչ արդեօք անհաճոյս լուղաց բանս կարգէ՞ր 'ի պատմութեան իւրում. քաւ և մի լիցի։ Ուստի և անհաւատալի իմում տկարամտութեանս կարծեցեալ գործն, ասեմ՝ թէ գուցէ այլ ոք յանդուգն և անհրահանգ բանիւ լրբաբար ձեռն արկեալ յիւրն, գրեաց զինչ պէտս ըստ կամի. և կամ զի ուրուք անկարեալ դիպողս՝ այլաբանեալ չհասեաց, և անուամբ Փաւստոսին զիւրոյ յանդգնութեանն սխալանս համարեցաւ ծածկել„։

Բայց զի նոյն ինքն պատմագիրն յերրորդում դպրութեան 'ի գլուխն երկոտասաներորդ (էջ 29)

՚ի Թուելն զիշխանս տոհմից հայկազանց, ընդ նոսա
համարի և զիւրն յասելն. “Զմերոյ տոհմի ազգի
իշխանն Սահառունեաց„. Հարկ է ապա ասել, զի
յոյն գոլով յազգէ՝ Թերևս յազգականութիւն տանն
Սահառունեաց խառնեալ էր, կամ ՚ի Սահառու-
նւոյ ումեմնէ ՚ի Բիւզանդիոն ծնեալ։

Արդ զի յոյն էր սա ազգաւ, կարծեցին ոմանք
զի և ՚ի յոյն լեզու պատմագրեաց։ Բայց հմուտք
հայեցի բարբառոյ և ոչ մի ինչ հետս Թարգմանու-
Թեան ՚ի գիրս յայս նշմարեն. մանաւանդ զի և ոչ
միշտ ազգ շարագրողին զշարագրածոյն հաւաստեալ
ցուցանէ զբարբառ։ Զի ահաւանիկ և Ագաթանգեղոս
՚ի հայ լեզու պատմագրեաց, այլ ինքն հռոմայեցի էր
ազգաւ. ընդ որ եթէ տարակուսեսցի ոք, զաներկ-
բայելի լուծումն տարակուսանացն գտցէ ՚ի սկիզբն
Ագաթանգեղեայ մատենին՝ որ ընդ հուպ ելցէ ՚ի
լոյս։ Ապաքէն դժուարին Թուի յայր օտարազգի
ներհուն հայկաբանութիւնն ՚ի գիրս յայս երևեալ.
սակայն և ընդ Ագաթանգեղեայ հայկաբանութիւնն
նոյն զարմանք են, զի հռոմայեցին հաւասար մերազ-
նեայ ընտիր մատենագրացս հայկաբանէ։ Ապա ասելի
է. զի որպէս Տերենտիոս կարքեդոնացին առ հռոմայե-
ցիս վարժեալ՝ հրաշազան օրինակ լատին բարբառոյ
զքերթածս իւր եթող, ըստ նմին օրինակի և Փաւս-
տոսս այս յոյն և Ագաթանգեղոս հռոմայեցի վար-
ժեալք ՚ի մանկութենէ ՚ի մերս բարբառ՝ կարողք ե-
ղեն որպէս բնիկ իւրեանց բարբառովն պատմագրել
նովաւ։ Իսկ զի Պրոկոպիոս յիշէ գիրս իմն անուա-
նեալ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ, յորմէ ինչ ինչ նման

Digitized by Google

սմին առեալ պատմէ, և զի Փարպեցին նովին անուամբ զգիրս զայս յորջորջէ, ապա ուրեմն եթէ չիցէ այլ մատեան համանուն՝ զընթերցեալն նորա յոյն օրինակ թարգմանութիւն հայ բնագրիս մարթ է համարել, և կամ զի սորին մատենագրի յերկաքանչիւր բարբառս իցէ պատմագրեալ։

Մնայ արդ երրորդ խնդիրն իրաւապէս երկբայելի. զի 'ի սկիզբն գրոցս դպրութիւն երրորդ արձանագրելով, երկու այլ դպրութիւնս նախագրեալս հարկ է վարկանել։ Սակայն և 'ի հակառակէն նոյն ինքն մատենագիրն յայտ առնէ յիւրում յառաջաբանին՝ քառեակ գիրս գրեալ. և ահա չորք գիրք յերրորդէն մինչև ցվեցերորդն պահին։ Ապա մարթ է կարծել, զի երկու այլ նախորդ դպրութիւնք ոչ սորին պատմագրի իցեն, այլ այլոյ՝ զորս նոյն ինքն 'ի յառաջաբանին յիշատակէ, ոյք 'ի քարոզութենէ Թադէի մինչև ցկատարումն Գրիգորի մերոյ Լուսաւորչին պատմագրեցին. յորոց մի և զԱգաթանգեղեայ գիրսն անշուշտ համարելի է, որում զհետ յաջորդեն գիրքս այս։ Յայն սակս իսկ թուի յաւելուլ ամենայն գրչագրաց առ հասարակ, և կամ թերևս մատենագրին իսկ, զբառս ՍԿԻԶԲՆ զհետ մակագրին երրորդի դպրութեանն, որպէս զի մի ոք տարակուսեալ՝ թերի զմատեանս զայս համարիցի։

Բայց թէպէտ և սկիզբն այսր ինքնուրոյն մատենի ամբողջ և անթերի թուի մեզ, այլ գոյ կասկածել նախ, զի թերևս և այլ մատեան ուրոյն զնախնեացն մերոց իցէ սորա յօրինեալ, և նովին անուամբ կոչեցեալ զայն ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ, ուստի նո-

Digitized by Google

րին Պրոկոպեայ իցէ առեալ զիրսն Աբգարու Թագա-
ւորին մերոյ. զոր և ըստ օրինակագրիս առասպելախառն
ածոյ պատմագրէ։ Որպէս զի և զանանուն պատմա-
գիրն, զորմէ անոճ իմն յաղագս Հայկայ կակազել
ասէ Խորենացին, զսա կարծեցին ոմանք։ Եւ երկ-
րորդ կասկածելի է, զի և քառեակ գիրքս այս մա-
սամբ իմն 'ի վերջ կուսէ Թերի գտանիցին։ Քանզի
'ի սկիզբն վեցերորդի դպրութեանն, որպէս ասացաք,
խոստանայ պատմագիրն՝ 'ի ստորոտ ամենայն պատմու-
Թեանցն տալ զինքենէ տեղեկութիւն. և մինչ չև 'ի
ստորոտն հասեալ՝ 'ի գլուխն վեցերորդ զՓաւստեայ ու-
մեմնէ եպիսկոպոսէ Հարևանցի իմն պատմէ, յետ կոյս
մատենին ոչ ինչ զանձնէ տալով տեղեկութիւն։ Ուս-
տի մարթ է կարծել՝ զի ստորոտ պատմութեանցն՝ ուր
ստուգապատում առնէրն զինքենէ նմին դժբախտու-
Թեան իցէ հանդիպեալ, որում հանդիպեցան մերոյս
քերթողահօր տաղքն յինքն և 'ի Սահակ Բագրատու-
նի, յաւելեալք 'ի վերջ կոյս երրորդ գրոց պատմու-
Թեանն, որ 'ի ցանկս գլխոցն ևեթ նշանակեալ՝ ոչ ու-
րեք 'ի գիրսն երևին։ Արդ եթէ արդարև կասկածանքս
այս չիցեն տարապարտ, և ժամանակին օգնականու-
Թեամբ լրասցի Թերին, յայնժամ Թերևս լիցի մեզ
ստուգագոյնս ինչ հաւաստել զմատենագրէս. զի առ
այժմ աւելի ինչ քան զայս ասել ոչ ունիմք։ Իսկ յա-
ղագս չհամաձայնելոյ ժամանակագրութեան սորա
ընդ հաւատարմագոյնս 'ի մերոց պատմագրաց՝ ոչ է
մեզ անկ վիճել։

Հնգեակ օրինակաց բաղդատութեամբ առաջիկայ
տպագիրս արարաւ. յորոց մին հնագոյն և անթուա-

կան ՚ի ներհուն գրչէ գրեալ, որում մանաւանդ ըզ-հետ չոքաք, զկարեւոր զանազանութիւնս այլոց օրինա-կացն առ ՚ի ստորեւ իջից նշանակեալ՝ ըստ մերում առ ՚ի բազմաց վկայեալ հաւատարմութեան։ Բայց խոստովանիմք զի առ ձեռին գտեալ օրինակքս չեղեն բաւական յանսխալ տպագրութիւն. քանզի բազում ուրեք և ՚ի յայտնի վրիպակսն ամենեքին համա-ձայնէին, թերեւս անդստին ՚ի միոջէ օրինակէ գա-ղափարեալք։

(1832)

Յիսուն և աւելի ամօք յառաջագոյն՝ այսչափ և այս-պիսի էր թուեցեալն բանասիրաց ժամանակին զՓաւս-տեայ և զգրոց նորա, լիուլի համառօտեալ ՚ի յառա-ջաբանի առաջնոյ տպագրիս, զոր և հաձոյ թուեցաւ մեզ թողուլ անփոփոխ։ Սակայն և զայս յաւելուլ ՚ի դէպ համարիմք՝ զի ՚ի բարգաւաճել պատմական ուս-մանց և հետազօտութեանց, և քննադատից փոփոխեցան կարծիք. և որ [illegible] համարեալ էր ՚ի Ջամչեանէ և յայլոց, զնա Պատկանեանն Քերովբէ յիւրում տպա-գրին որ ՚ի քաղաքամայրն Ռուսաց (1883), ոչինչ յեր-կուացաւ կոչել անհամեմատ ՚ի [illegible] [illegible] արդարախօս, գանգատելով իմն [illegible] ար-դեանց [illegible] ՚ի [illegible]։ Այսչափ ՚ի փոփոխել ժամանակաց՝ կրեցին փոփոխութիւն և կար-ծիք, զոր և զայլոց ոմանց ՚ի պատմչաց մերոց զնոյն լեալ տեսանեմք։

Դարձեալ և զբարբառոյն որով դրոշմեալ յօրինե-ցան այս գիրք, երկպառակ եղեն միշտ կարծիք բանա-

սիրաց. զի ոմանց թուեցաւ ասել 'ի յունականէն 'ի մերս փոխեալ, և այլոց՝ յասորւոյն, անդստին յաւուրց թարգմանչացն՝ 'ի կէս հինգերորդի դարուն, որպէս ընտրութիւն ոճոյ լեզուին և քաջայարմար շարադրութիւն՝ ընծայութիւնք են հաւանութեան. իսկ և ոմանց՝ յերկուց գրոց՝ 'ի յոյն և յասորի սկզբնագրաց 'ի մի զուգեալ 'ի Հայ թարգմանչէն։ Կայցի ոք զայսոսիկ որպէս և ախորժէ, մինչև ստուգագոյնս ինչ մարթասցի վճռել բանասիրութիւն։

Թարգմանեցան այս գիրք նաև ի գաղղիական և 'ի գերմաներէն լեզուս։

Յետ առաջնոյ տպագրիս՝ հանդիպեալ մեր և այլոյ անթուական գրչագրի, թէպէտ և ոչ հին և ոչ զերծ 'ի վրիպանաց, յաւելաք 'ի սմանէ 'ի ստորև իջիցն՝ տարբերութիւնս սակաւս ընթերցուածոց, որպէս և ինչ ինչ 'ի Պատկանեան տպագրէն։

Digitized by Google

ԲՈՒԶԱՆԴԱՐԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ

ԽՈՍՏԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ՆԱԽԱԳԻՏԵԼԻ

ԱՅՍ *իննէ է 'ի դպրութիւնս երրորդ՝ պատմութեանցս. ժամանակագիր կանոնք մատենից, և անուամբն դպրութիւնք երեք, այս ինքն են սորա չորք մատեանք. և չորեքին միոյ իրաց յիշատակարանք են, յիշեցուցիչք պատմութեանց ազգացն հայաստան աշխարհին որդւոց Թորգոմայ։ Այս ինքն կարգ անցելոց իրաց, գործք և վարք մինչև ցիւրաքանչիւր ելս յաշխարհէս քահանայապետաց սրբոց արանց աստուծոյ, և թագաւորաց տէրանց աշխարհաց արշակունեաց, և զօրավարաց՝ արանց անուանեաց քաջ նախարարաց, և խաղաղութեան և պատերազմին և շինութեան և աւերածոյ և արդարութեան և անօրէնութեան և աստուածպաշտութեան և ամբարշտութեան. ժամանակագիր արարեալ 'ի թագաւորութենէն Խոսրովու որդւոյ Տրդատայ մինչև 'ի միւս վերջին ժամանակն վատթարելոյ թագաւորացն Հայոց, և 'ի քահանայապետութենէն Վրրթանայ որդւոյ Գրիգորի առաջնոյ քահանայապետի մինչև ցայնոսիկ 'ի վերջինսն՝ որք կային գլխաւորք եպիսկոպոսք Հայոց, մի ըստ միոջէ կարգօք թուօք և համարօք կանոնեալ դրոշմեալ նկարեցի իւրաքանչիւր գլխովք։ Եւ չորս խոստմունս չորից չորեցունց դպրութեանցս յիւրաքանչիւր իւր գլուխս պատուաստեցի մինչև 'ի կատարած սորին, առ 'ի զգուշութիւն ժառանգել՝ որք միանգամ կամին սրտի մտօք հասու լինել սմին զոր ասելոցս եմ։*

Digitized by Google

ԽՈՍՏՈՒՄՆ ԵՐՐՈՐԴ

ԿԱՆՈՆՔ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՑ ՄԱՏԵՆԻՑ ՄԻՆՉԵՒ ՑՔՍԱՆ ԵՒ ՄԻ

Ա. Յաղագս որ ինչ յետ քարոզութեանն Թադէոսի Առաքելոյ յերկրին հայաստան աշխարհին որդւոյ Թորգոմեայ։

Բ. Յաղագս մեծի առաջնոյ քահանայապետին Գրիգորի, և նոցունց շիրմանցն։

Գ. Յաղագս թագաւորութեանն Խոսրովու որդւոյ Տրդատայ, և Վրթանայ մեծի քահանայի որդւոյ Գրիգորի։

Դ. Յաղագս երկուց տոհմանցն՝ որք անղաւակեցան, Մանաւազեանքն և Որդունիք, 'ի մէջ հայաստան աշխարհին։

Ե. Յաղագս որդւոց քահանայապետին Վրթանայ, որոց անուանք էին երիցուն Գրիգորիս, և երկրորդին Յուսիկ։

Զ. Յաղագս Գրիգորիսի՝ որդւոյ Վրթանայ, և նորուն վախճանին, և տեղին՝ ուր եգաւն։

Է. Յաղագս մարտի պատերազմին հինին եկելոց յարշաւանաց թագաւորին Մազքթաց յաշխարհն իշխանութեան Հայոց թագաւորին, և կամ որպէս սատակեցաւ նա զօրօքն իւրովք հանդերձ։

Ը. Յաղագս մայրեացն անկելոց, և պատերազմացն ընդ Պարսս, և ազգահատութեան տան նախարարացն տոհմին Բզնունեաց։

Թ. Յաղագս Բակուրայ բդեշխի, որ ապստամբեաց յարքայէն Հայոց. և թէ զիարդ սատակեցաւ 'ի զօրացն Հայոց, և փոխանակ նորա լինէր բդեշխ Վաղինակ սիւնի։

Ժ. Յաղագս Յակոբայ եպիսկոպոսին Մծբնայ։

ԺԱ. Յաղագս մեծի պատերազմին Պարսից և Հայոց ընդ միմեանս, և անկանելոյ 'ի պատերազմին մեծի զօրավարին Վաչէի, և մահուան թագաւորին Խոսրովու, և փոխելոյ յաշխարհէ հայրապետին Վրթանայ։

ԺԲ. Յաղագս թագաւորելոյ Տիրանայ յետ հօր իւրոյ 'ի վերայ Հայոց աշխարհին։ Սոյնպէս և Յուսիկ յետ իւրոյ հօրն Վրթանայ կալաւ զաթոռ հայրապետաց. և կամ որպէս սպանաւ 'ի Տիրանայ արքայէ վասն յանդիմանելոյ զթագաւորն։

ԺԳ. Յաղագս թէ զիարդ յետ մահուն Յուսկան անառաջնորդ լինէր երկիրս Հայոց. և ոչ որդիքն Յուսկան լինէին արժանի հօրն աթոռոյ։

Digitized by Google

ԺԴ. Յաղագս վարուց Մծբին Դանիէլի՝ առն աստուծոյ, և կամ որպէս յանդիմանեաց զԹագաւորն Տիրան, և կամ որպէս պատուհասեալ մեռաւ 'ի նմանէ։

ԺԵ. Յաղագս որդւոցն Յուսկանն, եԹէ որպէս ընԹադրեալ առ ոտն հարին զմեծ քահանայութեան զաստուծոյ զպատիւն։

ԺԶ. Յաղագս Փառինայ, որ կալաւ զաԹոռ հայրապետացն։

ԺԷ. Յաղագս Շահակայ, որ էր 'ի զաւակէ Աղբիանոսի եպիսկոպոսի, որ յաջորդեաց զտեղի հայրապետացն յաԹոռոց. և Թէ որպէս յայնմ ժամանակի յերկիրն Հայոց Թողեալք զտէր և զպատուիրանս նորա։

ԺԸ. Յաղագս հայր մարդպետի, որ վասն խրատ տալոյ Թագաւորին՝ տայր կոտորել զազգս նախարարացն Հայոց։

ԺԹ. Յաղագս որդւոցն Յուսկանն, Պապայն և ԱԹանագինէին, եԹէ որպէս կամ զիարդ սատակեցան յանօրէնութեան իւրեանց 'ի տեղին սուրբ։

Ի. Յաղագս Տիրանայ Թագաւորին, եԹէ որպէս մատնեցաւ յիւրմէ սենեկապետէն 'ի Փիսակայ սիւնոյ, եԹէ որպէս կորեաւ, և 'ի խաղաղութեան ժամանակի յանկարծակի գերեցաւ 'ի Վարազէ իշխանէն պարսկէ. և կամ որպէս ամենայն երկիրն Հայոց ընդ նմին կորեաւ և կործանեցաւ։

ԻԱ. Յաղագս Թէ որպէս ժողովեցան միաբանութեամբ ամենայն նախարարքն Հայոց, և չոգան ածին զԹագաւորն Յունաց իւրեանց 'ի Թիկունս օգնականութեան յերկիրն Հայոց. և կամ որպէս եկն Թագաւորն Պարսից բազում զօրօք, և կոտորեալ լինէին զօրքն Պարսից 'ի զօրացն Յունաց և 'ի միացորդաց Հայոց. և Ներսեհ արքայն Պարսից յերկրէն Հայոց միաձի ճողոպրեալ յերկիրն Պարսից փախստական անկանէր։

Digitized by Google

Digitized by Google

ԲՈՒԶԱՆԴԱՐԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ

ԵՐՐՈՐԴ ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

ԻՍԿԻԶԲՆ*

ԳԼՈՒԽ Ա.

Ցաղագս որ ինչ յետ քարոզութեանն Թադէոսի Առաքելոյ յերկիրն հայաստան աշխարհին. կանոնք ժամանակագիր մատենից:

Ի ՔԱՐՈԶՈՒԹԵՆԷՆ Թադէոսի Առաքելոյ և նորուն յելից և 'ի մարտիրոսութենէն մինչև ի կատարումն վարդապետութեանն Գրիգորի և իւրոյ հանգստեանն, և յառաքելասպան Սանատրկոյ արքայէն մինչև յակամայ հնազանդելն հաւատոցն, և 'ի նորուն հանգստեան արքային Տրդատայ զանցեալ իրացն զառաջնոցն զվարսըն լուացին, և որ ծնոցուն հակառակ ընդդիմակաց, այն ամենայն 'ի ձեռն այլոցն գրեցան: Բայց և մեք 'ի մերում աստ եդաք փոքր 'ի շատէ 'ի կարգի պատմութեան, ոչ զանց արարեալ թողաք վասն պատշաճի իրաց կարգին: Վասն զի է ինչ մեր պատմութիւն՝ որ առաջին է, և է ինչ՝ որ վերջին է. իսկ որ միջին ինչ եղև, այն 'ի ձեռն այլոց գրել գրեցաւ: Բայց զի մի 'ի միջի մերոյ պատմութեանս ընդհատ երևեսցի հուն մի, նշանակեցաք. զոր օրինակ աղիւս մի կարգած 'ի մէջ որմոյն շինուածոյ, 'ի կատարումն բաւանդակութեան: Այս ինչ որ ինչ յետ այսորիկ կարգի, աստ պատմի ատենին առ սմին:

* Յօրինակի փում. Երրորդ դպրութեանն սկիզբն է:

Digitized by Google

ԳԼՈՒԽ Բ.

Յաղագս որ ինչ վասն մեծի քահանայապետին Գրիգորի և նոցունց շիրմանցն։

Արդ 'ի թագաւորութեանն Տրդատայ՝ որդւոյն Խոսրովու, լուսաւորութեամբ հաձոյական սիրով և աստուածպաշտութեամբն հաւատոյ[1] ծանօթութեամբ 'ի ձեռն Գրիգորի՝ որդւոյն Անակայ, մեծի քահանայի. և որոյ ընդ նմին կրսեր որդին Արիստակէս հօրն էր գործակից եպիսկոպոսակից յամենայն ընթացս վարդապետութեան զամենայն աւուրս կենաց իւրոց մինչև յօրն քրիստոսակոչ հանգստեանն իւրոյ[2]։ Իսկ սոցա պատրաստեցան տեղիք բնակութեան, և արժանի եղեալ շիրիմք հանգստեան. և մեծին Գրիգորի 'ի Դարանաղեաց գաւառին, 'ի գիւղն՝ որ անուանեալ կոչի Թորդան. և սրբոյն Արիստակայ որդւոյ նորա՝ յետ խոստովանութեան մահուն իւրոյ, և տարան զնա 'ի Ծոփաց գաւառէ, և եդին զնա յԵկեղեաց գաւառի 'ի Թիլն աւանի, 'ի կալուածս Գրիգորի հօրն իւրոյ։

ԳԼՈՒԽ Գ.

Որ ինչ վասն թագաւորութեան Խոսրովու՝ որդւոյ Տրդատայ. և Վրթանայ մեծի քահանայապետին՝ որդւոյ Գրիգորի։

Ապա յետ այսորիկ թագաւորեաց Խոսրով Կոտակ, թոռն Խոսրովու, որդի քաջի և առաքինւոյն Տրդատայ արքայի։ Յաւուրս սորա եկաց և եղև քահանայապետ յաթոռն հօրն, փոխանակ հօրն իւրոյ և եղբօրն իւրոյ, երէց որդին Գրիգորի Վրթանէս։ Խաղաղութիւն և շինութիւն[3], մարդաշատութիւն և առողջութիւն, պտղաբերութիւն և ստացուածաշատութիւն և շահեկանութիւն, և մեծն աստուածասէր պաշտօն 'ի հաձոյակատարն բարութիւն յամս յաւուրս

1 Յոր. միում. լուսաւոր պաշտպանութեամբն հաւատոյ։

2 Օրինակ մի. հօրն էր գործակից եպիսկոպոսակից զամենայն աւուրս կենաց իւրոց։ Իսկ սոցա, և այլն։

3 Օրինակ մի. խաղաղութեամբ և շինութեամբ։

Digitized by Google

սոցա անձեալ բազմացաւ։ Լուսաւորէր և առաջնորդէր նոցա[1] սուրբն Վրթանէս իբրև զհայր իբրև զեղբայրիւր. իրաւունք և արդարութիւն ծաղկեալ էին ՚ի դարուն յայնմ։

Զայնու ժամանակաւ երթեալ հասանէր եպիսկոպոսապետն Վրթանէս ՚ի մեծն յառաջին ՚ի մայրն եկեղեցեացն Հայոց, որ էր յերկրին Տարօնու, ուր նշանօքն եղելօք կործանեցան բագինք մեհենիցն յայնժամ, վաղ ևս առ մեծաւն քահանայապետաւն Գրիգորիւ։ Սա երթեալ կատարէր անդ, ըստ հանապազ սովորութեանն, զտեառնն զխաչական զփրկութեանն զպատարագն գոհութեան, զհաղորդութիւն չարչարանաց յիշատակի, զկենդանարարն և զազատիչն զմարմին և զարիւն աստուածորդոյն տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի։ Քանզի այնպէս իսկ սովոր էին եպիսկոպոսապետքն Հայոց, հանդերձ թագաւորօքն և մեծամեծօքն, նախարարօքն և աշխարհախումբ բազմութեամբ պատուել զնոյն տեղիս, որ յառաջ էին տեղիք պատկերաց կռոցն, և ապա յանուն աստուածութեանն սրբեցան, և եղեն տուն աղօթից և տեղի ուխտից ամենայն ումեք։ Մանաւանդ յայն ՚ի գլխաւոր տեղին յեկեղեցին ժողովել ՚ի յիշատակ սրբոցն՝ որ էին անդ, կատարել անդ ամի ամի եւթն անգամ. որք զնոյն ունէին սովորութիւն, առաւել ևս ՚ի մեծի մարգարէարան մատրանն Յովհաննու։ Սոյնպէս և յառաքելարանս տեառնաշակերտացն, սոյնպէս և ՚ի վկայարանս մարտիրոսացն ամի ամի ժողովեալք, զօր տօնին յիշատակինոցա վարուց գործոց կենաց քաջութեան խմբեալ՝ ցնծային։ Իսկ դէպ իմն լինէր ՚ի ժամանակին՝ յորում մեծ քահանայապետն Վրթանէս երթեալ շրջէր առանձինն սակաւուք, կատարել զպատարագն օրհնութեան։ Արդ որք միանգամ զհնութիւն կռապաշտութեան հեթանոսութեան զնոյն սովորութիւն[2] մինչև ցայնժամ ևս ունէին գաղտնի, ՚ի մի միաբանութիւն ժողովեալք՝ հասանէին իբրև հազարք երկու, խորհուրդ եդեալ

1 Յօրինակի միում. լուսաւորա էր և առաջնորդ նոցա։
2 Օրին. մի. ուղղութեամբ։

ընդ միմեանս՝ սպանանել զքահանայապետն աստուծոյ
զՎրթանէս։ Բայց ունէին և սակաւ մի խորհուրդ հա֊
մարձակութեան 'ի կնոջէ թագաւորին, զայն գործել.
վասն զի յանդիմանէր զնա սուրբն զասն գաղտնի շնու֊
թեան կծծութեան բարոյից պոռնկութեան։ Եւ հա֊
ւեալ պատէին զմեծ քաղաքորմն եկեղեցւոյն Աշտիշա֊
տու։ Մինչ դեռ նա 'ի ներքս մտեալ՝ զպատարագն
կատարէր, արտաքուստ բազմազօրուն փակեալ պաշարել
կամեցան։ Որոց առ հասարակ որք 'ի գնդին էին բա֊
զուկք իւրաքանչիւր՝ յետս դարձեալ 'ի վերայ իւրա֊
քանչիւրթիկանց, առանց իրիք կապելոյ՝ սքանչելապէս
կապեալ լինէին։ Այսպէս պաշարեալք ընկապձեալք
գելեալք վանեալք կծկեալք, ամենեքեան առ հասա֊
րակ յերկիր անգեալք անբարբառ կային, անխաղացք
'ի տեղւոջէն. որք էին տոհմք և ազգք աշխարհակերք
աշխարհաւերք ժանդագործք քրմացն։ Արդ այնպէս
պաշարեալք, դիզեալ կային ամբոխն 'ի գաւթի եկե֊
ղեցւոյն. զորս ելեալ իւր իսկ ինքնին Վրթանէս մա֊
տուցեալ հարցանէր զնոսա, եթէ դուք ո՞յք էք, կամ
ուստի՞ գայք, կամ զո՞ խնդրէք, կամ ուստի՞ եկիք։ Իսկ
նոցա զարդարն սկսեալ խօսել, խոստովան լինէին՝
եթէ եկաք զի աւերեսցուք զտեղիս, և զքեզ սպանցուք,
հրամանաւ համարձակեալ ակնարկելով մեծին Հայոց
տիկնոջն. այլ տէր աստուած զզօրութիւնն իւր յայտ֊
նեաց, և եցոյց մեզ՝ թէ ինքն միայն է աստուած. և
այժմ ծանեաք և հաւատացաք՝ եթէ նա միայն է աս֊
տուած։ Արդ այսպէս՝ կամք աւասիկ կծկեալք, զի և
շարժել անգամ ոչ կարեմք 'ի տեղւոջէս։ Իսկ երանե֊
լին Վրթանէս զբանն վարդապետութեանն 'ի մէջ առ֊
նոյր, հաստատէր զնոսա 'ի հաւատսն 'ի մի տէր Յիսուս
Քրիստոս, շատ ինչ խօսէր ընդ նոսա։ Ապա աղօթս
մատուցանէր, և խնդրէր յաստուծոյ. բժշկէր և ար֊
ձակէր զնոսա յաներևոյթ կապանացն և յանհնարին
կծկութենէն տանջանացն։ Եւ նոքա իբրև փրկեցան
յայնմանէ, ապա առ հասարակ անկանէին առաջի
նորա, և խնդրէին ապաշխարութեան զդեղն. և նա
տայր ժամանակ սահմանեալ ապաշխարութեան։ Եւ
ուսեալք զհաւատսն միասնական սուրբ երրորդու֊

Digitized by Google

Թեանն, և ապա մկրտէր իբրև հազարս երկուս. Թժղ զկանայս իւրեանց և զմանկտի. և այսպէս 'ի հաւատ խառնէր, և արձակէր սրբեալս և հաւատացեալս:

ԳԼՈՒԽ Դ.

Յաղագս երկուց տոհմիցն՝ որք անզաւակեցան 'ի մէջ հայաստան աշխարհին, վասն Մանաւազենից և Որդունեաց:

Եւ զայն ժամանակաւ յարեաւ խռովութիւն մեծ յաշխարհին Հայոց, զի մեծ նախարարք և իշխանք երկու, գաւառակալք աշխարհատեարք անգանելին ընդ միմեանս[1], մեծաւ ոխութեամբ յարուցին կռիւ, և տային ընդ միմեանս մարտ պատերազմի առանց իրաւանց: Եւ պղտորէին զմեծ աշխարհն Հայոց իշխանն Մանաւազեան տոհմին, և միւս ևս նահապետն Որդունեաց տոհմին: Կռուեցան ընդ միմեանս մեծաւ պատերազմաւ և բազում մարդկան լինէր ծախումն կոտորածոյ: Ապա առաքեցին Թագաւորն Խոսրով և մեծ եպիսկոպոսապետն Վրթանէս զպատուական զմեծ եպիսկոպոսն Աղբիանոս 'ի մէջ նոցա, խօսել 'ի հաշտութիւն խաղաղութեան: Երթեալ հասանէր 'ի մէջ նոցա երանելին Աղբիանոս, զնոսա ուղղել նուաճել ընդ միմեանս հաշտեցուցանել: Անարգեցին զնա, և ոչ լուան քարեխօսութեանն եկելոյն. անգոսնեցին զյղելոյն, և մեծաւ թշնամանօք արձակեցին զեպիսկոպոսն, և առնուին աւերէին զտունն արքունի: Եւ զայրացեալք խստութեամբ, հապճեպ տային ընդ միմեանս մարտ պատերազմի: Ապա մեծ ցասմամբք և բազում սրտմտութեամբ արձակեաց Թագաւորն 'ի վերայ նոցա զՎաչէ որդի Արտաւազդայ, զնահապետ մամիկոնեան տոհմին՝ յազգէ սպարապետութեան Հայոց, զմեծ զօրավար զօրաց իւրոց, սատակել կորուսանել զազգն երկոսեան: Ապա երթեալ հասանէր 'ի վերայ նոցա զօրավարն Վաչէ. հարկանէր վանէր զազգսն երկոսեան, և ոչ թողոյր զերկոցունց տոհմայն զորձ կորիւն և ոչ զմի. և ինքն դառնայր առ արքայն Խոսրով Թագաւորն Հայոց,

1 Յօրինակի միում. ընդ միջնոս:

Digitized by Google

և առ եպիսկոպոսապետն Վրթանէս։ Եւ ետ զաւանն և զբուն գահոյից գեւղն նահապետին մանաւազենից եպիսկոպոսին Աղբիանոսի յեկեղեցի. զՄանաւազակերտ ամենայն սահմանօքն և գաւառակաւն հանդերձ՝ որ շուրջ զնոքօք էր, որ կայ 'ի կողմանս գետոյն Եփրատայ։ Եւ ետուն զբուն գեւղն Որդունւոց, որոյ անուն էր Որդորու. ուստի եպիսկոպոս Բասանու ամենայն սահմանօքն հանդերձ, որ ինքն իսկ է յերկրին Բասանու։

ԳԼՈՒԽ Ե.

Վասն որդւոցն Վրթանայ, որոց անուանքն այս են. առաջնոյն Գրիգորիս, երկրորդին Յուսիկ։

Այս Վրթանէս և Արիստակէս որդիք էին մեծի քահանայապետին Գրիգորի, և էր Արիստակէս կուսան՝ սուրբ 'ի մանկութենէ. զի թէպէտ և կրսեր որդի էր, կանխաւ եհաս յաթոռ հայրենի եպիսկոպոսութեան։ Իսկ Վրթանէս էր ամուսնացեալ և անորդի. և բազում ժամանակս խնդրէր նա յաստուծոյ, զի մի զրկեսցի նա յորհնութենէ զաւակի, այլ 'ի պտղոյ նորա կացցէ առաջի նորա 'ի պաշտօն տեառն։ Եւ 'ի ծերութեան նորա լուաւ տէր աղօթից նորա. յղացաւ ամուսին նորա, և ծնաւ երկուս որդիս երկուորեակս, և կոչեաց զանուն երիցուն յանուն հօր իւրոյ Գրիգորիս, և երկրորդին Յուսիկ։ Որք սնան զառաջեաւ թագաւորին Հայոց, և ուսման գրոց փոյթ 'ի վերայ կալան ուսուցանել զնոսա։ Ապա երեց որդին Գրիգորիս եհաս յեպիսկոպոսութիւն կողմանց Աղուանից և Վրաց, վասն հոգեկիր առաքինի արգասեացն, բարեհասակ, և զգիտութիւն աստուծոյ յանձին կրելով։ Ոչ ամուսնացաւ նա, այլ 'ի հնգետասանամենից եհաս յաստիճան եպիսկոպոսութեան աշխարհին Վրաց և Աղուանից, այս ինքն սահմանացն Մազքթաց։ Երթեալ նորոգեաց անդ զեկեղեցիսն լուսաւոր կարգօք, առաջնոյն Գրիգորի՝ հօրն գործոցն նմանեալ։

Իսկ զՅուսիկ սնուցանէր Տիրան որդի թագաւորին Խոսրովու. և ետ արքայորդին Տիրան զդուստր իւր 'ի կնութիւն Յուսկանն որդւոյ Վրթանիսի։ Եւ

Digitized by Google

մինչ դեռ մանուկն էր, յետ միանգամ յառաջնում գիշերին մտանելոյ՝ յղացաւ կինն։ Եւ իսկ և իսկ ետես 'ի տեսլեանն՝ զի երկու էին մանկունքն, և ոչ հաճոյ 'ի պաշտօն տեառն աստուծոյ. և զղջացաւ զամուսնանալն։ Լայր, և աղաչէր զաստուած, և ապաշխարէր[1] մեծաւ տառապանօք։ Եւ յամուսնանալն բռնադատեցաւ 'ի Թագաւորէն իբրև զմանուկ. սակայն և այն ըստ աստուծոյ շնորհացն գործէր, զի որք առ յապայն և առնելոց էին 'ի նմանէ հովիւքն գլխաւորք, որք յօգուտ աշխարհին և 'ի շահ մշակութեան եկեղեցեաց յաւետարանական[2] հրամանացն սպասաւորել։ Այլ սակայն նա ըստ այն մի գիշերն այլ ոչ եմուտ առ կինն իւր. և ծնաւ կինն երկաւորիս[3], որպէս և ետես 'ի տեսլեանն յառաջագոյն. և կոչեցին զանուն առաջնոյն Պապ, և զերկրորդին Աթանագինէս։

Եւ յետ միոյ գիշերոյ 'ի կինն մերձենալոյ այլ ոչ ևս մերձեցաւ 'ի նա, վասն առաքինութեան մանկութեան. իբրև ոչ եթէ զամուսնութիւնն ինչ աղտեղի համարէր, այլ կասկածէր նա 'ի տեսլենէն՝ զոր ետես, եթէ ընդէ՞ր բնաւ 'ի նմանէ այնպիսի զաւակ անպիտան ծնանիցի։ Քանզի ոչ երկրաւոր զաւակի ցանկացեալ էր, այլ այնպիսումն՝ որ 'ի սպասաւորութիւն սպասու[4] պաշտաման ծառայութեան տեառն աստուծոյ կացցեն։ Եւ զամենայն իսկ զերկրաւորս առ ոչինչ համարեալ, ոչ լաւ համարեցաւ զանցաւորս՝ այլ զվերինն. երկնակեաց կենացն ցանկացեալ հայէր։ Լաւ համարէր զծառայելն միայն Քրիստոսի, անձին փառս համարէր. ոչ ինչ ածէր ընդ միտ զսէր Թագաւորին կամ 'ի նմանէ կուսէ զպատուեալն, կամ զմեծութիւն, կամ զընդանութիւն փեսայութեան Թագաւորին. այլ յայնըմ ամենայնէ ուրացեալ հրաժարէր, և օտարոտիս և գարշելիս և պատրանս համարէր։ Եւ յետ առաջնոյն այլ ոչ ևս խառնեցաւ երբէք ուրեք իբրև զմանուկ. այլ հայրական միտս զծերական հանճարոյն ստացեալ, զխրատն իմաստութեան անմահութեան, լաւ համա-

1 Միւս օրինակն. և ապաշաւէր։ 2 Միւս օրինակն. աւետարանական։
3 Միւս օրինակն. երկաւոր որդիս։ 4 Միւս օրինակն չունի. սպասու։

րեցաւ զնախատինս Քրիստոսի, քան զմեծութիւն թագաւորացն. զՃգունս վարուց ընդրեալ անձին իւրոյ, յերկոտասանամենից և 'ի վեր առաքինանայր: Որ իւրոյ հարցն նմանեալ, և զեղբօրն իւրոյ Գրիգորի [1] զօրինակ բերէր անձին իւրոյ. զքրիստոսեան լուծն առանց ամենայն յապաղութեան ձգէր մինչև 'ի վաղճան:

Բայց վասն զի թշնամանացեալ էր տուն թագաւորին ընդ նմա, և մինչ դեռ վասն այնորիկ զզուէին զնա անէրք նորա, մեռաւ կին նորա. ազատեալ լինէր Յուսիկ 'ի բաներոյն [2]: Եւ մինչ նա հոգացեալ վասն իւր ծննդոց մնացելոց զաւակին, և վասն այսորիկ հոգալով կայր յաղօթս առ տէր, և երևեցաւ նմա հրեշտակ տեառն 'ի տեսլեանն, և ասէ ցնա. Յուսիկ, որդի Գրիգորի, մի՛ երկնչիր. զի լուաւ տէր աղօթից քոց, և ահա ծնցի 'ի քո զաւակացդ այլ զաւակ: Զի լիցին նոքա 'ի լուսաւորութիւն գիտութեան, և աղբեւրք հոգևոր իմաստութեան հայաստան աշխարհիս: Եւ 'ի նոցանէ բղխեսցեն շնորհք պատուիրանացն աստուծոյ. և խաղաղութիւն բազում և շինութիւն և հաստատութիւն բազում եկեղեցեաց 'ի տեառնէ նոցա տացի, բազում յաղթութեամբ և մեծաւ զօրութեամբ. և բազում մոլեալք դարձցին 'ի ճանապարհս ճշմարտութեան. որով և Քրիստոս բազում լեզուօք փառաւորեսցի նոքօք: Որք սիւնք եկեղեցեաց լինիցին, և մատակարարք բանին կենաց, և հիմունք հաւատոց. պաշտօնեայք Քրիստոսի և արբանեակք հոգւոյն սրբոյ. զի ուստի հիմն իցէ շինուածոյն, և կատարն անտի լինիցի: Եւ բազում տունկք պտղաբերք և շահեկանք և օգտակարք 'ի հոգևոր դրախտին 'ի նոցա մշակութեանն աջոյն տնկեսցին և ընկալցին զօրհնութիւն յաստուծոյ: Իսկ որք ոչն կամիցին տնկել նոքօք, և 'ի նոյն հոգևոր ցօղոյն գիտութենէ ըմպել, խոտան գտանիցին՝ մերձեալք յանէծս. և վաղճան նոցա լիցի յայրումն հրոյն: Բազում անգամ վասն տեառն լինիցին նոքա 'ի հեռ և 'ի նախանձ յանարժանացն. այլ կացցեն 'ի հաւատս անշարժ իբրև զվէմ, և յաղթեսցեն նոցա համբերու-

1 Միւս օրինակն. Գրիգորիսի: 2 Յօրինակի միում. 'ի անէրոյն:

թեամբ բազմաւ։ Եւ յետ նոցա թագաւորեսցէ ստու-
թիւն, յապարասան յանձնասէր յարծաթասէր 'ի
մոախսաք յանպատսպարան յանպիտան 'ի սուտակ և
'ի թանսարկու մարդկանէ. և ապա եթէ ոք գտցի՝ որ
և արասցէ ունել զուխտ հաստատութեան հաւատոյ,
հազիւ հազիւ։ Եւ զայս ամենայն լուեալ մանուկն
Յուսիկ 'ի հրեշտակէն, մխիթարութեամբ մեծաւ գո-
հանայր զտեառնէ աստուծոյ, որ արժանի արար զնա
այսպիսի յայտնութեան պատասխանւոյ. և զամենայն
աւուրս կենաց իւրոց գոհանայր ևեթ յամենայն ժամ
անդադար։

ԳԼՈՒԽ Զ.

Յաղագս Գրիգորի [1] վախճանին։

Այլ վասն Գրիգորի եպիսկոպոսի, որդւոյ Վրր-
թանայ, եղբօրն Յուսկան, որ կաթողիկոսն էր կող-
մանցն Վրաց և Աղուանից. իբրև եկաց սա յիւրում
պաշտամանն, մինչ դեռ մանուկն ևս էր, շինեաց նո-
րոգեաց զամենայն եկեղեցիս կողմանցն այնոցիկ, և
ձգեցաւ 'ի գաւառակողմանցն Ատրպատականի։ Քա-
րոզ ճշմարտութեան հաւատոցն Քրիստոսի լինէր նա,
և առաջի իսկ ամենեցուն էր սքանչելի և զարմանալի.
խստագոյն և դժուարագոյն անհամարք ծանրաբեռն
վարուցն կրթութիւնք խստամբերութեանն, պահօք և
սրբութեամբ, տքնական հսկմամբ անձանձրոյթ աղօ-
թիցն ջերմութեան առ տէր աստուած կանխելոյ վասն
ամենայն մարդոյ։ Զաւետարանական ընթացսն և զվե-
րակացութիւն եկեղեցւոյ սրբոյ շնորհօքն աստուծոյ
առանց պակասութեան տանէր. առաւել ևս փութայր,
գուն[2] եդեալ յորդորելով զամենեսեան առ 'ի բարեա-
ցըն քաջալերութիւն, զցայգ ևզցերեկ պահօք և աղօ-
թիւք և ուժգին[3] խնդրուածովք և բարձրակալ կա-
տարման հաւատովքն՝ մերձաւորաց և հեռաւորաց զհօ-
գևորեռանդն ածէր. իբրև զպատերազմասէր նահատակ

1 Յօրինակի միում. Գրիգորիսի։ 2 Ի կրկին օրինակս. գոյն եդեալ։
3 Յօրինակի միում. ուժգնին։

Digitized by Google

միշտ զանձն 'ի կրթութիւն ի՛ և պատրաստութեան ունէր ամենայն փորձութեանց և վշտաց, առ 'ի տալ պատասխանի ամենայն համարձակութեամբ, վասն ճշմարտութեան հաւատոցն մարտնչել որ վասն Քրիստոսի:

Ե. Իբրև ուղղեաց և նորոգեաց զամենայն եկեղեցիս կողմանցն այնոցիկ, եհաս նա մինչև 'ի Ճամբար բանակին արշակունւոց արքային Մազքթաց, որոյ անուն իւր Սանէսան կոչէր: Քանզի և նոցա և Հայոց թագաւորացն մի ազգաւորութիւն էր[1] տոհմին բնութեան: Եւ երթեալ յանդիման լինէր թագաւորին Մազքթաց, իշխանին բազմութեան զօրացն Հոնաց. և եկաց առաջի նոցա, սկսաւ քարոզել և աւետարանել նոցա զՔրիստոս: Ասէցնոսա՝ թէ ծաներուք զաստուած. լուան և ընկալան զառաջինն և հնազանդեցան: Ապա սկսան քննել զօրէնսն Քրիստոսի, և ուսան 'ի նմանէ՝ թէ ատելի է աստուծոյ աւարութիւն[2] և յափշտակութիւն, սպանութիւն, ագահութիւն, այլազգրկութիւն, զայլոցկերութիւն, ցանկութիւն այլոց ստացուածոց: Ապա այսպիսի իմն իրօք իբրև լուան, զայրացան ընդ բանս նորա և ասեն. Զի ոչ յափշտակեսցուք, զի ոչ աւարեսցուք, զի ոչ առցուք զայլոյ, ո՞ւ կեցցուք այսչափ անչափ զօրաց բազմութիւնք: Եւ թէպէտ բիւրաւոր բանիւք բարեօք կամէր հաճել զխիրտս նոցա, ոչ ինչ կամէին ունկնդիր լինել, այլ ասէին ցմիմեանս. Եկեալ այսպիսի բանիւք կամի 'ի քաջութենէ որսոյն կենաց մերոց խափանել զմեզ. իսկ եթէ սմա լուիցուք, և դարձցուք յօրէնս քրիստոնէութեան, ո՞ւ կեցցուք, զի ոչ յերիվար հեծցուք ըստ բնութեան օրինաց սովորութեանց մերոց: Այլ, ասէին, այս խորհուրդ Հայոց թագաւորին է. զսա յղել առ մեզ, զի այսու ուսմամբ խափանեսցէ զմեր արշաւանս աւազակութեան հինի յաշխարհէն իւրմէ. այլ եկայք զսա պակասեցուսցուք 'ի միջոյ, և մեք 'ի Հայս արշաւեսցուք, աւարաւ զմեր աշխարհս լցցուք:

1 Յօրինակի միում. քանզի և նոցա թագաւորն և Հայոց մի ազգաւորութիւն էր:
2 Յօրինակի միում. տարրաութիւն:

Ապա շրջեցաւ թագաւորն, և լուաւ բանից զօրացն իւրոց. և կալան ձի ամեհի, կապեցին կախեցին զմանուկն Գրիգորիս զագւոյ ձիոյն, և արձակեցին ընդ ծովեզեր դաշտին հիւսիսական ծովուն մեծի, արտաքոյ իւրեանց բանակին 'ի դաշտին Վատնեայ։ Եւ այսպէս սպանին զառաքինի քարոզն Քրիստոսի զմանուկն Գրիգորիս։ Եւ ապա բարձին զնա որք ընդ նմա երթեալ էին 'ի գաւառէն Հաբանդայ, և բերին 'ի գաւառն իւրեանց 'ի կողմանս Աղուանից 'ի սահմանս Հայոց 'ի Հաբանդ, 'ի գեօղն՝ որ անուանեալ կոչի Ամարազ։ Եւ եդին զնա առ եկեղեցեաւն, զոր շինեալ էր առաջնոյն մեծին Գրիգորի, հաւուն Գրիգորիսի՝ քահանայապետին մեծի աշխարհին հայաստան երկրին։ Եւ ամ յամէ աշխարհաժողովուրդք 'ի մի վայր ժողովեալ կողմանցն այնոցիկ և աշխարհաց գաւառացն այնոցիկ, զսորա զօր տօնին զյիշատակ քաջութեանն ցնծան։

ԳԼՈՒԽ Է.

Յաղագս մեծի պատերազմին հինին եկելոյ յարշաւանաց արքային Մազքթաց յաշխարհ իշխանութեան Հայոց թագաւորին. և թէ որպէս սատակեցաւ նա և զօրքն իւր։

Յայնմ ժամանակի թագաւորն Մազքթաց Սանէսան անհնարին նիւթեաց զորտմտութիւն ոխութեան ընդ իւրում ազգականին Խոսրովու արքային Հայոց, և գումարեաց ժողովեաց զամենայն զօրս Հոնաց և Փոխաց, Թաւասպարաց, Հեճմատակաց, Իժմախաց, Գաթաց, և Աղուարաց, Գուգարաց, Ճչբաց և Ճղբաց և Բաղասճաց և Եգերսուանացն, և այլոց խառնաղանճ բազմութեամբ անթիւ անբնակին՝[1] վաչկատուն զօրութեանց, որում միանգամ ինքն իշխէր զօրացն բազմաց։ Եկն անց ըստ իւր սահմանն ընդ գետն մեծ ընդ Կուր, և եկն տարածեցաւ ելից զերկիրն Հայոց աշխարհին։ Եւ չգոյր թիւ բազմութեան հեծելազօր գնդացն, և ոչ համար շերտաւոր հետևակ զօրուն. զի և ինքեանք զինքեանս զիւրեանց զօրսն թուել ոչ կարէին։ Բայց

1 Յօր. միում. անբնի բանակն։

ուր լինէր հանդէս, 'ի նշանաւոր տեղիս գնդի գնդի, դրօշու դրօշու, վաշտուց վաշտուց, յերևելի երևելի տեղեաց՝ մէն մի բռնաքար առ այր հրամայէին, զի բերցեն ընկեսցեն՝ շեղջ կուտել. զի որչափ լիցի, այնու երևեսցի նշանակ բազմութեանն, առ իմանալ առ վաղիւ անցելոց իրացն ահաւորութեան նշանակ։ Եւ ընդ որ միանգամ անցանէին, այսպէս թողուին յամենայն ճանապարհակիցս, 'ի վերայ անցից պողոտայից։ Եւ ելին լցին ծածկեցին զամենայն երկիրն Հայոց. քանդեցին, գերեցին, առ հասարակ աւերեցին. սփռեցան տարածեցան զսահմանօքն, լի և լի ծաւալեցան մինչև 'ի փոքր քաղաքիկն Սատաղու, և մինչև 'ի Գանձակ սահմանս ատրպատական. խաղացուցին 'ի մի վայր ժողովեցին, 'ի ժամադիր կողմանս յայրարատեան գաւառին բանակ մեծ լինէր։

Եւ խոյս ետ թագաւորն Հայոց Խոսրով յիւրմէ եղբարցն, նոյն 'ի Սանէսանայ յարքայէն Մազքթաց. և անկան յամուր բերդն Դարեւնից [1] յերկիրն Կովգայ[2], և ընդ նմա ծերունին Վրթանէս եպիսկոպոսապետն Հայոց։ Ապա առնուին պահս պահել, և խնդրել յաստուծոյ՝ զի փրկեսցէ զնոսա յայնմ 'ի դառն դահճէն, և սկսան խնդրել[3] 'ի տեառնէ աստուծոյ։ Եւ նա ծածկեալ բռնացեալ ունէր զերկիրն առ հասարակ իբրև տարի մի։ Ապա եկն եհաս Վաչէ որդի Արտաւազդայ 'ի Մամիկոնէն տոհմէն, զօրավար ամենայն Հայոց մեծաց։ Զի երթեալ էր նա 'ի ժամանակին յայնմիկ զերկայն ճանապարհս 'ի կողմանս Յունաց։ Ապա ժողովեաց նա զամենայն քաջս քաջս նախարարացն, և գունդ կազմէր բազում յոյժ. և հասանէր անկանէր 'ի վերայ բանակին, յառաւօտուն ժամուն այգենալոյն պաշտամանն. զի բանակեալ Ցին նոքա 'ի լերինն՝ որ կոչի Ցլու գլուխ. և առհասարակ ընդ սուր հանին զամենեսեան, և ոչ մի ոչ ապրեցուցանէր, և դարձուցանէր զբազմութիւն գերեացն։ Եւ յետ այսորիկ առնոյր զաւարն, խաղայր գնայր երթայր ի-

1 Յօրինակի միում. Տարօնից։ 2 Յամենայն օրինակս. Կովչայ։
3 Յօր. միում. հայցել և խնդրել։

Digitized by Google

ջանէր 'ի դաշտն այրարատեան գաւառին. երթայր գտանէր զՍանէսան թագաւորն Մազքթաց բուն գնդաւն, անթիւ անհամար զօրօքն հանդերձ 'ի Վաղարշապատ քաղաքի։ Առեալ զգունդն Վաչէ և յանկարծակի յարձակեցաւ 'ի վերայ քաղաքին, և մատնեաց զնոսա տէր 'ի ձեռս նորա։

Եւ իբրև տեսին զնա յարձակեալ 'ի վերայ իւրեանց, փախեան ելին 'ի քաղաքէ անտի յառաջարն 'ի կողմն յՕշական բերդին. և զանապատն, և զքարուտ տեղիսն ապաւէն իւրեանց համարեցան. և լինէր սաստիկ պատերազմ յոյժ յոյժ։ Եւ նիզակակիցք զօրավարին Հայոց, որ էին Բագրատ բագրատունի, Մեհունդակ և Գարեգին ռշտունիք, և Վահան[1] նահապետն ամատունեաց տոհմին, և Վարազ կամսարական, հասանէին հարկանէին սատակէին զօրսն Ալանացն, և Մազքթացն, և Հոնացն և զայլոց ազգացն, և ընուին զդաշտն առապարացն առհասարակ դիակամբ մեռելոց. մինչ զի իբրև զգետ յորուցեալ երթայր արիւնն անհնարին, և ոչ լինէր թիւ զօրացն մեռելոց։ Եւ զմնացեալսն սակաւս առաջի իւրեանց հալածականս տանէին մինչև յաշխարհն Բաղասճաց, և զգլուխն Սանէսանայ մեծի թագաւորին եկին բերին առաջի արքային Հայոց։ Սակայն իբրև ետես, լալ սկսաւ. ասէ, Եղբայր իմ էր ազգաւ արշակունի։ Ապա եկեալ էր արքային 'ի տեղի Ճակատուն, և ընդ նմա մեծ եպիսկոպոսապետն Հայոց. և տեսին զկոտորածն զօրացն հարելոց, զի նեխէր երկիրն[2] 'ի հոտոյ մեռելոցն։ Ապա ետուն հրաման՝ գուգաղ հանել յաշխարհէ, և անդէն ծածկել քարակարկառ վիմօք, զի մի 'ի շարաւոյ հոտոյն մեռելոտի ոսկերացն երկիրն պղծեսցի։ Եւ դադարեաց երկիրն 'ի խաղաղութեան ամս հարուստ մի. և այսպէս վրէժ սրբոյն Գրիգորի խնդրեցաւ 'ի թագաւորէն Սանէսանայ, և 'ի բանակէ նորա. զի ոչ մնաց 'ի նոցանէ և ոչ մի։

1 Յերկս օրինակս Վահրան, և 'ի միւս այլ Վահրճան։
2 Օրինակ մի յաւելու Հայոց։

ԳԼՈՒԽ Ը.

Ցաղագս մայրեացն տնկելոց, և վասն պատերազմացն ընդ Պարսս. և վասն ազգահատութեան տոհմին Բզնունեաց նախարարութեան:

Եւ իբրև առ ժամանակ մի խաղաղացաւ երկիրս Հայոց, ապա ետ հրաման Թագաւորն Հայոց Խոսրով, տալ պարգևս արանցն քաջացն՝ որ վաստակեցին նմա, և փոխանակեցին զանձինս իւրեանց փոխանակ աշխարհին Հայոց մեծաց յամենայն 'ի մարտ ճակատուցն պատերազմաց: Եւ ետ Վաչէի զօրավարի զականս Ջանջանակին, և զՋրաբաշխիս, և զՑլու գլուխ, ամենայն գաւառակօքն հանդերձ. նոյնպէս և այլոց նախարարացն մեծամեծ պարգևս: Եւ ետ հրաման Թագաւորն զօրավարին իւրոյ՝ հանել խաշար յաշխարհէն բազում, և բերել զվայրենի կաղին մայրեաց, և տնկել զայն յայրայրատեան գաւառին. և առեալ յամուր բերդէն արքունի, որում կոչեն Գառնի, մինչև 'ի դաշտն Մեծամօրի 'ի բլուրն՝ որ անուանեալ կոչի Դուին, որ կայ 'ի հիւսիսոյ կողմանէ քաղաքին մեծի Արտաշատու, զգետն խոնարհ մինչև յապարանսն Տիկնունի՝ տնկեցին զկաղինն[1]: Եւ կոչեաց զանուն նորա Տաճար մայրի: Եւ միւս 'ի մայրեացն յեղէգնաբերանին[2] 'ի նմանէ 'ի հարաւակոյս լցին զդաշտն կաղնատուն՝ տնկով. և կոչեցին զանուն նորա Խոսրովակերտ: Եւ անդ շինեցին զապարանսն արքունականս, և զերկոսեան տեղիսն պարսպեալ փակեցին. և ոչ կցեցին 'ի միմեանս վասն պողոտայի ճանապարհին: Եւ աճեաց բարձրացաւ. և ապա զամենայն երէս և զգազանս հրամայեաց ժողովել Թագաւորն և լնուլ զքաղաքորմն, զի լիցին նոցա տեղիք որսոց զբօսանաց ուրախութեան Թագաւորութեան նորա: Եւ զօրավարն Վաչէ կատարէր վաղվաղակի զասացեալսն արքայի:

Եւ մինչդեռ նա յայնմ գործ զմայրեօքն տնկելովք էր, յանկարծակի գուշակ հասանէր առ Խոսրով 'ի Հեր և 'ի Զարաւանդ գաւառ, թէ պատրաս-

1 Ցօրին. միում զկաղնին: 2 Ցօր. միում եղէգնաբերանին:

տեալ են զօրքն Պարսից գալ հասանել 'ի գործ պա-
տերազմի 'ի վերայ քո։ Ապա հրաման ետ արքայ
Խոսրով Դատաքայ Նահապետի Բզնունեաց, գուգազ
հանել յաշխարհէ աւելի քան զչափն. և զհամար
զօրսն մատենիկ[1] գնդաւն ընդ առաջ նոցա խաղալ
հասանել 'ի դիմի հարկանել, արգելուլ զթշնամիսն։
Ապա Դատաքէն երթայր ընդ առաջ զօրացն Պար-
սից բազմութեամբ զօրօքն Հայոց։ Իբրև հասանէր
Դատաքէն, խորհուրդ միաբանութեան դնէր ընդ իշ-
խանսն զօրացն Պարսից. կամեցաւ մատնել 'ի ձեռս
նոցա զարքայն Հայոց զտէրն իւր. զարան հրամայեաց
գործել թշնամեացն 'ի վերայ իւրոց զօրացն, և անդրէն
սուր ետ դնել 'ի վերայ իւրոց զօրացն։ Յանկարծ յե-
ղակարծումն տարակարծի՝ քառասուն հազար զօրսն
Հայոց միանգամայն կոտորէին, և այլ զօրքն փախըս-
տական լինէին. և Դատաքէն չարագործ առնոյր զզօրսն
Պարսից, և կամէր անկանել 'ի վերայ թագաւորին
Հայոց։ Ապա փախստականք զօրացն վաղ հասանէին 'ի
բանակ արքային Հայոց, գոյժ առնել զանհնարին կոր-
ծանումն իրացն եղելոց, զչարագործութիւն մատնու-
թեան անօրէն Դատաքենայ։

Ապա անգանէր թաւալէր խնդրէր յաստուծոյ
բազում պաղատանօք և ուժգին արտասուօք թագա-
ւորն Հայոց Խոսրով, հանդերձ Արթանաւ քահանայա-
պետիւն։ Եւ յետ այսորիկ աճապարէր կուտէր զօրսն
առ ինքն իբրև երեսուն հազար, հանդերձ զօրավարաւն
Վաչէիւ. գայր հասանէր ընդ առաջ նոցա, ամենայն
աւագախումբ մեծամեծ նախարարօք իւրովք։ Եւ դի-
պեցան միմեանց առ ափն ծովուն Բզնունեաց, յԱ-
ռեստն աւանի, 'ի ձկնատեսանսն արքունի 'ի վերայ գե-
տակին։ Եւ տեսին զօրսն Պարսից, զի ոչ գոյր թիւ
բազմութեանն. զի էին իբրև զաստեղս երկնից, և իբրև
զաւազ առ ափն ծովու. զի եկեալ էին անթիւ փղօք
և անչափ զօրօք։ Եւ սոքա հասին անկան 'ի վերայ բա-
նակին, յուսացեալք առ աստուած. հարին, սատա-
կեցին, կոտորեցին, և ոչ թողին 'ի նոցանէ և ոչ մի։

1 Ցօրինակս ինչ մաքենի։

Digitized by Google

Եւ Թափէին աւար բազում, և զփիղսն և զամենայն ոյժ զօրութեանն նոցա։ Զերբակալ արարեալ զՊատաքէնն Վաչէ սպարապետն, և քաջ Վահան ամատունի, ածէին զնա առաջի մեծի թագաւորին Խոսրովու, և քարկոծ առնէին զնա քարամբ իբրև զայր, որ աշխարհի և գնդի և զօրաց տեառն իւրոյ դաւաճան լեալ իցէ։ Եւ զազգ նորա և զկին և զորդիս գտանէր յամրոցի անդ իշխանին ռշտունեաց յանուանեալն յԱղթամար կղզւոջ. 'ի նաւ ելեալ Վաչէ սպարապետն, անցեալ 'ի կղզին՝ առ հասարակ ոչ զէգ թողոյր և ոչ զարու։ Եւ այսպէս բարձաւ ազգատոհմ նախարարութեանն այնորիկ. և զտունն նոցա յարքունիս կալան։

Բայց յետ այսորիկ ոչ դադարէին Պարսք 'ի տալ պատերազմ ընդ Խոսրովու արքային. և նա դնէր օրէնս, զի մեծամեծ աւագանին, նախարարքն աշխարհակալքն աշխարհատեարքն՝ որ էին բիւրաւորքն և հազարաւորքն կայցեն առ արքային, և ընդ նմա շրջեսցին, և մի ոք երթիցէ 'ի նոցանէ ընդ զօրս արքունի։ Զի երկնչէր նա յերկմտութենէ նոցա, զի գուցէ զնոյն գործ Դատաբենայն գործիցեն, և ապստամբ լինիցին 'ի նմանէ։ Բայց վստահ լինէր 'ի ծերունին Վաչէ, 'ի բուն սպարապետն 'ի զօրավարն Հայոց մեծաց, և 'ի քաջ Վահան յամատունի։ Գումարէր զօրսն ամենայն տանցն աւագանւոյն ընդ զօրսն արքունի, և տայր զգումարտակն ամենայն 'ի ձեռս նոցա. և հանապազ կային 'ի քաջութեան 'ի մարտ պատերազմի 'ի սահմանս Պարսից. և ոչ տային անխտիր արշաւել աւերել զերկիրն Հայոց, և ոչ նայել։ Եւ կայր արքայ 'ի հանգստի, և աշխարհ 'ի շինութեան և 'ի խաղաղութեան զամենայն աւուրս կենաց նոցա։

Digitized by Google

ԳԼՈՒԽ Թ.

Յաղագս Բակուր բդեշխին՝ որ ապստամբեաց յարքայէն Հայոց, և փոխանակ նորա լինէր բդեշխ Վաղինակ։

Զայնու ժամանակաւ ապստամբեաց յարքայէն Հայոց մի՛ ի ծառայից նորա մեծ իշխանն Աղձնեաց, որ անուանեալ կոչէր բդեաշխն. որ էր մի՛ ի չորից, գահերէց բարձերէց տաճարին արքունի։ Եւ ձեռս յարքայն Պարսից. և մատնեաց զարքունի տունն, որ յեց յինքն էր։ Եւ եած զօրս արքային Պարսից ՚ի թիկունս իւր, և հատաւ յերկրէն յիշխանութենէն Հայոց, և տայր պատերազմ ընդ արքային Հայոց՝ ուժով Պարսից թագաւորութեանն. և սաստկանայր մարտ պատերազմին։ Ապա առաքէր թագաւորն Հայոց զբարեկիր զծառայս իւր, զիշխանն Կորդուաց զՋոնն, և զիշխանն մեծի Ծոփաց զՄար, և զիշխանն Ծոփաց Շահէի Ներսեհ, և զիշխանն Սիւնեաց զՎաղինակ, և զիշխանն Հաշտենից զԳատ, և զիշխանն Բասենոյ զՄանակ, հանդերձ բազում զօրօք։ Ապա չոգան յաղթեցին զօրացն Պարսից, և առ հասարակ ընդ սուր հանին զամենայն. և սպանին զբդեաշխն, եղբարբք և որդւովք իւրովք հանդերձ։ Բայց զաղջիկ մի զդուստր նորածին[1], և զգլուխն Բակուր բդեշխին բերին առ արքայ։ Եւ իբրև այլ ոք ոչ էր մնացեալ յազգէն, ետ արքայ զաղջիկն կնութիւն սիրելւոյն արքայի Վաղինեկայ սիւնւոյ, և զտունն Աղձնեաց. և արար զնա բդեաշխ և պայազատ տանն նորուն։ Ժառանգն բազմացաւ, և հանդերձ աշխարհաւն և ամենայն ուժովն կայր բդեաշխն Վաղինակ ՚ի ծառայութեան արքային հանապազ։ Բայց յորդւոցն Բակուր բդեշխի պատանեակ մի փախեաւ անկաւ առ զօրավարըն Հայոց Վաչէ, և անդ ապրեցաւ թագուցեալ ՚ի տան նորա։ Որ առ յապա ժառանգ տան նորա լինէր։ Որ յայլում ժամանակի դարձաւ կալաւ զտունն իւր. որոյ անուն Խեշա[2] կոչէր։

1 Յօրին. միում նորա ածին։ 2 Յօրին. միում Խեշա։

ԳԼՈՒԽ Ժ.

Յաղագս Յակոբայ եպիսկոպոսի Մծբնայ։

Ցայնու ժամանակաւ խաղաց գնաց մեծ եպիս-
կոպոսն Մծբնացւոց, այր սքանչելի ծերունի, վաստա-
կաւոր 'ի գործս Ճշմարտութեան, որում անուն Յա-
կոբ, փոխանակ ազգաւն պարսիկ[1] կոչէր, այր ընտրեալ
յաստուծոյ, յիւրմէ քաղաքէ անտի գալ հասանել 'ի
լերինս Հայոց, 'ի լեառնն Սարարադայ 'ի սահմանս այր-
արատեան տէրութեան 'ի գաւառն Կորդուաց. այր
լի շնորհօքն Քրիստոսի, որպէս զօրութիւնք նշանաց և
արուեստից լինէին 'ի ձեռաց նորա։ Սա եկեալ ցան-
կացեալ փափաքեալ մեծաւ տենչանօք աղաչէր զաս-
տուած՝ տեսանել զփրկական տապանն նոյեան շինուա-
ծոյն, զի յայս լերին հանգեաւ նա 'ի ջրհեղեղէն.
քանզի զամենայն ինչ որ հայցէր, առնոյր 'ի տեառնէ։
Ապա մինչդեռ ելանէր ը՛դ դժուարին ընդ անջրդի ընդ
ափափայն անապատին սարարատեան լերինն, աշխա-
տեցան և ծարաւեցան նա և որք ընդ նմայն էին։ Ապա
դնէր ծունր մեծն Յակոբ 'ի վերայ երկրին, և կայր
յաղօթս առ տէր. և 'ի տեղւոջն՝ ուր եդեալ էր զգլուխ
իւր՝ բղխեաց աղբիւր, և արբին նա և որ ընդ նմայն
էին. որ մինչև ցայսօր ասեն այնմիկ աղբեւր Յակոբայ։
Եւ ինքն 'ի նմին աշխատեալ դեգերէր՝ զխնդրելին տե-
սանել առանց յապաղութեան, առնէր աղօթս առ տէր։

Արդ իբրև էր նա խոնջեալ 'ի վեր 'ի դժուարին
տեղւոջն մօտ 'ի կատարն, և կարի վաստակեալ էր,
ննջեաց նա. և եկն հրեշտակ աստուծոյ, և ասէ ցնա.
Յակոբ Յակոբ։ Եւ նա ասէ. Աւասիկ տէր։ Եւ ասէ
հրեշտակն. Ահա ընկալաւ տէր զաղաչանս քո, և կա-
տարեաց զխնդրուածս քո. այդ, որ կայ ընդ սնարս քո,
է 'ի փայտից տապանակին. ահա բերի քեզ, անտի է
այդ. զի այլ մի ևս յաւելցես տեսանել զայն, զի տէր
այդպէս կամեցաւ։ Եւ մեծաւ խնդութեամբ յոտն
կացեալ, բազում գոհութեամբ երկիր պագանէր
տեառն, և տեսանէր զտախտակն՝ իբրև զի կացնեաւ

1 Յօրինակի միում չիք փոխանակ ազգաւն պարսիկ։

Digitized by Google

հատեալ հանեալ ճեղքեալ 'ի մեծ խնչ փայտից։ Եւ առեալ դառնայր անտի, հանդերձ շնորհատուր պարգևքովն, և որք ընդ նմայն երթեալք՝ իւրովքն ճանապարհորդ լինէր։ Եւ ոչ այնպէս մեծն Մովսէս զուարթագոյն ցնծայր յեջմն սինէական լեռնէն, չասեմք եթէ առաւելովքն պակասագոյն։ Քանզի յաստուծոյ առեալ և աստուածագիր հրամանօք 'ի բազուկս, այր աստուածատեսիլ 'ի լեռնէն իջանէր։ Այլ վասն վրիժագործ ժողովրդեանն, որոց զթիկունս 'ի տէրունիսն[1] և կործան յերեսս՝ տիրադրուժք իւրեանցակուռ ձուլելոյն երկիր պագանէին, և նովին զհրամանաբերն սրտառուչ սրտաբեկ կացուցանէին։ Քանզի 'ի տախտակացն խորտակելոյն յայտնի երևէր բերելեացն թաղծութիւն։ Իսկ այս երանելոյս, վասն որոյ և ճառեալքս յարդարին, ոչ ըստ այնմ օրինակի՝ որ անդ գործեցաւ. այլ ինքն իւրովքն լցեալ հոգևոր մխիթարութեամբ, կարծեալ զընդունելեացն զյօժարութիւն յուսով դիտաւորութիւն զճանապարհաց աւետաբերաց։ Քանզի յայտնեօք և ծածկելովք, քանզի միոյն միայն յամենազօրէն առ ամենայն ազգս երկրածնաց շնորհքն մատակարարէին։

Ապա իբրև գայր բերէր այրն աստուծոյ զաստուածագործ մեծութեանցն պատուհասին զխրատու՝ որ առ ամենայն ազգս բանաւորաց և շնչաւորաց՝ յաւիտենից զնշանակն զփայտն ապրեցուցիչ, զնշանակն հայրենի գործոցն զնոյեան տապանին, ամենայն քաղաքն և գաւառքն՝ որ շուրջ էին զնովաւ՝ անպայման և անչափ խնդութեամբ և ցնծութեամբ ընդ առաջ ելանէին։ Իբրև զառաքեալ Քրիստոսի իբրև զհրեշտակ երկնաւոր տեսեալ զսուրբն, զնովաւ պատէին. զքաջ հովիւն իւրեանց իբրև զաստուածախօս տեսանէին. և զնովիմբ փարեալք, և զվաստակասէր զօգտաբեր զգարշապարացն զշաւիղսն համբուրէին։ Եւ զբերեալ պարգևացն զշնորհս իւրեանց յօժարութեամբ ընդունէին. որ մինչև ցայսօր նշանակ սքանչելութեանն կայ պահեալ առ նոսա երևոյթ փայտն հայրապետական նոյեան տապանին։

2 Յամենայն օրինակս զՆիկիանոն փերանիան ։

Ապա յետ այսորիկ լուր լուաւ յերկրէն հայաստանէ սքանչելի եպիսկոպոսն Յակոբ. խաղաց գնաց առ մեծ իշխանն աշխարհատէրն մեծ ծառայն արքային Հայոց առ Մանաճիրհ ռըշտունի, և եկն թափեցաւ յաշխարհ նորա։ Վասն զի լուեալ էր զնմանէ՝ թէ այր չար և անզգամ է, և զուր տարապարտ[1] ՚ի ցասմանէ դառնութեան սրտին իւրոյ կոտորէ անթիւ մարդիկ։ Եկն ուսուցանել և խրատել զնա, զի յահէ տեառն երկուցեալ դարձցի յընդդանութեան բարս, և մեկուսի ՚ի վայր դիցէ զանասնաբար գազանամտութիւն մոլեգնութեանն իւրոյ։ Իսկ իբրև ետես զնա, արհամարհեաց, ծաղր և այպն առնէր անօրէնն Մանաճիրհ զայրն աստուծոյ զՅակոբ եպիսկոպոսն։ Եւ առ վայրենի բարուցն իւրոց՝ զոր ունէր յանձին իւրում, իբրև նմա հեճուկս առնելոյ, ութ հարիւր այր՝ որ կային ՚ի կապանս առանց յանցման՝ ետ ածել առաջի նորա. և հրամայեաց ՚ի դահճէ միջէ ՚ի ծով անդր հոսել. և զայնչափ հոգի առանց յանցման կորուսանել, և կատակութեամբ ծաղու հրամայէր հալածել զնա յաշխարհէն իւրմէ։ Եւ ասէ. Առ քում բարեսացութիւնդ տեսե՞ր զիարդ մեծարեցի զքեզ. դիւր արարի նոցա ՚ի կապանացն, և ՚ի ծովուն դեռ ղուղին։ Իսկ նա գնացեալ անտի մեծաւ տրտմութեամբ՝ ըստ հրամանի պատուիրանին տեառն իւրոյ թօթափէր զփոշի ոտից իւրոց ՚ի վերայ նոցա։ Գայր հասանէր ՚ի լեառն երկաթահատացն և կապարահատացն, և որ ընդ նմայն էին, ընդ Ռըշտունիս։ Եւ բաժանէր լեառն բարձր, ուստի երևէին գաւառքն բոլորվանդակ, որում անունն Ընձաքիարս կոչէին։ Իբրև հուպ եղև յայն լեառն ՚ի ստորոտ լերինն, քանզի բազում աւուրք էին զի չէր ինչ բնաւ ամենևին ճաշակեալ, և ծարաւեաց խիստ ծարաւով։ Եկաց յաղօթս առ տէր, դնէր ծունր, և եդ զգլուխ իւր ՚ի վերայ երկրի, և բխեաց աղբեւր. ուստի արբ ինքն և որք ընդ նմայն էին։ Եւ եղև այս ըստ առաջին օրինակին. որպէս արար ՚ի Սարարադ լերինն, սոյնպէս և առ ոտին Ընձ-

1 Յօրինակի միում դափապարփ։

ձաքիարս լերինն 'ի ծովեզերն ըռըշտունեաց ծովուն. որ ըստ առաջնոյն օրինակի կոչի և այս աղբեւր Յակոբայ մինչև ցայսօր ժամանակի:

Եւ եղանէր քահանայապետն աստուծոյ Յակոբ 'ի գլուխ լերինն Նձաքիարս. և նզովէր զաշխարհն, զի մի պակասեսցէ անտի խռովութիւն մինչև 'ի սպառ, փոխանակ տէրունի խաղաղութեան՝ որ ոչ լուան: Եւ սուրբ աւետարանիչ եպիսկոպոսն գնաց 'ի տեղի իւր: Իսկ յայնմ գաւառի, յետ գնալոյ նորա անտի, յետ երկուց աւուրց սատակեցաւ կինն Մանաճերհայ եւթն որդւովք իւրովք. յետոյ և ինքն չարամահ ծակոտեալ եղանէր մեծաւ տանջանօք յաշխարհէ: Եւ ըստ բանին՝ որ ասացաւ, ոչ եղև խաղաղութիւն յաշխարհին յայնմիկ յօրէն յայնմանէ և յապա:

Բայց այս Յակոբ գործէր սքանչելիս մեծամեծս. և սա դիպեցաւ 'ի մեծ սիւնհոդոսին 'ի Նիկիա, որ եղև յամս Կոստանդիանոսի կայսեր Հռոմոց, որ ժողովեցան երեք հարեւր և ութևտասն եպիսկոպոսք. վասն անիծեալ աղանդոյն Արիանոսի աղէքսանդրացւոյ, որ էր 'ի նահանգէ անտի Եգիպտոսի: Արդ ամենայն եպիսկոպոսքն նստէին առաջի Կոստանդիանոսի. և 'ի Հայոց էր անդ Արիստակէս, որդի Գրիգորի սքանչելոյ՝ առաջի կաթողիկոսին Հայոց մեծաց: Սկըսաւ երևել սքանչելեօք նշանաց Հոգւոյն սրբոյ այնմ Յակոբայ ծածկեալ գործք զարմանալի թագաւորին: Ետես զի արքայն Կոստանդիանոս քուրձ զգեցեալ էր 'ի ներքոյ իւրոց ծիրանեացն և պատմուճանին, և հրեշտակն կայր պահապան սպասաւորել նմա: Զարմացեալ եպիսկոպոսն Յակոբ, ասաց այլոց բազմութեան ժողովոյն եպիսկոպոսացն զիրս հրեշտակին, որ ոչ հաւատային իրացն: Իսկ նա պնդեալ վիճէր և ասէր. Որովհետև դուք գիտէք զիրս ծածկեալս, նախ զայդ յայտ արարէք, զի՞նչ է այն որ զգեցեալն է թագաւորն 'ի ներքոյ պատմուճանին: Որ ինքն 'ի մէջ կացեալ, 'ի ձեռն Հոգւոյն սրբոյ յայտնէր զխոնարհութիւն կրօնազգեաց աստուածասիրութեան նշանակ թագաւորին Կոստանդիանոսի. և զննեալ առաջի ամենեցուն ցուցանէր, զի 'ի ներքոյ ընդ ծիրանեօքն

քուրձ զգեցեալ էր առ սէր ջերմեռանդ հաւատոցն՝ որ առ Քրիստոս ունէր։ Ապա ետես և Թագաւորն Կոստանդիանոս զհրեշտակն սպասաւոր երեսացն Յակոբայ, և անգաւ առաջի ոտից նորա, և մեծապատիւ մեծապարգև մեծարեաց զնա։ Եւ արկ զաթոռ նորա 'ի վերոյ քան զբազումս 'ի նոցանէ, որք 'ի սիւնհոդոսին յայն էին։ Բայց ոսկերք նորա շնորհեցան քաղաքին ամդացւոց, ընդ այլ մծբնացիսն 'ի փոխել նորա անտի անդր 'ի մարտս պատերազմացն Յունաց Թագաւորացն ընդ Թագաւորին Պարսից։

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

Յաղագս մեծի պատերազմին Պարսից և Հայոց ընդ միմեանս. և անկանելոյ 'ի պատերազմին՝ զօրավարին Վաչէի։ Եւ մահուն Խոսրովու արքայի, և փոխելոյ յաշխարհէ հայրապետին Վրթանայ։

Եւ յետ այսորիկ յաւել ևս լինել մարտ խստութեամբ պատերազմի 'ի մէջ Պարսից և Հայոց ընդ միմեանս. զի ժողովեցան հասին կուտեցան առնուլ զաշխարհն հայաստան երկրին։ Ապա ժողովէր սպարապետն զօրավարն Հայոց մեծաց Վաչէ զազատախումբ բանակ նախարարակոյտ զօրացն։ Եւ ելանէր տայր ընդ զօրսն Պարսից պատերազմ, և լինէր անհնարին կոտորուած յերկոցունց կողմանցն, և բազում ծախ մեծամեծ աւագանւոյն կոտորելոյն։ Անկանէր 'ի պատերազմին յայնմիկ մեծ սպարապետն Հայոց Վաչէ. և լինէր ամենայն աշխարհին սուգ անհնարին, զի բազում անգամ էր տեառն փրկութիւն տուեալ Հայոց 'ի ձեռն նորա։ Ապա ժողովէր եպիսկոպոսապետն Վրթանէս, մխիթարէր զամենեսեան, և զինքնին Թագաւորն զԽոսրով, և զօրսն ամենայն, որք բազում անձկայրեաց տրտմութեամբք և արտասուակաթ ողբովք և ծանրաթախիծ հոգով, մեծաւ կոծովք և անհնարին աշխարանօք պաշարեալք, զգնացելոցն կարիս մնացելոցն համարեալ՝ սգային։ Զորս մատուցեալ սփոփէր զնոսա մեծն Վրթանէս, և ասէր.

Մխիթարեցարուք 'ի Քրիստոս. վասն զի մանաւանդ որք մեռանն, նոքա յաղագս աշխարհի և եկեղե-

Digitized by Google

ցեաց և աստուածագործ օրինացն տուչութեան, զի մի գերեալ քանդեսցի աշխարհս, և սուրբ եկեղեցիքն անօրինեսցին, և կամ մարտիրոսք անարգեսցին, և կամ սուրբ սպասքն 'ի ձեռս պղծոցն և անօրինացն անկցին, և սուրբ ուխտն այլայլեսցի, և որդիք մկրտութեան գերութեամբ անկցին 'ի պէսպէս պղծութիւնս անօրէնութեան կարգաց պաշտամանց։ Եւ եթէ զաշխարհս ունիցին արդեւք թշնամիքն, և զիւրեանց զանօրէն զանկրօն զանաստուած կրօնիցն զօրէնս, աստ արդեւք հաստատէին. որ, զոր խնդրեմքս, քաւ և մի լիցի։ Իսկ մեր բարեպաշտութեան Նահատակք 'ի վերայ այսորիկ ճգնեալ պատերազմաւ, զչար պահեալ հեռացուցեալ հալածեալ յաշխարհէ մեռան, զի մի յայսպիսի աստուածապաշտ և աստուածասէր աշխարհ անօրէնութիւն մտեալ, չարի կամացն 'ի ծառայութիւն արկցէ, և զքաղցում ոգիս ջերմեռանդն սիրով բնութեանն 'ի միմեանց քակտեալ քայքայեսցէ։ Իսկ սոքա մինչդեռ կենդանի էին, արդար վաստակօք 'ի վերայ այսորիկ վաստակեցան. և 'ի մահուն իւրեանց զմիամտութեանն հաստատութեանն զանձինս փոխանակ տալով ընդ ճշմարտութեանն տեառն, մատուցին 'ի վերայ եկեղեցեաց, և 'ի վերայ մարտիրոսաց, և 'ի վերայ ուխտին սրբութեան օրինացն, և 'ի վերայ կարգաց հաւատոցն, և 'ի վերայ ուխտին քահանայութեան, և 'ի վերայ անթիւ նոր 'ի Քրիստոս մկրտելոցն, 'ի վերայ բանակի տեառն աշխարհիս։ Որք այնմ ամենայնի փոխանակ զանձինս իւրեանց ոչխնայեցին։ ընդ վկայս Քրիստոսի է նոցա համար պատուոյ։ Արդ մի լացցուք զնոսա, այլ պատուեսցուք ընդ ճշմարտութեանն, առ նահատակսն դիցուք ընդ աշխարհ օրէնս յաւիտեանս յաւիտենից, զի ամենայն ոք զսոցա յիշատակ քաջութեան իբրև Քրիստոսի նահատակաց անխափան կատարեսցէ։ Եւ մեք տօնս արասցուք, և ուրախ լիցուք. զի աստուած այսօրիւք հաճեսցի ընդ մեզ, յայսմ հետէ խաղաղութիւն շնորհեսցէ։

Եւ եդ օրէնս ընդ աշխարհն մեծ քահանայապետն Վրթանէս, զնոցա առնել զյիշատակն ամ յամէ. և որք փոխանակ աշխարհին փրկութեան մեռանիցին 'ի

նմանութիւն նոցա, եդ կանոն՝ յիշել զսոսա առ սուրբ
սեղանն աստուծոյ 'ի ժամ պատարագին. յորժամ զա-
նուանս սրբոցն կարգիցեն, և ապա զկնի նոցա զնոցայն.
և մնացելոցն յանցելոցն[1] գութ և խնամ կալցին: Զի
ողքա, ասէ, 'ի նմանութիւն Յուդայ և Մատաթեայ
Մակաբէի անկան 'ի Ճակատ պատերազմի, և նմա-
նութիւն եղբարց նոցա: Սակայն զՎաչէի զօրավարի
փոքրիկ մանգիկ մի զնորուն զորդի 'ի հայրենի բարձ
գահուն մատուցանէին, որում անուն էր յանուն
հօր իւրոյ Արտաւազդ: Առաջի թագաւորին զհօրն
պատիւն 'ի գլուխն դնէին, և զսպարապետութեան նո-
րուն տեղի. զի կարի որդի վաստակաւորի էր, և 'ի
վաստակաւոր ազգէ. զի այլ յազգին ոչ գտաւ հօժ-
կու, զի 'ի մեծ պատերազմին մեռան: Եւ զզօրավա-
րութեան զգործ յանձն առնէին Արշաւրայ կամսարա-
կանի՝ իշխանին Շիրակայ և արշարունեաց գաւառին,
և Անդովկայ իշխանին Սիւնեաց. զի նոքա փեսայք էին
տանն մամիկոնեան տոհմին: Եւ հրաման ետուն մեծ
եպիսկոպոսապետնր Վթանէս՝ հանդերձ թագաւո-
րաւն՝ Արշաւրայ և Անդովկայ մնուցանել զպատանեակն
զԱրտաւազդ, զի կացցէ 'ի տեղի նախնեացն իւրոց և
հօր իւրոյ, և գործ քաջութեան գործեսցէ ամենա
տեառնն Քրիստոսի, և առաջի իւրոյ մարմնաւոր բնա-
տերանց[2] արշակունեաց քաջ արանց, և տան և կենաց.
և խնամակալ լիցի այրեաց և որբոց, և զնորուն գործ
քաջութեան սպարապետութեան անուանի զօրավա-
րութեանն յաջորդեսցէն զամենայն աւուրս կենաց
իւրոց:

Ապա յետ այսորիկ փոխեալ լինէր քաջ արանցն
աշխարհաշէնն Խոսրով, թագաւորն Հայոց մեծաց:
Ժողովեալ, աշխար եդեալ, լացին ամենայն սահմանք
աշխարհաց գաւառաց Հայոց մեծաց. և տարան առ
իւր նախնիսն յԱնին յեկեղեցագաւառն[3] Դարանա-
ղեաց: Եւ յետ սորա փոխեցաւ եւս յաշխարհէ մեծ
քահանայապետն Վրթանէս. և ժողովեցան ամենայն

1 Յօր. մնում չիք յանցելոցն: 2 Յերկուս օրինակս բնաւ փերանց:
3 Ի չորս օրինակս յԵկեղեաց գաւառն:

աշխարհն Հայոց, և մեծաւ պաշտմամբ, սաղմոսիւք և երգովք հոգևորօք, կանթեղօք և մոմեղինօք և խնկածու հոտովք, արքունական կառօք զսուրբն Վրթանէս, անհնարին բեկմամբ՝ վասն իւրեանց յայնմ 'ի բնակ տեառնէն կամ 'ի հոգևոր վարդապետութենէն որբ մնալոյ, մեծաւ լալեաց տրտմութեամբ մինչև 'ի գեւղն Թորդան 'ի Դարանաղեաց գաւառն յուղարկէին։ Եւ անդ առ մեծի հայրապետին Գրիգորի զսորա սուրբ զոսկերսն հանգուցանէին. և զմշտակատար զսորա կենդանի յիշատակն 'ի վերայ կատարեալ, դառնային։

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

Յաղագս թագաւորելոյ Տիրանայ յետ հօր իւրոյ. և թէ որպէս Յուսիկն յետ հօր իւրոյ Վրթանայ կալաւ զաթոռ հայրապետացն, և թէ որպէս սպանաւ 'ի Տիրանայ արքայէ յաղագս յանդիմանութեան։

Եւ յանցանելն յաշխարհէ թագաւորին Խոսրովու, Տիրան որդի Խոսրովու առ զթագաւորութիւնն իշխանութիւն աշխարհացն Հայոց մեծաց։ Եւ ընդ նմին սուրբն երանելի մանուկն Յուսիկ յաջորդեաց զտեղի հայրապետացն Հայոց։ Բայց գումարեաց ընդ նմա թագաւորն Տիրան զմեծամեծ նախարարսն ըստ սովորութեան օրինակին, զմեծ հազարապետն 'ի հազարապետութեանն։ Իսկ 'ի տոհմէ ամենայն Հայոց մեծաց, զՎաղարշ, որ էր իշխան Անձտայ. և ընդ նմա Զարեհ իշխան, նահապետն մեծի Ծոփաց, և զՎարազ Շահունի իշխանն Ծոփաց աշխարհին, և զԳնիթ իշխան Հաշտենից գաւառին 'ի կամինական տոհմէն. զՎորոթ իշխանն Վանանդայ գաւառին, և զՇահէն իշխանն անձևացեաց տոհմին, և զԱտամ իշխանն Գողթան, և զՄանաւազ իշխանն կողբացոց. զԳորութ[1] իշխանն Ձորոց աշխարհին, և զՄանասպ զխորխոռունեաց զիշխանն մաղխազունեան տանն։ Եւ զմերոյ տոհմի ազգի իշխանն սահառունեաց, և զԱբա իշխանն գնունեաց։

Զնոսա զամենեսեան հրամայեաց երթալ ընդ մե-

[1] Յօրին. միում գրչագր։

ծի հազարապետին Վաղարշու, զի նստուսցեն զերա-
նելին Յուսիկ յարքունական կառսն, և խաղասցեն
գնասցեն 'ի սահմանակիցս իւրեանց 'ի մայր քաղաքացն
Գամրաց 'ի Կեսարիա, հասուցանել զմանուկն Յուսիկ
յառաքելական աթոռն հայրապետացն: Գնացին
եկին հասին 'ի քաղաքն կեսարացւոց. ետուն 'ի կա-
թողիկոսութիւնն զՅուսիկն ձեռնադրել, զորդին Վրթա-
նայ: Եւ նստուցին զնա յաթոռն առաքելոյն Թադէոսի,
և յաթոռ իւրոյ հաւուն մեծին Գրիգորի. և դարձան
անդրէն մեծաւ խնդութեամբ, եկեալք առողջու-
թեամբ, յաջողեալք[1] հասանէին յայրայրատեան աշ-
խարհն: Եւ զիշխանսն երկոսին, և նոցուն Ծոփացն,
յառաջ արձակէին աւետաւորս առ արքայն:

Ապա իբրև լուաւ ինքն արքայն, ընդ առաջ ելա-
նէր նմա 'ի դաշտն յայն կոյս գետոյն Տափերն կա-
մրրջի, ամենայն բանակօքն բազմութեամբք: Ապա
ողջոյն տուեալ զցանկալի ողջոյնն միմեանց, անցեալ
ընդ կամուրջն Տափերայ, մտեալ 'ի քաղաքն մեծ յԱր-
տաշատ, յեկեղեցին դառնային. և նստուցանէին զցան-
կալի մանուկն Յուսիկ յաթոռ հայրապետական: Սա
զհետ հօրն իւրոյ Վրթանայ զառաքելական յաջորդէր.
հայրական չափոյն նմանեալ ծնունդ, ամենևին զամե-
նայն յամենայնի հրեշտակակրօն զանձն ցուցանէր, զա-
մենայն ըստ պարգևացն աստուծոյ զշնորհացն[2] կատա-
րէր: Քրիստոսական բանաւոր խաշանցն հովուելով,
աւետարանական պատգամաւորօքն խրատելով ընձե-
ռեցաւ: Զի աւուրբք մանուկ, տիօք առոյգ, և բարձր
հասակաւ. գեղով երեսաց սքանչելի և չքնաղ, զի այլ
ոչ գտանէր ուրեք նման նմա 'ի վերայ երկրի: Սուրբ
և պայծառ հոգւով, ամենևին ոչ ինչ զբաղեալ ընդ
աստիս. իբրև զքաջ սպառազէն Քրիստոսի, իբրև զա-
խոյեան նահատակ 'ի տղայութենէ տիոց նշկահէր,
աներևոյթ թշնամոյն յաղթութեամբ սպառնացեալ:
Ակն առնուլ կամ աչառել մարդկան բնաւ ամենևին
ոչ գիտէր. այլ զբան Հոգւոյն սրբոյ սուսեր ածեալ
ընդ մէջ իւր կրէր: Իսկ շնորհատուր Հոգւոյն լցեալ

1 Յօր. միում առողջութեամբ յաջողեալք: 2 Յօր. միում զշնորհսն:

Digitized by Google

զնա, գիտութեանն էր աղբիւրացեալ զամենայն լսե-
լեացն ցուցս[1] ականջացն և սրտիցն երկրին:

Իսկ թագաւորն Տիրան, և այլ մեծամեծ աւա-
գանին նախարարացն, կամ աշխարհն ամենայն, ոչ ինչ
ըստ աստուծոյ կամացն վարս յանձն առեալ՝ իմաս-
տուն ինչ գնացեալ լինէին: Քան զամենայն մանաւանդ
թագաւորն կամ իշխանքն սպանութիւնս՝ անխտիր 'ի
հեղուլ զարիւն արդար 'ի տարապարտուց գործէին և
այլ մեղս բազումս. և ոչ հայէին 'ի հրամանս վերնոյն,
'ի համապազորդ լսելոյն ոչ խրատեալք 'ի յուշն նոցա
առնելոյ զաստուծոյ յոյսն: Վասն որոյ համապազ ընդ-
դիմացեալ լինէր երանելի հայրապետն Յուսիկն. վարժ
բանիւքն համեստութեանն քրիստոսական խրատուն՝
համապազ յերեսսն յանդիմանութեամբ հարկանելով
խրատելով կշտամբելով արկանէր, զսպանումն տանջա-
նաց յաւիտենական բարկութեանն անշէջ հրոյն դա-
տաստանին պատմելով, բողոքէր: Զի թէպէտ աւուրբք
մանուկ էր, այլ զաւագութիւն ծերութեան խրատուն
յինքեան ցուցանէր, զհայրենի գործ խրատուականն
զառաւելութիւն[2] քաջութեան կատարէր՝ Հարցնմա-
նեալ 'ի մանկութեան[3] իմաստութեան, զծերութեան
պատիւն պատուակալ պատուականութեանն զհանճա-
րոյն զուարթութեանն անուշութեանն, իբրև զծաղիկ
'ի գիտաւորութեանն հասեալ, վասն ճշմարտութեանն
մինչ 'ի մահ մարտնչէր. նախ զանձն ապրեցուցանելոյ,
և վասն այլոց հոգւոց զնոյն առնել կամէր: Այնչափ էր
երկիւղած 'ի տեառնէ, զի ոչ զսէր և ոչ զահ թագա-
ւորին առ ոչինչ համարէր: Իսկ գիտութեամբն աս-
տուծոյ, դպրութեան գրոց սրբոց արուեստաւն լի էր.
և առնոյր 'ի պատուհասել և յանդիմանել. արգելոյր
զթագաւորն և զմեծամեծսն չտալ[4] թոյլ մտանել
յեկեղեցին:

Արդ ելեալ կայեր մեծապէս պատուհասիւք,
քահանայականիշխանականբանիւ յանդիմանութեա-
նըն, վասն անօրէնութեան պոռնկութեանն և արուա-

1 Յօր. միում ցուցս:
2 Յօր. միում զառաւելութիւն:
3 Յօր. միում ի մանկութենէ:
4 Յօր. միում չտայր:

Digitized by Google

գիտութեան և արենհեղութեան, զրկութեան, յափշտակութեան, աղքատատեցութեան և այլոց բազում մեղաց՝ որ այսմիկ նման իցէ։ Եւ ինքն վասն ահի սաստից օրհնացն տեառն՝ թշնամի համարեալ թուէր որոց հանապազ անցանէին զկարգօքն Քրիստոսի, և հանապազ 'ի սմանէ սուրբ բանիւն աստուծոյ խոցոտեալ լինէին։ Եւ այս մարտ պատերազմի էր սորա առ հասարակ ընդ ամենեսեան յանդիմանութեան զամենայն աւուրս կենաց իւրոց։ Որ իբրև օր մի յաւուրց տարեկան, դիմեաց գալ թագաւորն Տիրան հանդերձ պղովք աւագանւոյն մտանել յեկեղեցին. իսկ նա ընդդէմ բարբառեալ ասէր. Չես արժանի, հլիմ գաս, մի գար 'ի ներքս։ Վասն որոյ անդէն 'ի ներքս քարշէին զնա յեկեղեցւոյն. բրածեծ եղեալ ջաղջախեալ քահանայապետն աստուծոյ սուրբ, երանելի մանուկն Յուսիկ, կիսամահ կոշկոճեալ ընկեցեալ լինէր։ Զոր բարձեալ պաշտօնէիցն դրան եկեղեցւոյն 'ի Բնաբեղ բերդէն[1] արքունի՝ մեծ Ծոփաց գաւառին, եկին բերին 'ի գաւառն Դարանաղեաց 'ի գեւղն Թորդան. և անդ ոչ ինչ յետ բազում աւուրց հանգեաւ, և եդաւ մօտ առ Գրիգորի և ընդ հարս իւր։

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

Յաղագս թէ զիարդ յետ մահուանն Յուսկանն անառաջնորդ լինէր երկիրս Հայոց, և ոչ որդիքն Յուսկանն արժանի եղեն հօրն աթոռոյն։

Եւ յետ այսր անցեալ ժամանակաց, զկնի թօղահն լինելոյ երանելոյն Յուսկան, անառաջնորդք եղեալ՝ իբրև զկոյրս մոլորեցան երկիրն լեզուին թորգոմական աշխարհին։ Քանզի տուաւ նոցա ոգի մոլորութեան, աչս զի մի տեսցեն, և ականջս՝ զի մի լուիցեն, և սիրտ՝ զի մի իմասցին դառնալ յապաշխարութիւն։ Եւ զխաւարային խորխորատ կորստեան գտեալ, հարեալ[2] իւրեանց անձանց ճանապարհ, կործանեցան անկեալք. զի ոչ այն ոք գոյր՝ որ նոցա մոլեգնութեանն

1 Յօրին. միում 'ի բնաբերդէն։ 2 Յօրին. միում հարքեալ։

պատկառուկս արկանէր ըստ մեղս գործելոյ, այլ անհովլիւք էին։ Զկորստեան ճանապարհն՝ համարձակէին՝ 'ի չարիս կամօք գնացեալք, և կամօք լեալք որդիք բարկութեան. և առանց աստուծոյ շրջէին յաշխարհի կամակոր ազգ տանն Հայոց երկրին։ Նմանեալք լինէին այնմ հօտի խաշանց. որ զպահպանութիւն շանցն պահողաց պահապանացն 'ի բաց մերժեցին, և կամօք իւրեանց կերակուր գէշ թշնամութեան գայլոցն մատնեցան, ըստ նմանութեան մեծին աթենացւոց քաղաքին։

Յայնմ ժամանակի զթագաւորն իւրեանց օրինակ չարի առնէին, և նովին[1] օրինակաւ ձևել սկսան, և նոյնպէս գործել։ Զի 'ի վաղնջուց, յորմէ հետէ առին նոքա զանուն քրիստոնէութեանն, լոկ միայն իբրև զկրօնս իմն մարդկութեան յանձինս իւրեանց և ոչ ջերմեռանդն ինչ հաւատովք ընկալան, այլ իբրև ըղձմոլորութիւն իմն մարդկութեան 'ի հարկէ։ Ոչ եթէ որպէս պարտն էր գիտութեամբ յուսով կամ հաւատով, բայց միայն սակաւ ինչ որք զհանդամանս գիտէին հելլէն կամ ասորի դպրութեանց, որք էին հասու ինչ այնմ փոքր 'ի շատէ։ Իսկ որք արտաքոյ քան զգիտութիւն արուեստին էին այլ խառնաղանճ բազմութիւն մարդկան ժողովրդոց նախարարացն և կամ շինականութեանն, եթէ զցայգ և զցերեկ նստեալ վարդապետացն և ըստ նմանութեան ամպոցն իբրև զյորդահեղեղ ինչ անձրևաց սաստկութիւն զվարդապետութիւնն 'ի վերայ հոսէին, ոչ ոք 'ի նոցանէն և ոչ մի ոչ, և ոչ մի բան, և ոչ կէս բանի, և ոչ դոյզն յիշատակ ինչ, և ոչ նշմարանս ինչ զոր լսէինն, և ոչ կարէին ինչ ունել 'ի մտի։ Վասն զի միտք իւրեանց ընդ անպիտանս ընդ անօգուտս և եթ զբօսեալ էին. զոր օրինակ մանկունք տղայք ընդ մանգութեանն և ընդ տղայութեանն խաղալիկ խանկարեալք, և զպիտոյիցն և զկարևորացն ոչ ինչ փոյթ արարեալ, սոյնպէս և դեգերեալ մաշէին յանուղղայ կրթութիւն ընդ չքնոտի մտացն 'ի հնութիւն հեթանոսութեանց սովորութեանց, բարբարոս

1 Յօր. միում նորին։

Digitized by Google

խուժադուժ միտս ունելով։ Եւ զիւրեանց երգս առաս-
պելացզվիպասանութեանն սիրեցեալք՝ ի փոյթ կրթու-
թեանցն, և նմին հաւատացեալք, և 'ի նոյն համապա-
զորդեալք, 'ի հեռ և 'ի նախանձ ընդ միմեանս չարա-
կնութեամբ, թշնամութիւն ոխութեանց, զմիմեանս
խածատել, և նենգել այր զընկեր և զեղբայր։ Սիրելիք
սիրելեաց, և մերձաւորք մերձաւորաց, և ընտանիք
ընտանեաց, ազգականք ազգականաց, խնամիք խնա-
մեաց ընէին գայթակղութիւն։

Անդ էր տեսանել այր ընկերի արեամբք ծարա-
ւեալք ըմպելով, ոգովք չափ գային մխասուցն՝ ան-
խրատ վարս և անհանճար միտս ունելով։ Եւ զգիտն
հնութեան պաշտամունս 'ի նմանութիւն՝ պոռնկու-
թեան գործոյն ընդ խաւար կատարէին. և ոմանք զնոյն
իսկ ցանգութիւն գիջութեան պոռնկութեան կատա-
րէին յանձինս իւրեանց։ Վասն այսորիկ ոչ զխրատ
իմաստութեան լսէին, և ոչ առաջնորդացն ասելոյ
զաստուծոյ պատգամսն անսացեալք հնազ''նդէին. այլ
վասն 'ի նոցանէն յանդիմանութեանն, ատէին և հա-
լածէին զնոսա և սպանանէին։ Եւ ըստ մարգարէական
բանին առ նոսա ասելոյ, թէ ''Ատէին 'ի դրունս
զյանդիմանիչս,, , և զբանս սուրբս արհամարհէին։
Քանզի ոչ էին թէ որպէս այլոց ազգականացն և հաւա-
տացելոցն կամ իմաստնոցն ետ նոց'' զգիտութիւն
ճշմարտութեան հաւատոցն աստուածաբանիւ քարո-
զութեանն, որպէս որք ընկալանն՝ առին գոհութեամբ
և հաւատացին և վայելեցին 'ի շնորհս մարդասիրու-
թեանն արդեւք, այլ ըստ հրէական մտացն կուրա-
ցելոց և խաւարելոց և կաղացելոցն 'ի ճշմարտութենէն։
Թերևս և առ այս ազգ մտէր բանն մարգարէական
յառաջգիտական, եթէ ''Որդիք անմիտք, և ոչ որդիք
իմաստունք. իմաստունք են զչար գործել, և զբարի
գործել նոքա երբէք ինչ ոչ գիտա.յին,,։ Եւ դարձեալ
ասէ. ''Որդիք եղջերիկք, խստասիրտք, խստաշունչք,
ոյք դառնացուցին զիս նոքա և հարք իւրեանց,,։ Այս-
պէս լքեալք և նոքա, զի ոչ իմացան և ոչ հաւատացին
յանէրևոյթն աստուծոյ երևելեօքս. յարարածոց
աստի չիմացան՝ զարարիչն և զկարգիչն և զխնամիչն առ-

Digitized by Google

նուլ 'ի միտ։ Յաճախեաց զերեւոյթ նշանս իւր և զսքան-չելիս, մինչև զմարդկային բնութիւնս արժեայ 'ի կեր-պարանս անասնոյ. ուստի փրկութեանն նոցա լինէին պատճառք։

Եւ մինչև յայս յանպիտան և յանմիտ թագաւո-րութիւնն իսկ, առ այն թագաւորաւ Տիրանաւ, ընդ նոյն իսկ ընդ այս նայեցեալք, անցուցին չարութեամբք քան զամենայն դարս։ Մանաւանդ քան զամենայն, զի զգլխաւորն առաջնորդն թոպամահ սպանին, և այնու-հետև ըստ կամաց գնային։ Քանզի ոչ ոք այն ոք գոյր, յորմէ խիթային յանդիմանութեանն՝ որ նոյա արգել արկանէր գնալ յանօրէն ճանապարհն ելանել։ Ապա բարձեալ՝ թողեալ եղեն նոքա 'ի ձեռանէ տեառն, երթեալք ըստ հետ կամաց սրտից իւրեանց. ապա չկայր ոք առաջնորդ և ոչ գլուխ քահանայութեանն։ Սակայն փոյթ եղեն նոքա ոչ վասն ճշմարտութեան ինչ խնդրել իւրեանց հովիւ կամ առաջնորդ՝ որ կայ-ցէ գլուխ ժողովրդեանն հօտապետութեանն, այլ բանից ընկեր[1] իւրեանց խնդրէին զայն ոք՝ որ ըստ նոցա կամացն վարիցէ։

Յայնժամ խորհուրդ արարեալ թագաւորին և իշխանացն, և համօրէն իսկ աշխարհին, թէ զո՞ ար-ժանի այնմ իրիք գտանիցեն. քանզի երկու մնացեալք[2] երկուորիք երկու մանգունք, միումն Պապ անուն, և միւսումն Աթանագինէս, ճանաչէին ստահակք և անխրատք, որք ոչ ինչ ըստ իմաստութեան աստուածե-ղէն գրոց, և ոչ վարժ հրահանգօք առաքինութեանցն, և ոչ հօրն իւրեանց չափոց ինչ նմանեցին միտ եդեալ, և ոչ ընդ իւրեանց ծնիչսն հայրն Յուսիկ նայեցան, և ոչ մեծին Գրիգորի յառաքինութիւնսն ուշ եդին, և ոչ զիւրեանց հոգևորն պատուականութիւն՝ յաւի-տենական կենացն զպատիւ ինչ եդին 'ի մտի։ Այլ իւրեանց ժամանակի դարուն նմանեալք, և պանծա-ցեալք յիւրեանց յանցաւոր մնոտի 'ի մարմնաւոր տոհ-մականութիւնն ազգականութեան, զկնուորական զվարսն ընտրեցին։ Վասն այնորիկ անընտիրք եղեալք,

1 Յօրին. միում բանընկէր։ 2 'Ի հինգ օրինակս գնացեալք։

'ի հպարտութեանն[1] խոտեցան ըստ յառաջագոյն տեսլեանն հօրն իւրեանց. ոչ մտին 'ի լուծ աստուածպաշտութեանն ։ Եւ ոչ այլ ոք 'ի նմին տանէ զաւակին Գրիգորի գոյր ոք. զի այնչափ իսկ կային մարմնաւոր զաւակին, և սոքա ինչ ոչ թէ արժանի հարցն գնացեալ նմանեցին վարուց ։ Եւ այլ ոչ ոք էր, որ զառաջնորդութիւն գլխաւորութեան քահանայապետութեանն վերակացութեանն ոք տէրունական տանն հրամանատարութեանն կատարեալ, պաշտաման յառաջորդէր ։

ԳԼՈՒԽ ԺԴ.

Յաղագս վարուց և գործոց մեծին Դանիէլի առն աստուծոյ, և թէ որպէս յանդիմանեաց զԹագաւորն Տիրան, և կամ որպէս պատուհասեալ մեռաւ 'ի նմանէ ։

Բայց յայնժամ դեռ ևս կենդանի էր ծերունի սուրբն մեծն քորեպիսկոպոսն Դանիէլ, այր սքանչելի ։ Աշակերտ եղեալ էր սա մեծին Գրիգորի, վերակացու և գլխաւոր Եկեղեաց նահանգին Տարօնոյ, Գրիգորի ձեռական՝ իշխանութեանն կողման մասին գործակալութեանն մեծի դատաւորութեանն, ունէր զիշխանութիւնն զայն առանձինն. այլ վերակացու և հրամատար[2] տեսուչ և հոգաբարձու ամենայն եկեղեցեացն Հայոց մեծաց ընդ ամենայն տեղիս. այլ և 'ի կողմանս Պարսից յօտար տեղիս քարոզեաց սա, և անթիւս 'ի մոլորութենէ դարձոյց ։

Եւ էր սա ազգաւ ասորի. և ունէր սա զաստիճան աթոռոյն գլխաւորութեան Տարօնոյ, 'ի մեծն և նախ զառաջին եկեղեցին 'ի մայր եկեղեցեացն ամենայն Հայաստանեաց ։ Այս ինքն նախ և զառաջին և գլխաւոր տեղին պատուական. զի յառաջ նախ անդ շինեալ էր զսուրբ եկեղեցին, և ուղղեալ սեղան յանուն տեառն ։ Նոյնպէս և 'ի ներքոյ քան զնա մարգարէանոցն Յովհաննու, նոյնպէս մօտ 'ի տուն տեառն Հանգիստ.

1 Յօրին. միում անընթերք եղեալք ի հայրապետութեանն խափեցան ։
2 Յօրին. միում հրամանատար ։

առաքելոցն։ Արդ այս տեղիք վասն յառաջնակարգու֊
թեան, կանոնաւ 'ի հայրապետացն և 'ի թագաւորացն
պատուեալք լինէին. որպէս 'ի Դարանաղեաց գաւառին
յեկեղեցին Թորդանու պատուին վասն գերեզմանացն
հայրապետին Գրիգորի։ Սոյնպէս և զյիշատակս թա֊
գաւորին Տրդատայ թէ կամօք թէ ակամայ, որ արժա֊
նին լեալ էր նախածանօթ 'ի Քրիստոսն հաւատոց։
Վասն այսորիկ կամ եղև աշխարհին զնախնեաց ժամա֊
նակին հարանց եպիսկոպոսաց զայս տեղիս պատուել,
ուր սոքա եդեալն էին. զի սիրելի էր աշխարհին, պա֊
տուել զյառաջընծայն Քրիստոսի զթագաւորն իւ֊
րեանց Տրդատ։ Նոյնպէս և զյառաջեպիսկոպոսն'
զնախավաստակն Գրիգորիս. սոյնպէս և 'ի գաւառն
այրարատեան զնախավկայսն Քրիստոսի, ուր Գայիա֊
նէն և Հռիփսիմէն կային, իւրեանց հանդերձ գործա֊
կցօքն. սոյնպէս առաւել և զնախեկեղեցին։

Այս տեղիքս սմա էին յանձն հանդերձ գաւա֊
ռօքն յորս էին. հաւատարիմ էր սա այնմ գլխաւոր
սեղանոյն, իշխանութեան աթոռոյն հայրապետացն,
հաստատութեան ուխտին կաթողիկէ եկեղեցւոյն։
Եւ էր սորա ընկալեալ զքորեպիսկոպոսութեան ձեռ֊
նադրութիւն աստիճանին 'ի ձեռաց մեծին Գրիգորի,
յաւուրս յորում կործանեաց զբագինս մեհենիցն Հե֊
րակլեայ' այս ինքն Վահագնի, որում տեղոյ Աշտիշատն
կարդացեալ. որ նախ եդ զհիմունս եկեղեցւոյ սրբոյ։

Եւ էր սա այր զարմանալի, առնէր նշանս և զօրու֊
թիւնս մեծամեծս յանուն տեառն մերոյ Յիսուսի
Քրիստոսի։ Սա և կօշկօք քայլելոյն գնայր 'ի վերայ
ջուրց գետոց, և ոչ թանայրին. և ոչ հանէր սա։ Եւ
յաւուրս ձմերանոյն' յորժամ կուտեալ դիզեալ զմե֊
ծութիւն բազմութիւն թանձրութեան ձեանցն կու֊
տակեալ հիւսեալ ձեանցն 'ի վերայ ձմերային լերանցն'
յայնպիսի լերանց 'ի վերայ ընդ այնպիսի ժամանակի
կամէր ուրեք երթալ 'ի պէտս ճանապարհի, յանկար֊
օրէն ձիւնն ցամաք արջն լինէր առաջի նորա։ Եւ զի կա֊
մէր 'ի հեռաստան ուրեք երթալ, իբրև զփայլակն սլա֊

1 Յօրինն. միում զառաջին Եպիսկոպոսապետն.. Գրիգորիս։

Digitized by Google

ցեալ լինէր անաշխատ. իբրև թռուցեալ յոր կամէրն երթալ 'ի տեղին, յանկարծօրէն անդ գտանէր: Յարուցանէր զմեռեալս, առնէր և բժշկութիւնս հիւանդաց, և այլ ևս մեծ նշանս և զօրութիւնս քան զնոյնս գործէր, զորս ոչ բաւեսցէ ընդ գրով նշմարանաց փակել: Եւ բնակութիւն իւրոց կայենիցն յանմարդի լերինս, այլ զտեսչութիւն մարդկան պիտոյից ոչ երբէք անփոյթ առնէր: Միահանդերձ մաշկանափորտն սանդաղաւոր, և կերակուր իւր արմատք բանջարոց, և դաւազան անգամ ընդ ինքեան ոչ ունէր: Եւ առ բանն աստուծոյ այնչափ էր հզօր, զի զինչ հայցէրն յաստուծոյ՝ առնոյր, և զոր ինչ ասէր՝ այն լինէր: Եւ կայեանք տեսչութեան իւրոյ, յորժամ յանապատաց 'ի շէնս իջանէր վասն գործոյ աստուծոյ, 'ի գլխաւոր տեղիսն յեկեղեցեացն լինէր: Եւ յաճախ յակն աղբերն 'ի ներքոյ սարաբարձր մեհենատեղւոյն Հերակլայ, որ կայ դէմ յանդիման լերինն մեծի՝ որում Յուլն անուանեալ կարդան, 'ի բագնին տեղւոջէ 'ի բացագոյն իբրև քար ընդէց մի 'ի ներքոյ կուսէ, 'ի դոյզն ծործորակին 'ի սակաւ անտառակին 'ի հացուտ պուրակին՝ որում անուն տեղւոյն իսկ Հացեացն դրախտ կոչեն: Այս այն աղբեւրն է, յորում առնէր յայնժամ ևս վաղ մեծն Գրիգոր զմկրտութիւնսն զօրացն բազմաց: Յայնմ տեղւոջ էր սորա կայեանք խցկան սրբոյն Դանիէլի. էր դարափոր արարեալ բնակութիւն. և յայնմ տեղւոջ զդիտաւորութիւն այցելութեանն[1] կատարէր:

Արդ միաժողով եղեալ մեծամեծք նախարարացն, և 'ի մի վայր եկեալք, խորհուրդ խորհեցան. հաւանեցուցին զթագաւորն, ածել զծերունին զԴանիէլ յիւրեանց բանակն, զի ածցեն կացուսցեն զնա իւրեանց գլուխ առաջնորդ, զի նստցի նա յաթոռն հայրապետական: Եւ յղեցին առ նա Զօմն[2] իշխանն Սահառունեաց տոհմին, և զԱրտաւան զիշխանն Վանանդայ, և զԿարէն իշխանն Ամատունեաց տոհմին, և զՎարազ իշխանն Դիմաքսենից տոհմին, Եւ եկին նախարարքն հասին գտին զնա յեկեղեաց գաւառին, 'ի գեւղն

1 Օրինակ մի՝ յաւելու Վերակացութեանն: 2 Յօրին. միում ոմն:

Digitized by Google

եկեղեցւոյն 'ի Թիլն. զի դեռ իմն զգործ միակութեան աստուծոյ գործէր։ Եւ առին զնա և ածին առ Թագաւորն Տիրան, 'ի գաւառն Աղձնեաց 'ի Բառաէջ[1] յաւան։ Եւ իբրև մտանէր առաջի Թագաւորին Տիրանայ քորեպիսկոպոսն մեծն Դանիէլ, անդէն 'ի ձեռն առնոյր զկշտամբութիւն յանդիմանութեանն։

Սկսեալ խօսել, յառաջ մատուցեալ, ասէր՝ եթէ ընդէ՞ր մոռացարուք դուք զաստուած զարարիչն ձեր, և զգութ նշանացն և խրատուց, և զսքանչելեաց՝ զոր արար առ հարսն ձեր և առ ձեզ. և դուք դարձայք 'ի մոլորութիւն կռապաշտութեան նախնեացն ձերոց, և յատելութիւնս և յագահութիւնս և 'ի զրկութիւնս և յաղքատակերութիւնս, 'ի պոռնկութիւնս, 'ի նենգութիւնս և 'ի միմեանսզրկութիւնս և 'ի սպանութիւնս։ Կործանեցայք լքեայք կասեցէք կաղացայք յարդարութեան ճանապարհաց, և թողէք դուք զբարերարն ձեր զաստուած՝ որ զձեզ յոչընչէ արար և հաստատեաց, և 'ի մոլորութիւնս ձեր անծանօթք եղերուք դուք 'ի նմանէ։ Մինչ դուք զձեր անձինս դանգիւտս արարեալ էիք 'ի կորստեանն, նա եկն 'ի խնդրել զձեզ. զի թէպէտ և ինքն իսկ միածին որդին աստուծոյ, եկն էջ ուսուցանել զհայր իւրոց արարածոց. զի թէպէտ և ոչ լուան նմա, և չարչարեցին եւս մինչև 'ի մահ, և համբեր, սակայն և ոչ նա զիւր զօրութիւնն ոչ թագոյց յումեքէ, զի պատճառք կենաց լիցի ամենեցուն։ Եւ զորս եգիտ արժանիս և պատրաստականս իւրում[2] յարութեանն, ընտրեաց, ուսոյց, և արձակեաց քարոզս և կոչնականս և հրաւիրակս՝ 'ի փրկութեան լոյսն հրաւիրել զձեզ։

Սակայն և դուք յայնմ՝ փոխանակ երախտեացն ապախտիս հատուցէք. զորմէ դուք իսկ նախ զձեր զքարոզն և զհրաւիրակն զառաքեալ առ ձեզ եկեալն սպանէք. զայն՝ որ եկեալ զձեզ կոչէր 'ի փրկական շնորհս արքայութեան տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի։ Զի թէպէտ և դուք առ ձերում անմտութեան՝ տէրասպան ազգին խորհրդոյն հաղորդեցայք[3] Հրէիցն.

1 Յօրին. միում ի Գառնէձ։ 2 Յօրին. միում չէարամ։
3 Յօրին միում հնազանդէցայք։

զի նոքա զտէրն կարծեցին սպանանել, հարքն ձեր զնորին առաքեալսն սպանին. և զհետ նորա նորին նմանին չարչարեցին վասն նոյն նորին իրաց։ Իսկ զկնի սորին իրացս այսոցիկ եկին բազմութիւնք սրբոց վկայիցն աստուծոյ, նոցին Առաքելոցն ճգնակիցք. որք մինչ 'ի վտանգ չարչարանացն ճգնեալք, մինչ յիւրեանց մահն, պնդեալք ցուցանէին ձեզ զճշմարտութիւնն, զի թերևս նոքօք դառնայցէք յիմաստութիւն գիտութեան որդւոյն աստուծոյ։ Սակայն և առ նոսա լցէք կատարեցէք բովանդակեցէք զսովորութիւն սպանութեանց ամբարշտութեանցն կամացն ձերոց։ Սակայն նորին արեամբն՝ զոր ասացի՝ բազում և պէսպէս նշանօք խրատեաց զձեզ, և 'ի մահ ոչ մատնեաց վասն բազում ողորմութեանն. և իւր մերձաւորս արար զձեզ, և խառնեաց զձեզ 'ի բնակութիւն[1] կենդանութեան ընտանութեան վարդապետութեանն իւրոյ, ուղղութեան օրինացն, յառաւելութիւն որդւոյն սիրելւոյ իւրոյ։

Եւ յետ այսորիկ եթող ձեզ զամենայն փասս ձեր, և ետ ձեզ վարդապետս զսիրելիս իւր։ Բայց դուք և ոչ զմի զայն ոչ յիշեցէք, ոչ եդիք 'ի մտի, ոչ կալայք 'ի սրտի, այլ յետս դարձայք հրէական ազգին նմանեալք. ատէք զնոյն յանձինս ձեր զնոցուն օինակն գործոց։ Զի պարտ էր ձեզ յիշել զերախտիսն տեառն ձերոյ Քրիստոսի, որ ոչ յիշեաց զմեղս հարցն ձերոց, և ոչ զանօրէնութիւնս ձեր։ Եւ ձեզ անպարտ մոռանալ զճգնութիւն հարցն սրբոցն խրատչացն և վարդապետացն ձերոց, որք ուսուցիչքն էին ձեր, որք համապազ տքնէին վասն փրկութեան ոգւոց ձերոց. և արժան էր ձեզ ունել գութ ընդ նոսա՝ որք հոգեպէս բանին վարդապետութեանն երկնեցին և ծնան զձեզ վերըստին, և ըստ ձերում եղծման անդրէն դառնալոյ՝ դարձեալ միւսանգամ վերստին ընդերոյ չարեացն ապաշխարելոյ ինքեանք իւրեանց խնդրուածովքն երկնեցին զձեզ դարձեալ, մինչև կերպարանեսցէն զՔրիստոս 'ի ձեզ, զի արժանի լինիջիք մտանել յերկնից յարքայութիւնն անդր։ Պատշաճ էր և ձեզ խնամել զնոցին

1 Յօրին. միում ի բնաբնիան։

որդիսն և զաշակերտսն, որ ըստ հոգևոր բանին ըստ աստուածային ծննդեանն էին որդիք, առաջնորդք և վերակացուք ձեր 'ի տէր. Թող թէ որ մարմնապէս իսկ էին նոցա ծնունդք, և հոգևոր նոյին գործոց ոչ ինչ պակաս քան զհարսն իւրեանց։

Արդ ձեր թողեալ զաստուած, և յիշեցուցէք զչարիսն ձեր զառաջինս, և լցէք զչափ մեղացն հարցն ձերոյ։ Որ զի նոքա սպանին զհարսն սուրբս չարչարանօք՝ վասն բարւոյն չկամելոյ լսել զօգտակարն խրատ 'ի նոցանէն, և դուք զորդիս և զթոռանցս և զգործակիցս և զնմանողս նոյին սպանէք, որք ոչ հաւանեալ գործոց մեղացն ձերոց, սուրբ միանուկն Յուսիկն զհայրապետն զաթոռակալն զվիճակակալն զվիճակին Թադէոսի առաքելոյն և զնորին նմանոյն Գրիգորի։ Եւ դուք զհրէական բարուցն բերէք զօրինակն յանձինս ձեր, սպանութեանցն սովորութեանց զրկութիւնս. որպէս և նոքա անխրատք զիւրեանց զառաքեալսն կամ զմարգարէսն կոտորեցին, սոյնպէս և դուք ըստ նոյին օրինակի կատարեցէք։

Արդ վասն այսչափ ստութեանց ձերոց և պղծութեանց, բարձցէ տէր զթագաւորութիւնդ ձեր 'ի ձէնջ. բարձցէ և զքահանայութիւնդ 'ի ձէնջ։ Ցրուեսջիք և բաժանեսջիք, և ցրուեսցին սահմանք ձեր որպէս և Իսրայէլ, և անտէրունչք և անխնայ և անխնամք լիջիք. և լիջիք դուք իբրև զխաշինք, զի ոչ գուցէ նոցա հովիւ։ Մատնեսջիք իբրև զհօտ 'ի ձեռս գազանաց, և անկջիք 'ի փառաց ձերոց. և 'ի ձեռս օտար թշնամեաց մատնեսջիք դուք 'ի գերութիւն և 'ի լուծ ծառայութեան; և ոչ բարձցի երբէք կամ պակասեսցէ լուծ ծառայութեան 'ի ձէնջ. և ոչ երբէք պակասեսցէ լուծ չար ստրկութեան ծառայութեանն 'ի պարանոցաց ձերոց. Հաշեսջիք և մաշեսջիք 'ի յանկութիւնս ձեր։ Որպէս պատառեցաւ Իսրայէլ, և ոչ կարկատեցաւ, սոյնպէս և դուք ցրուեսջիք և կործանեսջիք. և այլք վայելեսցեն 'ի վաստակս ձեր, և այլք կերիցեն[1] զօրութիւնս ձեր. և

[1] Յօրին. միում՝ զվաստակս ձեր և զօրութիւնս։

ոչ ոք գտանիցի, որ փրկեսցէ զձեզ. և ոչ հաճեսցի ընդ ձեզ տէր, և ոչ նայեսցի և ոչ փրկեսցէ այլ զձեզ։

Այլ զի կոչեցէք զիս ելանել գալ առ ձեզ, զայս ամենայն կամէիք լսել դուք յինէն։ Եթէ իմ չէր զայս ամենայն պատմել[1] ձեզ, սակայն այս ամենայն լինելոց էր ձեզ վասն սպանման արդարոյն մեծին մանգանն Յուսկան առաքինւոյն առաջնորդին ձերոյ. որ էր 'ի տանէն զաւակին Գրիգորոյ. զի այս ամենայն լինելոց է ձեզ, զի այսպէս եցոյց ինձ տէր։ Այլ զի յղեցէք առ իս, եթէ եկ կաց մեզ գլուխ և առաջնորդ, զիա՞րդ լինիցիմ առաջնորդ այնոցիկ՝ որք ոչ դառնայցեն զկնի տեառն. կամ զիա՞րդ կայցեմ գլուխ ազգի, զորս եթող տէրն 'ի ձեռանէ։ Կամ զիա՞րդ բառնայցեմ զձեռս իմ աղօթիւք առ աստուած վասն այնոցիկ, որոց ձեռք իւրեանց շաղախեալ են արեամբ սրբոց տեառն. կամ զիա՞րդ մատուցանեմք աղօթս պաղատանս այնոցիկ՝ որք դարձուցին զթիկունս առ տէր, և ոչ զերեսս իւրեանց։ Կամ զիա՞րդ եղէց բարեխօս վասն այնոցիկ, որք նուաճեցինն. կամ զիա՞րդ խօսիցիմ 'ի հաշտութիւն վասն այնոցիկ, ոյք փախուցեալք են և ոչ կամին դառնալ. որոց ինքնին տէր նիւթեաց պատրաստեաց զամենայն չարիս 'ի վերայ նոցա վասն այսորիկ, զի ասացիք թէ ոչ տեսանէ տէր զայս ամենայն, և որ ինչ նման է սոցին բանիցս։

Զայս բանս խօսեցաւ սուրբ ծերունին Դանիէլ քորեպիսկոպոսն առաջի թագաւորին Տիրանայ, և առաջի իշխանացն, պետացն և ամենայն զօրացն։ Եւ մինչ դեռ խօսէր նա զայս ամենայն, հիացեալ զարմացեալ թագաւորն միտ դնելով լուռ ևեթ կայր։ Եւ եղև իբրև զայս ամենայն լուաւ, բորբոքեալ 'ի բռնաւորութիւն[2] դառնութեան ամբարշտութեան ցասման իւրոյ. զոր տայր հրաման անդէն խեղդամահ առնել զնա։ Զոր իբրև լուեալ անդէն սպասաւորացն, կատարեցին զգործ հրամանին վաղվաղակի։ Բայց մեծամեծք նախարարացն աւագանին շատ եդին 'ի մտի արքային, զի մի՛ կատարեսցէ զչարութիւն կամացն իւրոց առ դառ-

1 Յօր. միում պատմեալ։ 2 Օրին. մի յաւելու բարկութեան։

նութեան սրտին ցասման, առ զայրուցս բարկութեանն, ոչ ինչ անսաց նոցա. այլ ձոպան 'ի փողս եդեալ, խեղդամահ արարին զնա: Այսպէս կատարեցաւ սուրբն Դանիէլ:

Եւ բարձին զմարմին նորա բազմութիւն մարդկան, որք տեղեակ էին նմա, և գիտէին զնա. և կամեցան մեծարել զնա ընդ ոսկերս սուրբ վկայիցն Քրիստոսի: Ապա ինքն յայտնեալ երևեցաւ առն սրբոյ աշակերտին իւրում, որոյ անուն կոչէր Եպիփան, զի մի 'ի պատիւ առցեն զոսկերս նորա իբրև զայլոցն. այլ տարցին 'ի տեղին ուր ինքն[1] հրամայեաց, և ծածկեսցեն ընդ հողով: Զի այսպէս յայտնեալ բարբառեցաւ նոցա. զի եթէ տէրունական մարմինն, ասէ, 'ի գերեզմանի ծածկեցաւ աւուրս երկուս մինչև ցօրն երրորդ՝ յորում յարեաւ առ հայր իւր, ո՞րչափ ևս առաւել պարտ է մերում հողեղէն մարմինս[2] ընդ հողով ծածկել: Ապա բարձին զմարմին նորա սուրբ սիրելիք իւր աշակերտք, որոյ գլխաւորին անուն էր Շաղիտա, որ 'ի նմանէ իսկ աշխարհին Կորդուաց վարդապետ տուեալ էր. և երկրորդին անուն Եպիփան, որ գաւառին Աղձնեաց և մեծաց Ծոփաց 'ի նմանէ իսկ վարդապետեալ էր, և ընդ նոսա պաշտօնեայք բանակին: Եւ գնացին տարան եդին զմարմինն 'ի տեղւոջն՝ ուր յառաջագոյն էր կայեանք խցկանն իւրոյ յերկրին Տարօնոյ, որ էր մայր եկեղեցեացն Հայոց, մօտ յակն աղբերն՝ ուր առնէր Գրիգոր զմկրտութիւնս աշխարհազօր բազմութեանն, 'ի տեղւոջն՝ որ անուանեալ կոչի Հացեաց դրախտ: Յայնմ տեղւոջ ծածկեցին զմարմին սրբոյն Դանիէլի ընդ հողով, ըստ յառաջագոյն տեսլեանն ըստ հրամանի նոցա տուեալ:

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

Յաղագս որդւոյն Յուսկանն, թէ ո՞րպէս ընթադրեալ ընդ տան հարին զքահանայութեան աստուծոյ զպատիւ:

Ապա խորհուրդ արարին մատուցանել զորդի սրբոյն Յուսկան 'ի քահանայութիւն հարցն վարդապետութեանն: Ապա առանց իւրեանց կամացն ըմբռնե-

1 Յօր. միում. ինքն կամեցաւ և հրամայեաց: 2 Յօր. միում մարմնոյ:

ցան, և բռնաբարեցան 'ի միաբանութեան եպիսկոպոսացն. զի կալեալք, ակամայ առեալք զձեռնադրութիւն սարկաւագութեան՝ հարկեցան Պապն և Աթանագինէս։ Որոց հարեալք զաւանդն հոգևորն պատուի, անձամբ զանձինս իւրեանց խոտորատուր[1] յարուեստն զինուորութեանն զինեցան, և յերկիր կործանեցան։ Եւ ընտրեցին զերկրաւոր կեանս, և առին ևս իւրեանց կանայս զքորս Թագաւորին, և մերժեցին զանձինս իւրեանց 'ի ժառանգութենէ աստուծոյ Բայց անուանք կանանց նոցա, անուն կնոջն Պապայ՝ Վարազդուխտ, նոքա անորդիք անզաւակ ելին յաշխարհէ. անուն կնոջն Աթանագինէի՝ Բամբիշն, 'ի սոցանէ ծնաւ այր սքանչելի և զարմանալի Ներսէս, որ առ յապայն եկաց քահանայապետ։

Բայց յայնմ ժամանակի ոչ ոք գոյր, որ առաջնորդէր նոցա զքահանայապետութիւնն։ Ապա խորհուրդ արարին՝ թէ զո՞ գտցեն իւրեանց առաջնորդ. ապա կամ եղև ամենեցուն առ հասարակ, զի 'ի նմին տանէ իշխանութեանն Գրիգորի գտցեն, որ կալցի նա զաթոռ հարցն։

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

Յաղագս Փառինայ, որ կալաւ զաթոռ հայրապետացն։

Յայնմ ժամանակի համարեցան արժանի զՓառէն ոմն երէց, 'ի գաւառէն Տարօնոյ, 'ի մեծէ մարգարէանոցէն Յովաննու, որ էր նախ շինեալ տուն աղօթից և խնդրուածոյ 'ի հանգիստ սրբոցն, զի տեղին այն նմա էր հաւատացեալ։ Ապա կոչեցին զնա առ արքայն. և առաքեաց զնա պատարագօք Թագաւորն, և հրովարտակօք և ճոխ իշխանօքն՝ որ ընդ նմա առաքեցանն։ Մեծ զօրավարն Հայոց՝ որում անուն էր Վասակ, 'ի մամիկոնեան տոհմէն. և Մեհենդակ ռըշտունի, և Անդովկ սիւնի, և Արշաւիր կամսարական, մեծք և գլխաւորքն նահապետք. և տասն այր այլ, արք պատուականք, առին գնացին զՓառէն սուրբ 'ի մայրաքաղաքն

1 Յերկս օրինակս խոտորատուր։

Digitized by Google

Գամրաց 'ի Կեսարիա, և անդ ձեռնադրեցին զնա 'ի կաթողիկոսութիւն Հայոց մեծաց։ Եւ գան դարձեալ յիւրեանց աշխարհն խաղաղութեամբ։

Եւ նստաւ Փառէն յաթոռ հայրապետական սակաւ ժամանակս. և այլ ինչ չհամարձակէր նա կամ խրատել ինչ, կամ յանդիմանել զմոլորութիւն ինչ զուրուք կամ զամբարշտութիւնս։ Բայց միայն զիւր անձն սուրբ պահէր, և 'ի հարկէ ընգերէր անօրէն թագաւորին, և ըստ նորին կամացն երթեալ հնազանդեալ։ Եւ յետ այսորիկ հանգեաւ, և յաւելաւ առ հարս իւր. և առեալ պաշտօնէիցն եկեղեցւոյ քանակին զմարմինն, գնացեալք 'ի գաւառն Տարօնոյ՝ տարան 'ի յագարակն մեծի մարգարէանոցին Յովհաննու, որ էր ինքն 'ի կենդանութեանն իւրում յառաջագոյն բնակեալ. և անդ գեղեցիկ շիրիմ գործեալ, և զնորա ոսկերս ծածկեցին։

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

Յաղագս Շահակայ՝ որ էր 'ի զաւակէ Աղբիանոս եպիսկոպոսի, որ յաջորդեաց զտեղի հայրապետացն աթոռոյն. և կամ որպէս երկիրն Հայոց ամենայն թողեալք զտէր և զպատուիրանս։

Ապա յայնմ ժամանակի միաբան խորհեցան աշխարհօրէն խորհուրդ, եթէ ում պարտ իցէ զհայրապետութեանն զկաթողիկոսութիւն ունել։ Ապա իբրև ոչ ոք գոյր 'ի տանէն Գրիգորի այնմ արժանի, ապա նմանեցուցին զՇահակ ոմն անուն 'ի տոհմէ զաւակին Աղբիանոս եպիսկոպոսին։ Եւ տան զնա 'ի ձեռս իշխանին մարդպետութեանն, որում անուն իւր Հայր կոչէր. և յաւագաց գումարեն ընդ նմա զիշխանն Գարդմանաց ձորոյն. և առնեն ընդ նոսա այլ տասն նախարարս. և յուղարկեցին զնա մեծաշուք պատուով յերկիրն Գամրաց 'ի մեծ քաղաքն Կեսարիա։ Անդ ձեռնադրեն զՇահակն 'ի կաթողիկոսութիւն Հայոց մեծաց, և պատուով դառնան առ թագաւորն։

Եւ յաջորդեաց զտեղի հայրապետացն Շահակն. և սա նմանեաց վարուցն Փառենայ։ Առաջնորդէր սա աշխարհի ըստ նմին օրինակի։ Բայց որոց հովուէրն՝

չեղեալք ունկն ինչ խրատու ճշմարտութեանն, այլ
յանդիմանեալք՝ հոլանեալ գործէին զմեղս համար-
ձակութեամբ՝ առանց խիթի յամենայն չարիս դար-
ձեալք, թողեալք զտէր և զպատուիրանս նորա առ
հասարակ թագաւորն և նախարարքն և իշխանքն։ Եւս
չար քան զնոսա առ մարդիկ մարդկանն ամբարշտեալք,
'ի հնութիւն առաջին գործոցն հարցն իւրեանց դար-
ձեալք, 'ի փոքրկանց մինչև ցմեծամեծս 'ի յայս էին
հարեալք և 'ի սոյն կանխեալք։ Վասն այսորիկ ամե-
նայնի բարկացեալ տէր աստուած 'ի վերայ նոցա՝
եթող 'ի ձեռանէ, արար զնոսա կոխան 'ի յարուցե-
լոցն 'ի վերայ նոցա թշնամեաց նոցա։ Քանզի 'ի ժա-
մանակաց 'ի թագաւորութենէն Տրդատայ, յորմէ
հետէ զտէրն ճանաչելոյ՝ արար խաղաղութիւն, և
լռեցոյց շուրջ զթշնամիս նոցա, զի ցածոյց տէր զմարտ
պատերազմացն 'ի սահմանաց նոցա, և մինչև յայն
ժամանակ ոչ ընդ ումեք բանք գոյին ամբոխի կամ
խռովութեան, և 'ի մեծի խաղաղութեան էին բնա-
կեալք։ Ապա 'ի ժամանակին յայնմիկ յարոյց զօրացոյց
զգրգռութիւնս սահմանակցօք շուրջ յամենայն կող-
մանս զթշնամիս նոցա. և ոչ մի ոք 'ի թագաւորացն
Հայոց ոչ ոք գտանէր նոցա բարեկամ, այլ ամենեքեան
թշնամիք։

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

Յաղագս Հայր մարդպետի, որ տայր կոտորել զազգս նախարարացն։

Բայց յայնմ յանմիտ թագաւորութեանն ժամա-
նակի ոչ միայն թշնամիք թշնամեաց, և բարեկամք
բարեկամաց և ընկերք ընկերաց դաւաճանութիւնս
մատնութիւնս սկսան յարուցանել 'ի մէջ Հայաստան
երկրին, և բեւր ազգի ազգի թշնամութիւնս գործէին։
Վասն զի անկաւ 'ի նոսա խռովութիւն 'ի տեառնէ,
այս պղծութեան և ոգի մոլորութեան. զի նախ մի-
մեամբք քանդեալք աւերեցան վասն անօրէնութեան
իւրեանց։ Բայց քան զամենեսին աւելի այր մի անօրէն
և այսամուտ, որ աւելի ընդ ազգս նախարարացն գրգռէր

զԹագաւորն Տիրան։ Այս ինքն որ ունէր զպատիւն մեծի մարդպետութեանն, այրն երքինի՝ չարասիրտ չարախորհուրդ չարագործ, որում Հայր կոչէին։ Զբազումս 'ի նախարարացն ետ քսութեամբ առանց վնասու կոտորել, և խանգարեաց զմեծ տէրութիւն Թագաւորութեանն։ Մանաւանդ աւելի զերկու տոհմսն զաւագս տայր իւրով չարախօսութեամբն հանել ընդ սուր, և անունդ առնել միահաղոյն զտոհմսն Ռըշտունեաց և զտոհմն Արծրունեաց. բառնայրին 'ի միջոյ առանց ամենայն վնասու և յանցման, մինչ անգամ և զէգսն կոտորեցին ազգացն։ Յայնմ ժամանակի 'ի գայթակղի գտանէին 'ի դայեակս մանկունս փախստեայս, զՏաճատ որդի Մեհընդակայ Ռըշտունւոյ. և միւս ևս Տաւասպ որդի Վաչէի Արծրունւոյ. տղայք ստնդիայք զոր ածին առաջի Թագաւորին։ Իբրև տեսանէր, տայր հրաման հանել փողոտել զմանկունսն. զի նոքա և եթ ձետք մնացեալ էին յազգացն։ Եւ անդ դիպեալ Արտաւազդ և Վասակ, արք 'ի Մամիկոնեան տոհմէն, որք էին զօրավարք ամենայն զօրացն Հայոց, որք յարուցեալք անկան 'ի վերայ մանկանցն տղայոց, մէն մի յանթի հարեալք՝ 'ի դուրս գնացին. զէնն 'ի վեր առեալք, կռուոյ պատրաստէին՝ 'ի վերայ այնց մանկանց մեռանել։ Զի Թէպէտ և սնուցանէին նոքա զորդին զարքային զԱրշակ, սակայն զչարեալք ընդ գործ ժամանակին՝ Թողին զսանն իւրեանց զԱրշակ, և գնացին 'ի բաց 'ի բանակէն արքունի։ Եւ չոգան յաշխարհն իւրեանց յամուրս Տայոց. և անդ նստան ամս բազումս ընտանեօք իւրեանց, և Թողին զայլ զտունն իւրեանց։ Եւ սնուցանէին զայն մանկունսն, զՏաւասպն և զՏաճատ. և ետուն նոցա զդստերս իւրեանց 'ի կնութեան, ուստի դարձեալ միւսանգամ ազգն այն սերեցան. և ոչ խառնէին նոքա 'ի խորհուրդս Հայոց մինչև 'ի բազում ամս։

Digitized by Google

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

Յաղագս որդւոցն Յուսկանն, Պապայն և Աթանագինէին, թէ զիարդ կամ որպէս սատակեցան յանօրէնութեան իւրեանց։

Այլ որդիքն Յուսկանն, Պապն և Աթանագինէս, յաստուածատեցութեանն զկեանս իւրեանց վարեցին. յանօրէնութեան և յամբարշտութեան շրջէին։ Եւ զամենայն աւուրս կենաց իւրեանց 'ի մեծի յանդգնութեան էին, և ոչ երկեւղ աստուծոյ առաջի աչաց նոցա. և 'ի բազում անառակութեան և 'ի գիջութեան գնային, և զկարգն աստուծոյ արհամարհեալ այպանէին։ Եւ էին նոքա յերկրին Տարօնոյ յեկեղեցւոջ յաւանին յԱշտիշատ. ուր զառաջինն էր շինեալ զեկեղեցին 'ի հաւոյն նոցա Գրիգորէ։ Յայն գեւղ երկոքեան եղբարքն երթեալ հասանէին Պապն և Աթանագինէս։ Եւ բազում հատեալ յարբշռութիւն, զաստուծոյ զտաճարաւն այպն առնէին. և երթեալ երկոքին եղբարքն մտանէին յեպիսկոպոսանոցն՝ որ էրն անդ, և ըմպէին անդ գինի բոզօք և վարձակօք և գուսանօք և կատակօք. զսուրբ և զնուիրեալ տեղօքն քամահեալ, կոխան առնէին։

Եւ մինչ էին յուրախութեան մեծի, բազմեալք էին 'ի ներքս եպիսկոպոսանոցին ուտէին և ըմպէին, յանկարծակի հրեշտակ տեառն երևեցաւ 'ի նմանութիւն փայլատական, և հարեալ սատակեր զերկոսեան զեղբարսն միանգամայն 'ի բազմականին անդ։ Եւ այլ մարդիկն՝ որք էին անդ, որք տաճարակիցք էին ուրախակիցք և բազմականակիցք էին, որք միանգամ անդ դիպեցան, առ հասարակ թողին և փախեան, և ելին արտաքս 'ի տաճարէ անտի։ Եւ յահէն մեծէ այլ ոչ ևս ոք 'ի նոցանէ դարձաւ անդրէն. և ոչ ոք իշխեաց բնաւ այլ մարդ 'ի մարդկանէ մտաբերել մտանել 'ի ներքս, և ոչ 'ի դուրսն հուպ երթալ և դնել, քանզի 'ի բաց մնաց 'ի փախչելն նոցա. և ոչ յայլ աւուրս ոք առ դրօքն իշխէր անցանել։

Եւ Պապն և Աթանագինէս երկոքեան եղբարքն այսպէս սատակեցան. անկեալ դնէին 'ի ներքոյ եպիս-

Digitized by Google

կոպոսանոցին 'ի տեղւոջն բազմականացն։ Եւ դրունք տաճարին 'ի բաց կային, և ոք հուպ չիշխէր երթալ, մինչև նեխեցան մարմինք նոցա և կողոպտեցան, և յաղ-կեցան. քակեցան լուծան 'ի միմեանց, ցրուեցան ոս-կերք նոցա։ Եւ բազում ամիսք անցանէին 'ի վերայ իրացն, ապա իշխեցին մտանել ժողովել բառնալ հանել անտի զոսկերս նոցա. և գտանէին զնոսա լոկ ցամաքեալ զկճղացեալ զոսկերս նոցա. և հանէին յայգւոջն ե-կեղեցոյն, որում Ագարակն կոչեն։ Բայց մնաց Աթա-նագենի որդի 'ի Բամբըշնէ 'ի քեռէ Թագաւորին, և անուն նորա Ներսէս. որ եկաց յաթոռ հայրապետացն առ յապայ ամենայն երկրին Հայոց։ Բայց Պապայ 'ի բուն 'ի կնոջէն ոչ մնաց, այլ էր նորա հարճ մի 'ի գաւառէն Տարօնոյ, 'ի Հացեաց գեղջէ կարճազատացն. և մնաց որ 'ի հարճէ անտի 'ի Հացեկացւոյն, որում անուն իւր[1] որդւոյ հարճին Վրիկ կոչէր։

ԳԼՈՒԽ Ի.

Յաղագս Տիրանայ Թագաւորի թէ որպէս մատնեցաւ յիւրմէ սենե-կապետէն Փիսակայ սիւնւոյ. և որպէս կորեաւ և գերեցաւ 'ի Վարա-զայ, և կամ որպէս ամենայն երկիր ընդ նմին գերեցաւ։

Բայց դեռ բարեկամութիւն էր 'ի մէջ Թագաւո-րացն երկոցունց, 'ի մէջ Թագաւորին Հայոց և Պար-սից։ Նստէր յաշխարհին ատրպատական որում ա-նուն կոչէր բարձգահին[2] իւրում Ծապուհ Վարազ։ Արդ մինչ դեռ ևս յոյժ խաղաղութիւն էր 'ի մէջ Թա-գաւորացն երկոցունց, անկաւ 'ի տեառնէ խռովութիւն ոչինչ բանիւք՝ արամբ միով անարգաւ, որ ոչ ինչ պա-կաս քան զդև էր մոլորութեամբ, որոյ անուն Փիսակ կոչիւր. որ սենեկապետն էր արքային Տիրանայ, ազ-գաւ սիւնի։ Սա դեսպանագնացեալ[3] էր առ Վարազ Ծապուհ, զոր թողեալն էր սահմանապահ արքային Պարսից յատրպատական աշխարհին։

1 Յամենայն օրինակս որում անուն էր որդւոյ։

2 Յօրին. միում բարձր գահին։ 3 Յօրին. միում դեսպանագնաց էր։

Digitized by Google

Զայնու ժամանակաւ ձի մի էր երիվար արքային Տիրանայ, զորմէ կարի զարմանալին։ Եւ էր ձին գունով Ճարտուկ Ճանճկէն. սա լի էր քաջութեամբ, անուանի և հոյակապ, մեծ և բարձր երկայնքան զամենայն ձիս, և տեսանելով քան զայլս գեղեցիկ, զմնազան՝ որ համեմատ նմա այլ ոչ գտանէր։ Զորմէ յերթալն իւրոյ դեսպանութեանն՝ սենեկապետն արքային Փիսակ մատնեաց զձին Վարազայ, վասն զի բարեկամացեալ էր ընդ նմա. և 'ի նմանէն ինքն թուղթ առեալ, բերեալ մատուցանէր[1] արքային Հայոց։ Զորմէ չհաւանեալ, տալ[2] ոչ առնոյր յանձն։ Այլ վասն զի կասկածէր յառնէն զի գոյժ խռովութիւն ինչ 'ի մէջ թագաւորացն երկոցունցն արասցէ, 'ի խնդիր անկանէր՝ զնոյն գոյն ձի, զնոյն նշան, զնոյն պատկեր, բաց 'ի մեծութենէ՝ զի այնչափ ուրեք ոչ գտանէր, զնոյն նման զնոյն կերպարանս Ճարտուկ Ճանճկէն գտեալ, և համդերձ հրովարտակօք և պատարագօք 'ի ձեռն մոլեկան Փիսակայն առ իշխանն յԱտրպատական առ Վարազն արձակէր։ Եւ միտս դնելով խորհուրդ առնէր. զի ասասցես, ասէ, եթէ այս ինքն է զոր խնդրեցերն, զի առ սէր ոչ խնայեաց 'ի քէն։ Իսկ նա յորժամ հասեալ առ Վարազն, յայտ առնէր զիրս խնայութեանն, 'ի գրգռութիւն ջանացեալ՝ ոչ կամէր բժշկել զնենգախօսութիւնն իւր. այլ ևս քան զևս սրեալ պչարախօսութիւնն իւր, ասելով եթէ այնչափ 'ի հեռ և 'ի նախանձ, 'ի չարակնութեան և 'ի թշնամութեան, 'ի յատելութեան և 'ի չկամութեան, յերկմտութեան և յաներկիւղութեան առ թագաւորն Պարսից և առ ամենայն զօրսն Պարսից արքայն Հայոց Տիրան, մինչ անգամ վասն կաշըս միոջ խնայ արարեալ՝ թագոյց, և զքեզ ծաղր արարեալ, և այլ ընդ այլըս զմիտս գողանալ քո. զոր յիմ ձեռն ետ ածել, առ քեզ առաքեաց։ Եւ ոչ այդ միայն է, ասէ. այլ 'ի կայսր և 'ի զօրս նորա յուսացեալ, խորհի հանել զթագաւորութիւն Պարսից յազգէն Սասանայ. զի ասէ, թէ մեր լեալ է և հարցն մերոց այն տէրութիւնն։ Արդ ասէ,

1 Յօրին. միում բերել մատուցանել։ 2 Յօրինակին պակասէ տալ։

թէ չեմ ծուղալոց՝ մինչև դարձցի պատիւ հարցն նախնեաց. զնախնի զթագաւորութիւնն այսրէն առ որդի և առ զաւակ նոցա յազգս իմ և 'ի տունս իմ և յանձն իմ դարձուցանեմ։ Եւ այսչափ և այսպիսի բանիւք գրգռէր զնա Փիսակն անօրէն 'ի վերայ տեառն իւրոյ բնակի, և նիւթէր զմահ 'ի վերայ իւրոյ թագաւորին։

Ապա իբրև զայս ամենայն լուաւ Վարազ Շապուհ տարպատական մարզպան 'ի կատաղախօս 'ի շնաբերանն Փիսակայ, վաղվաղակի նամակ ամբաստանութեան գրեալ Վարազայ յարքայէն Հայոց մատուցանէր Ներսեհի արքային Պարսից։ Եւ այնչափ զայրացոյց գրգռեաց յուզեաց դրդեաց սրտմտեցոյց բարկացոյց զթագաւորն Պարսից 'ի վերայ արքային Հայոց, որ ապա առ հրաման 'ի նմանէ, զի չև է հնար գտանել մարթել ճանապարհս, մեքենայիւք դայթակղութիւնս դնել՝ որսալ ըմբռնել զարքայն Հայոց։ Եւ մինչ դեռ խաղաղութիւն էր 'ի մէջ թագաւորացն երկոցունց, բարկութիւն տեառն գրգռեաց յուզեաց զվրէժս, զի խնդրեսցին սուրբ արիւնք մահուցն երկուց մեծացն քահանայիցն առաջնորդացն յանօրէնն Տիրանայ։

Ապա յայնմ ժամանակի Վարազն արձակէր դեսպան առ արքայն Հայոց, 'ի հաշտութիւն խաղաղութեան դաւով խօսել ընդ նմա. զանձուկ սիրոյ պատճառեալ, համարձակութիւն խնդրէր՝ գալ նմա առ նա։ Իսկ իբրև լուաւ զայն Տիրան արքայն Հայոց, փութապէս վաղվաղակի մեծաւ ուրախութեամբ առ ինքն կոչել հրամայէր։ Եւ մինչ չև նա եկեալ էր, խորհէր արքայն ընդ իւր ծառայսն ներքինիսն սպասաւորսն իւրում սենեկի. ասէ. Արժան է մեզ, այր որ գայ առ մեզ՝ զբօսուցանել և ուրախ առնել որսովք և բազմականօք, և ամենայն պէսպէս վայելչութեամբք։ Այլ ոչ եթէ այնչափ ինչ արժան է զմեծ ինչ որսոյ տեղիս 'ի մերում երկրի աստ նմա տեսանել՝ վասն չարակնութեան յաչաղանաց չարաբարութեան նենգութեանն ազգին պարսկաց. այլ նմանեցուցէք տեղիս դոյզնագիւտ որսոց ինչ՝ որով լոկ զբօսուցուք զնա, և մի՛ որսասցուք զառատ ինչ որսոց զտեղիս, և զի մի՛ մեծ

Digitized by Google

ինչ նախճիրս որսոց կատարեալ առ 'ի ցոյց առնելոյ: Այլ վարկպարազի արասցուք, ասէ, վասն դառնացող չար ազգին չարութեանն դառնացող ազգին: Այլ յերկրին Ապահունեաց, յոտինն մեծի լերինն Մասեաց, տեղին զայն որսասցուք. տեղւոյն՝ որում անուն կոչի քաղաք Աղիորսք:

Ապա եկն եհաս Շապուհ Վարազն երիւք հազարօքն, և յանդիման եղև Թագաւորին յերկրին Ապահունեաց. և մեծապէս մեծարեցաւ 'ի նմանէ: Եւ այն բանքն, որ վասն որսոյն 'ի Թագաւորէն ասացաւ, վաղվաղակի յունկն զօրավարին Պարսից հասանէին 'ի բերանոյ շորիկն շոգմոգն տիրանենկն և տիրադրուժն տիրասպանուն տիրամատնիչն Փիսակայ, յայն յաշխարհակործոյս յառնէ անտի. և աւուրս սակաւս ուրախ լինէին 'ի միասին: Այլ իշխանն Պարսից զԹշնամութիւնն, զոր ունէր 'ի ներքոյ, խորամանգեալ ծածկեալ մեքենայեալ առագաստեալ բերէր, և առնէր սպաս զգաւն կատարել:

Եւ 'ի ժամանակին յայնմիկ այնպէս դիպեցաւ, յայնմ ժամանակի զօրավարքն չէին անդ, այլ սարտուցեալ էին. և այլ մեծամեծք նախարարացն, և աւագ տանուտէրք ազատանին. սոյնպէս և զօրքն արքունի յիւրաքանչիւր տունս յիւրաքանչիւր կայեանս յիւրաքանչիւր դադարս դադարեալ էին: Եւ ոչ ոք էր՝ որ մնացեալ էր առ Թագաւորին, և ոչ գունդ և այրուձի. բայց միայն սակաւ սպասաւորօք հանդերձ, և որսոցն պառականօք, և ռահվիրայ մարդկաւն, և խառնաղանջ խորանապահ զօրուն, և ռամիկսպաս զօրօքն, և տիկնաւն հանդերձ և արքայորդին մանուկն Արշակ: Այսպէս սակաւուք դիպեալ 'ի ժամանակին յայնմիկ, զի Թէպէտ և տեսեալ հարուստ գնդաւ եկեալ զօրավարն Պարսից, զի էին ընդ նմա սպառազէնք վառեալք արք իբրև երեք հազարք, ոչ ինչ խիԹացեալ զգուշաւ անկասկած լինէր: Քանզի տեսանէր զնա իբրև 'ի պատճառս խաղաղութեան եկեալ, մեծաւ պատարագօք և պատուական ընծայիւք և մեծաշուք մեծարանօք:

Եւ իբրև ոչ ինչ բաղում աւուրք ընդ մէջ եղեն,

յընթրիս կոչեն 'ի հաց հրաւիրեալ զարքայն. 'ի պատիւ մեծարանաց կոչէր։ Ապա իբրև ընդ գինիս մտին, քաջ արբեալ լինէին թագաւորն և որ ընդ նմայն էին, զօրն դարանակալ յանպատրաստից յանկարծօրէն յայլակարծուց զնոսա յանկարծուստ յիւրաքանչիւր բազմականի 'ի վերայ հասեալք ըմբռնէին, և վահանափակ շերտաւորացն պատէին զթագաւորն Տիրան։ Եւ կալեալ կապեալ զոտս և զձեռս նորա 'ի կապս երկաթիս, և զբանակն՝ զոր գտանէր՝ աւար հարկանէր. և զգանձս և զստացուածս զկին և զորդիս թագաւորին, զոր գտին 'ի բանակին, խաղացուցին յերկրէն Ապահունեաց։

Իբրև եկին հասին 'ի գեւղ մի, որում անուն Դալարիս կոչէին, յորժամ եկն եմուտ զօրավարն Պարսից 'ի ներքս 'ի գեւղն Դալարիս, ածէր կապեալ զարքայն Տիրան ընդ իւր։ Եւ ասէ Վարազ. Աղէ՛ տեսէ՛ք ածուղ, որով երկաթ շողացուսցուք, զի զաչս խարեսցուք զարքայիս Հայոց։ Եւ անդէն բերին ածուղ, որով խարէին զաչսն Տիրանայ։ Ապա ինքն խօսել սկսաւ Տիրան, և ասէ. Փոխանակ զի իմ երկու աչքս լուսաւորքս խաւարեցան յայս տեղւոջս, արդ փոխանակ Դալարեացս անուանս, Ածուղ անուն լիցի սմա մինչև ցյաւիտեանս ժամանակաց. և այս երևոյթ նշանակս մնասցէ յիմ յիշատակի։ Այլ ինձ յուշ եղև և գիտեմ՝ թէ այն զի խնդրեցաւ յինէն վրէժ չարեաց մեղացն իմոց, փոխանակ զի խաւարեցուցի ես զաշխարհս՝ որում թագաւորեալ էի՝ յերկուց լուսաւոր վարդապետացն, և կարծեցի շիջուցանել զլոյսն ճշմարտութեանն քարոզութեանն երկուց հաւատարմացն, վասն այսորիկ խաւարեցաւ լոյս տեսանելեաց աչացս իմոց։

Եւ յայնմ ժամանակի վաղվաղակի փութանակի չու առնէր յԱծուղ գեղջէն, խաղայր գնայր ճեպով իշխանն արքային Պարսից հանդերձ Տիրանաւ արքայիւ և ամենայն գերութեամբն յերկիրն Պարսից. և երթայր յասորեստան առ տէրն իւր յարքայն Պարսից։ Լու եղև այս ամենայն կործանումն գուժի չարեացն յանկարծօրէն թշուառութեանն հասելոյ։ Ապա ժողով

Digitized by Google

լինէր նախարարացն և իշխանացն, գործակալք և զօրագլուխք, պետք և ամենայն աշխարհաժողովք բազմութեանն եկելոց կուտելոցն։ Թէպէտ և ժողովեցան կազմեցան գունդ եղեն, պատրաստութեամբ զհետ կրթէին Վարազայ, ոչ ինչ կարացին հասանել։ Սակայն հասանէին առնուին զկողմ 'ի Պարսից աշխարհէն. առ հասարակ մարդակոտոր առնէին, և զաշխարհն յայրեաց և յաւար դարձուցանէին։ Եւ ինքեանք դառնային, և 'ի մի վայր ժողովէին, կոծ եդեալ աշխարանօք լային զիւրեանց բնական տէրն զարքայն Հայոց. սոյնպէս և զկորուստ աշխարհին, և զանձանց անտէրչութիւն կործանմանն վարանացն աղխողորմ գործէին։

ԳԼՈՒԽ ԻԱ.

Յաղագս թէ որպէս ժողովեցան միաբանութեամբ նախարարքն Հայոց, և չոգան ածին զթագաւորն Յունաց՝ իւրեանց 'ի թիկունս օգնականութեան 'ի յերկիրն Հայոց. և թէ որպէս եկն թագաւորն Պարսից բազում զօրօք, և միաձի ճողոպրեալ փախչէր յերկիրն Պարսից։

Ապա առաւել ժողովեցան 'ի մի ժողով միաբանութեանն մարդիկ աշխարհին հայաստան երկրին. նախարարք մեծամեծք, աւագք, կուսակալք, աշխարհակալք, ազատք, զօրագլուխք, դատաւորք, պետք, իշխանք. բայց 'ի զօրավարացն, այլ և 'ի շինականաց անգամ ռամիկ մարդկանն։ Ապա խօսել սկսան այր ընդ ընգերի, և ասեն. Զինչ է այս, որ 'ի սուգ մտեալ եմք. թշնամիք այսու գամագիւտ լինին. այլ քան սակաւ ժամանակք են, այսրէն արշաւեսցեն թշնամիքն։ Այլ եկայք, ասեն, զանձինս անձամբք մխիթարեսցուք. անձանց և աշխարհի պահ կալցուք, և զտեառն բնակի վրէժ խնդրեսցուք։ Ապա առ հասարակ ամենայն մարդիկ աշխարհին 'ի մի միաբանութիւն և 'ի մի խորհուրդս ժողովեցան վասն օգնականութեան և 'ի թիկունս իւրեանց գտանելոյ։

Յայնմ ժամանակի առաքեցին 'ի մեծ նախարարաց անտի աւագանին Հայոց հանդերձ պատարագօք

Digitized by Google

առ Թագաւորն Յունաց, զի 'ի նա ձեռս տուեալ՝ ծառայեսցեն նմա հնազանդութեամբ, և լինիցի նա նոցա Թիկունք օգնականութեան՝ խնդրել վրէժս 'ի Թշնամեաց նոցա։ Ապա առաքեցին զԱնդուովկ նահապետն Սիւնեաց, և զԱրշաւիրն կամսարական, նահապետն Արշարունեաց։ Որք երթեալ հասեալ էին յաշխարհն Յունաց 'ի կայսերական պաղատն Թագաւորացն. և տային զհրովարտակն, և ունէին զպատարագմն բերեալ առաջի, և մատուցանէին զաշխարհապաղատ պատգամն առաջի Թագաւորին։ Զոր իբրև լուաւ կայսրն զիրսն զայնոսիկ, մեծաւ փութով և բազում պատրաստութեամբ 'ի խնդիր ելանէր իրին հասելոյ. և օգնական և Թիկունք լինէր աշխարհին Հայոց։ Մանաւանդ զի զուխտն յիշեալ զդաշ"նցն կռելոց զերդմանցն հաստատութեան, միջնորդութեամբ 'ի մէջ կայսերն Կոստանդիանոսի և 'ի մէջ Թագաւորին Տրդատայ եղեալ էր։

Արդ մինչ դեռ դեսպանքն երթեալք յերկրէն Հայոց 'ի կայսերական պաղատն չև էին անդրէն յիւրեանց աշխարհն դարձեալ, 'ի կողմանց արևելից խաղաց գնաց ինքն Ներսեհ արքայն Պարսից, գալ առնուլ այրել և աւերել, կորուսանել և միահաղոյն իսկ յիւր վարել զսահմանս հայաստան երկրին։ Եւ առեալ զամենայն զօրս իւր ընիւ աղխիւ և ամենայն մեծաւ կարաւանաւ, փղակոյտն բազմութեամբ հանդերձ, անԹիւ վաճառօք և ընիւն մաշկապաճենօքն, և ամենայն կանանօքն, և հանդերձ տիկնանց տիկնաւն, եկն եհաս 'ի սահմանս Հայոց. խճողեաց ելից զերկիրն առհասարակ։ Յայնմ ժամանակի ազատազօրքն նախարարացն Հայոց առեալք զիւրաքանչիւր ընդանիս, լինէին փախստականք, 'ի կողմանս Յունաց անգանէին, գոյժ տային կայսերն բազմագունդ բանակին նախարարացն։ Ապա իբրև զայս ամենայն լսէր Թագաւորն Յունաց, նոյնօրինակ և նա զիւր զօրսն գումարէր. և չու արարեալ գայր հասանէր յերկիրն Հայոց ընդդէմ Թագաւորին Պարսից։ Եւ եԹող զիւր զբանակն զՍատաղ քաղաքաւն. և ինքն ընտրեաց իւր արս երկուս գլխաւորս, արս իմաստունս հայաստան բանակէն, այս

ինքն զԱրշաւիրն և զԱնդովկն. զի այս արք էին, որ չո-
գան առ նա դեսպանութեամբ յառաջնում նուագին:
Եւ այսպէս հանդերձ նոքօք ինքն իսկ կայսրն 'ի շինա-
կանութեան կերպարանս, 'ի կաղամբավաճառի օրինի,
մտանէր 'ի բանակն Պարսից:

Իբրև էր նա բանակեալ 'ի գաւառին Բասենոյ,
'ի գեւղն՝ որ անուանեալ կոչի Ոսխայ,[1] եկին մտին 'ի
բանակն արքային Պարսից, դիտեցին քննեցին զչափ
առին զնոցա զօրութիւն զօրացն: Եւ անտի դարձան
յիւրեանց բանակն, կազմեցան պատրաստեցան. գայ-
ին հասանէին գտանէին զբանակն արքային Պարսից
'ի նմին տեղւոջ բանակեալ 'ի պղերգութեան յանհո-
գութեան յանկասկած խաղաղութեան: Ապա հասեալ
'ի տուընջէն[2] ժամուն, անկանէին 'ի վերայ թագա-
ւորին Պարսից, ընդ սուր զամենայն բանակն հանէին, և
ոչ զմի ոչ ապրեցուցանէին: Եւ առին զկապուտ զաւար
բանակին, և զկանայս թագաւորին և զբամբիշն, և ըզ-
բանսկան ընդ նոսին, և զինչս և զստացուածս նոցին
ընդ նմին 'ի գերութիւն վարէին, զկանայս նոցա և ըզ-
գանձս և զկեանս և զկազմած նոցա: Բայց միայն
թագաւորն պրծեալ մազապուր, պէշասպիկ[3] մի սուր-
հանդակ առաջի, պրծեալ ելանէր փախստական.
հազիւ ուրեմն կարէր անկանել հասանել յաշխարհ
իւր: Իսկ կայսրն մեծաւ չքեղութեամբ անուանի պեր-
ճացեալ 'ի մէջ բանակին երևեալ. զայր 'ի չափ հա-
սեալ առ հասարակ կոտորէին, և զայլ ամենայն 'ի գե-
րութիւն վարէին յերկիրն Յունաց: Եւ 'ի վերայ երկ-
րին թողոյր զիշխանսն վերակացուս զԱնդովկ և զԱր-
շաւիր, մեծապարգև մեծապատիւ մեծարէր. և յանձն
արարեալ զնոսա ամենայն իշխանացն և զաշխարհն
նոցա, և ինքն կայսրն չու արարեալ գնաց յերկիր իւր
յերկիրն Յունաց:

Եւ արքայն Պարսից գնացեալ փախստական յեր-
կիր իւր. և իբրև եհաս անդր՝ ժողովէր առ ինքն
զամենայն մնացեալս իշխանութեան իւրոյ, և 'ի խոյզ և

1 Օրինակ մի Տոխայ: 2 Օրինակ մի ի տուընջեան:
3 Յօրինակի միում պէշասպիկ:

'ի խնդիր անկանէր։ Խորհուրդ 'ի մէջ առնոյր, հարցւքնին առնել. հրամայէր վերստին, զի տեսցեն և յայտ արասցեն՝ թէ ուստի եղև սկիզբն պատերազմացն և մարտին։ Ապա 'ի վեր եկին և յայտնեցան իրքն առաջի նորա. զի յոչինչ իրաց և վատթար բանից համարեցան զիրսն եղեալս, վասն ձիոյ միոյ կարծիս առնել զայն ամբոխ խռովութեան 'ի մոլեկան առնէն Շապուհ Վարազայն։ Ապա հրաման ետ հանել զպատիւն 'ի բաց, և մերկանալ 'ի նմանէ զպատուական պատմուճանն, և մեծաց հարուածոց արժանի առնէր զՎարազն։ Ըստ պարսկի օրինակին հրամայէր զմորթն 'ի բաց հանել, և խոտով լնուլ, և 'ի հրապարակի իւրում 'ի տեսիլ ծանականաց կանգնել հրամայէր։ Եւ ինքն 'ի զղջումն եկեալ վասն իրացն եղելոց, ապա արձակէր զիշխանսն պատուականս 'ի հնազանդութիւն խաղաղութեան վասն գերեդարձ առնել 'ի կայսերէն միասանգամ, և այնուհետև աղօթակերս արձակել 'ի հաշտութիւն խաղաղութեան խօսել ընդ կայսերն, զի գտնեայ զկանայս իւր արձակեսցէ 'ի գերութենէն, և բարձցէ 'ի նմանէ զծանակութեանցն զդսրովութեանցն նախատինս։

Ապա գտանէր հրովարտակ թագաւորն Յունաց Վաղէս առ արքայն Պարսից. Նախ դու, ասէ, դարձուսցես զգերութիւն առեալ յերկրէն Հայոց, և զթագաւորն Տիրան ինքնին գլխովին, և զամենայն ինչ զոր առեալ իցէ անտի. ապա յորժամ զայդ արասցես, և ես զիմն դարձուցից զոր առեալ եմ. զի եթէ ոչ՝ նախ դու զնոցա զաւարն դարձուսցես, և ես ապա զքոյդ դարձուցից։ Եւ իբրև լուաւ զայն հրաման արքայն Պարսից, վաղվաղակի զիրսն կատարէր. հանէր զկապեալն Տիրան 'ի տանէն բանդի կապանաց, խօսէր ընդ նմա ողոքով, զի թագաւորեցուսցէ զնա անդրէն յիւր աշխարհն արձակելով, զի երթիցէ նա պատուով։ Ապա տուեալ պատասխանի Տիրանայ, եթէ անօգուտ է ինձ և անպատշաճ է, կուրութեամբ, անմարթ իսկ է կարի, ունել զթագաւորութիւն. բայց փոխանակ իմ թագաւորեցո զԱրշակ զորդի իմ։

Յայնմ ժամանակի թագաւորեցուցանէր զԱրշակ

որդի նորա 'ի վերայ աշխարհին Հայոց. և զկանայս թագաւորին և զայլ գերին ամենայն, գանձիւք ընծայիւք և ստացուածովք հանդերձ, և միանգամայն դարձ առնէր ամենայն գերութեան։ Եւ զինքնին Տիրան թագաւորն Պարսից հանդերձեաց կազմեաց մեծաւ կազմութեամբ, և արձակեաց յիւր աշխարհէն յերկիրն Հայոց. և կատարեալ հաւատարմացոյց զասացեալսն հրամանաց թագաւորին Յունաց։ Եւ իբրև զնոսա 'ի Հայս յուղարկէր, ապա և զ'ի թագաւորէն Յունաց զառ ինքն եկեալսն դեսպանսն արձակէր յիւրմէ, զի երթիցեն պատմեսցեն թագաւորին Յունաց՝ թէ որպէս և կամ զիա՛րդ նա զհրամանսն կատարեաց զթագաւորին Յունաց, զի և թագաւորն Յունաց դարձուսցէ զգերութիւնն՝ զոր առեալ զթագաւորին Պարսից։ Եւ եղև իբրև լուաւ զայս ամենայն թագաւորն Յունաց՝ եթէ կատարեաց 'ի գլուխ եհան զայս ամենայն 'ի նմանէ զտուեալ հրամանն թագաւորն Պարսից, և դարձ արար գերութեանն Հայոց և Տիրանայ արքային, հաճեցաւ։ Յայնմ ժամանակի և թագաւորն Յունաց առնէր գերէդարձ գերութեան[1] արքային Պարսից։ Եւ հանդերձեաց կազմեաց թագաւորն Յունաց զկանայս թագաւորին Պարսից մեծաւ պատուով, և զամենայն գերութիւնս նոցա ընդ նոսին յերկրէն Յունաց յերկիրն Պարսից դարձուցանէր, և բարեաւ առ թագաւորն յուղարկէր։

Կատարեցաւ երրորդ դպրք, տասն և մի պատմութեանց դպրութիւնք, ժամանակագիր կանոնք փաւստոսեայ Բիւզանդեայ ժամանակագիր մեծի պատմագրի, որ էր ժամանակագիր Յունաց։

1 Օրինակ մի դարձ գերութեան։

ՉՈՐՐՈՐԴ ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

ԲԻՒԶԱՆԴԵԱՅ

ՉՈՐՐՈՐԴ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԻՒՆ ՉՈՐ ԱՍԵԼՈՑ ԵՄ ԿԱՐԳԵԼ ԶԴՊՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱՆՈՆՔ ԴԱՐՔ ԵՒ ԴԱՐՔ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՑ ԶՐՈՒՑԱՑ ԽՈՍՏՈՒՄՆ ԽՈՍՏԱՑԵԼՈՑՍ

Ա. Յաղագս թէ որպէս յետ բազում շփոթի պատերազմաց ընդ Ներսէհի արքային Պարսից, թէ որպէս թագաւորեցոյց զԱրշակ որդի Տիրանայ, և արձակեաց յաշխարհն Հայոց հանդերձ Տիրանաւ հարբն իւրով, և ամենայն գերութեամբն հանդերձ։

Բ. Յաղագս շինութեան կարգաց և յօրինուածոց աշխարհին Հայոց, վարուց և կարգաց նուաճութեան, և յօրինելոյ և նորոգելոյ թագաւորութեանն։

Գ. Յաղագս սրբոյն Ներսէսի, թէ ուստի կամ որպէս ընտրեցաւ լինել կաթուղիկոս Հայոց մեծաց։

Դ. Յաղագս թէ որպէս առին գնացին տարան զՆերսէս 'ի Կեսարիա. և կամ որպէս սքանչելիքն աստուծոյ եղեն։

Ե. Յաղագս Ներսէսի կաթողիկոսի Հայոց, թէ զիարդ յԱրշակայ արքայէ Հայոց առաքեցաւ առ Վաղէս թագաւորն Յունաց հանդերձ նախարարօքն, և թէ զիարդ աքսորեցաւն, և կամ զիարդ զայլ նախարարսն հանդերձ այլովքն պատարագովք արձակէր յերկիրն Հայոց։

Զ. Յաղագս և թէ զիարդ իբրև աքսորեցաւ սուրբն Ներսէս, և ընկեցաւ 'ի կղզին յանապատ, և թէ որպէս և կամ զիարդ կերակրեցաւ, և յաստուծոյ եղեն սքանչելիքն զամս[1] ինն։

[1] Օրինակ մի զամիսս։

Digitized by Google

է. Ցաղագս աստուծոյ սքանչելիքն, որ երևեցան 'ի Ներսէս կամ 'ի Բասիլիոս. և վասն Նախանձու Եւսեբի եպիսկոպոսին Բասիլոսի[1]:

ը. Ցաղագս և թէ որպէս թագաւորն Յունաց, հալածեաց զամենայն ուղղափառս զհաւատացեալսն, և կամ որպէս կամեցաւ փայքար առնել 'ի մէջ Ճշմարիտ հաւատացելոցն և 'ի մէջ ձախող աղանդին արիանոսաց: Եւ կամ որպէս աստուծոյ սքանչելեացն տեսլեամբն Բասիլոս կոչեալ լինէր 'ի կայսերէն 'ի փայքարէ, և ամենայն զօրութեամբն յաղթէր ախոյանին առ եպիսկոպոսին Եւսեբի: Եւ կամ որպէս եպիսկոպոսապետն Կեսարու Եւսեբիոս վճարեալ լինէր 'ի բանդին, և կամ որպէս Բարսիլոս արձակեալ:

թ. Ցաղագս և կամ որպէս արարին զԲարսիլոս եպիսկոպոսապետ Կեսարու, և կամ զինչ նշանք եղեն յաստուծոյ սքանչելիքն. և կամ որպէս թագաւորն հրամայեաց յափշտակել զամենայն ինչսն որ 'ի Քրիստոս հաւատացելոյն. և կամ թէ որպէս խնդութեամբ ոյք բերէին տային 'ի դուրս վասն իւրեանց հաւատոցն, և կամ որպէս և որպիսի խնդրուածովք խնդրէին յաստուծոյ 'ի վերայ իւրաքանչիւր եպիսկոպոսացն:

ժ. Ցաղագս թէ զիարդ կոչէր կայսրն Վաղէս զսոփեստէսն յանդիմանութիւնն ընդդէմ Ճշմարտութեանն հաւատոցն. և կամ զիարդ եստես սոփեստէսն զսքանչելեացն տեսիլն, և թագաւորն Վաղէս սատակեցաւ նշանօքն եղելովք, և բազում խաղաղութիւն եկեղեցեացն լինէր:

ժԱ. Ցաղագս դարձի իշխանացն յերկրէն Յունաց յերկիրն Հայոց անդրէն, որք եւս երթեալք ընդ հայրապետին Հայոց Ներսէսի առ թագաւորն Վաղէս, և եկին դարձան անդրէն առ արքայն Արշակ թագաւոր: Եւ թէ որպէս ըմբոստացեալ Արշակ արքայն Հայոց, ասպատակաւ մեղանչել տան թագաւորին Յունաց:

ժԲ. Ցաղագս Խադայ եպիսկոպոսի բագրաւանդացւոյ, զոր էր թողեալ յիւր տեղւոջն հայրապետին Հայոց Ներսէսի. թէ սա որպիսի այր էր կամ որպիսի նշան և սքանչելիս առնէր, և կամ որպէս կայր 'ի Ճշմարտութեանն, և ոչ առնոյր ակն թագաւորին մեծի Արշակայ արքային Հայոց, և կամ որպէս դիմանայր ընդդէմ նորա վասն անօրէնութեան ինչ գործոց. և որչափ սիրէր զաղքատս իբրև զհայրապետն Հայոց զՆերսէս:

ժԳ. Ցաղագս թէ որպէս դարձաւ սուրբ կաթուղիկոսն Հայոց Ներսէս յերկրէն Յունաց. և կամ որպէս յանդիմանէր զմեծ թագաւորն Հայոց զԱրշակ. և թէ որպէս յաստուծոյ հասա-

1 Օրինակ մի ընդ Բասիլիոս:

Digitized by Google

նէին հարուածք 'ի վերայ տանին Արշակունին, և սաստկէր առ հասարակ յանկարծօրէն ամենայն բազմութիւն մարդկան՝ որք միանգամ ժողովեալք էին յայնմ տեղւոջ։

ԺԴ. Յաղագս Հայր մարդպետի, որ եկն էջ 'ի գաւառն Տարօնոյ. և թէ զիարդ եկեալ էր 'ի տեղին աղօթիցն յԱշտիշատ, և կամ զիարդ դատապարտեալ գնաց անաւի յիւր բերանոյն խօսիցն. և կամ զիարդ մահու պարտեզեալ՝ սատակեցաւ 'ի Շաւասպայ արծրունոյ։

ԺԵ. Յաղագս Թագաւորին Արշակայ, թէ զիարդ կամ որպէս սպան զեղբօրորդին զԳնէլ 'ի չարախօսութենէն Տիրիթայ, կամ որպէս կշտամբեալ և յանդիմանեալ եղև 'ի յառնէն աստուծոյ 'ի Ներսէսէ. և կամ որպէս սպան զնոյն Տիրիթն. և կամ որպէս զկին սպանելոյն Գնելոյ առնոյր իւր կին Արշակ Թագաւորն. և կամ որպէս 'ի վերայ այնր կանանց միւս ևս այլ կին առնոյր Արշակ Թագաւորն, զոր ած 'ի Յունաց աշխարհէն, որում անուն Ողիմպին կոչէր։ Եւ կամ որպէս երէցն գրան արքային, Մրջիւնիկն, զմահուն դեղն տալով ընդ օրէնսն՝ սպանանէր զՈղոմպին խորհրդով նենգութեամբն Փառանձեմայ։

ԺԶ. Յաղագս թէ որպէս կամ զիարդ կոչեաց Շապուհ Թագաւորն Պարսից զԱրշակ Թագաւորն Հայոց. և կամ զիարդ մեծարեցաւ 'ի նմանէ։ Եւ կամ թէ զիարդ Վասակ մամիկոնեան սպարապետն Հայոց սպանանէր զօրականն ապստամբին Թագաւորին Պարսից։ Եւ կամ զիարդ Արշակ Թագաւորն Հայոց, աւետարանաւն երդուաւ Թագաւորին Պարսից, ուխտէր նմա. և կամ թէ զիարդ յետոյ ստեաց, և փախեաւ 'ի նմանէն. և կամ թէ զիարդ յաղագս այնորիկ արս եւթանասուն զաստուծոյ պաշտօնեայսն կոտորէր Շապուհ։

ԺԷ. Յաղագս թէ զիարդ յուղարկեաց զհալածեալսն Շապուհ Թագաւորն Պարսից 'ի վերայ քրիստոնէութեանն հաւատոյ։

ԺԸ. Յաղագս մահուանն Վարդանայ 'ի Թագաւորէն Արշակայ նենգութեամբ իւրոյ եղբօրն Վասակայ։

ԺԹ. Յաղագս թէ զիարդ անմտութեամբ յանդգնութեամբ գնայր 'ի սպանութիւնն նախարարացն անխտիր Արշակ Հայոց արքայ։

Ի. Յաղագս թէ զիարդ պատերազմ սաստկացեալ էր 'ի մէջ Յունացն և Պարսից, և թէ զիարդ արքայն Հայոց Արշակն զօրաւիգն լինէր Թագաւորին Պարսից, և հանէր ընդ սուր զզօրսն Յունաց. և կամ զիարդ դաւաճանութեամբ սենենոյն Անգովկայ լինէր փախստական Արշակ 'ի Շապհոյ Թագաւորէն Պարսից։

ԻԱ. Յաղագս թէ զիարդ եղև պատերազմ ընդ Շապուհ Թագաւորն Պարսից և ընդ Արշակ Թագաւորն Հայոց. և կամ թէ զիարդ յաղթեաց Արշակ արքայն Հայոց։

Digitized by Google

ԻԲ. Յաղագս որ յետ այսորիկ որ ընդ երիս տեղիս եգեալ ճակատ յերկրին Հայոց 'ի միում ամսեանն, 'ի միում աւուր, 'ի միում ժամանակի ընդ զօրավարսն Պարսից, երեցունցնշանն յաղթութեանն Հայոց կանգնէր։

ԻԳ. Յաղագս Մերուժանայ Արծրունւոյ որ ապստամբեաց յարքայէն Հայոց Արշակայ, և անկաւ առ Թագաւորն Պարսից, և ևս առաւել գրգռէր զպատերազմունսն. և թէ զիարդ ուրացաւ յաստուծոյ, և թէ զիարդ եղև խոչընդակն և խոչընդոտն երկրին Հայոց մինչև յապայ։

ԻԴ. Յաղագս Մերուժանայ, թէ զիարդ ապստամբեաց, գրգռէր զԹագաւորն Պարսից զՇապուհ, և առնէր ստէպ ստէպ պատերազմունս։ Եւ կամ զիարդ լեալ էր առաջնորդ Թագաւորին Պարսից Շապհոյ. ածէր զհէնն 'ի հայաստան աշխարհն, և գերէր զոսկերս Թագաւորացն Արշակունեաց. և կամ թէ զիարդ զօրավարն Վասակ Հայոց թափեաց զգերութիւնն, և յաղթեաց թշնամեացն։

ԻԵ. Յաղագս թէ զիարդ արշաւեաց Արշակ Հայոց արքայն յերկիրն Պարսից, և աւերէր զատրպատական երկիրն. և քանդէր հարկանէր աւերէր, առնոյր զբանակն Շապհոյ արքային 'ի Թաւրէժն։

ԻԶ. Յաղագս Վնայ պարսկի, և չորեքհարեւր հազարին՝ որ եկեալն էին 'ի պատերազմի, և նկուն լինէր 'ի զօրացն Հայոց։

ԻԷ. Յաղագս Զնդավարին Պարսից Անդիկանայ, որ քառասուն բիւրու հասանէր աւար առնուլ զերկիրն հայաստանեաց. և թէ զիարդ Վասակ սպարապետն ելանէր ընդ առաջ նոցա երկոտասան բիւրու հանդերձ Հայոց զօրօքն, և կոտորէր զզօրս Պարսից հանդերձ զօրագլխաւն իւրեանց։

ԻԸ. Յաղագս Հազարուխտոյ, որ է մի 'ի նախարարացն Պարսից, զոր առաքեաց Շապուհ արքայ ութսուն բիւրուք հարկանել զերկիրն Հայոց. եթէ զիարդ ել ընդ առաջ նոցա Վասակ մետասան հազարաւ, և հարկանէր սատակէր զնա և զզօրս նորա 'ի սահմանս Աղձնեաց։

ԻԹ. Յաղագս Դմայունդ Վսեմականայ, որ իննսուն բիւրուն տապրիկ զօրօքն՝ զոր առաքեաց 'ի վերայ Արշակայ արքային Հայոց արքայն Պարսից, ապա ելանէր Վասակ սպարապետն Հայոց. հասանէր սատակէր զնա և զզօրս նորա։

Լ. Յաղագս Վահրիճի Կահրիճայ, որ յարքայէն Պարսից չորեքհարեւրն բիւրու գայր հասանէր, տայր պատերազմ ընդ Թագաւորին Հայոց. և կամ զիարդ մատնեցաւ 'ի ձեռս Վասակայ սպարապետին, և նա և զօրքն իւր անկանէին 'ի ձեռս զօրացն Հայոց։

ԼԱ. Յաղագս Գումանդ Շապհոյ, որ մեծաւ պարծանօք պարծե-

Digitized by Google

ցաւ առաջի Թագաւորին Պարսից Շապհոյ, և հարեւր հա-
զար զօրօքն գայր հասանէր մինչև 'ի Հայս, և նկուն եղեալք
մերժէին յերկրէն Հայոց:

ԼԲ. Յաղագս Գեհկայ նահապետի, որ առաքեցաւ 'ի Շապհոյ ար-
քայէն Պարսից 'ի վերայ Արշակայ արքային Հայոց զօրօք
բազմօք. ապա հարկանէր սատակէր զնա, և զզօրս նորա
զօրավարն Հայոց Վասակ:

ԼԳ. Յաղագս Սուրէնայ պահլաւի, որ եկն 'ի վերայ Հայոց. ապա
և սա ևս նկուն լինէր իբրև զառաջինսն:

ԼԴ. Յաղագս Ապական Վսեմականայ, որ եկն եհաս անթիւ և ան-
համար զօրօք հանդերձ յերկիրն Հայոց 'ի պատերազմ. ապա
և նմա ևս ձախողեցաւ որպէս և առաջնոցն:

ԼԵ. Յաղագս Զիկայ նուիրակապետի Պարսից, որ առաքեցաւ 'ի
Թագաւորէն Պարսից 'ի Շապհոյ 'ի վերայ Հայոց 'ի պատե-
րազմ, հանդերձ բազում զօրօք. և նա ևս խորտակեցաւ
իբրև զառաջինսն:

ԼԶ. Յաղագս Սուրենայ պարսկի, որ յետ Զիկայն և սա եկն 'ի պա-
տերազմ. և նա 'ի բուռն անկեալ Վասակայ սպարապետին
Հայոց, հանդերձ զօրօքն՝ որ ընդ իւրն էին՝ սատակեցան:

ԼԷ. Յաղագս Հրեւշողումայ, որ առաքեցաւ 'ի Թագաւորէն Պարսից
'ի վերայ Հայոց ինունուն բիւրու. և այն անգամ ևս լինէր
յաղթութիւն. և նշան յաղթութեան Հայոց կանգնէր:

ԼԸ. Յաղագս Ալանոզայն, որ չորեքհարեւր բիւրուն գայր հասանէր
'ի Թագաւորէն Պարսից՝ տալ պատերազմ ընդ Թագաւորին
Հայոց. և թէ զիարդ և սա նկուն եղեալ պարտեցաւ 'ի ձեռս
Վասակայ:

ԼԹ. Յաղագս Բոյականայ և քառասուն բիւրուն, զոր հարկանէր
ջնջէր սպարապետն Հայոց Վասակ:

Խ. Յաղագս Վաչական պարսկի, որ եկն 'ի Հայս ութսուն
բիւրուն. և կամէր ասպատակել աւար առնել զերկիրն.
ապա և զնա վանեաց Վասակ սպարապետն Հայոց, և զա-
մենայն զօրս նորա ճարակ սրոյ տայր զամենայն:

ԽԱ. Յաղագս Մշկանայ և երեսուն և հինգ բիւրուն, որք արշաւե-
ցին յերկիրն Հայոց. և կամ զիարդ կոտորեցան 'ի Վասակայ
և 'ի զօրացն:

ԽԲ. Յաղագս Մարուժանայ և վաթսուն բիւրուն, եթէ զիարդ
եկեալք 'ի վերայ Թագաւորին Արշակայ յերկրէն Պարսից.
և եթէ զիարդ հարկանէր սատակէր զնոսա Վասակ զօրա-
վարն:

ԽԳ. Յաղագս զնդակապետին, որ իննսուն բիւրուն եկն յերկիրն
Հայոց. ապա հարկանէր սատակէր զնոսա Վասակ հան-
դերձ զօրօքն:

Digitized by Google

ԽԴ. Յաղագս որդւոյն Արշակայ արքայի, որոյ անուն էր Պապ, եթէ զիարդ էր լի դիւօք 'ի ծննդենէն իւրմէ. կամ զիարդ յայտնեալ լինէին դեւքն 'ի նմա, և հանդերձ նոքօք գործէր պղծութիւն։

ԽԵ. Յաղագս Սակստան հանդերձապետին, որ առաքեցաւ 'ի Շապհոյ արքայէն Պարսից, հանդերձ չորեքհարեւր բիւրուն. և փախոյց ևս զնա Վասակ զօրավար, հանդերձ զօրօքն Հայոց։

ԽԶ. Յաղագս Շապստան տակառապետին Պարսից, որ եկն հինգհարեւր բիւրուն 'ի վերայ աշխարհին Հայոց. ապա զնոսա հարկանէին զօրքն Հայոց։

ԽԷ. Յաղագս մոգուցն հանդերձապետին, որ ութ և տասն բիւրուն եկն եհաս՝ տալ ճակատ ընդ թագաւորին Հայոց. և սա կործանէր իբրև զառաջինսն։

ԽԸ. Յաղագս համբարակապետին Պարսից, որ իննսուն բիւրուն եկն մարտնչէր ընդ զօրս թագաւորութեանն Հայոց. և սատակեցաւ 'ի Սաղամաս 'ի զօրացն Հայոց 'ի գնդէն Վասակայ։

ԽԹ. Յաղագս Մռկանայ, որ քառասուն բիւրու եկն 'ի Պարսից կռուել ընդ թագաւորին Հայոց, և սատակեցաւ զօրօքն իւրովք հանդերձ 'ի գնդացն Հայոց, և 'ի զօրավարէն Վասակայ 'ի Մախազան։

Ծ. Յաղագս քակտելոյ և քայքայելոյ թագաւորութեանն Հայոց, թէ որպէս բազում նախարարքն Հայոց ապստամբեցին յարքայէն Հայոց, և ձեռս ետուն 'ի Շապուհ արքայն Պարսից. և կամ զիարդ հապ այսր անդր ցրուեցան, և մեծապէս թագաւորութիւնն Հայոց նուազէր։

ԾԱ. Յաղագս թէ զիարդ միաբան համօրէն աշխարհօրէն որք միաբան մնացեալք էին աշխարհին՝ ժողովէին առ իւրեանց հայրապետն Ներսէս. և թէ որպէս զբողոք հարկանէին առաջի նորա, և ձեռնթափ լինէին և թողուին 'ի ձեռաց զիւրեանց թագաւորն Արշակ։

ԾԲ. Յաղագս թագաւորին Պարսից, թէ զիարդ 'ի ժամանակին լռեցոյց զպատերազմ տալ ընդ Արշակայ թագաւորին Հայոց, և նենգութեամբ առ ինքն կոչէր 'ի հաշտութիւնն։

ԾԳ. Յաղագս կրկին անգամ կոչելոյ Շապուհ արքայ Պարսից զԱրշակ արքայ Հայոց, և նորա երթալոյն առ նա, և միհանդոյն[1] կորնչելոյն։

ԾԴ. Յաղագս թէ որպէս դարձեալ զգիւթսն և զքաւդեայսն և զկախարդսն հարցեալ Շապհոյ հմայիւք՝ փորձէր զմիտսն Արշակայ, և տայր զնա յԱնուշ բերդն 'ի պատիժս. սոյն-

1 Յերիս օրինակս մհանդոյն։

պէս և զպարապեան Հայոց չարամահ առնել հրամայէր։

ԾԵ. Յաղագս աշխարհին Հայոց գերութեանն և հարուածոց, և գերութեան 'ի Պարս վարելոյն. տիկնոջ Փառանձեմայ. և քաղաքացն Հայոց աւերելոյ, և աշխարհին 'ի հիմանց տապալելոյ։

ԾԶ. Յաղագս վկայութեանն Զուիթայ երիցուն, յԱրտաշատ քաղաքէ, յերկրին Պարսից։

ԾԷ. Յաղագս աղօթքն 'ի ժամ մահուն Զուիթայ։

ԾԸ. Յաղագս գալոյն Շապհոյ արքային Պարսից յերկիր Հայոց, և միանգամայն սատակելոյ զմնացորդ երկրին Հայոց։

ԾԹ. Յաղագս Մեհրուժանայ և Վահանայ, թէ երբ մնացին յաշխարհին Հայոց. և թէ զինչ չար գործեցին ընդ աշխարհն, և կամ թէ զիարդ սատակեցան Վահան և կինն յիւրեանց որդւոյն։

Digitized by Google

ԲՈՒԶԱՆԴԱՐԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ

ՉՈՐՐՈՐԴ ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

ԿԱՆՈՆՔ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳԻՐՔ ՄԱՑԵՆԻՑ ՏԱՆ ՈՐԴՒՈՑ ԹՈՐԳՈՄԱՅ ԱՇԽԱՐՀԻՆ ՀԱՅՈՑ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Յաղագս թէ որպէս յետ բազում չփոթի պատերազմացն Ներսեհ արքայն Պարսից թէ որպէս թագաւորեցոյց զԱրշակ զորդի Տիրանայ և արձակեաց յաշխարհն Հայոց հանդերձ Տիրանաւ հարբ իւրովն ամենայն գերութեամբն հանդերձ։

Ա 31. *Իբրև եղև հաշտութիւն և բազում խաղաղութիւն 'ի մէջ թագաւորին Յունաց և Ներսեհի արքային Պարսից, հաւանեցան մեծաւ սիրով առնել զկամս միմեանց. և դարձուցանէր կայսրն Յունաց զգերութիւն արքային Պարսից։ Ապա և թագաւորն Պարսից Ներսեհ թագաւորեցոյց զԱրշակ որդի Տիրանայ և հարբ նորին և հանդերձ կանամբք իւրեանց և ամենայն գերութեամբք հանդերձ և գանձիւք իւրեանց և ստացուածովք արձակեաց մեծաւ փառօք։ Խաղաց գնաց Արշակ արքայ Հայոց մեծաց. թագաւորեաց յերկրին աստրեստանեայց հանդերձ հարբն իւրով և ամենայն ընտանեօքն իւրովք. եկն եհաս յերկիրն Հայոց, և ժողովեաց զցրուեալս երկրին, և թագաւորեաց 'ի վերայ նոցա։*

Եւ եղև խաղաղութիւն մեծ 'ի ժամանակին յայնմիկ։ Ժողովեցան ամենայն թագուցեալքն փախուցեալք կորուսեալք երկրին Հայոց. և էին անկասկածք բնա-

կեալ ՚ի խաղաղութեան մեծի ընդ հովանեաւ արքային Արշակայ: Ապա կարգեցան կազմեցան յօրինեցան խաղաղացան աշխարհն Հայոց ՚ի մէջ երկուց թագաւորացն. և յայնմ հետէ բնակեալք խաղաղութեամբ վայելեալք յիւրաքանչիւր յարարս իւրեանց:

ԳԼՈՒԽ Բ.

Յաղագս շինութեան կարգաց յօրինելոց աշխարհին, նուաճութեան յիւրաքանչիւր տեղիս վարուց կարգաց, նորոգելոյ աշխարհին թագաւորութեան Հայոց:

Յայնմ ժամանակի խնդիր եղանէր արքայն Արշակ տոհմին զօրավարաց ազգին քաջացն մամիկոնենից. մանաւանդ զի իւր դայեակս և սնուցիչք էին: Ապա երթեալ գտանէր զնոսա յամուրս աշխարհին Տայոց յիւրեանց աշխարհին, և դարձուցանէր զնոսա յընդանութիւնն. զի պառակտեալք և քակտեալք էին յընդանութենէն և յամենայն գործոց Հայոց ՚ի ժամանակս խռովութեանն Տիրանայ: Եւ կացոյց արքայն զՎարդան զերէց եղբայրն ՚ի նահապետութեանն ազգին իւրեանց, և զՎասակ զմիջին եղբայրն զիւր դայեակն ՚ի սպարապետութիւնն զօրավարութեան յիրս պատերազմացն. սոյնպէս և զկրտսերն ՚ի պետս զօրացն կացուցանէր: Սոյնպէս և զամենայն ազգսն զօրացն մեծամեծացն նահապետացն, որպէս առաջին թագաւորքն նուաճեալք յիւրաքանչիւր չափու: Եւ հնազանդէր զմեծամեծսն, զիւրաքանչիւր զօրս բաժանեալ յամենայն կողմանց, սահմանացն Հայոց սահմանապահս կացուցանէր:

Եւ նորոգեցաւ զուարթացաւ տէրութիւնն թագաւորութեանն հայաստան երկրին որպէս և զառաջինսն. մեծամեծքն յիւրաքանչիւր գահու, և գործակալքն յիւրաքանչիւր չափու: Եւ սկիզբն գործակալութեանն հազարապետութեանն աշխարհատեսն խնամակալութեանն, աշխարհաշէն աշխարհատած դեհկանութեան, շինականաշէն ազգն Գնունեաց՝ հազարա-

պետն ամենայն երկրին։ Նոյնպէս ստրատելատու-
թեան սպարապետութեանն զօրավարութեանն մարտի
կռուելոյ, գործոյ ըռազմիկ ճակատամուղ նիզակին,
իրափառն[1] աղանազգիք աղանադրօշք արծուէնշանք,
վարժնականիշք աներկիւղք քաջասիրտքնահատակք,
քաջանունք, բարենշանս բարեհամբաւք բարեգործք
յաջողակք 'ի գործ պատերազմաց 'ի բուն 'ի նախնեացն
կարգաց 'ի մամիկոնեան ազգին, 'ի վերայ իշխանու-
թեանն բովանդակ՝ 'ի վերայ ամենայն զօրաց զօրավա-
րութեանն բազմութեանն Հայոց մեծաց, հանապազ
յամենայն ժամ յաղթող ազգին պարգևեալ յերկնից
բարիանուն իրաքաջ 'ի մեծի նահապետութեան պա-
տերազմի։ Եւ այլ յայսմ ազգաց և 'ի խոնարհ՝ որ գոր-
ծակալս անուն բարձիւք առաջի արքային պատիւ 'ի
գլուխ բազմէին. թող զնահապետս մեծամեծս և զտա-
նուտեարս՝ որք գործակալք միայն էին, ինն հարեւր
բարձ՝ որ մտանէր 'ի ժամ տաճարին ուրախութեանն
բազմականացն կարգելոց. թող զոտնկայս գործակա-
լութեանն սպասու։

ԳԼՈՒԽ Գ.

Յաղագս սրբոյն Ներսիսի, թէ ո՛րպէս կամ ուստի՛ էր, կամ որպիսի՛ կամ զիա՛րդ ընդրեցաւ եպիսկոպոս լինել Հայոց աշխարհին։

Ապա 'ի մի ժողով կուտեցան առ արքայն Արշակ
մեծամեծք նահապետք ազգաց ազգաց, տոհմաց տոհ-
մաց, գնդից և դրօշուց տեարք. ամենայն սատրապք
նախարարք և ազատք, պետք և իշխանք, զօրավարք և
սահմանապահք, 'ի մի հաւանութիւն միաբանական
խորհուրդք, զի եկեսցեն տեսցեն և խորհեսցին վասն
իւրեանց առաջնորդի, թէ ո՛ւմ արժան իցէ նստել
յաթոռ հայրապետութեանն և հովուել բանաւոր
խաշանց Քրիստոսի։ Ապա յաղթեաց կալաւ այս բան
խորհրդի ամենեցուն առ հասարակ որ անդ էին, զի
'ի մնացորդաց տանն Գրիգորի, յայնմ զաւակէ գտցեն

[1] Ի չորս օրինակս իրաւափառն։

զառաջնորդութիւն։ Զի ամենեքեան ասէին ցարքայն. վասն զի նորոգեաց աստուած զթագաւորութիւն ձեր, նոյնպէս պարտ է 'ի յայնմ զաւակէ նորոգել զհոգևոր նահապետութիւնն։ Զի ընդ նորոգել այնր աթոռոյ, ասէն, նորոգեսցին պայծառ վարք աշխարհիս Հայոց։

Ապա յականէ յանուանէ իսկ խնդրեցին աշխարհաժողով զօրքն բազմութեան զայն, որ անուանեալ կոչէր Ներսէս, զորդի Աթանագենի, զթոռն քահանայապետին Յուսկան, որդւոյ Վրթանայ, որդւոյն Գրիգորի մեծին առաջնոյ քահանայապետին. և մօր նորա Բամբիշն անուն, քոյր արքային Տիրանայ։ Սա լեալ էր ամուսնաւոր յաշխարհական կեանս նախ յաստիս մանկութեան. 'ի տղայութենէ սնեալ և ուսեալ 'ի կեսարացւոց քաղաքին Գամրաց ընդ հաւատարիմ վարդապետօք. և ցանկալի եղեալ իւրոյն համարուեստն զուգակցացն։ Այլ 'ի ժամանակին յայնմիկ էր 'ի վարս զինուորութեան 'ի գործակալութեան, սիրելի սենեկապետ արքային Արշակայ, հաւատարիմ 'ի վերայ ամենայն կարգաց կենաց թագաւորութեանն ի ներքոյ և արտաքոյ։

Այր էր սա մեծ և բարձր ցանկալի հասակաւ, և վայելուչ գեղով. զի ոչ գտանէր ուրեք նման նմա գեղեցկութեանն 'ի վերայ երեսաց երկրի, տենչալի ցանկալի և զարմանալի և ահագին ամենայն նայեցող տեսողաց, և նախանձելի յարութեանն 'ի զինուորական կրթութեանն։ Երկիւղած 'ի տեառնէ աստուծոյ, յոյժ աւանդապահ պատուիրանաց նորա. մարդասէր սուրբ զգաստ, սաստիկ իմաստուն և առանց ակնառութեան. իրաւանց իրաւարար, ցածուն քաղցր խոնարհ աղքատասէր, 'ի սրբութիւնս ամուսնութեանցն օրինաւոր, և կատարեալ սիրովն աստուծոյ։ Եւ առ իւր ընկերս ըստ պատուիրանին սիրել զամենայն ընկեր իբրև զանձն. զի 'ի զինուորութեանն այսպէս կատարեալ էր վարուք լաւութեամբ, որ մինչդեռ մանուկ իսկ էր՝ գնայր նա ամենայն պատուիրանօքն տեառն և արդարութեամբ, անարատութեամբ և ամենայն պաշտամամբք առ ընկերս իւր։ Անձանձրոյթ էր, և ունէր զնախանձն աստուծոյ, և եռայր սուրբ հոգւովն. այս-

պէս իսկ էր ամենայնիւ կատարեալ յամենայնի։ Եւ
զաղքատս և զտառապեալս այսպէս սիրէր և ակն ածէր
'ի վերայ նոցա, զի զիւր ինչ զհանդերձս և զկերակուր
հասարակէր ընդ նոսա։ Եւ նեղելոց և տարակուսելոց
օգնական և վերակացու, և ջատագով ամենայն զրկե-
լոց լինէր նա։

Մինչ դեռ ևս զզինուորական ձեւն յինքեան բերէր,
և զարդարեալ էր գեղեցիկ պատմուճանաւ և զարդ-
վայելուչ, և ցանկալի գեղով իւրով, երկայն հասակաւ,
և չքնաղատես հերօք վարսից իւրոց, կայր 'ի սպասու
Թագաւորին մօտ 'ի սնալս արքային, զարքունական
սուսերն զպողովատիկն զոսկեպատեանն հանդերձ ա-
կանակապ մարգարտազարդ կամարաւն 'ի սպասու նո-
րա բարձեալ ունէր, առ հասարակ ատեանն զբողոք
բարձեալ աղաղակէին՝ եթէ Ներսէս լիցի մեր հովիւ։
Զոր իբրև լուեալ, զբողոք բառնալով՝ զանձն անար-
ժան համարեալ, չկամէր չառնոյր յանձն։ Իսկ յորժամ
տեսանոյր[1] զամենեսեան 'ի նոյն յառաջին բանին վե-
րայ պնդեալ, զի զնոյն աղաղակէին առաջի Թագաւո-
րին. ասէին, Ոչ ոք լիցի մեր հովիւ, բայց 'ի դմանէ.
և ոչ ոք նստի այլ յայնմ աթոռ, բայց դա։ Իսկ նա
իբրև զանձնն չկամէր արժանի իրին առ յոյժ խոնար-
հութեան իւրում, ապա 'ի մէջ եկաց, սկսաւ ստել
սակաւ մի, խօսել զանձնէ իւրմէ զանօրէնութիւնս և
զբամբասանս մեղաց՝ որ իւր չէր գործեալ։

Զոր իբրև լուան բազմութիւնքն, գիտացեալ զսր-
տեսն նորա վասն անձինն, ամենեքեան առ հասարակ
հանդերձ Թագաւորաւն Թալացեալ էին 'ի ծաղու։
Իսկ զօրքն աղաղակէին առ հասարակ. 'Ի մեզ և 'ի
գլուխ մեր դարձցին այն մեղք՝ զոր գործեցերն. 'ի վե-
րայ անձանց մերոց և 'ի վերայ որդւոց մերոց լիցին
գործքն, բայց դու զգործս հօրն քո Գրիգորի, զնոյն
առաջնորդութիւնն նորոգեա մեզ։ Իսկ նա իբրև այլ
ինչ ոչ եգիտ տալ նոցա բանիցն պատասխանի, զի
Թշնամանս լինէր զօրացն, և ասէր. Անօրէնք էք և
պիղծք, ես ոչ կարեմ ձեզ հովիւ կալ, և ոչ զձեր

1 Օրինակ մի տեսանէր։

մեղաց ընդ անձամբ առնուլ. ապա ոչ կարեմ աչառել, և
ոչ ձերում չարութեանդ համբերել։ Եւ այսօր տարա-
պարտուց սիրէք դուք զիս տարապարտ, և վաղիւ ատե-
լի և թշնամի և թակն զգլխոյ ձերմէ կոչկոճիչ կա-
պէք զիս. այլ թոյլ տուք ինձ, անհոգութեամբ ըստ
իմում չափուս անարժանութեամբ զկեանս իմ տառա-
պանօք և մեղօք, հանդերձեալ դատաստանին յաւի-
տենից ակն ունելով, անցուցանել թերևս կարացից։
Ապա զառողօք բառնային բազմութիւնք զօրացն, և ա-
սէին՝ եթէ այդ մեղաւորդ լիցիս մեզ հովիւ. զի այն-
չափ պնդեալ մարդկանն, յաստուծոյ տեսչութենէն
լինէր այնպէս։ Առ սրտին գազանութեանն և յոյժ ցասու-
մանն թագաւորն Արշակ ինքն ձգտեալ զուսերն ար-
քունական կամարաւն, զոր նմա Ներսէսն բարձեալ
ունէր 'ի սպասու թագաւորին ըստ օրինաց սենեկա-
պետութեանն, 'ի բաց հանէր 'ի նմանէ։ Եւ հրամայէր
զնա կապել զիւրով առաջև. զհերսն[1] գանդրագեղս
զվայելուչ թագագանգուր վարսիցն, զի ուրեք երբեք
նմանն նմա ոչ գտանէր, զայն 'ի բաց խզեալ հրամայէր.
և ընդ նմին զվայելուչ պատմուճանն, զայն 'ի բաց պա-
տառեալ հրամայէր։ Հրաման տայր, և բերին զհան-
դերձս կղերիկոսաց զգեցուցանէին նմա. ետ հրաման,
և կոչեցին զծերունի եպիսկոպոսն՝ որում անուն էր
Փաւստոս, և տայր զնա ձեռնադրել 'ի սարկաւագու-
թիւն։ Բայց յորժամ զհերսն դեռ վերային 'ի նմանէ,
առ յոյժ գեղեցկութեանն բազումք յարտասուս հա-
րան՝ որք լուանն կամ տեսին, 'ի գեղն աւեղկեալ՝ ըզ-
կերպարանսն փոխելովն։ Այլ յորժամ տեսին զնա
քրիստոսեան գեղովն զարդարեալ՝ բազմաց լինէր ու-
րախութիւն, յորժամ շնորհք բարերալք կոչեցին զնա
լինել հոգեբարձու տանն Քրիստոսի։

Յայնժամ եդ տէր 'ի միտս ամենեցուն խնդրել իւ-
րեանց հովիւ զայն, որ նոցա կարող լինել զառաջնոր-
դութիւնն կենացն ճանապարհին ցուցանել։ Եւ մինչ
դեռ իսկ զձևս զինուորութեան յինքեան բերէր յե-
րևելիսս, ներքին մարդովն զՔրիստոս էր զգեցեալ

1 Օրինակ մի առաջ, և զհերսն ։

յանձն իւր, և ազնուական վարս էր յինքեան կերպա-
րանեալ: Եւ յուսոյն՝ զոր ունէր՝ խաչեալ էր ընդ
Քրիստոսի, և թաղակից եղեալ էր ընդ նմին. և սի-
րով հաւատոյ մեռեալ էր մեղացն, և յարութեան
յուսոյն արդարութեամբ սպասէր: Վասն այսորիկ
յիրաւի արժանի եղև սա աթոռոյն հայրապետաց և
տեղւոյ հարցն իւրոց առաջնոց, զաթոռն Թադէոսի
Առաքելոյ, և ժառանգութիւն հօրն մարմնապէս 'ի
նոյն հոգևորին Գրիգորի. այլ իբրև 'ի տեառնէ եղև
կոչումն նմա գալ յիրս այսպիսի, և էարկ 'ի միտս
ամենեցուն խնդրել զսա արժանի այնմ իրին: Իսկ նա
յոյժ առ երկիւղածութեանն և բազում խոնարհու-
թեանն զանձն իւր անարժան համարեալ իրացն, մեծ
կարգաց աստիճանին աստուծոյ, յոր ձգեալ էին զնա:
Այլ բռնաբարութիւն և միաբանութիւն և հրաման
աստուծոյ, մանաւանդ առ նախնեօքն, վասն նորա իսկ
ասացեալ էր 'ի տեսլեանն աստուծոյ առ Յուսիկն՝
եթէ այր լինելոց է 'ի սորա զաւակէ, լեցի լոյս աշ-
խարհի:

ԳԼՈՒԽ Դ.

Յաղագս թէ որպէս առին գնացին և տարան զՆերսէս 'ի Կեսարիա. և եթէ զինչ շատ սքանչելիք եղեն յաստուծոյ, և կամ թէ որպէս հովուեաց իւրոց հօտիցն առաքելօրէն:

Ապա գումարեցին զիշխանսն մեծամեծս, զի առ-
ցեն զցանկալին Ներսէս, և գնասցեն ուր սովոր էին
զհայրապետսն օծանել: Նա և բազմութիւն եպիսկո-
պոսացն Հայոց ժողովեցան առ թագաւորն վասն նո-
րին խնդրոյն. խոնարհել ամենեցուն միով միաբանու-
թեամբ զնա ընտրել հաճոյ թուեցաւ ամենեցուն, զի
նստցի նա յաթոռ գլխաւորութեանն: Ամենեցուն
միաբանութեամբ եպիսկոպոսացն և թագաւորին և
աշխարհախորհ ձուլիւք հաւանութեամբ 'ի միասին
արձակեցան և գնացին: Զհայր մեծ իշխանն մարդպե-
տութեան, և զԲագարատ մեծ իշխանն ասպարապե-
տութեանն, և զԴանիէլ մեծ իշխանն Ծոփաց, և զՄե-

հանդակ ռըշտունի, և զԱնդովկ իշխանն Սիւնեաց, և զԱրշաւիր իշխանն Շիրակայ և Արշարունեաց, և զՆոյն իշխանն միւսոյ Ծոփաց, և զՊարգև իշխանն տանն Ամատունեաց. զնոսա զամենեսին կազմեցին և արձակեցին բազում ընծայիւք և մեծամեծ պատարագօք և հաւատարիմ հրովարտակօք առ կաթողիկոսաց կաթողիկոսն Եւսեբիոս յերկիրն Գամրաց, և 'ի մայր քաղաք այն[1] նոցա 'ի Կեսարիա, զի ձեռնադրեսցեն անդ զսուրբն Ներսէս կաթողիկոսութիւն Հայոց մեծաց:

Եւ եկին ածին նոքա ցնծութեամբ ուրախութեամբ. և տեսին անդ զկաթողիկոսն կաթողիկոսացն զսուրբն զմեծանունն զերանելին զհոյակապն զսքանչելին Եւսեբիոս: Եւ տային զհրովարտակն արքային Արշակայ նմա. և ունէին առաջի նորա զպատարագս բերեալս: Եւ նորա սիրով ընկալեալ զնոսա և բազում մեծարանօք, և ըստ կանոնաց օրինակի ժողովէր առ ինքն մեծ եպիսկոպոսապետն Եւսեբիոս զբազմութիւն եպիսկոպոսացն սրբոցն ըստ առաքելական օրինացն, զի ձեռնադրեսցեն զսուրբն Ներսէս լինել եպիսկոպոսապետ Հայոց մեծաց: Եւ եղեն մեծ սքանչելիք. զի մինչ դեռ այն ինչ մտեալ էին յեկեղեցին, էջ աղաւնի սպիտակ 'ի վերայ սեղանոյն յանդիման քահանայութեանն և յանդիման ամենայն ժողովրդեանն: Եւ իբրև եմուտ Եւսեբիոս արքեպիսկոպոսապետն և երիցունքն ընդ նմա, և երիցապետ մի սուրբ՝ որում անուն Բարսիղիոս կոչէր, թռեաւ աղաւնին 'ի սեղանոյն և հանգեաւ 'ի վերայ նորա, և յամեաց բազում ժամս: Իսկ իբրև եհաս ժամ՝ յորժամ կամեցան զՆերսէս ձեռնադրել, վերացաւ աղաւնին 'ի սրբոյն Բարսեղէ, և նստաւ 'ի վերայ գլխոյն Ներսէսի:

Իբրև այս սքանչելիք և նշանք յաստուծոյ լինէին 'ի վերայ առնս այսորիկ, կային հասարակ[2] ամենայն ժողովուրդն զարմացեալք և մեծ արքեպիսկոպոսն Եւսեբի: Առ հասարակ աղաղակէին 'ի վերայ նորա, թէ

1 Յամենայն օրինակս 'ի Մայրաքաղաքացն:
2 Օրինակ մի [illegible] հասարակ:

Հաճոյ եղեր դու աստուծոյ, և հոգի աստուծոյ հանգեաւ 'ի վերայ քո. զի նմանութիւն եղև ամենասուրբ Հոգւոյն, որ 'ի վերայ տեառն երևեցաւ: Ապա ձեռնադրեցին զնա, և հանին նստուցին յաթոռ եպիսկոպոսութեանն, և պատուեցին զնա. և բազումք ասէին նմա էնկոմիա, որ ասի՝ թէ Հոգի սուրբ հանգեաւ 'ի սա: Բայց նա ևս քան զևս զանձն իւր անարժան համարէր իրացն եղելոց: Եւ մեծասքանչելաշուք յուզարկեցին զնա. Նոյնպէս և զմեծամեծ նախարարսն սատրապն Հայոց:

Եւ եկին հասին նոքա մեծապարծ երևելի հոգևորազգեաց փառօք 'ի Հայաստան երկիրն. և արքայն Արշակ ընդ առաջ երթայր՝ նոցա մինչև 'ի լեառն, որ անուանեալ կոչի Առեւծ: Եւ անդ պատահեալ միմեանց մեծաւ ըղձմտութեամբ, լցեալք օրհնութեամբ ողջունիւն, անդուստ յաշխարհն դարձան: Եւ նստաւ սուրբն Ներսէս յաթոռ հայրապետութեան. 'ի հովուութեանն նորա բազում խաղաղութիւն լինէր աշխարհին: Զի 'ի վարս կարգաց գնացից իւրոց՝ նմանեաց իւրոյ հօրն մեծին Գրիգորի, արդարև հայրաբարոյ գտանէր ամենաբարի. զնոյն հարցն նորոգեաց զառաքելաշնորհս, նոյն գործ երևեալ անխափան պահելոյ յաներևոյթ թշնամեացն և յայտնեացն:

Սա և առաւել ևս առաջին ծառոցն նմանեալ, որ զնոյնազգեաց զնոյնահաս պտուղս վարդապետութեան բերեալ սկսեալ վերակացութեանն հովուութեանն՝ անկարօտ մատակարարէր զօգտակարսն, զհոգևոր արօտսն ջամբելով: Զի շնորհքն այնպէս հանգեան 'ի նմա, զի մեծամեծ նշանս և բժշկութիւնս առնէր հիւանդաց, ուր դէպ լինէր, զմոլորութիւնս դարձուցանէր: Առնէր և զայսպիսի սքանչելիս. զոր կարի յամառեալ տեսանէր, ահ արկանելով հաւանեցուցանէր, իսկ հլուացն, որոց ականջք սրտիցն բացեալ էին, զնոսա բանիւք քարոզութեանն ածէր 'ի հաւանութիւն:

Շինէր և զաւերեալ եկեղեցիս, և կանգնէր զսեղանս կործանեալս. և հաստատէր 'ի կատարումն ապաշխարութեան զթերահաւատս, զի հաւատացեալք յաստուած՝ ապրել կարասցեն: Մխիթարէր զհաւա-

տացեալս յաւիտենական յուսով բարութեամբն մըշ-
տընջենաւոր պարգևացն[1]. զԹադէական աթոռն միւս-
անգամ ելից, և իւրոց հարցն նմանեալ որդի եղև։ Եւ
չարախօսացն ընդդիմացեալ ըմբերանէր, խափանէր
և զանօրէնութիւնս և զխօսս և զգործս զայսպիսեացն
միանգամայն։ Եւ վասն ճշմարտութեանն մինչև 'ի մահ
մարտնչէր, և զաջողակ արդարութեանն. քաջալերեալ
խնդացուցանէր. և իւրով վարդապետութեանն ան-
ձրևաւն պարարէր սնուցանել զշահեկան արդարու-
թիւնս օրհնութիւնս ընդալու[2]։ Եւ ընդ ամենայն
տեղիս սահմանացն Հայոց մեծաց, ընդ որ էր յառա-
ջագոյն նորուն հարցն սերմանեալ զքարոզութիւն բա-
նին կենաց, զնոյն և սա ոռոգեաց անձրևօքն։ Զբոյսն
աճեցոյց մշակն հնձօղ, եղեալ գործակից սերմանողաց.
և բազմացոյց զյորդաբուխ որդիսն 'ի շտեմարանս
արքայութեանն, կարգացն առաջին հարցն մշակացն
փոխանորդ եղեալ՝ գործակից լինելով։

Նա և բազում զօրութիւնս անպատումս յանձին իւ-
րում բարձեալ բերէր. Նա և կարի իսկ զողորմածու-
թեան կարգացն փոյթ արարեալ ցուցանելոյ, նախ
ինքն առնելով առ իւր անձն բարի, և ապա այլոց օրի-
նակ բարեաց դնելով, առ հասարակ վարդապետական
բանիւն զամենեցուն զփակեալ դրունս մտաց 'ի բարին
յորդորելով բանայր։ Զամենաբարի ուսուցանէր զսէր
զլոյս զհաւատս զսրբութիւն զքաղցրութիւն զհեզու-
թիւն զանոխակալութիւն, զխնամ ունելով դարմանոյ
աղքատացն տանելոյ, և յոյս հատուցման 'ի խոստա-
ցեալ աւետիսն Քրիստոսի. և 'ի դատաստանացն ամե-
նևին[3] անշէջ հրոյն՝ յիշատակօք յաւիտենականն չարչա-
րանօք սպառնալով, անաչառական գալստեամբն Որդ-
ւոյն աստուծոյ Յիսուսի Քրիստոսի։ Եւ այնու երկե-
ցուցեալ, մինչև ամենեցուն՝ որք 'ի սահմանս Հայոց էին
բնակեալ՝ ամենեքեան հաւատացեալք ընդ աղքատս
իւրեանց զիւրեանց ինչս մատակարարեալ հաւանու-

1 Օրինակ մի յուսով բարութեանն, մշտենջենաւոր բարութեանցն և պարգևացն։

2 Օրինակ մի օրհնութիւնս ընկալու։

3 Զառաջնոյ տպագրին մերոյ զվրիպակ ընթերցուած՝ ուղղեցաք ըստ այլ գրչագրի։ Ոմանց հաճոյ թուեցաւ ընթեռնուլ ամենին։

թեամբ հաւասարութեամբ, և ինքեանք լրջմտու-
թեամբ զուարթութեամբ գործէին։

Եւ ինքն երթեալ հասանէր 'ի կողմանս Տարօն գա-
ւառին. և ժողովէր առ ինքն զամենայն եպիսկոպոսու-
նըս Հայոց աշխարհին։ Ժողովեցան 'ի գեւղն Աշտիշատ,
ուր զառաջինն զեկեղեցին էր շինեալ. զի նա էր մայր
եկեղեցեացն, և 'ի տեղի[1] լեալ նախնեացն ժողովոց
սիւնհոդոսին։ 'Ի ժողով հաւանութիւնս եկեալ ա-
մենեցուն, և խորհուրդ բարեաց 'ի մէջ արկանէին,
կատարել անդ զաշխարհական կարգս եկեղեցւոյն և
ժողովն հաւատոցն հաւասարութեան։ Յայնմ ժամա-
նակի կարգեցին կազմեցին կանոնեցին յօրինեցին, և
արարին զամենայն ժողովուրդս երկրին Հայոց իբրև
կարգ միաբանութեան վանականաց համաշխարհի,
բայց միայն յամուսնութեան օրինայն։ Բայց միայն զա-
ռաքելականկարգ կանոնսն 'ի վերայ ամենեցուն կացուցա-
նէր սուրբ եպիսկոպոսապետն Ներսէս. ամենեցուն
խրատատու և առաջնորդ յորդորիչ և նախանձաւոր լի-
նէր գործոց բարեաց։ Նախ ինքն առնէր, և ամենե-
ցուն զնոյն ուսուցանէր. առ հասարակ զնոյն օրինակ
առնել հրամայէր յամենայն աշխարհս և 'ի գաւառս
և 'ի կողմանս կողմանս, 'ի կոյս կոյս, 'ի խորշս խորշս
սահմանացն Հայոց. յայտ արարեալ զպատեհ պատեհ
տեղիսն զատուցանել, շինել աղքատանոցս, և 'ի ժողո-
վել զախտաժէտս և զօր'ունս[2] և զմարմնավարս և
զամենայն ցաւոտս. և նոցուն կարգեցին օրկանոցս և
դարմանոց և ռոճիկս, և պատանս աղքատաց։ Զի այս-
պէս եւ հրաման մեծ եպիսկոպոսապետն Ներսէս, և
սոյն կամեցաւ ամենայն սուրբ ժողովոյն, զի այնպիսիքն
միայն նստեալ լիցին յիւրաքանչիւր կայեանս, և մի
ելանել 'ի մուրոյն սառապանս, և մի բնաւ ելանել ըստ
իւրաքանչիւր դուրս, այլ զի ամենայն ոք պարտապան
է նոցա։ Հարկ իսկ է զի մի կարգ աշխարհի, ասէ, եղծ-
ցի. այլ արժան է զի ամենեքեան առ հասարակ ողորմու-
ծութեամբ և երկիւղիւ տարեալ նոցա զդարմանսն,
և զպիտոյս նոցա վճարեսցեն։

1 Օրինակ մի. փեղի լեալ։ 2 Օրինակ մի. զաւրէկանս... ուրէկանս։

Ծննեաց սոյնպէս, կարգեաց կազմեաց և հաստատեաց, բազում և այլ ողորմութիւնս[1] ուսուցանէր աշխարհի. բազում կարգս կանոնաց հայրենիս կարգէր։ Եւ առ յոյսն յարութեան ցուցանէր ունել ակնկալութիւն. և զի մի զմահ մարդկանն առանց դարձի միւանգամ կենդանանալոյ համարիցին, և անյուսութեամբ 'ի վերայ գնացելոցն օձիրս գործիցեն լալեացն կոծոյն, զանառակութիւնս աշխարհին դնելոյ[2]. այլ յուսով տեառն գալստեանն ակն ունել և յարութեանն նորոգութեան, և իւրաքանչիւր գործոյն զվարձենական զհատուցումն առնուլ իւրաքանչիւր յոյս ունելով՝ աւուր գալստեանն տեառն սպասել։ Եւ զի լինիցին յամուսնութեան օրինաւորք[3], մի ստել և մի դաւ բերել իւրեանց ամուսնութիւնընդալ կողմանց. և փախչել աւելի 'ի մերձաւոր և յազգին տոհմակից խառնակութեան ամուսնութենէն. և մանաւանդ 'ի մերձաւորական 'ի նուոց[4], և որ գամ մի այսմ նման լեալ էր ինչ։ Եւ կանոն, հրաժարել ամենեւին 'ի մեռելոտւոյ և յարենէ ուտելոյ, և 'ի դաշտանիկն մերձենալոյ. զայդ ամենայն պիղծ համարէր առաջի տեառն։

Եւ զնենգութիւնսն և զքսութիւնսն և զագահութիւնս և զչարակնութիւնս, զցանկութիւնս և զզրկութիւնս, զարուագիտութիւնս և զիգութիւնս և զբամբասութիւնս,[5] և զանառակ արբեցութիւնս և զորկորստութիւնս և զյափրշտակութիւնս և զպոռնկութիւնս և զվրէժս 'ի թշնամեաց, և զստութիւնս և զթշնամութիւնս և զանողորմածութիւնս և զսուտերդմնութիւնս, և զարիւնհեղութեան սպանութիւնս և զանասնագիտութեան պղծութիւնս, որ ոչ ակն ունէին յարութեան և որ անյուսութեամբն[6] լան զմեռեալս, ընդ մի օրինակ զամենեսեան 'ի միում խորխորատ կորստեանն համարէր։ Եւ ամենայն աշխարհին պատուիրէր, և գլխովին թագաւորին, առ հասարակ ամենայն մեծամեծացն, և ամենեցուն՝ որ ոք 'ի վերայ ընկերին ունիցին

1 Օրինակ մի ողորմածութեան։
2 Օրինակ մի աշխար դնելոյ։
3 Օրինակ մի ամուսնութեանց օրինաւորք։
4 Օրինակ մի ի նուոց։
5 Օրինակ մի բամբասանութեանս։
6 Օրինակ մի անյուսաբարն։

իշխանութիւն, գութ ունելով ընդ իւրեանց ծառայս և ընդ կրսերս և ընդ աշակերտս, և սիրել իբրև զընտանիս, և մի անարժանս և աւելի տարապայմանս հարկօք նեղել քան զչափն. յուշ առնելով, զի և նոցա տէր գոյ յերկինս։ Սոյնպէս և ծառայից պատուիրէր՝ կալ յարգարն հնազանդութեան իւրեանց տերանց, զի 'ի տեառնէ լինիցի նոցա վարձք։

Եւ եղև խաղաղութիւն և նորոգութիւն յաւուրս նորա ամենայն եկեղեցեաց և յաճախէր շուք պատուի ամենայն եպիսկոպոսացն ընդ ամենայն տեղիս Հայոց մեծաց։ Եւ լուսաւորութիւն կարգի եկեղեցւոյ ամենապայծառ ծաղկեաց ամենամեծ լիութեամբ. կարգեցան կարգք կաթողիկէ եկեղեցեաց ամենայն վայելչութեամբ, և բազմացան կարգք սրբութեան պաշտամանցն, և պաշտօնէիցն յաճախութիւն։ Եւ բազմացոյց զկարգս եկեղեցեաց 'ի շէնս և յանշէնս. սոյն օրինակ բազմութիւնք կրօնաւորաց։

Կարգէր և 'ի տեղիս տեղիս դպրոցս յունարէն և ասորերէն յամենայն գաւառս Հայոց. և բազում նեղելոց և տառապելոց գերեաց փրկութիւն և գերէդարձ առնէր, զորս ահիւ քարոզութեան փառացն Քրիստոսի զկէս, և զայլս գնովք փրկանօք ազատէր, և յիւրաքանչիւր տեղիս դարձուցանէր։ Այրեաց և որբոց և չքաւորաց հանգիստ և դարման առնէր, և աղքատք զօրհանապազ ընդ նմա ուրախ լինէին. և տաճար իւր և սեղան զօրհանապազ աղքատաց և օտարաց էր և հիւրոց։ Եւ այսպէս առ յոյժ աղքատսիրութեանն, զի թէպէտ և շինեաց զամենայն աղքատանոցս ընդ ամենայն գաւառս, և կարգեաց նոցա անդէն դարմանս, այսպէս զի ըստ իւրեանց անկողինս մահճացն մի ուրեք աշխատ լիցին ելանել, սակայն և զիւր տաճարն առանց նոցա ոչ առնէր. այլ կաղք և կոյրք և մարմնահարք, խուլք և հաշմեալք և ցանկանեալք[1] և կարօտեալք ընդ նմա և 'ի նորա ակումբի դարմանէին բազմեալք։ Եւ ինքն իւրովք ձեռօքն լուանայր զամենեսեան. օծանէր պատէր, և ինքնին իսկ ջամբէր նոցա զիւրա-

1 Օրինակ մի ջառագնէալք։

քանզի իւր կերակուրս, և զամենայն ինչ 'ի պէտս նոցա ծախէր. և ամենայն օտարք ընդ նմա, հովանեաւ [1] նորա հանգուցեալք, դադարէին։

Եւ ամենեցուն զոր ինքն առնէր՝ զայն ուսուցանէր. և ինքն սուրբ և զգաստ և արթուն, և զամենայն մարդ պատրաստական առ բանն աստուծոյ առնէր։ Եւ ինքն ամենեցուն ըստ մարգարէիցն և կամ ըստ առաքելոցն նմանութեան զողորմածութիւնս ուսուցանէր. և եթէ զմեղս ձեր ողորմութեամբ պարտ է քաւել ձեզ, և զանօրէնութիւնս ձեր գթութեամբ և տրօք աղքատաց։ Եւ սոյնպէս տարաւ եցոյց՝ զառաքեալսն յուշ առնելով, որ պաշտօն աղքատաց, զմեծն և զնախավկայն զյառաջսարկաւագն Ստեփանոս և զընգերս նորա՝ զորս ընտրեցին, որ զերկինս եբաց, և զՈրդին ընդ աջմէ Հօր աստուծոյ այս գործով արժանի եղև տեսանել։

Սոյնպէս և զԱյծեմնիկն իւր ողորմածութիւնքն և խանդակաթ այրեացն ողբումն, 'ի ձեռն մեծին Պետրոսի, և զհրաժարեալն զգնացեալն զմեռեալն միւսանգամ այսրէն դարձուցանէր 'ի կենդանութիւն։ Սոյնպէս և մեծն Պօղոս, ասէր, պատմէ՝ թէ իբրև տեսին զշնորհսն, որ տուեալ էին ինձ, Յակոբոս և Կեփաս և Յովհաննէս՝ որ բուն սիւնքն էին, իբրև տեսին՝ թէ հաւատարիմ եմ ես յաւետարանն անթլփատութեան, որպէս նոքա 'ի թլփատութեանն, ևս քաջ համարձակեցին. ձեռն ետուն հաւանութեան ինձ և Բառնաբայ. զի մեք 'ի հեթանոսս, և նոքա 'ի թլփատութիւնն։ Բայց միայն պատուիրեցին ինձ, ասէ, զի աղքատաց խնամ կալցուք. զոր ես ինքնին իսկ, ասէ, փութայի ջանալ կատարել։

Սոյնպէս ևս առաւելագոյն զտէրունականն դնէր առաջի, որ մեծատունն էր՝ որ զամենայն պատուիրանսն կատարեալ էր, ապա լուաւ 'ի տեառնէ՝ եթէ վաճառեա զինչս քո և տուր աղքատաց, և գտցես քեզ գանձս յերկինս. և որ զկնի սորին՝ եթէ դիւրին է մալխոյ մտանել ընդ ծակ ասղան, քան մեծատան ագահի յարքայութիւն աստուծոյ։ Եւ դարձեալ՝ եթէ

1 Օրինակ մի ընդ հովանեաւ նորա հանգուցեալք դադարէին։

արարէք ձեզ բարեկամս 'ի մամոնայէ անտի անիրաւու-
թեան. որ ընկալցին զձեզ 'ի յարկս իւրեանց յաւիտե-
նից: Կամ որպէս նոյն իսկ Պօղոս բարեաց գործոց նա-
խանձաւոր լինէր, սովոր է ամենեցուն ասելով՝ եթէ
զհետ երթայք սիրոյ, և նախանձաւոր լերուք հոգևո-
րացն: Որոյ զյօժարութիւն աքայեցւոցն վասն պաշտաման
սրբոցն 'ի Մակեդոնիա պատմեալ՝ նախանձեցուցեալս
յորդորեաց. այլ և համարձակութիւն իսկ տայ ան-
խափան 'ի բարեացն առաքինութիւնս, թէ լաւ է յա-
մենայն ժամ նախանձել 'ի բարիս: Դարձեալ փութայ
ամենեքումբք հանդերձ ըստ Քրիստոսի հետոցն վա-
րել. Հայեցարուք, ասէ, 'ի զօրագլուխն հաւատոց և 'ի
կատարիչն Յիսուս. դարձեալ՝ թէ յիշեցէք զառաջնորդս
ձեր և զվերակացուս ձեր 'ի տէր, որք խօսեցան ձեզ
զբանն կենաց. հայեցարուք յելս գնացից նոցա, և նմա-
նողք լերուք հաւատոց նոցա: Եւ միանգամայն՝ թէ
զայս խորհեսցի իւրաքանչիւր ոք 'ի ձէնջ, որ 'ի Քրիս-
տոս Յիսուս. և դարձեալ՝ թէ սկսաւ Յիսուս առնել
և ուսուցանել: Իսկ ցանկալի եղբայր տեառն Յակոբոս
զհամօրէն իսկ զգունդս սրբոցն հանդերձ սրբասէր
տերամբն յօրինակ առեալ 'ի թղթին իւրում, ասելով՝
եթէ օրինակ առէք, եղբարք, զչարչարանաց երկայն-
մտութեանն զմարգարէսն՝ որք խօսեցան յանունն
տեառն. զհամբերութիւնն Յոբայ լուարուք, և զկատա-
րումն տեառն տեսէք:

Զայս և այսպիսի ինչ, և որ ինչ այսմիկ նման էին
բանք, խօսէր հանապազ. զտիւ և զգիշեր ոչ դադարէր
'ի խրատելոյ և 'ի բողոքելոյ: Եւ իմաստութեամբ Հոգ-
ւոյն սրբոյ, որ բնակեալ էր 'ի նմա, ըստ ամենայն աւուրց
իւրոց ժամանակացն ամաց կենաց իւրոց երանելի ե-
պիսկոպոսապետն Հայոց Ներսէս այսպէս առ ամենե-
սեան զխրատ վարդապետութեանն առ հասարակ
իբրև զհայր բազմագութ իբրև զմայր գթած ցուցա-
նէր. զհոգևոր սիրոյն եռանդն ածէր առ ամենեսին,
առ մեծամեծս և առ մանկունս, առ պատուականս և
առ անարգս, առ հարուստս և առ աղքատս, առ ա-
զատս և առ շինականս: Եւ զվերակացութիւնս աշ-
խարհի ամենայն հոգաբարձութեամբ, առանց ամե-

նայն ծուլութեան և ամենայն յապաղութեան, տանէր մինչև 'ի վախճան իւր, և ոչ երբէք ուրեք եղև նման նմա այլ ոք 'ի հայաստան երկրին։

ԳԼՈՒԽ Ե.

Յաղագս Ներսիսի Հայոց կաթողիկոսին. թէ զիարդ յԱրշակայ արքայէ առաքեցաւ առ Վաղէս կայսրն հանդերձ նախարարօքն. թէ վասն որդոյն կայսերն զինչ խօսեցաւ շատ բանս հաւատոյ, և կամ զիարդ կապեցաւ և աքսորեցաւ, և զայլ նախարարսն արձակեաց հանդերձ պատարագօք։

Ապա վասն խաղաղութեան ուխտին միաբանութեան դաշինն, որ էր աշխարհին Հայոց ընդ կայսերն Յունաց, դէպ եղև առաքել անդր կազմութեամբ մեծաւ արքային Հայոց. զի ինքնին մեծ կաթողիկոսն Հայոց Ներսէս, և 'ի մեծամեծացն Հայոց սատրապս տասն ընդ նմա առնել, զի երթիցէ. 'ի մէջ կայսերն և 'ի մէջ իւրեանց զուխտն հաւանութեան և խաղաղութեան նորոգեսցեն։ Ապա չոգան գնացին հասին 'ի կայսերական պաղատն թագաւորացն Յունաց։

Զայնու ժամանակաւ թագաւորն մեծ Յունաց Վաղէս 'ի խոտորութեան հերետիկոսութեան աղանդութեանն արիանոսաց էր 'ի հաւատս։ Արդ իբրև ետես զնոսա թագաւորն, զառաջինն մեծապայ՝ առ փառօք մեծաւ շքով մեծարեաց զնոսա։ Ապա դէպ եղև՝ զի որդի միամօր կայսերն, այն իսկ գտանէր նորա զաւակ, անգեալ դնէր յախտս սաստիկ հիւանդութեան. ապա թագաւորն վասն աղօթս առնելոյ 'ի վերայ մանկանն ստիպէր զսուրբ կաթողիկոսն Հայոց զՆերսէս։ Իսկ նա 'ի մէջ մատուցեալ, խօսել սկսաւ և ասէ.

Եթէ հաւատասցես՝ եթէ տէր Յիսուս Քրիստոս որդի և ծնունդ Աստուծոյ միածին, ինքն յինքնութենէ և իսկ յիսկութենէ, յորովայնէ հօր ծնունդ և ոչ արարած, ծագումն հօր, լոյս փառաց էականին, և նկարագիր էութեան նորա. զի այն ծնունդ է և որդի 'ի բնութենէ նորա. զի որպէս հայրն՝ նոյնպէս և որդի 'ի

Digitized by Google

բնութենէ յառաջ քան զամենայն յաւիտեանս 'ի Հօրէ ծնեալ, յառաջ քան զլինելն արարածոց՝ ծնունդ, գործակից արարչակից յամենայնի առ Հօր 'ի սկզբանէ. զի ամենայն 'ի Հօրէ նովաւ եղև յերկինս և յերկրի. զի միշտ ընդ Հօր 'ի սկզբանէ յառնելն զամենայն արարածս, և 'ի բնէ և 'ի սկզբանէ ընդ նմա ունէր զհամեմատ կերպարանս զիւրոյ ծնողական տպոցն նմանութեանն՝ հանգոյն զուգակցութեանն. որ 'ի սկզբանէ աշխարհի կրել զամենայն բանիւ զօրութեամբ և իւրով բնական իշխանութեամբն վարէ ուղղէ և առաջնորդէ ամենայն արարածոց. որ 'ի սկզբանէն արար և հաստատեաց զհիմունս երկրի, և ձգեաց զերկինս որպէս զխորան. որոյ ձեռքն արարին և հաստատեցին զամենայն երեսս երկնից. որ արար զմարդն իսկ 'ի հողոյ, և կարգեաց զբանաւորս զխօսունս իմաստունս անձնականս: Եւ իբրև անձնիշխան կամօք ապականեցան մարդիկ, ոչ ծանեան զարարիչն և ոչ զպատուիրանս նորա. որդի 'ի բնէ 'ի սկզբանէ նստէր ընդ աջմէ Հօր, և աթոռակից ծնողին իւրոյ էր. իսկ իբրև ետես եթէ արհամարհեալ կայր հայր 'ի մարդկանէ, խաղաց եկն էջ յաջմէ աթոռոյ անտի. ամփոփեցաւ փոքրկացաւ, և 'ի կուսէն մարմնացաւ. մարդացաւ, և զանձն ունայնացոյց. և մարդ եղեալ, կամօք կրեալ զվիշտսն, մեռաւ և յարեաւ և կեցոյց զամենեսեան առ հասարակ և վերացաւ և նստաւ յաթոռ իւրոյ բնութեանն, ընդ աջմէ Հօր՝ իւրոյ ծնողին:

Արդ եթէ զայս այսպէս հաւատասցես եթէ Քրիստոս որդի և ծնունդ է աստուծոյ, որովք և բազմօք և անթիւ վկայութեամբ կարեմք հաձել զքեզ, և լըւանալ զքեզ 'ի սուտ և 'ի պիղծ մկրտութենէ հերետիկոսութեանն հաւատոց: Եւ ընկալ դու զմկրտութիւն սրբութեանն հաւատոցն 'ի շնորհս յանուն Հօրն արարչին, և 'ի խոստովանութիւն ծննդեան Որդւոյն 'ի Հօրէ, որ է յառաջ քան զյաւիտեանս և զժամանակս, որ է ըստ բնութեանն գոյացութեան իւրոյ. և 'ի մարմնանալ 'ի կոյսն սուրբ, որ եղև 'ի վաղջան ժամանակաց, որ եղև վասն մերոյ փրկութեան և կենդանութեան. 'ի մահն և թաղումն նորուն Որդւոյն Յիսու-

սի Քրիստոսի. և 'ի խաղաղութիւն և 'ի միաբանութիւն և 'ի պարգևս նորուն Հոգւոյն սրբոյ: Մկրտեաց դու 'ի սոյն յայս խորհուրդս սքանչելի կենաց թողութեան և նորոգութեան. և զմանուկն քո այսմ սրբութեանն երանութեան լուսոյ թողութեան մկրտութեանն արժանի արասցուք. և խնդրեսցուք 'ի Քրիստոսէ տեառնէ մերմէ, զի թողցէ զմեզս անհաւատութեան հերձուածողութեանն, և ողորմի. վասն որոյ ցաւք և տանջանք եղեն 'ի սկզբանէ և լինին: Այժմ ես լինիմ երաշխաւոր վասն տեառն ողորմածի՝ զի զմանուկն ողջ անարատ առաջի քո կալայց, եթէ դու յուղղափառ եկեսցես, և իբրև զայլ որթոդոքս խոստովանեսցիս ընդ մեզ:

Ապա թէ ոչ խոստովանեսցիս 'ի Քրիստոս միածին Որդին աստուծոյ, զոր նախ յառաջ քան զամենայն՝ Հայր 'ի բնութենէ իւրմէ բաւական իւրոյ բնութեան հայրութեանն ծնաւ ծնունդ կատարեալ միածին, նոյն նման զուգակից, և աթոռակից և արարչակից. որ վասն սիրոյն նորա սիրեաց զմեզ, առ սէր մեր առաքեցաւ 'ի Հօրէ 'ի կոյսն սուրբ Մարիամ, և երևեցաւ մարդ 'ի կնոջէ այն՝ որ նման էր բնութեան իւրոյ ծնողին, և 'ի բնութենէ ունէր զբնութիւն Հօրն կերպարանաց հօրն իւրոյ, մարմնովն վասն մեր եղև իւրովք կամօք 'ի կերպարանս ծառայի: Եւ քանզի անկան մարդիկ ինքնակամ կամօք 'ի ծառայութիւն, արդ ինքն տէր եղև 'ի կերպարանս ծառայութեանն, զի 'ի ծառայութենէ ազատեսցէ զմեզ: Զի 'ի սկզբանէն յորժամ առնէր աստուած զարարածս, յետուստ արար զմարդն՝ յերևոյթ և յաներեւոյթ իւրոյ զօրութեանցն 'ի մի և նոյն ժողովեալ. և այսպէս և զամենայն 'ի նոյն պնդեալ ձուլեաց զարարածս, զոր և ըստ նմանութեան պատկերի կերպարանաց իւրոց արար. և ետ զնա իշխան անձնիշխան իւրոց կամաց: Վասն որոյ նախանձու սատանայի ապականեալք հնացան 'ի բանսարկութիւն խարդախութեան պատրանացն: Իսկ տէր եկն յայց ելեալ կորստականին, ծնաւ 'ի կուսէն 'ի մարդկան կերպարանս, զի արասցէ խաղաղութիւն յերկինս և յերկրի, և ածցէ զիւր հայրն

ծնօղ 'ի հաշտութիւն ընդ արարածս իւր՝ մարդակերպ
պատկերաւն, զի յանդիման լիցին ամենայն մերժեալ
արարածքն աներևոյթն աստուծոյ։

Ապա յիրաւի ուրեմն 'ի նորոգման արարածոց,
զամենայն վերստին նորոգէ. զի եթէ իցէ ոք 'ի Քրիս-
տոս, նոր արարած։ Զի այն, որ հինն էր, եանց. արդ
աւասիկ եղև նոր ամենայն. զի եկն էառ զմարդկան
կերպարանս, և ինքեամբ դարձեալ զամենայն նորո-
գեալ հաստատեաց։ Ինքն եղև օրինակ մերոյ կենդա-
նութեան, անդրանիկ ամենայնի մեռելոցն՝ մեռանե-
լոյն. և նախ 'ի մեռելոցն յարութեամբն, զի յայտնի
արասցէ ինքեամբ զամենայն. զի զմեզ առանց փոխման
արասցէ հոգւով, և անմահ մարմնով. զի մի միայն մար-
դիկ յանփոփոխումն հոգւոյն կայեսցուք, այլ յանմա-
հութիւն մարմնոյն. զի և աներևոյթքն դարձեալ և բա-
նաւոր զօրութիւնքն ամենայն անփոփոխմանս այսմիկ
ընդ մեզ ակն կալցին։ «Քանզի ամենայն արարածք
ազատեսցին 'ի ծառայութենէ անտի ապականու-
թեան՝ յազատութիւն փառաց Որդւոյն աստուծոյ»։ Զի
առ այն, ասեն, որ 'ի մէնջ 'ի կուսէ անտի մարդ ծնաւ
աստուածն, որ մեք աստի առ ժամայն 'ի հաստատու-
թենէն թօթափեալք, և հանդերձեալ ժամանակին
'ի լաւագոյնսն հասեալք ամենեքին, հայեցեալք սպա-
սեալք ակն ունիմք 'ի սկզբանէն յարարիչն և յառաջ-
նորդն նորոց արարածոց։ Քանզի ծնունդ և կերպա-
րանք է նա աներևութին աստուծոյ, միածին ծնունդ
Հօր, արարիչ ամենայն արարածոց. ուստի և զհանգա-
մանսն թարգմանեալ, ածէ թափէ Առաքեալ միան-
գամայն և ասէ՝ թէ «Նովաւ հաստատեցան ամենայն
որ ինչ յերկինս և որ ինչ յերկրի, եթէ երևելիք և
եթէ աներևոյթք, եթէ աթոռք, եթէ տէրու-
թիւնք, եթէ իշխանութիւնք, եթէ պետութիւնք,
եթէ զօրութիւնք»։ Եւ խոնարհագոյն յայտնագոյն
առնէր զասացեալսն. «Զի ինքն է անդրանիկ 'ի մե-
ռելոց, զի եղիցի յամենայնի ինքն յառաջացեալ. զ'ի
նմա հաճեցաւ ամենայն լրութիւն բնակել, և կամ
նովաւ կատարել զամենայն, զի արասցէ խաղաղու-
թիւն արեամբ խաչին իւրով, նովաւ այն որ ինչ յեր-

Digitized by Google

կինս, և որ ինչ յերկրի»։ Զի չարչարանօք տեառն Քրիս-տոսի միածնի Որդւոյն աստուծոյ, ամենայն 'ի նոյն ժողովեցաւ որ յերկինս և որ յերկրի։

Քանզի մեծութիւն աստուծոյ արար զամենայն, և կացոյց զմարդն տէր ամենայնի. Հրամայեաց և թագ-մացան։ Ապա կացոյց իշխանս և կարգեաց առաջնորդս։ Իսկ յորժամ 'ի պատուիրանաւանդութիւնն գործե-ցին առ գամ մի, անկան յիշխանութենէ՝ զոր առեալ յառաջն ունէին։ Իսկ յերկրորդին՝ լոկ միայն վասն կարօտութեանն պիտոյից ետ իմիք իշխել, և իմիք չիշ-խել. զի գոնեայ ապա յետոյ յետուստ իշխելովն ծա-նիցուք զշնորհսն, և չիշխելովն զամենատեառնն տէրու-թիւնն գիտասցուք։ Իսկ ո՞վ իցէ, որ ոչ ցանգանայ մեծութեանն և կամ մարմնոյ առողջութեանն, և կամ կամարարութեանն կարօտիցի, որ միայն միում միածնի Որդւոյն աստուծոյ վայել է։ Իսկ մարդկանն, ոչ առ ամենեսին մեծութիւնն, և ոչ առ բնաւ աղքա-տութիւնն. և ոչ միշտ մեծք, և ոչ 'ի սպառ աղքատք, կամաւ մեծացեալք և կամաւ աղքատացեալք։ Ոմանց ծնեալ, և ոչ սնուցեալ. 'ի չափ հասուցեալ, և անար-գեալ թշնամանօք։ Ո՞վ իցէ, որ սիրեաց զհիւանդու-թիւնն և ատեաց զառողջութիւնս. յամենայնի պակա-սեալք, և ոչ կարօտեալք։ Կէսք 'ի կռապաշտու-թեան և 'ի սպանութիւնս, 'ի պոռնկութեան և 'ի թագ-մաջգի չարիք կաշկանդեալք զմածեալ կան. կէսք մո-լորեալք և դանդաչունս մտօք ընդ պատահարօք[1] կա-պեն զամենայն, եթէ զբարի և եթէ զչար։

Իսկ յորժամ արեգակն արդարութեան զլուսաւորու-թիւն հաւատոցն ծագէ, և զմէգ տգիտութեան խաւարին սևութեամբն հալածէ, նոքա հանապազ յանդիմաննեն զստութիւնս և զմոլորութիւնս։ Եւ նախ իբրև գործովք և օրինակ բարեաց յանձինս ցուցանելով, և ապա զայլս ուսուցանելով զնոյն. նախ ոչ երկմտելով 'ի հաւատոցն յերրորդութենէն զօրու-թեան արարչութեան, և ապա զանձինս սրբութեամբ և

1 Յերկուս օրինակս ընդ պատարօք, 'ի միում ընդ պատապարագօք, 'ի միւսում ընդ պատրուակօք, և 'ի միւս այլ ընդ պատրօք։

զգաստութեամբ և պարկեշտութեամբ պահել յաշխարհէ։ Եւ կեալ ամենայն հանդարտութեամբ ըստ կամացն Քրիստոսի՝ մերոյ արարչին, Որդւոյն աստուծոյ. և արհամարհել կոխել զամենայն անցաւորս, և վերամբարձ 'ի թեւս սուրբ Հոգւոյն թռչել անցանել 'ի վերայ ազգախուռն զօրութեանցս՝ որ աստէն առ մեւք պատաղիչքն. և այնչափ խորշել և մերժել և յանպիտոյիցս, մինչև զկերակուրս աւուրն ռոճկին արհամարհել, թող թէ զմիս կամ զգինի ճաշակել, որ զնախճամէջ պարն յուղացուցեալ մաճկացուցանէ և զճարպն, և զերիկամամքն պատեալ. ուստի բոյր և ազգի ազգի ելանեն անթիւ անօրէնութիւնքն։ Որ տայ այնպիսեացն, որ զայն սիրեն, ապագնալն ըստ կամս անձանց իւրեանց։

Այլ մեզ ընդ այսր լիցի վայել 'ի շնորհս մարդասիրութեանն բարերարութեանն, յոր ամենայն ազգ և ազինք խոստովանին զտէր Յիսուս Քրիստոս ծնեալ 'ի Հօրէ, ծնեալ և ոչ արարեալ, իսկակից հօր և բնակից ծնօղին իւրում. ծագումն, լոյս փառաց Հօր, կերպարանակից իւրոյ ծնօղին։ Եւ որոց իցեն աչք մտաց, և չեն կուրացեալ 'ի հաւատոցն ճշմարտութենէն, նոցա նայելիս ցուցանէ, որոց ամենայն կողմանքն հայելիք են։ Լի լուսով նորա է ամենայն երկինք և երկիր և ամենայն աշխարհք, և ամենեցուն լսելիս որոշի՝ որ ամենայնիւն լսելիք են. և ամենայն ծածկեալք սրտից և խորհրդոց մտանեն 'ի լսելիս նորա, և զննէ զամենայն շունչս մարմնոյ։ Եւ իւրովք կամօք երեւեցաւ մարմնով հասակաւ անձամբ կերպարանօք և պատկերաւ, գթութիւնքն իւր արարին. և ոյք սիրեն զնա, սէրն իւրեանց կերպարանէ զնա 'ի սիրտս իւրեանց, և երկիր պագանեն նմա հոգւովն ճշմարտութեամբ. սրբեալ զսիրտս իւրեանց և զմարմինս իւրեանց, առնեն տաճար սուրբ հոգւոյն. և հաղորդք և հաւասարորդք և բաժանորդք առնին մեր երանութեանս, զոր ետուն տէր և ասէ՝ եթէ «Երանի որ հաւատայցեն ճշմարտութեանն». եթէ «Որ ետեսն զիս, ետես զՀայրն իմ». և եթէ «Երանի որ ոչն տեսին զիս, և հաւատասցեն յիս. զի նոքա զՀայր տեսցեն»։ Եւ միտք՝ որ յաստուածտեսութենէն հա-

Digitized by Google

ւատոցն անմասն եղեալ են, 'ի կերպարանացն Թափուր և ունայն իբրև ախտերակք[1]:

Իսկ որք լուսաւորեալք են տեսանելեաց աներևոյթ որտին աչօք, որպէս ասէ մարգարէն. «Ի քեզ ասաց սիրտ իմ, և խնդրեցին երեսք իմ զերեսս քո». դարձեալ ասէ. «Եդի զտէր առաջի իմ յամենայն ժամ, զի էր ընդ աջմէ իմմէ, զի մի սասանեցայց». և դարձեալ ասէ. «Ուրախ եղէց յուրախութիւն երեսաց քոց»: Ոյք այժմ 'ի ծածուկ լուսաւորութենէն խորհրդովքն տեսանէին զնա ըստ նորա կամացն, ապա 'ի վաղճանի դէմ յանդիման երևեսցի. որպէս երանելին Առաքեալն Պօղոս ասէ՝ եԹէ այժմ ընդ հայելի օրինակաւ տեսանեմք, իսկ յապա առ յապա յորժամ գայցէ՝ բերիցէ ինքն տալ մեզ զկուրոց փառացն զանմահութիւնն և զանեղծութիւն. և յորժամ առանց նմանութեանցն և առակացն գայցէ երևեալ Որդի Հօր և սուրբ Հոգւովն, յորժամ հրամայեսցէն ամենեցուն՝ եկեալ անմահութեամբքն՝ որք զաստուածն տեսանիցեն առաւել առ բազմացն արժանեացն ակնկալութեամբ, կամի երևեցուցանել զփառաւոր զգալուստն իւր, որպէս վասն երկայնմտութեանն համբերողացն և յուսալից սպասելոցն գայցէ երևեալ Քրիստոս ծնունդ աստուծոյ Հօր: Որ ամենայն արդարոցն գայ պարգևատուն վասն վկայելոյն 'ի հաւատոց անտի: Որոց չև ընկալեալ զաւետիսն, աստուծոյ վասն մեր լաւագոյն խորհեալ՝ զի մի առանց մեր կատարեսցին: Զի եԹէ քննեսցէ ոք զգիրս սուրբս, յամենայն աստուածաշունչ մատեանսն զայսն և զաստուածեղէն յաճախութիւն հոգևոր պատգամացն գտանէ ոք. վասն զի կան պահին արդարոցն և հաւատացելոցն լուսաւորք և Թագքն արքայութեանն յաւիտենից ժամանակին, և Թերահաւատիցն ժխտողացն և անհնազանդիցն ժպրհութեան պատիժք, ճարակ լինել նոցա անշէջ հրոյն յաւիտենից դատաստանին յանուն տեառն, յանպառ յանսահման առանց Թուոյ և առանց չափոյ ժամա-

1 Յօրինակի միում ախէրակք:

նաւն տանջանաց գեհենին, խաւարին դատաստանին՝
որ գալոցն է։

Այլ վասն որդւոյն քո, եթէ դու 'ի ճշմարիտ հա-
ւատս ուղղութեան եկեսցես, խնդրեսցուք 'ի տեառնէ
և դիցուք զձեռս մեր 'ի վերայ նորա, և ասասցուք՝
թէ ըստ հաւատոցն ձերոց բժշկէ զսա Քրիստոս ծնունդ-
աստուծոյ, և բարեմիտ ողջանդամ յարիցէ նա առաջի
քո. և հանդերձ արքայութեանն նորոգութեանն՝ ան-
մահութեանն յաւերժ բարեաց ևս արժանի արասցէ
զձեզ։ Ապա եթէ ոչ հաւատասցես, զիա՞րդ արդեւք
լինիցի թողութիւն և բժշկութիւն. և կամ մեք զիա՞րդ
արդեւք իշխիցեմք յանդիմանել կամ համարձակել և
խնդրել, և կամ առնել աղօթս վասն այնոցիկ՝ որք
բնաւ իսկ ոչ ճանաչեն զտէր, զի բարկութիւնք տեառն
վախճանէ զայնոսիկ՝ որք ոչ ուղղութեամբ զտէր
խոստովանին. և կամ որ ոչն մարթիցէք խնդրել զնա,
որք ոչ հաւատայք գիտութեան պատուիրանացն նո-
րա, և ոչ 'ի միտ առնուլ զօրէնս նորա։ «Զի օրէնք
տեառն ամբիծ են, դարձուցանեն զոգիս. վկայու-
թիւն տեառն հաւատարիմ է, իմաստուն առնէ
զտղայս։ Արդարութիւն տեառն ուրախ առնէ զսիրտ.
պատուիրանք տեառն լոյս են, և լոյս տան աչաց. եր-
կիւղ տեառն սուրբ է, և մնայ յաւիտեան։ Դատաս-
տանք տեառն ճշմարիտ են, և արդար է 'ի նոյն. ցան-
կալի է նա քան զոսկի, և քան զականս պատուականս
բազումս. և քաղցր է նա քան զմեղու խորիսխ»։ Իսկ
որոց զանձինս իւրեանց յապականութիւն տուեալ, և
նիւթ հրոյ պահէ զնոսա, «Ոչ են բանք և ոչ են խօսք,
որոց ոչ լսին ձայնք նոցա. այլ նոցա ընդ ամենայն եր-
կիր ել բարբառն, և մինչև 'ի ծագս տիեզերաց են
խօսք նոցա»։ Իսկ որք ոչն լսենն, և որք լսենն, պահէ
նոցա տէր զհատուցումն նորա։

Զայս ամենայն բանս, և որ ինչ այսմ և սմին ինչ
նման էին բանք, խօսեցաւ սուրբն Ներսէս ընդ կայ-
սերն. և զայն յաւել՝ եթէ յօրէ յայսմանէ ինչ յա-
ւուրս հնգետասան վասն ողորմածութեան բարերա-
րութեանն վասն ներելոյն անսացեալ քեզ, կէտ
ժամանակաց այնչափ աւուրց անսացեալ քեզ, եթէ

ոչ ուղիղ եկեսցես 'ի հաւատսն, նշան քեզ այս լիցի. որ մինչև յայն օր 'ի հաւատսն ոչ հաստատեսցիս, յետ ննջոյ եղեալ կնոջն՝ մեռցի մանուկն. զի գիտասցես եթէ հաւատարիմ է այս ամենայն, զոր խօսեցայ առաջի քո:

Եւ իբրև լուաւ Թագաւորն զայս ամենայն, զի մինչ դեռ խօսէրն առաջի նորա՝ նա լուռ և եթ կայր, ոտն զոտամբ արկեալ, արմուկն 'ի ծունգ և ձեռն 'ի ծնօտի՝ նստաւ այնպէս, մինչև կատարեաց խօսեցաւ զամենայն զբանս իւր: Եւ գրէին զայս սեմիարքն նոտարացի արքային, որք կային առաջի Թագաւորին: Ապա մեծապէս 'ի ցասումն բրդեալ լինէր Թագաւորն, և տայր հրաման՝ երկաթի կապանօք մեծապէս կապել զսուրբ եպիսկոպոսապետն Հայոց զՆերսէս, և արկանել 'ի փիւղակէ. զի մինչև տեսեալ ուշ ունիցի մանկանն, եթէ կեցցէ՞ եթէ ոչ. ապա յետ այնորիկ տեսցէ զինչ արժան իցէ առնել: Ապա յետ լնուլ աւուրցն հնգետասանիցն անցելոցն, սատակեցաւ մանուկն որդի կայսերն, և ընդ ամենայն՝ այն ժառանգ գտանէր նորա: Իբրև ելաց և կոծեցաւ որչափ կոծեալն էր, ապա ետ հրաման և ածին առաջի իւր զսուրբն Ներսէս: Մօտ առ ինքն կոչեալ հարցանէր, եթէ 'ի ձէ՞նջ քրիստոնէից եղև մանկանն մեռանել: Իսկ նա ետ պատասխանի, և ասէ. Հնգետասան օր յետ բանիցն եղելոյ երկարեաց Քրիստոս, թերևս դարձջիք. իսկ իբրև ոչ դարձայք, սատակեցայք: Իսկ դու այժմ եթէ հաւատասցես, կարող է Որդին աստուծոյ Յիսուս Քրիստոս յարուցանել զնա, և հանդերձ որդւովն քո և ամենայն ընտանեօքն:

Ապա զայրացեալ ընդ բանսն Թագաւորն, կամեցաւ զնա չարամահ առնել. ապա մատուցեալք առ Թագաւորն աւագք իւրոյ դրանն և խորհրդականք, և ասեն ցկայսրն՝ եթէ յօտար և 'ի հեռաստան երկրէ վասն որոյ յղեալ զդոսա հզօր Թագաւորի, և մեծի տեառն հրեշտակք են, մի ինչ լիցի դոցա վնաս 'ի մէնջ. եթէ ոչ, մեծ պատերազմ յառնելոց է ընդ մեզ և ընդ մեծ Թագաւորն Հայոց, և մեծ թշնամութիւն 'ի մէջ անգանելոց է. զի ոչ եթէ նորա

քանիւ մանուկն կեայր կամ մեռանէր։ Եւ թէպէտ այսպիսի քաղում ինչ ասէին, ոչ կարէին զսրտմտութիւն բարկութեանն շիջուցանել զթագաւորին։

Ապա իբրև յանհնարին մտանէին իրքն, և պնդեալ յամառէին ամենայն բազմութիւնքն՝ զի մի՛ զայրն սպանցէ, ապա ուրեմն հազիւ հազիւ կարացին իւր զօրքն 'ի հաւան ածել զթագաւորն. այնչափ առնել, գոնեայ մի՛ սպանցէ։ Բայց սակայն արձակել տալ ոչ կարացին. այլ արկին յայն չափս, զի աքսորեսցի միայն։ Զի այսպէս մեծապէս ճգնեալ խորհեցան իմաստունքն, զի առ գամ միայն աքսորելովն ապրեսցի, գոնեայ ապա առ յապա դարձ լիցի առնն, զի մի՛ 'ի խռովութիւն և 'ի պատերազմ 'ի մէջ թագաւորութեանցն երկուցունց լինիցի։ Զի ասէին. Ոչ երբէք ուրեք եղեալ է, և ոչ 'ի մէջ թշնամեաց ուրեք, և ոչ 'ի մէջ պատերազմի թարամատար հրեշտակաց ինչ կալեկապ և ոչ բանք, թող թէ մահ. զի ոչ երբէք ուրեք 'ի հնոց ժամանակաց հետէ, թող թէ այր մեծ և աւագ և աշխարհի միոյ գլուխ։ Զի թագաւորն դոցա աշխարհին և դա, որպէս ասեն, ընդ մի համար են. և ասեն՝ թէ աշխարհն այն, ուստի դոքա եկեալ են, սիրեն զայրդ զայդ. և երևելի է դա անդ։ Եւ որպէս ետուն զրոյց որք ընդ նմա եկեալ էին, թէ ազգակից համարին զսա և մերձաւոր թագաւորին. և իւրեանց աշխարհն սիրեն զայրդ զայդ։

Իսկ թագաւորն տայր նոցա պատասխանի. Բարիոք ասացէք՝ եթէ այդ այդպէս իցէ, ո՛վ արք իմաստունք. զի եթէ տէր նորա տուեալ էր ինձ 'ի ձեռն նորա զանարգութեան թշնամանս, ոչ գոյր նորա մեղ դնել բանբերին, և ոչ պատիժ և ոչ բանք։ Իսկ նա իւրովք կամօք թշնամանեաց զիս, և իւրովք կամօք եղև երաշխաւոր մահու որդւոյն իմոյ. և ասաց՝ բայ ես իսկ սպանի զնա։ Իսկ եթէ նորա թագաւորն զնա առ սէր յղեաց, նա եկն կոտորել զմեզ, վասն այսորիկ առ իւր թագաւորն իսկ է վնասակար։ Բայց փոխանակ զի ինքն անձամբ զանձն իւր կալաւ, պարտ ինչ է այնմ իմիք. ես ինձէն գիտեմ թէ չեղև 'ի նմանէ, մահապարտ է։

Ապա ոչ ինչ անսաց նոցա թագաւորն, այլ հրա-
ման ետ աքսորել զերանելին Ներսէս, և տանել
ընկենուլ զնա 'ի կղզի մի 'ի ծովուն մեծի, յայնպիսի
յանապատ տեղի՝ ուր ոչ մարդ կայցէ, և ոչ ջուր ըմ-
պելոյ, և ոչ կերակուր. բայց սոսկ միայն անապատ ի-
ցէ, զի սովամահ սատակեսցէ զնա։ Եւ ժողովեալ զա-
մենայն իւրոյ իշխանութեանն քաղաքաց զամենայն որ-
թոդոքս զեպիսկոպոսս զերիցունս զսարկաւագունս, որ
միանգամ՝ յուղղութեանն էին և 'ի հաւատս. և մեծ
ժողով առ հասարակ իշխանութեանն ժողովեցան։ Եւ
խօսէր ընդ նոսա, զի ամենեքեան յանձն առցեն դառ-
նալ 'ի խոտորութեան հաւատն աղանդութեանն ա-
րիանոսաց, և դարձցին անդրէն երթալով յիւրաքան-
չիւր վիճակս, և շրջեսցեն զիւրաքանչիւր ժողովուրդս
յարիանոսաց հաւատն։ Իսկ իբրև ոչ ոք 'ի նոցանէն
այսմիկ յանձն առնուլ հաւանեցան, ապա աքսորեաց
զնոսա, և ընդէց յաշխարհս օտարս, զի մի ոք 'ի նոցա-
նէն դարձցի յիւր տեղիս։ Եւ փոխանակ նոցա՝ զանօ-
րէնութեան հովիւսն կացուցանէր, յամենայն քաղաքս
արիանոսս եպիսկոպոսս յղէր. և եղև մեծ շարժումն
և խռովութիւն և հերձուածք յամենայն եկեղեցիս
տիեզերաց։

Եւ մեծ եղև ընդ ամենայն տիեզերք փորձութիւնք
նեղութեանց վտանգի քան զառաջին թագաւորացն.
ևս չար, որ 'ի հեթանոսացն պատերազմն և խռովու-
թիւնքն յառաջագոյն յառնէր առ այլովք դիցապաշտ
մեհենասէր թագաւորօք։ Ամենայն ճշմարիտ ուղղա-
փառհաւատք վարդապետք մերժեցան յիւրաքանչիւր
ժողովրդոց, և զնոցա տեղիսն կալան մշակք սատանայի.
և ամենայն հաւատացելոց 'ի Քրիստոս հասանէին
բազումնեղութիւնք, և առ հասարակ ամենայն ժո-
ղովրդոցն լինէր սուգ և տրտմութիւնք։ Զի կալան
զեկեղեցիսն ամենայն պաշտօնեայքն սատանայի, և
հեռացան հովիւքն յիւրաքանչիւր հօտից, և եղեն
խաշինք ցրուեալք. զի ոչ գոյր նոցա առաջնորդ, և
ոչ մնաց տեղի աղօթից հաւատացելոց ժողովրդոց։
Այլ զի մի հրեշտակացն սատանայի հաւանեսցին, նո-
քա 'ի բացատ յանյարկ տեղիս՝ արտաքս և քաղաքաց

Digitized by Google

և չինաց ասելին կալ յաղօթս. և 'ի կատարել զա-
ղօթսն իւրեանց՝ խնդրէին ուխտիւք յաստուծոյ, զի
փոխեսցէ զա՛նցուսցէ զչար ժամանակն, և դարձուսցէ
զճշմարիտ իւրաքանչիւր վերակացուս յիւրաքանչիւր
ժողովուրդսն, և յիւրեանց վաստակս 'ի շինեալ եկե-
ղեցիսն՝ ուստի մերժեցանն. թերևս դարձ լիցի նոցա
այսրէն:

Իսկ յայն յիշխանաց՝ որ ընդ սրբոյն Ներսեսի եր-
թեալ էին յերկրէն Հայոց, զնոսա բազում գանձիւք
լցեալ արձակէր, կաշառակուրծս կաշառաւեկս առնէր
առ հասարակ՝ որ միայն անդ էին. և բազում գանձս
ոսկւոյ և արծաթոյ, և ականց պատուականաց 'ի ձեռն
նոցա՝ արքային առաքէր, իբրև այնու կամէր հաճել
զմիտս թագաւորին: Զի ոչ գոյր չափ և ոչ թիւ,
զի անհամար գանձս առաքէր արքային Հայոց.
գրէր առ նա գիր ամբաստանութեան զսրբոյն Ներ-
սիսէ, իբրև թէ սպան զորդի նորա: Եւ արձակեաց
ևս զպանդանդսն զԱրշակունիսն թագաւորին Հա-
յոց, որ կային ևս 'ի կայսերական պաղատանն՝ զի
էն նոքա եղբօրորդիք արքային Արշակայ, զի միումն
անունն Ճանաչէր Գնել, և միւսումն անունն Տիրիթ,
ետ 'ի ձեռս սատրապացն Հայոց, և զնոսա զայս օրի-
նակ անդուստ յուղարկէր:

ԳԼՈՒԽ Զ.

Յաղագս եթէ զինչ, իբրև աքսորեցաւ սուրբն Ներսէս և ընկեցաւ 'ի կղզին յանապատն, թէ որպէս կամ զինչ կերակրեցաւ, և կամ որպէս յաստուծոյ եղեն սքանչելիք զամս իննս:

Ապա իբրև սրտմտեալ թագաւորն Վաղէս յարոյց
հալածանս 'ի վերայ եկեղեցեաց սրբոց ընդ ամենայն
կողմանս իւրոյ իշխանութեանն, և զամենայն եպիս-
կոպոսս մեկնեաց եհան յիւրաքանչիւր ժողովրդոց և
ընկէց զնոսա յօտարութիւն, առաւելիւր նիւթեալ
մեծաւ բարկութեամբ 'ի վերայ սրբոյն Ներսէսի.
վասն զի պատճառք մահուան միամօր որդւոյն սիրելոյ

Digitized by Google

իւրոյ եղև նա, ապա չարապէս չարութեամբ դառնու-
թեամբ մահուան կամէր վճարել զնա։ Որում մեծա-
մեծքն և ամենայն խորհրդականք թագաւորին չհա-
ւանեալք չառնուին յանձն, այլ հազիւ հազիւ կարա-
ցին թափել 'ի մահուանէ։ Ապա ետ հրաման ընգենուլ
զնա 'ի կղզին մի մեծ ովկիանոս ահագին ծովու, յա-
նապատ յանջուր տեղի մի՝ ուր ոչ բոյս ինչ դալար, և
ոչ արմատ ինչ, և ոչ այլ ինչ ամենևին՝ որ ինչ 'ի
պէտս մարդկան լինիցի. բայց միայն քար և աւազ ա-
պառաժ, և ոչ ճանապարհ ուրեք ընդ այն, և ոչ գնացք
ինչ նաւաց։

Ապա անցուցին զնա 'ի տեղին հրամայեալ, և ընդ
նմա արս եւթանասուն. այլ արքն որք կէսքն եպիսկո-
պոս էին յայլոց քաղաքաց, կէսք կղերիկոսք յայլոց ե-
կեղեցեաց։ Իսկ նա խնդայր և ուրախ էր ընդ այն,
զի եհաս նմա կրել չարչարանս վասն անուան տեառն
Յիսուսի Քրիստոսի Որդւոյն աստուծոյ։ Եւ էին
նորա այն որք ընդ նմայն աքսորեցան յիւրոցն՝ եր-
կու. անուն միոյն Ռաստոմ սարկաւագ, և երկրոր-
դին՝ Տիրանամ. և այլքն եւթանասունքն որ ընդ նոսա,
զորս ուստեք ուստեք ընդ նոսա ամացեալ 'ի նաւն՝ 'ի
կղզին խաղացուցին։ Եւ գնաց մեկնեցաւ նաւն՝ որ
զնոսայն տանէր, և ըստ հողմոյն յաջողութեան 'ի
հնգետասան օր հասանէր 'ի հրամայեալ տեղին. և
թափեաց զնոսա նաւն 'ի կղզին, և ինքն այսրէն
դարձաւ։

Եւ յայնմ կղզւոջ ոչ գտանէր ոչ ջուր ըմպելոյ և
ոչ դոյզն ինչ արմատ, զի անարմատ աւազ միայն էր.
զի վասն այնորիկ իսկ տարեալ էր զնոսա անդր, զի
սովամահ արասցեն զնոսա ըստ խստութեան թագաւո-
րին հրամանին։ Եւ եղև իբրև եհաս նոցա յամել
ամսօրեայ մի ժամանակս, որ տկարագոյնքն էին 'ի
նոսա՝ սկսան նքողել ծարաւել նուաղել և ներգևել
դորսովել 'ի քաղցոյ կամ 'ի ծարաւոյ։ Ապա մխիթա-
րել և քաջալերել սկսաւ զամենեսեան Ներսէս, և
ասէ. Պինդ կացէք, հաստատուն լերուք, և մի երկն-
չիք. զի այն տէր մեր Յիսուս Քրիստոս՝ որ հրամա-
յեաց ծառոյն սաբեկայ բերել զխոյն պտուղ, և ընկալաւ

զԻսահակ կենդանի զոհ, և օրհնեաց զՅակոբ 'ի պան֊
դխտութեան, և ապրեցոյց զՅովսէփ 'ի ծառայութե֊
նէն և տիրացոյց, հրամայեաց և մորենւոյն հրով տերե֊
ւել ծաղկել, և օդոցն հրամայեաց քաղցրութեամբ
հացին կերակրոյ 'ի վերուստ ցօղել, և զլորամարգին
'ի թռչնոց տալ ապստամբող և դառնացող ժողովր֊
դեանն, և ինքն Քրիստոս վէմ եղեալ՝ ընդ նոսա շրջէր
յանապատին յանջրդին, և զքաղցրութիւն ջրոցն 'ի
ծարաւ նոցա մատուցանէր, և խորհուրդ հանդերձե֊
լոցն՝ որ յապա լինելոցն էր՝ գուշակէր գաւազանաւն
'ի ձեռն Մովսէսի. վէմն խոցեալ՝ հոսէր նոցա ջուր, զնոսա
անդ զառաջինսն օրինակօքն կեցուցանէր, և ինքն
կերակրեաց 'ի սակաւ հացէ զժողովուրդն յանա֊
պատի անդ, և ըստ ծառոյն՝ որ զխոյն եբեր՝ ինքն զխա֊
չէն պրկեալ կախեալ խաչեցաւ, և օրինակաւն ըստ
նմանութեան 'ի կողմն խոցեցաւ, և եհան մեզ անտի
ջուր փրկութեան 'ի լուացումն սրբութեան ապաշխա֊
րութեան՝ յաղագս կենաց մերոց, և ինքն վասն մեր
հաց եղև, և զարիւնն իւր ըմպել ետ մեզ, զի զմարմինն
'ի մարմինն խառնեսցէ և արիւնն յարիւն, զի զաս֊
տուածութիւնն յոգիս մեր միացուցեալ, զմեզ ընդ
սուրբ Հոգւոյն, և 'ի վախճանի զմեզ բնակիցս աստուա֊
ծութեանն արասցէ. արդ ո՜ այսչափ երախտիս առ֊
նէր մեզ, մինչև մեք անգամ բանս գոհացողութեան
փոխարէն շնորհս ոչ հատուցանէաք նմա, իսկ արդ
զի՞արդ վասն անուան նորա արժանի եղեալք սակաւիկ
մի թշնամանաց՝ սովամահ ինչ կարծիցէք լինել։ Ոչ
այդպէս. այլ հաւատով խնդրեսցուք, և տացի մեզ
կերակուր։ Իսկ արդ նշա՞ն խնդրեմք, ոչ. այլ նշան
թերահաւատից պիտոյ է, և առ զչարսն դարձուցանե֊
լոյ յուղղութիւն. այլ մեզ գիտէ տէր զպիտոյսն մեր
և զօգտակարսն, և ըստ այնմ պատրաստէ զինչ և պի֊
տոյ է մեզ։ Իսկ մեք ոչ այնպէս, որ քաւ և մի լիցի,
որպէս ասացաւն. ասէ, « Ազգ չար նշան խնդրէ » ։
Իսկ մեզ կարևորքն առանց ուրոյն 'ի մարդկան աղան֊
դէն չիք հնար լինել։ Իսկ տէրն կարող է և առանց
կերակրոյ պահել զմեզ կենդանիս, և կարող է տալ
կերակուր. և արդարացուցանել կարող է, և արժանիս

առնել՝ վասն իւրոյ անուանն պատրաստել մեզ մեռա-
նել. տալ մեզ զսովորական ընդունելութիւն բնու-
թեան մահուն, որ չերթայ ուրեք 'ի մարդկանէ, այլ
պատճառս միայն առնէ զանուն իւր 'ի վերայ աներևոյթ
մարմնոյն. մահէ, և իւրոյ արքայութեանն զմեզ բա-
գորդս բաժանորդս առնէ։ Կարող է և 'ի խաղաղու-
թեան վաղճանել, և առնել արժանիս արքայութեան
կարգացն։

Զայս և այսպիսի և որ երթայր զհետ սորին՝ իբրև
խօսեցաւ, արդ՝ ասէ՝ դիք ծունր ամենեքեան, զի ար-
ժանի միայն լիցուք մարդասիրութեանն Քրիստոսի։
Եւ 'ի դնել նոցա երիցս անգամ ծունր և կալ յաղօթս,
և յարեաւ 'ի ծովու անդ հողմ սաստիկ, և սկսաւ ըն-
կենուլ 'ի կղզի անդր ձուկն սաստիկ յոյժ, մինչև
շեղջս շեղջս կուտէր 'ի ցամաքի կղզւոյն. և ընդ նմին
փայտ սաստիկ յոյժ։ Իբրև հանին կուտեցին զփայտն,
խորհեին թէ հուր պիտոյ է, որով զփայտն լուցցուք։
Յանկարծակի ինքնին լուցեալ փայտն հրով վառէր.
և նոքա յարուցեալք գոհացեալ, զաղօթսն կատարե-
լոյ՝ մատեան արկին 'ի խորովս, և բազմեցան և մա-
տեան յուտել։ Եւ իբրև կերան յագեցան, և պէտք
եղեալ ըմպելոյ ջուր՝ յոտն եկաց սուրբն Ներսէս, և
մատուցեալ փորեաց զաւազն 'ի կղզւոջ, և բխեաց աղ-
բեւր՝ ջուր քաղցր անոյշ, և անտի ըմպէին որք հանա-
պազորդք էին 'ի կղզւոջն։

Յայնմ կղզւոջ զայս օրինակ կերակրեալ լինէին 'ի
ծովէ անտի. և հանապազ մխիթարէր զնոսա սուրբն
Ներսէս, և ասէր. Այսպէս յիշեցէք և 'ի մտի կալա-
րուք զբանն տեառն զոր ասաց, թէ « Խնդրեցէք զար-
քայութիւնն աստուծոյ և զարդարութիւն նորա, և
այս ամենայն տացի և յաւելցի »։ Տեսէք, եղբարք, զի
ահաւասիկ իբրև հայր յորդիս մատուցեալ է առ մեզ
աստուած խրատել զմեզ, զի զմեզ պիտանիս արասցէ.
և զանունն քաջութեան ժառանգեցուսցէ մեզ, և զմեզ
մեծաց վարձուց արժանիս արասցէ։ Զի զպատճառս
սակաւիկ առաքինութեան 'ի մենջ խնդրէ. այնչափ
միայն, զի սիրեսցուք զնա. և ապա զանթիւ զանչափ
զանկշիռ զանհամեմատ բարեացն առնէ զբարերարու-

թիւնս սքանչելեաց իւրոց. և ցուցանէ զբարիատուր
զերախտապարգև հատուցմունս վասն իւրոյ մարդասի-
րութեանն: Քանզի և զանձն իւր ոչ խնայեաց դնել
'ի վերայ մեր. այլ կերակուր և ըմպելի ևս եղև մեզ:

Եւ այսպէս համապազ հանդերձ եղբարբք գոհանալ
և օրհնել զտէր Յիսուս Քրիստոս, զցայգ և զցերեկ
կային 'ի պաշտաման տեառն անդադար: Ակնեգական
մտանելոյ կային եղբարքն, և ապա տէրունատուր կե-
րակրոյն ուրախ լինէին, յընդենուլ ալեացն 'ի պատ-
րաստել զկերակուր: Իսկ սուրբն Ներսէս յեւթն ա-
ւուրն 'ի կիրակէին հասեալ միայն, ապա ճաշակէր:
Այլ զայս օրինակ համակ տայր նոցա զքաջարութիւն
սուրբն Ներսէս ամս ինն, որ եղեն յայն կղզւոջ:

ԳԼՈՒԽ Է.

Յաղագս աստուծոյ սքանչելեացն' որ եղեն 'ի Ներսէս և կամ 'ի Բարսիլիոս. և վասն նախանձուն Եւսեբի եպիսկոպոսի առ Բարսիլիոս:

Իսկ եպիսկոպոսն Կեսարու Եւսեբիոս յորժամ ետես
զզարմանալիսն զնախ իջանել զաղաւնոյն' որ եկն 'ի
յերկնից, և հանգչել նախ յերիցապետն Կեսարու
սուրբն Բարսիլիոս, 'ի դժկամակ միտս լինէր ընդ նմա.
և տեսանէր զնա իբրև զօր հակառակորդ և զթշնամի:
Քանզի հուչակ հարեալ էր ընդ երկիր ամենայն. ասէին
և պատմէին' թէ յորժամ ձեռնադրէին զսուրբ կա-
թողիկոսն Ներսէս, էջ հանգեաւ 'ի նմանութիւն ա-
ղաւնոյ 'ի վերայ' նախ յերիցապետն 'ի սուրբն Բարսի-
լիոս. և ապա յարուցեալ նստաւ 'ի քահանայապետն
Ներսէս: Եւ այս հուչակ հարկանէր զնոցանէ. մանա-
ւանդ յաշխարհն Գամրաց: Մեծապէս թուէին մարդ-
կանն սքանչելիքն ամենայն. և ամենայն մարդ պա-
տուէին զսուրբն Բարսիլիոս: Մանաւանդ վասն սրբու-
թեան վարուցն նորա, և կարգացն ճշմարտութեան,
և բազում խոնարհութեանն նորա, և վասն աստուածա-
խօս ջերմեռանդն աղօթիցն նորա, և վասն վարուց կար-
գաց պարկեշտութեանն. և կամ վասն աղքատսիրու-

Digitized by Google

Թեանն և վասն տառապելասէր[1] վարուցն, և պատուիրանակատար մշտակիր հանապազորդութեան նորա, կամ վասն բազում գիտութեան, զի աղբեւր էր անպակաս իմաստութեամբն. և վասն ուսուցիչ հաւատարիմ վարդապետութեան նորա. զի փիլիսոփայական արուեստիւն խնոյր արկանէր հանապազ զամենայն զուր բացեալ զքերանս հերետիկոսայն, և զհաւատս ճշմարիտ ամենասուրբ երրորդութեանն ամենեցուն հաստատէր: Վասն այսր ամենայնի նայէին ընդ նա իբրև ընդ առաքեալ Քրիստոսի, իբրև զհրեշտակ երկնաւոր. և ամենայն ոք վկայէր՝ թէ արժանի իսկ էր նա Հոգւոյն աստուծոյ:

Իսկ նա զանձն կարի 'ի խոնարհութեան ունէր, և անարժան համարէր, թէպէտ և ամենայն ոք վասն գիտութեան արուեստին կարօտէր առ նա գալ. մանաւանդ արտաքինքն իսկ ճարտարապետք փիլիսոփայիցն առ նա ընթանային վասն իւրեանց արուեստին: Այլ նա զբազումս դարձուցանէր 'ի այնպէս յիւրաքանչիւր կարծեացն խոտորութենէ 'ի ճշմարտութեանն հաւատս, երկրպագուս Քրիստոսի անթիւս մարդկան կացուցանէր: Եւ ամենայն երկիր սկսան 'ի նա նայել, որպէս թէ անդուստ յերկնից 'ի վերուստ իջեալ իցէ. այնչափ՝ որպէս զի թէ կամիցի ոք պատմել, ոչ կարասցէ: Այլ յորժամ խոժոռադէմ երեսօք տեսանէր զիւր եպիսկոպոսն ընդ ինքեան, սուրբն Բարսիլիոս տեղի տայր նմա, թողոյր զքաղաքն, և գնայր նա անտի, ելեալ բնակէր մի 'ի շինացն՝ ուր և նմա պատշաճ իցէ կալ անդ:

1 Յօրինակի միում փառապասէր:

ԳԼՈՒԽ Ը.

Ցաղագս թէ որպէս կայսրն Վաղէս հալածեալ զամենայն ուղղափառ հաւատացեալս. և կամ որպէս կամեցաւ յանդիմանութիւն առնել կայսրն 'ի մէջ ճշմարտութեանն հաւատացելոց, և 'ի մէջ ձախող աղանդոյն արիանոսաց, և կամ որպէս սքանչելեացն անուանեալն սուրբն Բարսիլիոս կոչեցեալ 'ի պայքարն, և յաղթէր՝ աստուծոյ զօրութեամբն՝ ախոյենիցն առ եպիսկոպոսաւն Եւսեբիւ. և թէ որպէս Եւսեբիոս վճարէր 'ի բանդէն. և կամ որպէս Բարսեղ արձակեալ լինէր։

Ընդ այն ժամանակս անօրէն կայսրն Վաղէս մեծաւ բարկութեամբ դատէր ընդդէմ ճշմարտութեանն մշակացն. այս ինքն որ միանգամ զհաւատոն Քրիստոսի արժանապէս հաւատասցեն՝ թէ ճշմարիտ արդարև Որդի աստուծոյ իցէ, և ծնունդ 'ի բնութենէն Հօրն. վասն այնորիկ կամէր հալածանս տանջանս չարչարանս միահաղոյն[1] յարուցանել, և սաստիւ իշխանութեամբ առ ամենեսեան գրեալ և տալ հրամանս։

Ապա 'ի մի վայր եղեալ՝ խորհեցան մոլեկան արիանոսացն աղանդոյն վարդապետք. զի ասէին, թող ընդ նոսա պայքար յանդիմանութեան հակառակութեան լիցի, արքայ. և որ կողմն յաղթեսցէ, յայտ լիցի. զի մի զնա բռնադատ, զըռադատ ինչ երևեսցի յաղթութիւնն։ Եւ թագաւորն Վաղէս զայս լուեալ խնդալից լինէր. ընտրեաց իւր արս ճարտարս և պատրաստաբանս, զորս կարծէր դպիրս բանիբունս, որ անուանեալք էին չեպիսկոպոսունս աղանդոյն արիանոսաց։ Եւ յղեաց առ եպիսկոպոսն Կեսարու Եւսեբիոս. և ժամ խնդրէր 'ի նոցանէ բանիցն քննութեան, զի 'ի հանդէս ածիցէ առ նա զնովաւ, և որ ճշմարիտն իցէ՝ յայտնի երևեսցի։ Ապա իբրև սահմանեցաւ ժամադրութիւն, առեալ եպիսկոպոսն Եւսեբիոս զկղերն զամենայն, և 'ի մեծ հոգս մտանէր. ուստի կարծիցես

[1] Յերկս օրինակս միահաղոյն։

բանիցն պատասխանիս պատրաստել. զի և բանիւ ոչ
ինչ կարի էր առաւել: Ապա հաստատեցաւ այս բան 'ի
խորհրդեանն, զի յղեսցեն հաւանեցուսցեն զերանե-
լին Բարսիլիոս, զի եկեսցէ նա: Զի նա, ասէ, կարող
է բանիւ զօրութեանն. նա մեծ է, ասեն, 'ի նմա շը-
նորհքն խափանել զնենգութիւն դաւաճանութեանն
սատանայի. զի խորհի նա 'ի վերայ որդւոյ եկեղեցւոյ նո-
րա, զոր ինքն արեամբն ստացաւ:

Գրեաց թուղթ աղաչանաց եպիսկոպոսն Եւսեբիոս
առ երիցապետն Բարսեղ, և մեծաւ պաղատանօք որ
ինչ վասն պատուին պաշտամանն. զի մի դիցէ ինչ 'ի
մտի զառաջին եղեալ բանիցն գժտութիւն. այլ վասն
զի առ աստուած հաւատոց են[1] բանքն և քննութիւնքն,
վաղվաղակի փութասցի գալ առանց դանդաղանաց:
Արկին և կղերքն ամենայն ձեռնագիր աղաչանաց, զի
մի ինչ դանդաղեսցի գալ, այլ յարուցեալ փութանա-
կի երթիցէ: Եւ արս հաւատարիմս պատուականս
յղեցին վասն վաղվաղ գալոյ:

Եւ այն ինչ արքն յուղի անգան, որ երթայինն ա-
ծել զնա անդր. արդ մինչ դեռ յուղի անգեալ եր-
թային արքն՝ էին 'ի Ճանապարհի, սուրբն Բարսիլիոս
ուր էրն՝ մինչ դեռ 'ի պաշտաման տեառն կայր, անկաւ
նմա քուն ծանր թանձրամած, և տեսանէր 'ի տես-
լեան, զի այգի մի էր մեծ և վայելուչ, քաջաբեր լի
պտղով. և խոզք երեք անկեալ էին յայգին, և մտեալք
'ի ներքս 'ի յայգին ապականէին զայգին և բրէին:
Պատառէին[2] բազում ունչս որթոյ, արմատովքի խլէին
և զտաշտն գլխովին և զբազուկ ընջովլին, և մեծամեծ
ապականութիւն 'ի ներքս գործէին: Եւ մատուցեալ
էին այգէգործքն, ջանային և ոչ կարէին հանել զվնա-
սակար խոզսն յայգւոյ անտի: Ապա զաղաղակ հարեալ
գոչէին առ Բարսիլիոս, և ասէին. Եթէ ոչ դու, Բար-
սիլիոս, եկեսցես, ոչ ոք կարէ հանել զխոզս յայգւոյ
աստի, և ոչ մեծ ապականութիւնս դադարեսցէ. աճա-
պարեա եկ հասիր, զի տակաւին աւասիկ վնասս մե-

1 Յամենայն օրինակս [illegible] բանքն:

2 Օրինակ մի պտռէին:

ծամեծս առնէն։ Ապա մատուցեալ Բարսիլիոս հանէր զվնասակարս զխոզսն յայգւոյ անտի, և կազմէր զխախտածն։

Եւ զարթեաւ սքանչելին Բարսեղ, և զարմացեալ ընդ այն տեսիլն, էր մտախորհ. և խորհէր ընդ միտս իւր վասն տեսլեանն՝ թէ զինչ իցէ. և անդէն հասեալք մատուցանէին նմա զթուղթն առաքեալքն 'ի Կեսարիայ քաղաքէ Եւսեբի եպիսկոպոսի։ Այլ իբրև ընթերցաւ, խնդայր և ուրախ լինէր. զի գիտաց թէ յաստուծոյ պատրաստեցաւ կոչել զնա Ջատագով ճշմարտութեանն առ 'ի տալ պատասխանի։ Յարուցեալ փութանակի գնաց զհետ կոչելեացն թղթին. և չոգաւ առ եպիսկոպոսն Եւսեբիոս։ Եւ իբրև խորհեցան ընդ միմեանս զարժանն, ասաց Բարսիլիոս ցեպիսկոպոսն Եւսեբիոս, զի խնդրեսցէ 'ի կայսերէ իշխանութիւն՝ զօք յերիցանց տանել ընդ իւր։ Եւ մտանէր Եւսեբիոս առ կայսրն, խնդրէր 'ի նմանէ և ասէր. Երկուս ածեր ինձ ախոյեանս, թող եկեսցէ մի ոք ընդ իս յերիցանց իմոց։ Եւ հարցանէր կայսրն ցարիանոս եպիսկոպոսն, և յանձին կալան նոքա Եւսեբի քանի[1] ածցէ ընկերս ընդ ինքեան, յորժամ գայցէ յատեանն։

Իսկ իբրև ժամ ատենին հասանէր, առեալ կայսերն զեպիսկոպոսն Եւսեբիոս, և ընդ նմա երանելին Բասիլիոս երիցապետն, և երկու ախոյեանքն հակառակութեանն՝ որք 'ի կողմանէն կուսէ սատանայի էին, այս ինքն արիանոսք չեպիսկոպոսքն, և մտին 'ի բանից 'ի քննութիւն հակառակութեան վասն տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի Որդւոյն աստուծոյ, եթէ իցէ ծնունդ և որդի 'ի բնութենէ Հօր աստուծոյ, եթէ ոչ։ Ապա Հոգւով սրբով լցեալ լինէր երանելին Բարսիլիոս, որ կայր զկնիագոյն եպիսկոպոսին Եւսեբի. և սա գրէր վկայութիւնս 'ի գրոց յԱրարածոց 'ի սկզբանէ յօրինաց և 'ի մարգարէից և յառաքելոց և յամենայն աստուածաշունչ գրոց. յայտ առնէր և ցուցանէր, և զերկոսեան ախոյեանսն սատանայի կարկեալս ըմբռնեալս ամօթապարտեալս հանդերձ թագաւորաւն կացուցանէր։

1 Յերիս օրինակս չէ քանի։

Ապա նայեցաւ թագաւորն Վաղէս ընդ եպիսկոպոսն, և ետես զի քրտնեալ էր, սկսանէր խօսել և ասէր. Այդ զի՞ է, զի զայդչափ[1] հոսին 'ի քէն քրտունքդ. զի 'ի բանս ճշմարտութեան քննութեան վարձկանագրչաւդ յաղթեցեր։ Եւ պատասխանի Բարսիլիոս թագաւորին և ասէր. Երկուս խոզս և մի էշ վարեալ այնչափ ընդ երկար ճանապարհ, և դու ասես. Զի՞ ես քրտնեալ այդչափ։ Ապա զղջացաւ թագաւորն՝ թէ ընդէ՞ր զԲարսիլիոսն հրամայեցին օժանդակ բ՛՛աւ Եւսեբի թողուլ 'ի ներքս։ Ապա յոտն կացեալ ամօթով արիանոսքն սաստեցին ցթագաւորն, թէ ընդէ՞ր այս աշխատութիւն քննութեանց են. այլ տիրաբար տուր հրաման. զի որք քո կամացդ ոչ լուիցեն, անկցին 'ի տագնապ նեղութեան։ Եւ լուծեալ զատեանն վճարեցաւ։

Եւ ետ հրամա՛ն՝ զի զԵւսեբիոս արկանել 'ի բանդ, և ընդ նմա զբազումս, և նեղութիւն 'ի վերայ ուղղահաւատ որթոդոքսաց քրիստոնէից հասուցանէր. և ետ հարկս 'ի վերայ եկեղեցեաց տուժիւք մեծաւ ծանրութեան տուգանօք։ Յայնժամ 'ի դառն կապանացն պատուհասէն մեռանէր եպիսկոպոսն Եւսեբիոս 'ի ներքս 'ի բանդին։ Իսկ վասն սրբոյն Բարսեղի ասէին ժողովուրդքն Կեսարու. Եթէ ոչ արձակէք զդա 'ի բանդէդ, այրեմք զքաղաքս զամենայն։ Յորժամ ամենեքեան միաձայն զայս աղաղակէին, թողացոյց թագաւորն, և արձակել հրամայէր զերանելին Բարսիլիոս։

ԳԼՈՒԽ Թ.

Յաղագս թէ որպէս արարին զսուրբն Բարսիլիոս եպիսկոպոս, կամ որպէս եղեն յաստուածոյ սքանչելիքն. կամ զիա՛րդ հրամայեաց զամենայն գանձսն որ 'ի Քրիստոս հաւատացեալ էին ժողովել, և նոքա խնդութեամբ բերէին և տային 'ի դուրս վասն կենարարին մեծին աստուծոյ. և կամ զիա՛րդ խնդրէին ուխտիւք և խնդրուածովք 'ի վերայ իւրաքանչիւր եպիսկոպոսաց։

Ապա ժողովեցան ամենայն եպիսկոպոսք իշխանութեանն Կեսարու, և ընտրեցին զսուրբն Բարսիլիոս արքեպիսկոպոս Կեսարու։ Եւ իբրև ժողովեալք էին

1 Օրինակ մի այդչափ։

Digitized by Google

'ի միահամուռ հասարակ միաբան ամենայն եպիսկո֊
պոսք 'ի ձեռնադրել զսուրբն Բարսեղ, էջ աղաւնին
յերկնից և հանգեաւ 'ի վերայ նորա, որպէս յառաջ֊
նումն յառնելն զեպիսկոպոսապետն Ներսէս։ Եւ եղեն
զարմանալիք մեծապէս յաչս ամենեցուն. սկսան գո֊
հանալ զմարդասիրէն Քրիստոսէ, զի որ յանձն իւր
յայտնեաց զնշանս աստուածութեանն, զայն և ոչ 'ի
ծառայիցն և 'ի սրբոցն արգելոյր։ Եւ եկաց Բարսեղ
յաթոռ կաթողիկոսութեանն Կեսարու։

Այլ թագաւորն Վաղէս նեղէր զքրիստոնէից
ժողովուրդն. Զի, ասէ, որ քրիստոնեայ անուն յիշխա֊
նութեան իմում կայցէ, մի գտցի նորա արծաթ և ոս֊
կի, զի տայցէ յարքունիս։ Եւ սկսան ժողովել 'ի զօրաց և
'ի զօրավարաց և 'ի քաղաքաց քաղաքաց երդմամբ, զի
որ զայն անունն ունիցին, մի գտցի ոսկւոյ կամ արծաթոյ
զանակ առ ումեք. ապա եթէ առ ումեք գտցի, մեռցի։
Ապա ամենայն ոք խնդութեամբ բերէին տային 'ի
դուրս վասն անուանն Քրիստոսի, կամեցեալք խնդու֊
թեամբ կրել զպատուհաս։ Ապա ստիպել սկսան և
գործակալքն թագաւորին ժողովել արծաթ և ոսկի
'ի ժողովրդոցն կեսարացւոց քաղաքին. ապա քաջալե֊
րել սկսաւ զնոսա երանելին Բարսիլիոս, զի խնդամիտ
սրտիւ բերցեն։ Սկսաւ ասել ցնոսա այսպէս՝ թէ Բե֊
րէք 'ի ձեռն իմ, ես լինիմ այդմ երաշխաւոր. զի նոյն
ինքն տէր Քրիստոս միածին Որդին աստուծոյ, վասն
որոյ նա խոստացեալ է 'ի մարտս, սատակեսցի 'ի
նմանէն։ Այլ դուք վասն տեառն ձերոյ զափշտակու֊
թիւն ընչից ձերոց խնդութեամբ ընկալարուք. զի ձեզ
յերկինս պահի գանձն՝ որ ոչ անցանէ, այլ զի զայս
գանձս ես տաց ձեզ դարձուցեալ ձեռն 'ի ձեռն 'ի
հուպ ժամանակի։ Ապա ամենայն ժողովուրդք քաղա֊
քին Կեսարու եկին բերին 'ի մի վայր ժողովեցին որ մի
անգամ ոսկի կամ արծաթ ուրուք գտաւ. լցին
զեկեղեցի, և ածին զհիշխանսն թագաւորին զհաւա֊
տարիմս. կնքեցին զդուրս եկեղեցոյն։

Յետ այսորիկ ետ հրաման թագաւորն Վաղէս կա֊
պել կրկին զեպիսկոպոսապետն Բարսեղ, արկանել 'ի
բանտ 'ի նեղութիւն. սոյնպէս զամենայն եպիսկոպո֊

սունս ընդ ամենայն քաղաքս։ Այլ ամենայն ժողովուրդն յուխտս և 'ի խնդրուածս լինէին վասն բարկութեանն հասելոյ, զի դադարեսցէ, և դարձ լիցի ճշմարիտ հովուացն յիւրաքանչիւր տեղի և յիւրաքանչիւր ժողովուրդս։

ԳԼՈՒԽ Ժ

Թէ զիարդ կոչեաց կայսրն Վաղէս զսոփեստէսն 'ի յանդիմանութիւն[1] ընդդէմ ճշմարտութեանն, և թէ զիարդ եռես սոփեստէսն զսքանչելիսն, տեսանելով զբազմութիւն վկայիցն 'ի ներքս 'ի վկայարանին. կամ զիարդ կայսրն Վաղէս սատակեցաւ նշանօքն եղելովք յաստուծոյ. և կամ զիարդ խաղաղութիւն լինէր եկեղեցեացն աստուծոյ։

Ապա խնդիր հրամայէր առնել թագաւորն Վաղէս, զի տեսցեն գտցեն այր մի ճարտար, որ կարող իցէ դնել գրով բանս դիմադարձութեան ընդդէմ հաւատոց քրիստոնէութեան։ Եւ պատմեցին նմա, զի էր այր մի սոփեստէս ճարտար 'ի քաղաքի միոջ։ Ապա առաքեաց կայսրն առ նա մագեստրիանոսս, զի երթիցեն փութով և անզբաղապէս զայրն առ նա ածցեն. և առեալ ածին փութապէս։

Իբրև գնացեալ գայր օթևանս երկուս, դէպ եղև նոցա դիպել այլ քաղաքի միոջ. և արտաքոյ քաղաքին վկայանոց մի սուրբ տիկնոջն Թեկղի։ Իբրև պատահեաց այնմ, էջ սոփեստէս, և իւր վանս ունէր 'ի ներքս 'ի վկայանոցի անդ. իսկ մագիստրիանոսքն ունէին վանս իւրեանց 'ի քաղաքին։ Եւ իբրև կերաւ հաց սոփեստէսն, եարկ անկողին, և փակեաց զդուրս վկայանոցին. և ինքն 'ի նիստ եղեալ 'ի վերայ անկողնին, կամէր լինել 'ի կողմն. մինչ դեռ արթուն էր, աչօք բացօք տեսանէր, զի յանկարծ բացան դրունք վկայանոցին, և եղև ժողով մեծ բազմութեան վկայիցն, որ երևեցան մեծապէս փառօք։ Եւ ելանէր ընդ առաջ նոցա

1 Օրինակ մի ի յանդիմանն։

սուրբ տիկինն Թեկղէս զարդարեալ մեծապայծառ, զի նշոյլք որպէս 'ի լուսոյ հատանէին 'ի նմանէն. և առնէին միմեանց ողջոյն, և ասէր ցնոսա տիկինն Թեկղ՝ Թէ Բարի եկիք, սիրելիք բարեկամք, և վաստակաւորք Քրիստոսի։ Տուեալք միմեանց ողջոյն, արկեալք զիւրաքանչիւր զաթոռսն, նստէին կարգաւ։ Ապա սկսանէին սուրբքն խօսել, և ասէին. Սուրբքն տեառն, որ չև են հրաժարեալ յերկրէս, դեռ ևս աստէն 'ի նեղութեան են. են որք 'ի կապանս են, են որք 'ի փիւղակէս են, են որք յաքսորս, և են որք յայլ բռնութեան, են 'ի զրպարտութեան 'ի հարկս և 'ի խոշտանգանս չարչարանաց։ Եւ մեք փութապէս ժողովեցաք, զի մի անտեսութեամբ անփոյթ արասցուք նախանձախնդիր լինել տեառն հաւատացելոց։ Վասն զի մանաւանդ բազում մշակք տեառն խափանեալ կան, և բազում անդք 'ի դերև ելին, և բազում այգիք խոպանացան. պարտ է մեզ զխափանիչս մշակացն զՎաղէս խափանել, զի ամենայն մշակ 'ի գործ իւր կանխեսցէ։ Եւ քաջ մշակն Բասիլիոս յիւրմէ գործոյն կայր[1] խափանեալ։ Արդ եկայք առաքեսցուք 'ի մէնջ երկուս, որք երթիցեն վճարիցեն 'ի կենաց զչարագործն Վաղէս։ Ապա միում անուն էր Սարգիս 'ի նոցանէ, և միւսումն Թէոդորոս. արձակէին զնոսա, դնէին ժամ և ասէին. Ի սոյն ժամ եկեսջիք դուք և մեք։ Եւ յարուցեալ գնացին և մեկնեցան։

Եւ զայս ամենայն լուեալ սոփեստէսն, որ էր 'ի վկայանոցին, և տեսեալ զայս տեսիլ աչօք բացօք, և կայր զարմացեալ, և անքուն լինէր մինչև յառաւօտն զցայգն[2]։ Եւ ընդ այգս այգոյն եկին հասին մագիստրիանոսքն, և ասեն ցսոփեստէսն. Արի գնասցուք զճանապարհս։ Եւ խօթապատճառս լինէր. և ոչ կարէր 'ի տեղւոյն խաղալ։ Իբրև սկսան նոքա ստիպել զնա, իսկ նա թալանայր, հանէր զոգին, ոգի զոգւով ածէր, և ոչ կարէր բանիցն տալ պատասխանի մինչև յերեկոյ։ Ապա իբրև երեկոյ եղև, թողին զնա մագիստրիանոսքն 'ի վկայանոցին, և գնացին 'ի քաղաքն 'ի

1 Օրինակ մի կարէ։ 2 Օրինակ մի ցառաւօտն ցայգն։

Digitized by Google

վանս իւրեանց։ Եւ սոփեստէսն փակէր զդուրս վկայա-
նոցին, և 'ի կողմն եղեալ յիւրում տեղւոջն, յանկար-
ծակի դարձեալ երևեցաւ նմա, զի բացան դրունք
վկայանոցին, եկին կուտեցան, և լի եղև վկայանոցն
նօքիւն[1] վկայիւք։ Եւ ելանէին միմեանց ընդ առաջ
մեծաւ ուրախութեամբ, և տային միմեանց ողջոյն.
ապա արկանէին զաթոռս իւրաքանչիւր կարգաւ յօրի-
նեալ բոլորէին կարգէին 'ի նստել։ Ապա գային սուրբ-
քն Սարգիս և Թէոդորոս երկոքեան 'ի գործոյն՝ յոր
առաքեալ էին, և մտանէին 'ի ժողովս սրբոցն։ Ապա
հայեցան բազմութիւն ժողովոց վկայիցն, եթէ Ո՛րպէս
յոր գործ երթեալ էիք՝ վճարեցէք։ Պատասխանի
տուեալ ասէին, թէ Էր իսկ յորժամ'ի ձէնջ գնացաք,
սպանաք զթշնամին ճշմարտութեանն զՎաղէս. և 'ի
սոյն ժամ առ ձեզ դարձեալ եկեալ եմք աւասիկ
առ ձեզ։ Եւ յարուցեալ գոհանային ամենայն բազ-
մութիւն ժողովոյն զտեառնէ մերմէ Յիսուսէ Քրիս-
տոսէ. և ինքեանք մեկնեցան յիւրաքանչիւր տեղիս։ Եւ
յահի մեծի լինէր սոփեստէսն մինչև յայգ յառաւօտն[2]։

Ապա իբրև այգ եղև, եկին մագիստրիանոսքն, ա-
սեն ցսոփեստն. Արի գնասցուք առ կայսրն։ Նորա պա-
տասխանի տուեալ, ասէ. Կայսրն մեռաւ, արդ մեք
առ ո՛ երթիցուք։ Եւ բազում վիճումն 'ի մէջ եղեալ
նոցա վասն այսր բանիս, և գրաւական եդեալ 'ի մէջ
վասն այսր բանիս մինչև յերիս աւուրս։ Եթէ ոչ, ասէ,
հարցին աւար վաճառք, և քաղաքք յափշտակեսցին,
ես՝ եթէ կայցէ նոյն կայսրն՝ գլխատեսցայց, զի իշխեցի
զայս ճառել։ Ապա թոյլ տային նմա մագիստրիանոսքն
մինչև յերիս աւուրս. և յետ երից աւուրցն ստուգե-
ցաւ զրոյցն, զի մեռեալ էր կայսրն։

Ապա յետ այսօրիկ արձակեցան ամենայն, որ միան-
գամ ոք կայր 'ի պատիժս կամ յաքսորս. և դարձան
ուրուք ուրուք որ միանգամ ինչք էին յափշտակեալք։
Սոյնպէս և զկեսարացւոցն հրաման ետուն տալ զիւ-
րաքանչիւր իրաց. և կոչեցեալ սրբոյն Բարսղի, զի
զիւրաքանչիւր առցէն, և ոչ կամէին հուպ լինել։ Զի

1 Օրինակ մի նօքիւք։

2 Օրինակ մի ցայգ առաւօտն։

Digitized by Google

թէպէտ և ասէր ցնոսա Բարսեղ՝ եթէ ահաւասիկ երաշխաւոր իմ թափեցաւ ձեզ, զի ասայի, թէ և տաց ձեզ ձեռն 'ի ձեռն 'ի ձեռս ձեր։ Եւ ոչ ինչ կամէին ունկնդիր լինել, այլ ասէին. Այդ 'ի գանձ տեառն երթիցէ, որ դատեցաւ զդատաստանս մեր, և խնդրեաց վրէժ սուրբ եկեղեցւոյ ուխտի իւրոյ։ Եւ ոչ ոք 'ի կեսարացւոց անտի հպեցաւ յարծաթ իւր, և ոչ մի ոք. բայց թողին զայն 'ի գանձ եկեղեցւոյն։ Ապա եառ զայն արքեպիսկոպոսն, արար աւազանս մկրտութեան կնքոյ տալոյ. և կան հաստատեալ աւազանքն արծաթիք 'ի տուն լուսարանին մինչև ցայսօր ժամանակի։

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

Յաղագս դարձի իշխանացն անդրէն յերկիրն Հայոց, որք երթեալք էին առ կայսրն Վաղէս, զի եկին դարձան առ տէրն իւրեանց Արշակ. և կամ որպէս տրտմեալ թագաւորին Արշակայ ընդ կայսրն, որչափ ինչ վնասեաց ասպատակաւ կողմանց իշխանութեան թագաւորութեան Յունաց։

Այսոքիկ են իշխանքն, որք չոգան 'ի թագաւորէն մեծէ Արշակայ 'ի Հայոց աշխարհէն առ կայսրն Յունաց առ Վաղէս։ Ինքնին մեծ եպիսկոպոսապետն Հայոց Ներսէս. և մեծ նահապետն մամիկոնեան տոհմին, որում անուն Վարդան կոչիւր. եղբայր սա մեծի ստրատելատին Հայոց որում Վասակն կոչէր, որ դայեակք և սնուցիչք էին թագաւորին Արշակայ։ Եւ ընդ նմա Մեհէն նահապետն Ռշտունեաց, և Մեհառ նահապետն Անձևացեաց, և Գարջոյլ Մաղխազ նահապետն Խուռխոռունեաց. և Մուշկ նահապետն Սահառունեաց, և Գեմետ նահապետն Գնթունեաց, և Կիշկէն նահապետն Բագէնից, և Սուրիկ նահապետն Հրսիձորոյ, և Վրկէն նահապետն Հաքուժենից. սոքա չոգան դեսպանութեամբ 'ի սէր միաբանութեան առ կայսրն Վաղէս։ Իսկ թագաւորն Վաղէս արգել աքսորեաց զմեծ քահանայապետն Ներսէս և փոխանակ սորա

Digitized by Google

արձակեաց զեղբօրորդի զԹագաւորին Արշակայ զԳնել և զՏիրիթ. և գանձս բազումս և անթիւս վասն զմիտս հաճել Թագաւորին Արշակայ, 'ի ձեռս Վարդանայ և որք ընդ նմա էին, առաքէր։ Եկին հասին դեսպանքն երթեալք 'ի կայսերէն առ Թագաւորն Հայոց մեծաց Արշակ. և մատուցանէին նմա զհրովարտակն կայսերն. և ընդ նմին գիր տրտնջելոյ և ամբաստանութեան։ Զի գրեալ էր կայսրն զորբոյն Ներսիսէ առ Թագաւորն Հայոց Արշակ, թէ նա սպան զորդին իւր զմիամօր, վասն այսորիկ արգելաւ աստէն. մի մեղադիր ինչ լինիցիս, ընկալ և զպատանեակսդ առաջի զարձակեալսդ զերկոսեան զեղբօրորդիսդ Արշակայ, զԳնելն և զՏիրիթն։ Ունէին և զանթիւ կարասի գանձուցն առաջի Թագաւորին։

Իսկ Թագաւորն Արշակ իբրև լուաւ և ետես զայս ամենայն, անշնորհ առնէր զտալիսն և զբերելիսն կարասոյն. Ի ցասումն մեծապէս բարկութեամբ ընդ կայսերն նիւթեաց, եթէ զիմրդ իշխեաց արգելուլ զայնպիսի այր զմեծ և զպատուական, զգլուխ և զվարդապետ զառաջնորդ աշխարհի և զԹագաւորութեան միոյ։ Քարինք բազումք, ասէ, 'ի վերայ կայսերն, և ձեր 'ի բերելդ. քարինք և մեր շատ կան 'ի Թափել զատամունս նորա 'ի տալն, և ձեր 'ի բերելդ. զմեր վատթարութիւնս յոյժ տարայց. արդ այդմ երախտեացդ ես դարձուցանեմ։ Տայր հրաման Վասակայ իւրում զօրավարին զօր ժողովել, զգունդս վանդակել, ելանել հարկանել և աւար առնուլ զկողմանս Գամրաց։ Իսկ զօրավարն սպարապետն Վասակ, վաղվաղակի զտուեալ հրամանս նորա կատարէր. զզօրս բազումս իբրև զերկերույր և զվաթսուն հազարաց 'ի մի վայր կուտէր. հարկանէր աւար առնոյր զկողմանս Գամրաց մինչև 'ի քաղաքն յանկուրացւոց. զվեց ամ զմիմեանց զհետ աւերէր զաշխարհ սահմանացն Յունաց։ Լցան աւարաւ բազմաւ և պէսպէս մեծութեամբ, բռնութեամբ սաստիւ մեծաւ թշնամութեամբ ընդ կողմանս ընդ այնոսիկ։

Digitized by Google

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

Յաղագս Խադայ եպիսկոպոսի Բագրաւանդացւոց, զոր էր ձեռնադրեալ և թողեալ էր Ներսէսի տեղապահ յիւր տեղի. և թէ որպիսի այր էր, և կամ որչափ նշանք կամ զօրութիւնք որ 'ի նմանէն լինէին, կամ թէ որպէս կայր 'ի ճշմարտութեանն, և ոչ առնոյր ակն թագաւորին մեծի Արշակայ, և ընդդիմանայր ևս ընդդէմ նորա վասն անօրէնութեան գործոց ինչ. կամ որպէս խնամ տանէր աղքատաց իբրև զեպիսկոպոսապետն Ներսէս:

Այրս այս Խադ բուն էր սա 'ի Կարին գաւառէ, 'ի գեղջէ Մարագայ. ձեռնասուն էր սա եպիսկոպոսապետին Ներսէսի, զառաջեաւ իւրով զսա էր սնուցեալ: Այլ իբրև 'ի միտս աջողակս եբեր, և յառաջադէմ եղև 'ի հաւատս, և հաւատարիմ յամենայն գործս գտաւ, իսկ իբրև յայնմ ևս առաւել 'ի պաշտօնն՝ զոր ունէր զսէրն ընդ եկեղեցին աստուծոյ, ապա աղքատաց ևս տեսչութիւն 'ի սրբոյն Ներսէսէ սմա հաւատացաւ. իսկ յայնմ ևս առաւել զբարեխնամութիւն ցուցանէր:

Ապա եպիսկոպոսապետն Ներսէս յորժամ երթայր յուղեգնացութիւնն յերկիրն Յունաց, ձեռնադրեաց զայս Խադ յեպիսկոպոսութիւն Բագրաւանդայ և Արշարունեաց, եթող զսա իւր փոխանակ տեղապահ, և գնաց: Իսկ աշխարհ ամենայն Հայոց լեզուին, 'ի գաւառաց գաւառաց, կողմանց կողմանց, տեղեաց տեղեաց, մեծամեծք աշխարհակալք գաւառատեարք նահապետք մեծազգեացք և ամենայն ուխտ քահանայութեան, ժողովք միաբանական ժողովրդոցն, 'ի սուգ տխրութեան ընկղմեալ էին վասն իւրեանց հօտապետ գլխաւորին, զի հեռացաւ 'ի նոցանէ: Իսկ սուրբն Խադ եպիսկոպոսն առ հասարակ աշխարհի տայր հրաման 'ի պահս և յաղօթս մտանել և 'ի խնդրուածս, զի դարձ լիցի սրբոյն Ներսէսի: Եւ զամենայն ժամանակս, որչափ և արգելեալ նա անդ, համակ խնդրէին պահօք ժողովուրդքն. և ամենայնի իսկ Խադն առաջնորդէր նոցա,

Digitized by Google

ոչ ինչ պակաս քան զիւրեանց բուն զհովուապետն Ներսէս, մինչև 'ի գալուստն նորա. մինչև կատարեաց տէր զաշխարհի խնդրուածս, և դարձաւ սուրբն Ներսէս 'ի տեղի իւր։

Զայնու ժամանակաւ Արշակ արքայ Հայոց ոչ ինչ կարի 'ի ճանապարհ աստուծոյ գնացեալ լինէր. զի որչափ 'ի միստաղութեանն հաստակին ըստ աստուածային իմաստութեանն գնացեալ լինէր, նոյնչափ յաւագութեանն 'ի լրութեան 'ի շաղաշատութեան հատաւ[1]. զոր սուրբ 'հովիւն Խադ բազում անգամ յանդիմանեալ կշտամբէր, որում ոչ ինչ անսացեալ լինէր։ Զայնու ժամանակաւ շինեաց իւր արքայն դաստակերտ մի 'ի հովիտն անուանեալ 'ի Կոգ գաւառի։ Եւ ետ հրաման ընդ ամենայն գաւառս իշխանութեան իւրոյ, և հրամայեաց կարդել քարոզ ընդ ամենայն տեղիս աշխարհացն հրապարակին իւրոյ. և ամենայն կողմանս գաւառաց իւրոց լի առնէր հրամանաւն արքունի, զի եթէ ոք ումեք ինչ պարտիցի, եթէ ոք ուրուք ուստեք ինչ վնասեալ իցէ, կամ ոք ումեք ինչ դատ պարտիցի, ամենեքեան եկեսցեն 'ի դաստակերտն շինեսցին։ Եթէ արիւնահան ոք իցէ, կամ վնաս ուրուք արարեալ իցէ, կամ զկին ուրուք տարեալ իցէ, կամ պարտապան իցէ, կամ ոք զուրուք կարասի ունիցի, կամ ոք յումեքէ երկիւղած ինչ իցէ, և եկեսցէ յայն տեղի, դատ և իրաւունք մի լիցին։ Իսկ եթէ ոք ումեք ինչ պարտիցի և որում պարտիցին, եկեալ յայն տեղին՝ առանց դատի և իրաւանց կալցին, և 'ի դուրս տարցեն։

Իբրև ել հրաման յարքայէն, ժողովեցան այնուհետև յայն տեղի ամենայն գողք և աւազակք, արիւնահանք, սպանողք, սուտք և մարդելուզք, վնասակարք, գանձահատք, զրկողք, ստադատք, զրախօսք, գերփողք, յափշտակողք, ժլատք։ Բազում վնասս առնէին, և անդր անկանէին. բազում կանայք զարս թողուին, և անդր անկանէին. բազում արք զիւրեանց կանայս թողուին, և զայլոց կանայս առեալ՝ անդր անկա-

1 Յամենայն օրինակս հատաւ։

նէին. բազում ծառայք զիւրեանց տերանց զգանձս ըմբռնեալ, փախուցեալք անդր անկանէին. բազում աւանդառուք զաւանդս լի զպահեստս բարձեալ, անդ անկանէին· գերփէին աւերէին զերկիրն ամենայն։ Զի թէպէտ և կարի յոյժ բազմացաւ աղաղակն, դատ չկայր, և իրաւունք ումեք յարքունուստ ոչ ելանէին։ Վասն այսորիկ ամենայն մարդ հառաչելով վայէին, և ասէին 'ի հաւանել բանիցն իւրեանց· այս բանք ըստ այսմ օրինակի պաշտէին, առ հասարակ ամենեցուն ասելով՝ թէ իրաւունք մեռան, և վասն այսորիկ ոչ գտանէին· այլ թէ էր, և կորուսեալ էին, ուր և էր Ջանայաք խնդրեաք գտանէաք։

Իսկ տեղին աւանանայր, քաղաքանայր. մեծացաւ բազմացաւ և ելից զհովիտն ամենայն։ Ապա տայր հրաման արքայն Արշակ դնել անուն դաստակերտին յիւրակից անունն Արշակաւան. և շինեցին ևս անդ ապարանս արքունի։ Եւ յայնմ հետէ ոչ ինչ երկնչէին 'ի տեառնէ ամենեւին և ամենայն մարդ զրկեալ էր իրօքն այնոքիւք, և բազմաց կառաչ աղաղակի տրտըն-ջելոյն յաճախեալ բազմանայր։ Վասն որոյ բազում անգամ ընդդիմանայր նմա և յա՛ դիմանէր սուրբն Խադ եպիսկոպոսն մանաւանդ յորժամ ատիպէին զնա, թէ եկ ուղղեա սեղան յեկեղեցւոջն յաւանն յԱրշա-կաւանն։ Իսկ նա բազում անգամ կշտամբէր և յան-դիմանէր զթագաւորն Արշակ և զամենայն մեծամեծս և զիշխանս։ Բայց ես, ասէ, ետեղապահ եմ. և ոչ ինչ առանց այնորիկ, որ թողն զիս հայրն, ունիմ իշխանու-թիւն գործել ինչ։ Ապա կամեցեալ Արշակ թագաւորն պատուաւ և ագահութեամբ կարասոյն մեքենայիւ խաբել զսուրբ եպիսկոպոսն Խադ, բազում ոսկի և բազում գանձս արծաթոյ, և բազում նժոյգս զարքու-նական ձիոյ՝ արքունի օճառովք, ոսկիվարաւանդ ապրդմոփս, տայր նմա. պատրել հաճել զմիտս նորա, յինքն յանգուցանել։ Իսկ նա զկարասին, զոր առնոյր յարքայէն, յանդիման նորա աղքատաց բաշխէր. և զյանդիմանութիւնն ոչ ինչ թուլացուցանէր, մինչև հրամանն տայր հալածել զեպիսկոպոսն Խադ 'ի բա-նակէ անտի։

Digitized by Google

Իսկ նա մա շրջել ընդ աշխարհն, կարգել և խրատել, ուսուցանել և դարմանել զաղքատսն, որպէս էր նմա յանձն արարեալ սրբոյն Ներսիսի, և իւր գնացեալ։ Բազում նշանք և արուեստք և զօրութիւնք բժշկութիւնք հիւանդաց լինէին 'ի ձեռս նորա. բազում յոյժ առնէր սքանչելիս։ Բայց իբրև պաշտէր զաղքատսն, և սպառէր թափէր զամենայն յուրանս և զնորամանս և զմառանս գինւոյն, և զկարասս ամենայն մառանացն տայր բաշխել աղքատացն, երթայր յայլում աւուր տեսանէր լցեալ ինքնին իբրև 'ի հրամանէ աստուծոյ. և դարձեալ օր ըստ օրէ մատակարարէր աղքատացն, և այնմ ստէպ ստէպ լցեալ լինէր։

Այսպիսի սքանչելիք մեծամեծք լինէին 'ի ձեռն առնս այսորիկ. էր սա զարմանալի անուանի և հոյակապ 'ի մէջ ամենայն Հայոց. շրջէր խրատէր և ուսուցանէր զեկեղեցիս Հայոց ընդ ամենայն տեղիս իբրև զիւր վարդապետն զՆերսէս։ Բայց 'ի ժամանակեան միոջ եկին գողք. և գողացան զեզինս եկեղեցւոյն սրբոյ զԽադայ եպիսկոպոսին, առին և գնացին։ Իսկ 'ի միում աւուր աչք կուրացեալ եղեն գողոցն, և ինքեանք յանիմաստս առ խարխափս եկին ածին 'ի դուրս սրբոյն Խադայ զամենայն եզինսն։ Իսկ ինքն սուրբն Խադ ելեալ տեսանէր զնոսա, և գոհանայր զտեառնէ՝ որ այնչափ վերակացու և այցելու եղև հաւատացելոց իւրոց։ Կայր յաղօթս եպիսկոպոսն Խադ, և բժշկէր զաչս գողոցն. և հրաման տայր լուանալ զանձն նոցա, և դնէր ճաշ առաջի նոցա, և քաջ ուրախ առնէր զնոսա մեծապէս։ Ապա օրհնէր զնոսա, և տայր նոցա զեզինսն՝ զոր իւրեանցն էր գողացեալ, և արձակէր զնոսա զիւրեանց ճանապարհն. և գնացին։ Այսպէս բազում համբերութիւնս յամենայն գործս իւր ցուցանէր. և բազում առնէր նշանս և զսքանչելիս։ Եւ էին նորա երկու դստերք. և ետ զմինն Ասրկոյ ումեմն կին. զկնի աներոյն իւր՝ նա կալաւ զաթոռն Խադայ։

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

Ցաղագս որ ինչ իբրեւ դարձաւ սուրբ կաթուղիկոսն Ներսէս յերկրէն Յունաց. թէ որպէս կշտամբէր զորքայն. կամ որպէս լինէին նշանք ահագինք 'ի վերայ աւանին Արշակաւանի, և սատակեցան առհասարակ յանկարծօրէն ամենայն բազմութիւնք մարդկան որք յայնըմ տեղւոջ էին։

Այլ իբրեւ սատակեցաւ կայսրն, դարձան ամենայն հովիւքն եպիսկոպոսքն՝ որք աքսորեալք էին, և կեցեալք էին յիւրաքանչիւր քաղաքս։ Յայնժամ դարձաւ և սուրբ կաթողիկոսն Ներսէս յանապատ 'ի կղզւոյ անդի, ուր էր զնոսա արգելեալ. և համաշխարհի էին խնդրուածք. միւսանգամ աշխարհի շնորհեցաւ։ Իբրեւ եկն յաշխարհն Հայոց, ընդ առաջ երթային նմա 'ի գաւառաց գաւառաց եպիսկոպոսք հանդերձ իւրաքանչիւր ժողովրդովք, և նախարարք ամենայն և ամենայն գաւառակալք։ Եւ բերէին առաջի նորա զիւրաքանչիւր հիւանդս, և բժշկէր զնոսա. ուր և բազում իսկ և կարի յաճախէր գոհութիւն 'ի փառս աստուծոյ, և ամենայն մարդիկն առ բազում գութ հովուապետին՝ համարէին զանձինս իւրեանց թէ ինքեանք իբրեւ զնոսա 'ի գերութենէ դարձեալ իցեն։

Եւ առնէին ուրախութիւն բազում հոգևորս մեծաւ ցնծութեամբ։ Համաշխարհ ամենայն ոք իւրաքանչիւր տեառն աստուծոյ զեդեալ ուխտս կատարէին, որ 'ի վերայ հոգևոր գանձին հայրապետին՝ որ առաւ նոցա. և կատարեաց նոցա զխնդրուածս նոցա, և զսրբութիւն սրտառութեան անձանցն սրտկեղ ցաւոցն սրտաբեկութեանն, միւսանգամ սիրով գթով վարդապետութեամբ հոգևոր հարբն մխիթարեաց զամենեսեան։ Ամենեքեան 'ի դժնէ տրտմութենէն զուարթացեալք, յուրախութիւն դառնային։ Ինքն իսկ թագաւորն Արշակ երթայր ընդ առաջ նորա, մինչև 'ի կողմանս Բաքասերոյն, և անդի մեծաւ զուարթութեամբ դարձան։ Եւ սկսան նորոգել և պայծառանալ վարք աշխարհի և կարգացն և օրինացն եկեղեցեացն։

Digitized by Google

Այլ իբրեւ եկն հայրապետն Ներսէս 'ի Հայս, 'ի վերայ հասանէր իւրում ետեղապահին սրբոյն Խադայ, զի էր կացեալ 'ի ճշմարտութեան եւ յուղղութեան, եւ գնացեալ էր զճանապարհս տեառն աստուծոյ, եւ ոչ էր թիւրեալ յաջ կամ յահեակ, բազում գոհութիւնս մատուցանէր աստուծոյ, զի զԽադ զհոգեւոր որդեակն իւր եգիտ ըստ կամացն՝ որպէս ինքն կամէր. զնա անձկով տեսանէր: Այլ յորժամ լսէր 'ի Խադայ զամենայն զանօրէնութիւնսն չարութեանն ծուռ գնացիցն Թագաւորին, տրտմէր լայր ողբայր եւ կոծէր մեծամեծ հեծեծանօք. մանաւանդ վասն քաղաքին Արշակաւանին, զի անօրէնութեամբ եւ չարութեամբ եւ յափշտակութեամբ շինեցաւ բազում մեղօք:

Ապա սուրբ հայրապետն Ներսէս մտանէր առ Թագաւորն, խօսէր ընդ նմա եւ ասէր՝ եթէ ընդէ՞ր մոռացար զտէր, եւ թողէր զպատուիրանս նորա. զարարիչն՝ որ՝ զամենայն յոչընչէ արար, որ հայրն է որբոց եւ դատաւոր այրեաց, որ վասն մեր էջ յաղքատութիւնս, որ ոչ թողու զաղքատս 'ի ձեռանէ, այլ իւրով մարդասիրութեամբն բուծանէ զնոսա, այլ աստուած դատաւոր արդար եւ հզօր եւ երկայնամիտ՝ որ ամենայն տառապելոց ունկնդիր է, եւ զարհամարհանս ուրուք 'ի յանձն ոչ առնու: Եւ զիա՞րդ կամ ի՞ւ դու ըմբռնեցար արհամարհել զնորա զպատուիրանսն. ո՞չ հայրն քո վասն այսր ամբարշտութեան 'ի կորուստ մատնեցաւ: Արդ դու տակաւին չյիշեցեր զնա, որ ոչն յիշեաց զմեղս հօրն քո, եւ ետ քեզ զտեղի ունել, այս ինքն զաթոռ եւ զթագ հօրն քո. սկսար անօրինել առաջի տեառնն աստուծոյ քո, եւ զամբարշտութիւնս եւ զանօրէնութիւնս եւ զանիրաւութիւնս կարի 'ի նմանութիւն սոդոմացւոցն՝ պարծանօք յայտնապէս պատմել: Եւ երկիր առ հասարակ լան եւ վայեն զրկութեանցն զյափշտակութեանցն, որովք դու կամեցար մեծանալ. եւ ոչ յագեցոյց զքեզ մեծ եւ բազում թագաւորութեանցն յղփութիւնքն, զոր ետն քեզ տէր ամենայնի Քրիստոս:

Արդ լուր ինձ զոր ասեմս քեզ, եւ արա զնա՝ զի մարթասցես շահել զանձն քո, եւ ապրեցուցանել զքեզ

'ի բարկութենէ անտի աստուծոյ, և մի թշուառական
աշխարհս Հայոց յաղագս քո կորիցէ։ Այլ ես տեսի
տեսիլ, զի կորուստ և քանդումն յուզեալ խաղացեալ
գայ 'ի վերայ կորստական աշխարհիս Հայոց այսոցիկ։
Արդ հրաման տուր՝ 'ի բաց քակել զտեղին զայն, և
ցրուեա զմարդիկն՝ զոր ժողովեցեր, զի երթիցեն
ցրուեսցին սփռեսցին յիւրաքանչիւր տեղիս, և երթի-
ցեն տացեն իրաւունս ում զինչ և պարտիցին. զի մի
դու 'ի խորս չարեաց բարկութեանն անգանիցիս կորի-
ցես։ Եւ վասն մեղացն՝ զոր գործեցեր, հրաման տա-
ցուք ամենայն աշխարհի՝ ընդ քո 'ի պահս և 'ի խնդրուա-
ծըս լինել, և մեք հանդերձ քև յապաշխարութիւն
մտցուք. ո՛ գիտէ, թողու տէր զքո զայդ զանհնա-
րին զմեղսդ գործեալ։ Եթէ տեղւոյն ինչ կարի այդ-
չափ ցանկացեալ ես, ես ինքն ինձէն զնա արդարու-
թեամբ շինեցից, և չէն կալայց առաջի քո։

Իսկ թագաւորն ծաղր առնէր զբանսն կաթողիկո-
սին, և մկթայր զնորա զասացելովքն։ Իսկ նա միւսան-
գամ բարկացեալ, կրկնեալ ասէ. Գիտես, ո՛վ թագա-
ւոր. վասն այսր ամենայնի ասացեալ է կանխաստացու-
թեանն ամենայն բերանովք մարգարէիցն, եթէ «Վա՛յ
որ շինէ զտուն իւր՝ և ոչ արդարութեամբ, և զվերնա-
յարկս իւր՝ և ոչ իրաւամբք»․ եթէ «Յառաջ առցին ողբ-
քըն, և ասասցեն՝ եթէ վա՛յ որ ագահեսցէ զագահութիւն
անձին իւրում, որ ոչ է իւր. զի եթէ տունք գեղե-
ցիկք իցեն և մեծամեծք իցեն, սակայն յաւէր դարձ-
ցին. զի մի ոք բնակիցէ 'ի նոսա մարդ, այլ ճարակ
հրոյ լիցի, և դադարք գազանաց և որջք բորենից և
ճագարաց և աղուեսուց, բոյն խորդոց և ագռաւուց,
և անդք սահմանակցաց. վասն այդորիկ աւերեսցին
գործք ձեռաց քոց և մի շինեսցին, և միանգամայն
սատակեսցին ամենայն անօրէնքն բնակեալքն 'ի նմա.
և եղիցին դադարք եզանց և ճարակք ցռոց, և աղու-
էսք մուտ և ելս խաղասցեն յարկս նոցին. և մի շի-
նեսցին, և մի ևս բնակեսցեն, մինչև ցյաւիտեան»։

Եւ զայս ամենայն խօսեցաւ հայրապետն Ներսէս,
և գնացեալ 'ի թագաւորէն ելեալ շրջէր ընդ գաւառս
գաւառս աշակերտութեան՝ ուղղել կարգել և հաս-

Digitized by Google

տատել զեկեղեցիսն յամենայն գաւառս Հայոց[1]: Եւ յետ երից աւուրց անցանելոյ քանիցն ասացելոց 'ի վերայ, որ խօսեցեալ եղեն 'ի բերանոյն երանելոյն Ներսէսի, մատնեաց տէր զգեւղաքաղաքն զԱրշակաւանն 'ի ձեռս հարուածոցն: Եւ սկսաւ հատանել զոր չարակեղն իմն կոչեն, իսկ կէպքն ժանտ անուանեն. ելանէր 'ի վերայ մարդկանն և անասնոցն: Ոչ աւելի եղև հարուածոցն 'ի վերայ նոցա քան զերիս աւուրս յերկարեցաւ[2], զի անմարդեցաւ[3]. քան զքսան հազարք սատակեցան երդ.ք մարդկան, ոչ մնաց 'ի նոցանէ և ոչ մի. զի առ հասարակ սատակեցան կոտորեցան յանկարծօրէն քանդեցան. զի միահաղոյն եկն սատակումն 'ի վերայ նոցա:

Եւ յետ այսորիկ ինքնին Թագաւորն ելանէր 'ի խնդիր հայրապետին Ներսէսի. և գտեալ խնդրէր 'ի նմանէ, զի մատուսցէ աղօթս վասն նորա, զի մի գուցէ և նա սատակեսցի, քանզի կարի զարհուրեալ էր: Ապա խօսել սկսանէր եպիսկոպոսապետն Ներսէս ընդ Թագաւորին, և ասէր. Զի այժմ յաշխարհիս յայսմիկ, վասն զի արդարք և մեղաւորք զոյգ հասարակ խառն են, վասն արդարոցն խնայլին մեղաւորք առ ժամանակ մի և յերկարին յաշխարհիս վասն նոցա կենացն և նոքա 'ի պատճառս նոցա: Զի որոմն սերմանեալ Թշնամւոյն 'ի վերայ սուրբ բուսոյն սերմանն ցորենոյն, ընդ նմին զոյգ հասարակ բուսեալ են. խնայլին վասն ցորենոյն սրբութեան և բոյս աղտեղութեանն որոմնն. զի մի գուցէ մինչ զորոմնն քաղահան արարեալ խլիցեն, խլիցի ընդ նմա և ցորեանն: Վասն այնորիկ առ ժամանակս վայելեն 'ի դարմանոյ ցորենոյն և որոմն ընդ նմին 'ի ցօղս և յանձրևս և յուռոգմունս, և 'ի ջերմութիւնս խառնեալ և 'ի հեշտ արևս արեգականն: Այսպէս այս լինի մինչև 'ի ժամանակս հնձոց, մինչև եկեսցէ ժամանակն յորժամ հնձեսցի ցորեան արմտեացն. զայն 'ի շտեմարանս արքայութեանն ժողովեսցեն, և զորոմն յայրումն յաւիտենական հրոյն. որ է ինքն հունձք

1 Օրինակ մի կատափատել զամենայն եկեղեցին Հայոց:

2 Օրինակ մի չուենի յերկարեցաւ:

3 Օրինակ մի անմարդացաւ:

կատարած ժամանակաց, յորժամ Որդին աստուծոյ եկեալ հասանիցէ, և տացէ հրաման երկնաւոր մշակացն ընդ նմա իջելոց 'ի վերուստ՝ 'ի գերեզմանացն հնձել զամենայն ննջեցեալսն յարուցեալս։

Արդ այնուհետև ընդրութիւն առնիցէ. զարդարսն նմանն ցորենոյ ընդ ինքեան յարքայութիւնն իւր ընդունիցի, և զմեղաւորսն որոմանն նմանեալս՝ յանշէջ 'ի յաւիտենական 'ի հուրն հրամայիցէ արկանել։ Արդ այժմ ժամանակն հնձոց չև ևս էր, դու կանուխ քաղահան որոմանն 'ի ցորենոյն արարեր, և կանուխ զորոմնն 'ի մի վայր առանց ցորենոյն ժողովեցեր. վասն այդորիկ յայնժամ կանխեաց հուրն, անխնայ յարձակեցաւ այրել, զամենայն որոմնն 'ի մի վայր ժողովեալս 'ի միում վայրի գտեալս միահաղոյն վաղճանեաց։ Այլ այր դու, տես զանձն քո, զի մի և դու կորիցես, և աշխարհս վասն քո։ Իսկ թագաւորն 'ի գունձս հարեալ, մեծաւ աղաչանօք և բազում աղօթկերօք աղաչէր թագաւորն՝ հաշտել ընդ նմա. և եդ ուխտ, զի այլ ոչ ևս երբէք անցցէ զբանիւք նորա։

ԳԼՈՒԽ ԺԴ.

Յաղագս Հայր մարդպետին, յորժամ եկն էջ 'ի գաւառն Տարօնոյ՝ եթէ զինչ եկն ել 'ի տեղի աղօթիցն Աշտիշատ[1], կամ զինչ դատապարտեալ գնաց անտի յիւրոյ բերանոյն 'ի խօսիցն. կամ զինչ անկեալ, մահուն պարտ եղեալ, սատակեցաւ 'ի Շաւասպայ արծրունւոյ։

Եւ էր մարդպետն Հայր այր չար և ժանտաբարոյիւք անօրէն և անիրաւ քան զառաջին Հայր անուն մարդպետսն[2]։ Սա կոտորեաց զամենայն ազգս նախարարացն 'ի ժամանակս թագաւորութեանն Տիրանայ արքային. և սոյնպէս առ թագաւորութեամբն Արշակայ՝ ևս չար քան զառաջինն գործել չար առ ամենայն

1 Օրինակ մի Աշտիշատայ։ 2 Օրինակ մի մարդպետին։

մարդ։ Արդ ելանէր սա շրջէր ընդ մարդպետութիւնն իւր. ապա եկն էջ Հայր մարդպետ 'ի գաւառն Տարօնոյ ընդ իւր գեւղսն տեսանել։

Զայնու ժամանակաւ սուրբն Ներսէս շրջէր ընդ իւր ձեռական իշխանութիւնսն. զի հնգետասան գաւառ զայն ձեռական իշխանութեան ունէին իբրև սեպհական 'ի բնմէ [1], առանձին առողջի նոցա էր կարգեալ։ Եւ յայն գաւառ գլխաւոր գաւառք այս էին. Այրարատ, Դարանաղէ, Եկեղեաց, Տարօն, Բզնունիք, Ծոփք, և որ ընդ մէջ [2] նոցա և որ շուրջ զնոքօք։ Եկն էջ և Հայրն մարդպետ զիւրով իշխանութեամբն շրջել. ապա եկն և սուրբ կաթողիկոսն Ներսէս յառաջին տեղին, ուր նախ էր զեկեղեցին [3] շինեալ 'ի Գրիգորէ, և զվկայարանսն սրբոցն զվկայիցն. և անդ զյիշատակս սրբոցն կատարէր։ Ապա դէպ եղև անցանել Հայր մարդպետին առ տեղօքն [4], ցանկացաւ ելանել 'ի սուրբ տեղին Աշտիշատու կալ յաղօթս, և առնուլ ողջոյն 'ի սրբոյ եպիսկոպոսապետէն Ներսէսէ։ Ապա իբրև կային յաղօթս, ետուն ողջոյն. հրաման տայր սուրբ հայրապետն Ներսէս, եկեղոյն ճաշ պատրաստել։ Եւ մինչ դեռ նոքա պատրաստէին ինչ ըստ նմա արժանի աւագօրէն սպաս, նա ելանէր՝ յեպիսկոպոսական կայենէն յապարանիցն մինչև 'ի վկայարանս սրբոյն. 'ի մեծ և 'ի գեղեցիկ հրապարակին զերթևեկս առեալ շրջէր, զձեռս առեալ։ Ապա տեսանէր զգեղեցկութիւն վայրացն, զնիստ շքեղութեան 'ի բարձաւանդակ տեղեացն և զնայեայն 'ի խոնարհ, զի կարի վայելուչ էր տեղին, և չարակնեաց։

Ապա եմուտ բազմեցաւ յուտել և ըմպել։ Իսկ յորժամ արբեցաւ սխաղակեցաւ, սկսաւ ներքինին խօսել բանս հպարտս և ամբարտաւանս յարբեցեաց՝ դնէր թշնամանս Տրդատայ արքայի, 'ի մեռեալս և կենդանեացն 'ի կեանս, ազգի և տակի և տոհմի արշակունեաց թագաւորացն Հայոց։ Զիա՞րդ, ասէ, զայսպիսի տեղիս կանանցահանդերձ մարդկան տուեալ է, և ոչ

1 Օրինակ մի ՚ի բնէ։
2 Օրինակ մի զմէջ նոցա։
3 Օրինակ մի ուր նախ է զեկեղեցին։
4 Օրինակ մի առ փեղքօքն։

արանց։ Եւ զսուրբ տեղեօքն քամահեալ արհամարհէր, և ասէր՝ եթէ զայս տեղիս 'ի բաց քակեմք, զի աստ պարտ է շինել զապարանս արքունի։ Եւ թէ ես Հայր մարդպետ կենդանի իցեմ և առ Թագաւորաւն հասից, ասէ, որ ինչ աստ իցէ, զայն 'ի բաց փոխեցից. և որ աստ իցեն, ասէ, զնոսա հանից, և զտեղիս՝ արքունի սենեակ կազմեցից։

Իսկ սուրբ եպիսկոպոսապետն յորժամ լսէր, և ասէ՝ եթէ տէր մեր Յիսուս Քրիստոս, որ ընտրեաց նախ զայս տեղի՝ դնել զանուն իւր աստ, որոյ անունն առ հասարակ ընդ ամենայն տեղիս փառաւորեալ է Հարբն և սուրբ Հոգւոյն հանդերձ, որ պատուիրեաց մեզ ամենեւին յայլոյ ինչ ակն դնել կամ ցանգալ. իսկ որք ժլատեալք 'ի նորա նուէրսն բերեն աչս, և այնմ ցանկան, վասն այսորիկ նա մի հասցէ առ այն՝ որով սպառնայցաւն, այլ խափան լիցի իւր յառաջև[1] նմա բազում մակարդ մեղացն իւրոց գործելոց։ Ապա գնայր մարդպետն Հայր 'ի սուրբ տեղեացն, և էջ յափն գետոյն հոսանացն Եփրատու, հովիտսն Թանձրախուռն անտառին, 'ի գետախառնուռնսն երկուց գետոցն, 'ի Թաւուտ խարձիցն մամխեացն, որ 'ի տեղւոջն 'ի հնոյն իմն շինած քաղաք՝ զոր շինեալ Սանատրուկ արքայի, որում անուն տեղւոյն Մծուրք կոչի։

Արդ իբրև եկն եհաս յայն տեղի, ապա յուզեցաւ դատաստանի բարկութեան 'ի տեառնէ 'ի վերայ անօրէնն Հայրի, և իւրոց գործոցն և բանիցն խօսելոյ։ Ապա մատնեցաւ նա 'ի ձեռս առն միոյ, որոյ անուն Տաւասպ կոչէր, մնացորդ ազգին արծրունեաց։ Մինչդեռ նստէր նա 'ի կառս, և երթայր պձանապարհն, եկն Տաւասպն։ Սկսեալ պատմել մարդպետին[2] սուտ 'ի քմաց իւրոց, և ասէ. Արջ մի տեսի սպիտակ իբրև զձիւն։ Եւ հրապուրեաց զմարդպետն իջանել 'ի կառաց անտի, և հեծանել 'ի նժուգի. և մտեալ պառակէին մայրեացն։ Իսկ իբրև ընդ Թաւութմն անկանէին, զկնի եղեալ սակաւ մի Տաւասպն յետսագոյն մնացեալ,

1 Օրինակ մի յառաջ. և նմա։
2 Օրինակ մի էին Տաւասպն, սկսաւ պատմել սուտ 'ի քմաց իւրոց։

Digitized by Google

յետոյ յառաջ նետիւ հարկանէր զմէջ ներքինւոյն Հայրի. անդէն Թափ հանեալ զնետն, և անդ յերկիր անգեալ սատակեցաւ։ Եւ առն աստուծոյ ասացեալքն հուպ ընդ հուպ վաղվաղակի կատարեցաւ. զի ամենևին բան 'ի գետին ոչ անկանէր առն աստուծոյ։

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

Յաղագս անօրէնութեան Թագաւորին Արշակայ, թէ որպէս եսպան զորդի եղբօր իւրոյ, որում անուն Գնէլ, 'ի քսութենէ չարութենէն Տիրիթայ. կամ որպէս յանդիմանեալ եղև յառնէն աստուծոյ 'ի Ներսիսէ, կամ որպէս զմիւս ևս եղբօրորդին Տիրիթ. կամ որպէս զկինն Գնելայ արար իւր կին. կամ որպէս էած իւր կին 'ի Յունաց զՈղիմպին, կամ որպէս երէցն Մրջիւնիկն մահուան դեղովք զնա ընդ օրէնսն[1] սպանանէր՝ խորհրդով Փառանձեմայ։

Զայնու ժամանակաւ էր դուստր մի գեղեցիկ Անդովկայ ուրումն, մի 'ի նախարարացն նահապետին Սիւնեաց, որում անուն Փառանձեմ կոչէր. զորմէ կարի անուանեալ էր գեղեցկութեամբ և պարկեշտութեամբ։ Ապա Գնել պատանեակն եղբօրորդին արքային էառ զնա 'ի կնութիւն իւր։ Եւ համբաւ գեղեցկութեան աղջկանն ընդ վայրսն տարածեցաւ, և համբաւ գեղոյ նորա յաճախեալ բազմանայր և հնչէր։ Ապա առ համբաւ ցանկութեան անուանն տոփեալ լինէր մին ևս հօր եղբօրորդին Գնելոյ, որում անուն Տիրիթ կոչէր։ Վասն որոյ անգանէր 'ի գաղտագողօնս, մինչ զի զնուն իւր տեսանել կարասցէ։ Եւ յորժամ կարացն տեսլեանն՝ որում ցանգայր, այնուհետև հնարս խնդրէր առն կնոջն կորստեան, ո՛ գիտէ՝ զկնի[2] նորա նմա հնար լիցի յափշտակել։

Ապա Տիրիթն 'ի հնարս նենգութեան մտանէր, և բազում վարձէր իւր օգնականս և սատարս, որով

1 Օրինակ մի ընդ անօրէնսն։

2 Ի տպ. Պատկ. զկին։

զխուր չարախօսութիւնն[1] յառաջ վարել կարացէ։ Եւ քսու ստութեան զԳնելոյն նենգութեամբ առ Թագաւորն Արշակ մատուցանէր՝ թէ Գնել թագաւորել կամի, և զքեզ սպանանել. և ամենայն մեծամեծք և նախարարք և ազատք սիրեն զԳնել, և ամենայն աշխարհիս նախարարք կամին զտէրութիւն նորա 'ի վերայ իւրեանց առաւել քան զքո։ Արդ, ասեն, գիտեա և տես, արքայ, զինչ գործեսցես. որպէս և կամիս, զիարդ մարթասցիս ապրել։ Եւ այսպիսի բանիւք գրգռէին զԹագաւորն Արշակ, մինչև հաստատէին 'ի միտս Թագաւորին զխուրեանց ասացեալսն։

Ապա ոխացեալ Թագաւորն ընդ պատանեկին Գնելոյ, և բազում անգամ հալածական առնէր զնա. և նիւթեալ լինէր նենգութիւն[2] բազում ժամանակս։ Ապա զնաւասարդաց ժամանակօքն առնէր խորհուրդ Թագաւորն Արշակ, կոչել առ ինքն զպատանեակն Գնել և սպանանել։ Ապա առաքէր զՎարդան զեղբայր սպարապետին զնահապետ ազգին Մամիկոնեան տոհմին, զի մեծաւ երդմամբ և նենգութեամբ կոչել կարասցէ, զի մի խորհուրդն յայտնեսցի. գուցէ փախիցէ և ապրիցի. այլ զի պատրանօք և հրապուրանօք ածիցէ[3] մինչև 'ի տեղին մահուն։ Եւ էր բանակ Թագաւորին 'ի Շահապիվանի 'ի բուն բանակի տեղւոյն Արշակունեացն 'ի ներքոյ Սիւնեացն[4] և 'ի վերայ ասպարիսացն։ Եւ առաքեալ զՎարդանն, զմեծ նահապետն յարքայէն Արշակայ, եկն եգիտ զպատանեակն Գնել 'ի մօտաւոր տեղւոջն, այս ինքն 'ի գեւղն Առաւիւտոց անուանեալ։ Մեծաւ ուխտիւ և բազում պատրանօք զպատանեակն Գնել հանդերձ իւրով կնաւն և դրամբն հաւանեցուցանէր երթալ հասանել 'ի բանակն արքունի. իբրև այն թէ 'ի մեծարանս ինչ զնա կոչիցէ Թագաւորն, բազում խնդանօք տարեալ հասուցանէր՝ եթէ Թագաւորն Արշակ ոչ կամեցեալ զտօնս նաւասարդաց առանց քո անցուցանել, զի հաճեալ և քաղ-

1 Օրինակ մի զխուր չարութեան և զչարախօսութիւնն։

2 Օրինակ մի նենգութեամբ։

3 Օրինակ մի տարիցէ ածիցէ։

4 Ի տպ. Պատկ. Սիւնեացն։

Digitized by Google

ցրացեալ է ընդ քեզ, վասն զի ըստ բանից չարախօսացն ոչ ինչ գտաւ 'ի քեզ չարութիւն. և եհաս ինքն 'ի վերայ, զի զուր այժմ ատէր զքեզ՝ որ 'ի նմանէն մեծ սիրոյ արժանի ես։

Ապա չուեաց ամենայն կազմութեամբն իւրով Գնել, երթեալ հասանէր 'ի բանակն արքունի զգիշերն ամենայն բազում փութով տագնապաւ։ Վասն զի վաղիւն հասելոյ առաւօտուն օրն լուսանայր կիւրակէն։ Եւ յայնմ աւուր տօն դիպեցաւ յիշատակի մեծին Յովհաննու, որ 'ի Գրիգորէ և 'ի Տրդատայ յաւանին Բագաւանին կարգեալ էր։ Ապա յայնմ յիշատակ աշխարհաբնակք մարդկան՝ որ ժողովեալն էին, և բազում եպիսկոպոսք՝ որ յայլոց գաւառաց. և ապա մեծ եպիսկոպոսապետն Ներսէս փոխանակ իւր յղեաց զիւր աթոռակիցն զԽադ, և զիւր արքիդիակոնն եպիսկոպոսին՝ որում անուն Մուրիկ կոչէր. զի երթիցեն նոքա, պէտք զինչ և իցեն ժողովոյն՝ ընդ նորա վճարեսցեն։ Եւ ինքն անդէն մնաց յարքունական բանակին, զի զնոյն հաղորդութեանն և անդ կատարեսցէն։ Եւ յայնմ գիշերի ցայգապաշտօն մեծ եղև 'ի բանակին առ կաթողիկոսին։

Իսկ իբրև առաւօտն ծագեաց, հասանէր վաշտն Գնելոյ 'ի բանակն արքունի. և մինչ Գնելն արքունական բանակին լինէր միջամուխ, ազդ լինէր Թագաւորին եկն նորա։ Ապա ելանէր հրաման յարքունուստ, արտաքս[1] ունել և տանել սպանանել։ Եւ մինչ դեռ գայր նա ընդ բանակամէջն, և էր հեծեալ յերիվարին իւրում, իբրև մերձ եղև 'ի հրապարակն արքունի, և անդ 'ի յարքունուստ հասանէին բազում սպասաւորք վառեալք սուսերաւորք նիզակաւորք վաղրաւորք սակրաւորք սունաւորք և սպարակիրք հետևակք, որք մատուցեալք բուռն հարեալք ընկենուին յերիվարէ անտի զպատանեակն Գնել. և ձեռն յետս կապէին զնա, և առեալ գնային 'ի տեղի կառափելոյն։ Եւ քանզի կին նորա եկեալ էր ընդ նմա ժանուաւ, 'ի նմին 'ի նորին վաշտու էր ընդ առն իւրում։ Իսկ իբրև տեսանէր թէ

1 Օրինակ մի չունի արտաքս։

կալան զայր իւր և կապեցին, վաղվաղակի ընթացաւ յեկեղեցախորանն ժողովուրդն, ուր պաշտօն մարդկան բանակին առ աստուծոյ կատարէր, մինչ դեռ առաւօտին աղօթքն մատչէին. և անդ Ներսէս մեծ եպիսկոպոսապետն: Իսկ կինն հասեալ առ արքեպիսկոպոսապետն, գոյժ արկանէր նմա զիւրոյ առնն տարապարտ կորուստն, ճչեալ մեծաձայն. Վաղ հասիր, ասէ, դեռ զամուսինն իմ զուր առանց վնասու և յանցանաց խողխողեն: Իսկ Նորա խափանեալ զպաշտօնն, ընթանայր 'ի խորանն արքունի. հասեալ 'ի դրացն 'ի ներքս առ թագաւորն անգանէր: Իսկ թագաւորն իբրև տեսանէր զմեծ քահանայապետն, գիտացեալ զբարեխօսութիւն համոզելոյն վասն առնն մահուանն զի մի մեռցի, յայնժամ թագաւորն զիւր սամոյրին զգլխոյն անեալ, 'ի փոյթ կնջանն մտեալ, զիւր դէմս երեսացն ծածկէր. քնոյ պատճառ եղեալ՝ զի զնորա բանսն մի լուիցէ:

Իսկ սուրբն Ներսէս մատուցեալ բուռն հարկանէր զթագաւորէն. խօսէր ընդ նմա, և ասէր. Թագաւոր, յուշ լիցի քեզ քո տէրն՝ որ վասն մերոյ սիրոյ խոնարհեցաւ յիւրմէ 'ի բնական բարձրութենէն, և եղև եղբայր ծառայութեան մերոյ անարժանութեանս. ոչ վասն այլ իրիք, այլ զի լիցի վարդապետ սիրոյ, զի մեք խնայելով 'ի միմեանս, նայեցեալ յաստուածեղէն վարդապետն, զմիմեանս սիրեսցուք երկեղիւ. զի մի միմեանց վնասել իշխեսցուք: Իսկ եթէ դու 'ի քո եղբայր և 'ի ծառայակիցն և յընկերակիցն և 'ի հարազատն ոչ խնայեսցես, որ կամօքն եղբայրացեալ է մեզ տէրն՝ 'ի քեզ ոչ խնայեսցէ: Զի նա մեզ այսպէս ասաց. « Որ ձեզ լսէ, ինձ լսէ. և որ զձեզ ընդունի, զիս ընդունի. և որ զձեզ անարգէ, զիս անարգէ »: Եւ որ այժմ դեռ մեւք[1] ընդ քեզ խօսի, լո՛ւր Քրիստոսի, զի մի կորիցես դու. գուցէ անկեալ 'ի թագաւորութենէդ քումմէ, կենդանւոյն միայն շրջիցիս. և ոչ ոք քեզ օգնիցէ: Այլ այժմ լո՛ւր Քրիստոսի, և խնայեա յանձն քո,

1 Օրինակ մի որ յարածամ մեւք:

մի՛ հեղուլ զարիւն եղբօր քո հարազատի՝ սպանանել զարդարն 'ի տարապարտուց յանխնայ։

Իսկ Թագաւորն սալացեալ[1], ոչ ինչ լսէր. զերեսն վտաւատօքն ծածկեալ՝ ոչ բանայր, և ոչ կամէր առնել բանիցն պատասխանի. այլ ընկողմնեալ պատեալ ծածկեալ կայր 'ի գահոյսն, զի և շարժել անգամ ոչ տայր։ Իսկ մինչ դեռ նա զայս և այսպիսի բանս ողոքոյ[2] ընդ Թագաւորին խօսէր, գայր արտաքուստ դահճապետն Երազմակ, մտանէր 'ի խորանն արքունի, սկսանէր պատմել՝ զի 'ի գլուխ հանի կատարեցի, ասէ, զամենայն զհրամանս արքունի. առի գնացի զԳնել, տարայ մինչև յորմ Միւսին[3] սպանի, և անդէն թաղեցի։

Ապա խօսել սկսանէր սուրբն Ներսէս, և ասէր. Արդարև իսկ իբրև օձի քարբի, զի խնու զականջս իւր՝ զի մի՛ լուիցէ նա զձայն թովչի ճարտարի, և մի՛ առցէ զդեղ 'ի դեղատուէ իմաստնոյ, սոյն օրինակ և դու խցեր զականջս, և կափուցեր զլսելիս, զի մի՛ լուիցես զօգտակարս բարբառոյ զաստուածեղէն բանիցն խրատուն. այլ զգազանաց առեալ զբարուցս, սկսար լինել մարդախանձ։ Վասն այնորիկ որ 'ի վերայ նոցա ասացաւ, լիցի այն 'ի վերայ քո. որպէս ասէն. « Աստուած փշրեսցէ զատամունս նոցա 'ի բերանս նոցա, և զժանիս առիւծուց խորտակեաց տէր »։ Վասն զի ընդ դէմ դարձար հրամանին Քրիստոսի տեառն քո, վասն այնորիկ անարգ լիջիր դու իբրև զջուր հեղեալ. և 'ի լարել աղեղան սորա՝ տկարասջիր։ Եւ կործանումն՝ որ բերանով մարգարէին ածի 'ի վերայ ձեր, ըմպել ազգիդ Արշակունեաց զյետին բաժակն, արբեսջիք և կործանեսջիք, և այլ մի՛ ևս կանգնեսջիք։ Եւ անապառ ժամանակին հրոյն սպառնալիք հասանիցեն ձեզ 'ի տեառնն գալստեանն. և անկջիք 'ի խաւարն, և մի՛ ևս տեսջիք զարև փառաց Որդւոյն աստուծոյ։ Այլ դու, Արշակ, փոխանակ զի զգործս Կայենի գործեցեր, զանէծսն Կայենի զգեցջիր. անկջիր կենդանւոյն 'ի թագաւորութենէդ քումմէ,

1 Օրինակ մի յաւելու փարացեալ։
2 Օրինակ մի ողոքելոյ։
3 Օրինակ մի Նիւսին։

և չարչարեցիս առաւել քան զՏիրան զհայրն քո, և զատն մահուամբ զկեանս քո յերկրէս մեծ նեղութեամբ վճարեսջիր։

Եւ զայս ամենայն խօսեցեալ ընդ թագաւորին քահանայապետին մեծին Ներսեսի, գնաց 'ի թագաւորէն, և այլ ոչ դարձաւ անդրէն յայն բանակ։ Իսկ զպատանեակն Գնել առնուին գնային մօտ 'ի Սիւսն [1] արքունի, և անդէն կառափէին 'ի սարակ լերինն. որում տեղւոյն Լսին անուանեալ է, մօտ յորմածս արգելոցացն որսոյն էրիոցն, ընդդէմ մուրտաստանին աղբերացն բազմոցացն արքունի, յանդիման բանակետեղ ընին։

Ապա հրաման եղև յարքայէն. Ամենայն մարդիկն որ իցեն 'ի բանակին, մեծ և փոքր առ հասարակ, մի՛ ոք իշխեսցէ չերթալ. այլ ամենայն ոք առ հասարակ երթիցեն դիցեն աշխար կոծոյ, և լացցեն զԳնել մեծ սեպուհն արշակունի զպա‥նեալն։ Իսկ ինքն թագաւորն գնացեալ 'ի լալիսն, նստեալ լայր զեղբօրորդին իւր, զոր ինքն եսպան։ Երթեալ նստէր մօտ առ դին, լայր ինքն, և տայր հրաման՝ կոծ մեծ և աշխար դնել շուրջ զսպանելովն դիակամբն։ Իսկ կինն սպանելոյն Փառանձեմն զհանդերձսն պատառեալ, զգէսս արձակեալ, մերկատիտ [2] 'ի մէջ աշխարանին կոծէր. ձայն արկանելով ճչէր, յողբս արտասուաց յաղիողորմ գուժի առ հասարակ զամենեսեան լացուցանէր։ Իսկ թագաւորն Արշակ 'ի լալիսն տեսանէր զկինն սպանելոյն. առփէր և ակն դնէր՝ առնուլ զնա իւր կնութեան։

Իսկ այն որ զնենգութիւն քսութեանց նիւթեաց, և դաւով 'ի վերայ իւրոյ հօրաղատին սպանութիւնս կատարեաց, վասն նորին կնոջն արար զայն. զի մեծապէս սիրով հարեալ էր 'ի նմա։ ԶՏիրիթն ասեմ, որ յառաջագոյն հարեալ 'ի կնոջն յայնմիկ, վասն որոյ զնենգութիւնս սպանութեանցն թագաւորաւն գործեաց։ Իսկ մինչ դեռ 'ի նմին կոծն սաստկացեալ էր, Տի-

1 Օրինակ մի ի սիւնոն։ 2 Օրինակ մի մերկափէկ։

րիթն սկսանէր ժոյժ չունելոյ տրփանացն։ Պատգամյը-
ղէր առ կին մեռելոյն. ասէ՝ զի մի կարի զանձն քո աշխատ
առնէր այդչափ, զի այր բարի ես եմ քան զնա. ես սի-
րեցի զքեզ, վասն այսորիկ մատնեցի զնա 'ի մահ, զի
զքեզ առից ինձ կնութեան։ Արդ մինչ դեռ կոծ մո-
լութեան զդիակամբն Ջայլէին, զայսպիսի պատգամս ա-
ռաքէր Տիրիթն։ Բողոք բառնայր՝ թէ լուարուք ամենե-
քեան, զի մահ առն իմոյ. վասն իմ եղև. զի որ ինձ ակն
եդ վասն իմ, զայրն իմ ետ սպանանել։ Զհերն փետէր,
ճչէր ընդ կոծելն։

Ապա իբրև մեծ իրքն համարձակ յայտնեցան 'ի
լսելիս ամենեցուն, և 'ի ձայնարկութիւնքն ամենայն, եղև
նա մայր ողբոցն, և ձայնարկութիւնքն ամենայն 'ի ձայն
ողբոցն սկսան նուագել[1] զիրսն տրփանացն Տիրիթայ,
զակն դնելն, զքսութիւնն, զհնարս մահու նիւթել,
զսպանումն, ձայնիւքն մրմնջոցն 'ի վերայ սպանելոյն 'ի
մէջ կոծոյն բարբառէին գեղգեղեալ 'ի անդադարու-
թեամբ։ Ի նուաճել իւրեանց ձայնիցն, իրքն յայտ-
նեալ հռչակ հարկանէր։ Զոր իբրև լուա Թագաւորն
Արշակ, և եհաս 'ի վերայ իրացն, զարմացեալ լինէր
արմանայր ընդարմանայր, տարջացեալ 'ի միտ առնոյր
զիրսն։ Ապա խօսել սկսանէր Թագաւորն, ծափս ըղ-
ծափի հարեալ մեծաւ զղջմամբ ընդ իրսն՝ զոր գոր-
ծեաց, ասէ. Վասն զի 'ի կնոջն Գնելոյ զանարժան
սիրով հարաւ Տիրիթն, առ այնմ զչարիսն նիւթեաց
զքսութիւն. զմահուն գոռութիւն զուր և տարապարտ.
և զմեզ ևս արդար արեանն շաղախեաց վասն իւրոյ
պղծութեանն. զեղբայրն իւր ետ կորուսանել, և զան-
հնարին չարիսն և զանէծս՝ որ ոչ անցանեն՝ ետ մեզ
ժառանգել։

Ապա իբրև հասանէր Թագաւորն յիրացն հաստա-
տութեան 'ի վերայ, և ճշգրտէր զիրսն, խլխլեալ ան-
սայր բանին առ ժամանակ մի։ Իսկ իբրև զմեռեալսն
ծածկեցին անդէն 'ի տեղւոջն՝ յորում սպանաւն, և
աւուրք հարուստ անցին 'ի վերայ իրացն գործելոց,

1 Օրինակ մի յաւելու ինքն զխաղ։

պատգամ յղէր Տիրիթն առ Թագաւորն՝ Կամ լիցի, ասէ, քեզ արքայի, զի հրաման տացես՝ զՓառանձեմ կին Գնելոյ թող առից ինձ կնութեան։ Զոր իբրև լուեալ արքային, ասէ. Արդ հաստատ գիտեմ զոր լուայն թէ ստոյգ է. վասն կնոջն իւրոյ եղև մահն Գնելոյ։ Եւ անդէն արքայն մահ խորհէր, սպանանել զՏիրիթ ևս փոխանակ ընդ մահուն Գնելոյ։ Զոր իբրև լուաւ Տիրիթ, զահի հարեալ յարքայէն՝ գիշերի փախստական լինէր։ Ապա ազդ լինէր թագաւորին Արշակայ փախուստն Տիրիթայ. տայր հրաման թագաւորն Արշակ ազատագունդ բանակին զհետ լինել Տիրիթայն. զի իբրև հասցեն նմա, անդէն 'ի տեղւոջն սպանցեն։ Բազումք և քաջք զհետ լինէին փախուցելոյն Տիրիթայ. ապա երթեալ հասանէին 'ի գաւառին Բասենոյ 'ի մէջ մայրեացն. 'ի տեղւոջն՝ յորում հասանէին, անդէն զՏիրիթ սպանանէին։

Եւ յետ այսորիկ էառ իւր Արշակ զկինն սպանելոյն զՓառանձեմ։ Եւ որչափ սիրէր արքայն Արշակ զկինն, նոյնչափ ատեաց կինն զարքայն Արշակ. ասելով՝ թէ թաւ է մարմնով, և թուխ է գունով։ Ապա իբրև կինն 'ի նա ոչ յանգոյց զմիտս իւր, առաքեաց արքայն Արշակ յերկիրն Յունաց, և խնդրեաց էած անտի կին 'ի կայսերական տոհմէն ազգաւ, զի անուն էր նորա Ողոմպի։ Եւ ուժգին սիրով սիրեաց զնա, և նախանձուկս արկանէր նովաւ առաջին կնոջն. և կինն Փառանձեմ ոխացաւ ընդ Ողոմպին, և խնդրէր սպանանել զնա։ Բայց ծնաւ ապա Փառանձեմ թագաւորին ուստր մի, և կոչեցին զանուն նորա Պապ, և սնուցին զնա, և 'ի չափ հասուցին։ Եւ իբրև չրթափեաց, և եղև հուժկու, ետուն զնա պանդանդ 'ի դուռն կայսերն յերկիրն Յունաց։

Իսկ Փառանձեմն 'ի մեծ նախանձու և ոխութեամբ գնայր ընդ Ողոմպինոյն, և խնդրէր սպանանել զնա դեղովք։ Իբրև ոչ ինչ հնարս մեքենայից չկարէր գտանել, վասն զի անձինն իւրում կարի զգոյշ կայր, մանաւանդ 'ի կերակրոց և յըմպելեաց, բայց զիւրոց նաժշտացն կերակուրս արարեալ և կամ զնոցին պարզեալ զգինի ճաշակէր. և եթէ ոչ ինչ գտանէին հնարք

դեղել զնա մահուան դեղօքն, ապա դրան երեց ոմն արքունի՝ որ էր 'ի ժամանակին յայն, որում անուն Մրջիւնիկ, յԱրշամունեաց տեղեայն 'ի Նահանգէն Տարօն գաւառէն, զնա 'ի թանս արկանէր Փառանձեմ անօրէնն: Զանարժանս զանկատար զանջնջելի զչարեացն մեղացն չմոռացական տանջանացն կատարեաց զգործսն զամենես զանլուր, այս ինքն ընդ կենաց դեղն զդեղ մահուն խառնելով. որ ուրեք երբէք այսպիսի գործք յումեքէ 'ի վերայ երկրի ոչ գործեցան: Ընդ տէրունական ընդ սուրբ ընդ աստուածական մարմինն ընդ հացն օրհնաց խառնէին զդեղն սատակման. երէցն, Մրջիւնիկ անուն, տալով յեկեղեցւոյն Ողոմպիայ տիկնոջն ընձեռել զմահուն գործ, և սպանանէր: Ըստ չարեացն կատարելոց զՓառանձեմայն ամենայն չարիօք լցեալ զկամս կատարէր. և յանօրէնն Փառանձեմայն պարգև առեալ չերիցուն զգեւղն՝ ուստի իսկ ինքն էր 'ի Նահանգէն Տարօն գաւառէն, որում անուն Գումկունք կոչէին:

Այլ սուրբ կաթողիկոսն Ներսէս այլ ոչ ևս յաւել տեսանել զերեսս Թագաւորին Արշակայ մինչև յօրն նորին կորստեան. այլ փոխանակ Ներսիսի զՉունակ ոմն անուն, և կացուցին փոխանակ նորա գլուխ քրիստոնէութեանն. և էր ստրուկ 'ի ստրկաց արքունի: Ապա հրաման տայր Թագաւորն՝ կոչել զամենայն եպիսկոպոսս Հայոց աշխարհին, զի եկեսցեն ձեռնադրեսցեն զՉունակն 'ի կաթողիկոսութեան Հայոց: Եւ ոչ մի ոք ոչ հաւանեաց գալ. բայց միայն Աղձնեաց և Կորդուաց եպիսկոպոսք եկին, և զՉունակն ձեռնադրեցին կաթուղիկոսութիւն ըստ հրամանի Թագաւորին: Եւ էր Չունակն այր զգօն, և ոչ ինչ ունէր լեզու յանդիմանութեան կամ խրատու, այլ հաւանեալ էր Թագաւորին զինչ և նա գործիցէ:

ԳԼՈՒԽ ԾԴ.

Յաղագս թէ որպէս կամ զիարդ կոչեցաւ Արշակ արքայ Հայոց 'ի Շապհոյ արքայէ Պարսից, կամ զիարդ մեծարեցաւ 'ի նմանէն մեծապէս. կամ զիարդ Վասակ Մամիկոնեան սպարապետն Հայոց սպանանէր զսորակալ ասպաստանին արքային Պարսից. կամ թէ զիարդ Արշակ արքայ աւետարանաւն երդուեալ արքային Պարսից, ուխտէր նմա, կամ թէ զիարդ ստեաց յետոյ և փախեաւ. կամ թէ զիարդ արք եւթանասուն զաստուծոյ պաշտօնեայսն կոտորէր արքայն Պարսից վասն նորա:

Յայնմ ժամանակի կոչէր առ ինքն Շապուհ արքայն Պարսից զթագաւորն Հայոց զԱրշակ, և մեծարեցաւ 'ի նմանէ բազում պատուով և մեծաւ փառօք, բազում գանձու ոսկւով և արծաթով ամենայն մեծութեամբ թագաւորութեամնն: Եւ իբրև զեղբայր որպէս զորդի գրգեալ եղև 'ի նմանէ, և երկրորդական զմեծ տունն տայր նմա յատրպատական աշխարհին. և 'ի միասին 'ի միում տախտի գահուն 'ի ժամ ուրախութեան բազմէին, զմիագոյն զմիանշան զհամահանդերձ զարդու: Եւ զմիօրինակ զթագն օր ըստ օրէ ինքեան և նմա թագաւորն Պարսից զարդ պատրաստէր. զոյգ երկոքեին 'ի միասին որպէս զեղբարս հարազատս անբաժինս յղփացեալք էին 'ի միում ուրախութեան, և յանպատում ուրախութեան ուրախ լինէին:

Ապա եղև դէպ օր մի յաւուրց, եկն եմուտ թագաւորն Հայոց Արշակ շրջել զասպաստանաւ միով զարքային Պարսից. իսկ ախոռապետն արքային Պարսից նստէր 'ի ներքս 'ի տան ասպաստանին: Իբրև տեսանէր զթագաւորն, ոչ ինչ առ լուս կալեալ մեծարեաց զնա, և ոչ ինչ շուքս դնէր նմա. այլ և անարգանս ևս դնէր թշնամանաց, ասելով 'ի պարսկերէն լեզու՝ թէ այծից Հայոց արքայ, եկ նիստ 'ի խրձան խոտոյ 'ի վերայ: Զոր բանս իբրև լսէր սպարապետն զօրավարն Հայոց մեծաց, որում Վասակն կոչէր, 'ի

մամիկոնեան տոհմէն, մեծաւ բարկութեամբ և բա-
զում սրտմտութեամբ բարկանայր. 'ի վեր առեալ զսու-
սերն, զոր ընդ մէջն ունէր, հարեալ անդէն 'ի տեղւոջն
զախոռապետն արքային Պարսից գլխատէր 'ի ներքս
յասպաստանի անդ: Զի ոչ կարաց լսել և ժոյժ ունել
զիւրոյ Թագաւորին զանարգանս. զիւր մահն առաջի
եդեալ լաւ հաշուէր բազում անգամ, քան զտեառն
իւրոյ լսել զվատթարութեան Թշնամանս: Իբրև 'ի
Պարսից աշխարհի էին, յայլոց 'ի տեղի և 'ի նոցուն
հրապարակի աներկիւղ և անկասկած յանկարծօրէն
զայսպիսի զգործ կարաց գործել: Իսկ Թագաւորն
Պարսից յորժամ զայս լսէր, բազում շնորհ ունէր զօրա-
վարին Վասակայ, ընդ քաջասրտութեանն զարմացեալ
և ընդ բազում աներկիւղութիւնն: Եւ բազում պար-
գևաց և պատուոյ արժանի առնէր, զքաջութիւն և
զտիրասիրութիւնն գովեալ: Վասն այնր իրաց մեծաւ
սիրով սիրէր զնա և ըստ արժանի իւրում պատուէր
զնա. մեծարէր զամենայն աւուրս հաշտութեան և
խաղաղութեանն, որ 'ի մէջ նոցա էր:

Ապա մինչ դեռ անդէն ևս էր արքայն Հայոց առ
արքային Պարսից, և մեծ սէր էր 'ի մէջ նոցա և մեծ
խաղաղութիւն, երկնչելով երկեաւ Թագաւորն Պար-
սից Շապուհ, եթէ գուցէ ստեսցէ սիրոյն նորա Ար-
շակ արքայ Հայոց, և լքցի միաբան ընդ կայսերն Յու-
նաց, և կամ կողաքակ ինչ լքցի 'ի նմանէ: Եւ ոչ հա-
ւատայր նմա, թէ պահեսցէ առ նա զմտերմութիւն
սիրոյն, և կացցէ յուխտին միաբանութեան[1] ընդ նմա:
Վասն այսորիկ երդումն պահանջէր 'ի նմանէն, մինչև
կարի ստիպեալ բռնադատեաց զնա. Հաւանեաց, ասէ,
և երդուիր ինձ յօրէնս քո, զի մի ստեսցես ինձ: Իսկ
իբրև կարի բռնադատեցաւ և 'ի նեղ անգաւ և շտա-
պեալ տագնապեցաւ, ետուն հրաման ածել զերիցունս
եկեղեցւոյն Տիսպոնի քաղաքի, որում անուն գլխաւորին
Մարի. և բերին զաւետարանն սուրբ, և տայր եր-
դումն արքայն Պարսից Շապուհ արքային Հայոց Ար-
շակայ՝ երդնուլ յաստուածեան աւետարանն, զի այլ

1 Օրինակ մի կացցէ միաբանութեամբ:

մի՛ եւս ստեսցէ նմա. այլ կացցէ յուխտի նորա, և պահեսցէ զդաշինս նորա։ Եւ վասն զի պատգամաւոր իւրացս այսոցիկ էր տանուտէրն Նահապետն Մամիկոնեան տոհմին երէց եղբայր Վասակայ սպարապետին, որում անունն Վարդան կոչէր, մեծապէս արքայ Շապուհ յակն առեալ սիրէր զնա։ Իսկ իւր եղբայրն Վասակ զօրավարն Հայոց նախանձ բերէր ընդ երիցու եղբօրն իւրում ընդ Վարդանայ։ Կամեցաւ խանգար առնել 'ի մէջ Արշակայ թագաւորին Հայոց, և փախչել. այլ ասէր Շապուհ. Թէ ձեր սրտի մտօք էր տուեալ զերդումն, զիա՞րդ կարէր ըստ հաւանութեան ելանել երդմանցն և կամ փախչել։ Այլ, ասէ, գիտեմ զի կախարդութեամբ խաբեցէք զիս. և որ ունի զօրէնս ձեր, զնա սիրեցէք. և նենգութեամբ նմա խորհրդակից եղեալ, յինէն փախուցէք։ Եւ կամիք դուք զտէրութիւն Արշակունեաց 'ի վերայ ձեր, և զնոյն խընդրէք։

Եւ երդնու Շապուհ արքայ յարեգակն և 'ի ջուր և 'ի կրակ, եթէ ոչ միում մարդոյ, որ յայդմ օրէնս քրիստոնէութեան է, ոչ տամ ապրել. և հրաման տայր զամենեսեան տանել սպանանել։ Եւ տանէին զգլխաւորն նոցա զՄարի երէց, և զայլ երիցունսն և զսարկաւագունսն, աւելի քան զեւթանասուն այր. 'ի մի գուբ զամենեսեան զնոսա փողոտէին։ Եւ զաւետարանն սուրբ՝ յոր երդուաւ թագաւորն Արշակ՝ կապէր[1] պատէր երկաթի սարեօք, և իւրով մատանեաւ կնքեալ, 'ի գանձատան[2] հրամայէր. և տայր հրաման պահել զգուշութեամբ։

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

Յաղագս թէ զիա՞րդ յուզեաց Շապուհ արքայ Պարսից 'ի վերայ քրիստոնէութեան։

Այլ 'ի ժամուն յայնմիկ, յորում սպանաւ էրէցն Մարին հանդերձ եւթանասնօքն, յարոյց հալածանս

1 Օրինակ մի կապեալ։ 2 Օրինակ մի ի գանձ-տանն։

մեծ Շապուհ արքայն քրիստոնէութեանն հաւատոյ. հարկօք և պէսպէս վշտօք նեղէր զնոսա և հարուածովք բազում։ Եւ յետ այսորիկ հրաման տայր ընդ ամենայն տեղիս իշխանութեան իւրոյ, թէ որ միանգամ զանուն քրիստոնէութեան ունիցի յիշխանութեան իմում, զամենայն մարդ միանգամայն հանցեն ընդ սուր սատակեսցեն. զի մի գտցի յիշխանութեան իմում, որ քրիստոնեայ անուն անուանեսցէ զանձն իւր։ Ապա բեւրս բիւրուց կոտորէին, և հազարս հազարաց. զի այնպէս տուեալ հրաման 'ի թագաւորէն, զի ամենևին քրիստոնեայ անուն 'ի սահմանս նորա մի գտցի։

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

Յաղագս Վարդանայ մահուն 'ի Թագաւորէն Արշակայ, նենգութեամբ իւրոյ եղբօրն Վասակայ սպարապետին։

Իսկ Վարդանն, Մամիկոնեան տոհմին տանուտէրն, դայր հաստանէր հրեշտակութեամբ յարքայէն Պարսից առ արքայն Հայոց Արշակ. և մատուցանէր զհրովարտակն առաջի նորա։ Եւ պատմէր նմա 'ի նմանէ բանս խաղաղութեան և զհաշտութեան, և զերդմանցն հաւատատութիւն։ Եւ տայր պատգամ, թէ որ ինչ եղեն, այն ահա թողեալ լիցի միասն. բայց դու յայսմ հետէ կաց յուխտին բանի, և մի անցաներ ըստ բան երդմանցն քում օրինաց՝ յոր երդուար։ Ապա թէ ոչ, դու գիտես, և քո օրէնքն որում ստեսն։ Իսկ Արշակ թագաւորն սիրով ունէր և սիրով լսէր պատգամին, և հաւանէր զասացելոցն։ Եւ խաղաղութեամբ արձակէր զմեծ նահապետն 'ի տուն իւր, զի երթիցէ հանգիցէ յաշխատութենէն յերկայն ճանապարհէն. և գնաց։

Եւ յորժամ եկն նահապետն Վարդան առ Արշակ, ոչ դիպեցաւ անդ կրսեր եղբայր նորին Վասակ առ արքային։ Ապա յետ այսորիկ եկն Վասակն, և գրգռեր զթագաւորն ընդ իւրում եղբօրն երիցու, ասելով՝ թէ

Վարդան է որ մատնէ զքեզ Թագաւորին Պարսից, և կամի կորուսանել զքեզ. եթէ ոչ աճապարեսցես վաղագոյն սպանցես զնա, դու կորնչիս և աշխարհս Հայոց: Ապա և կին Թագաւորին ևս գրգռէր զԹագաւորն սովին բանիւք, և զբանս զօրավարին Վասակայ հաւատարիմ առնէր նմա: Վասն զի ունէր նա զոխանս զայն ընդ Վարդանայ, զի նենգութեամբ և դաւով և մեծաւ երդմամբ սա այս Վարդան կոչեաց զԳնէլն զայր նորա. յորժամ սպանանէր զնա Թագաւորն Արշակ: Իսկ կինն զնոյն ոխութիւնս պահէր նմա, վասն այնորիկ աւելի ևս գրգռէր կինն Թագաւորին 'ի վերայ նորա. մինչ զի և զօր գումարեցին 'ի վերայ Վարդանայ, զի երթեալք սպանցեն զնա. նա և ինքն իսկ իւր եղբայր Վասակ երթայր 'ի վերայ նորա:

Ապա երթեալ գտանէին զնա յիւրում գաւառին 'ի Տայս, յիւր ամուր բերդին՝ որում անուն Էրախանի[1] կոչիւր: Իբրև տեսին զգունդն թէ Վասակ է, ոչ ինչ երկեան և ոչ զգուշացան կամ կասկածեցին. համարեցան զզօրն եղբօրն՝ թէ խաղաղութիւն է եկն նորա, մինչ իջին առ խորանին դուրս, զի էր հարեալ զխորանն 'ի ձոր յունջ բերդին: Եւ մարդիկ զօրացն Վասակայ էին ամենեքեան 'ի ծածուկ վառեալք և 'ի վերայ ագուցեալք հանդերձ: Եւ մինչ դեռ նա լուանայր զգլուխ իւր մերկանդամ, հասանէին սուսերօք բազում մարդիկ, և խոցոտէին զնա մինչ դեռ նա կայր խոնարհեալ՝ զի արկցեն ջուր 'ի վերայ նորա: Եւ ոչ ոք տայր ժամանել յառնել, զի անդէն՝ 'ի կողի սպանանէին զնա:

Եւ կինն նորա յղի էր, և հասեալ էին աւուրք ծննդեան իւրոյ: Մինչ դեռ 'ի վեր 'ի բերդին նստէր 'ի գահոյս իւրում, եղև գոյժ սաստիկ. իսկ նա իբրև զձայն գուժոյն լսէր, վազէր 'ի գահոյից անտի: Եւ ընդ վազելն ծնանէր զմանուկն: Եւ կոչէին զանուն մանկանն յանուն հօր իւրոյ Վարդան:

1 Ի միում օրինակի Ախանի:

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

Յաղագս Թէ զիա՛րդ անմտութեամբ գնայր 'ի սպանութիւնս նախարարացն յանխնայ Արշակ արքայ Հայոց։

Այլ աՀա 'ի ժամանակին՝ յորժամ մերժեցաւ յարքունական բանակէն սուրբ եպիսկոպոսապետն Ներսէս, և ոչ ոք գոյր ընդդիմացեալ Թագաւորին՝ որ տայր նմա զյանդիմանութեան զխրատն, այնուՀետև ըստ կամաց չարութեանն իւրոյ գնացեալ լինէր նա՝ և զբազումս 'ի նախարարացն կոտորեաց, զբազումս ազգատ արարեալ անձիտեաց, և զբազմաց տունս Հատանէր յարքունիս։ Բայց զտոՀմս կամսարականացն՝ որ էին գաւառաց տեարք, Շիրակայ և Արշարունեաց, ազգատ[1] առնէր. և զգաւառսն ունէր յոստան։

Բայց յազգէն յայնմանէ մանկիկ մի փոքրիկ, անուն Սպանդարատ, Թագուցեալ ապրեցուցանէր սպարապետն զօրավարն Հայոց Վասակ, որ յետոյ լինէր ժառանգ աշխարհին։ Թագաւորն Արշակ Հրաման տայր՝ յԱրշարունեաց գաւառին շինել իւր բերդ մի ամուր, Արտագերս անուն։ Եւ զգաւառն յուտեստ 'ի պատրաստութիւն Համբարաց Թողոյր բերդին, վասն զի կարի ամուր էր բերդն այն։

ԳԼՈՒԽ Ի.

Յաղագս Թէ զիա՛րդ պատերազմ սաստկացեալ էր 'ի մէջ Յունացն և Պարսից, և Թէ զիա՛րդ Արշակ արքայ Հայոց զօրավիգն լինէր Թագաւորին Պարսից, և Հանէր ընդ սուր զզօրսն Յունաց. կամ զիա՛րդ գաւաձանութեամբ սիւնեցոյն Անդովկայ փախստական լինէր արքայն Պարսից։

Այլ զառաջինն իբրև փախեաւ Թագաւորն Արշակ յարքայէն Շապհոյ, և անարգեաց զնա յետ երդմանցն

[1] Յամենայն օրինակս աղատ առնէր։

իւրոց, զառաջինն Շապուհ արքայն Պարսից ոչ ինչ խստութեամբ ջանացաւ ընդ նմա. վասն զի մարտ դեռ բազում սաստկացեալ էր 'ի մէջ իւր և 'ի մէջ թագաւորին Յունաց: Եւ իբրև հաղ քան զհաղ յաւել լինել պատերազմ, իսկ թագաւորն Հայոց Արշակ զառաջինն ընդ միտս իւր մեծամտեալ էր, և նայէր տեսանել՝ թէ ով 'ի նոցանէն կոչեսցէ զնա 'ի թիկունս օգնականութեան յաղագս գործոյ պատերազմին: Այն ունէր, երթալ կամելով յօժարութեամբ 'ի թիկունս կայսերն Յունաց. իսկ նոքա ոչ կոչեցին զնա, և ոչ շուք ինչ եդին նմա և ոչ մեծարանս:

Իսկ թագաւորն Պարսից Շապուհ յղէր առ նա հրեշտակս խաղաղութեան. յուշ առնէր նմա զառաջին երդումն, ասելով՝ եթէ կամ լիցի եղբօր զի եկեսցես օգնեսցես 'ի պատերազմիս, զի 'ի թիկունս հասցես քո գնդաւդ: Ասէ. Թէ դու 'ի մեր կոյս լինիս, գիտեմք զի մեր լինելոց է յաղթութիւնն: Ապա յորժամ զայս լսէր Արշակ արքայ Հայոց, մեծաւ ուրախութեամբ կամեցաւ երթալ 'ի թիկունս օգնականութեան, զօրավիգն լինել Շապհոյ թագաւորին Պարսից: Ապա տայր հրաման թագաւորն Արշակ Վասակայ իւրում սպարապետին, գունդ գումարել, զօրս պատրաստել: Եւ նա վաղվաղակի կատարէր զհրամանս թագաւորին. չորեքհարիւր հազար զօր կուռ վառեալք, որ ընտիրք և պատերազմողք էին, լի արութեամբ արուեստաց նահատակութեանն: Նիզակաւորք, սուսերաւորք, աղեղնաւորք անվրէպք կորովիք, վաղրաւորք, սակրաւորք, որք ոչ գիտէին զերկեւղ զանգիտելոյ յարանց յախոյանց[1]. համակ հեծելազօրք զրահաւոր պատենազէնք, սաղաւարտաւորք, դրօշաւորք, կազմ նշանաւորք բազմաձայն փողարօքն[2]:

Խաղաց գնաց թագաւորն Արշակ բազմակոյտ նախարարօքն, չուեաց ընդ Աղձնիս ընդ իւր իշխանութիւնն. չոգաւ թափեցաւ յերկիրն արուացաստանի դէմ յանդիման մրծբնացւոց քաղաքին, որ էրն տեղի Ճակատուն պատերազմին: Ապա երթեալ տեսա-

1 Յօրինակի միում ախոյեանց: 2 Յօրինակի միում փողաւորք:

Digitized by Google

նէին զժամադիր արարեալ միմեանց վասն իրաց պա-
տերազմին կողմանցն երկոցունց։ Իսկ զօրքն Յունաց
հասեալք, մածեալք բանակեալք էին իբրև զաւազ
առ ափն ծովու բազմութեամբք։ Իսկ զօրքն Պարսից
չուէին հասեալ 'ի ժամադիր տեղի պատերազմին։
Իսկ զօրքն արքային Հայոց կանուխ քան զՊարսսն 'ի
տեղի ճակատուն հասանէին, և զտեղի առեալ կալ-
ին։ Ապա տապէլ սկսան զօրքն Հայոց ընդ իւրեանց
նիստ խափանածոյն. և ոչ առնուին յանձն մնալ կամ
անսալ զօրացն Պարսից, այլ կամեցան յարձակել դի-
մել հասանել 'ի վերայ Թագաւորին Յունաց ինքեանք
առանց Պարսից զօրացն, անձամբք վճարել զգործ
պատերազմին։ Եւ այր ամենայն զօրացն Հայոց ինքնա-
կամք իւրաքանչիւր արձակ արձակ խաղային. Եւ առա-
ւել զօրավարն նոցին Վասակ քան զամենայն զօրսն եւ-
ևել առնէր, կապակոտոր լինէր, չմնայր հաւանու-
թեան մինչև զօրքն Պարսից եկեսցեն, այլ զի միայն
ինքեամբք վճարեսցեն զգործ պատերազմին։

Ապա միահամուռ զօրքն Հայոց անկանէին առաջի
և խնդրէին յիւրեանց Թագաւորէն Արշակայ, զի մի
պահեսցէ զնոսա մինչև եկեսցէ արքայն Պարսից Շա-
պուհ. այլ վասն որոյ իրք եկեալ իցեն, վաղագոյն
նոցա զպատերազմն առ յանդիման արարեալ համար-
ձակեսցէ յարձակել քան զանսալն յօտար աշխարհին.
առաւել մղձկէին, զի լաւ հաշուէին զմեռանել'' ա-
ռաւել քան զյամելն յօտար աշխարհին։ Ապա թոյլ
տայր նոցա Թագաւորն Արշակ, և յանդիմանէր նոցա
զգործ պատերազմին։ Ապա կարգէր կազմէր պատրաս-
տէր զամենայն զզօրսն Հայոց Վասակ զօրավարն սպա-
րապետն Հայոց մեծաց։ Վարէր զինէր ժամակալ լի-
նէր Վասակ. հանդերձ ամենայն պատերազմող զօրօքն
այրայրատեան գնդաւն ելանէր անկանէր 'ի վերայ
բանակին։ Առ հասար''կ ընդ սուր հանեալ կոտորէին,
այնպէս զի ոչ ապրեցուցանէին 'ի նոցանէ և ոչ զմի։
Եւ առնուին զկապուտ զաւար յունական զօրուցն,
զի ոչ գոյր չափ կամ թիւ որչափ լցան գանձօք. և
անհամար կարասեաւ մեծաւ աւարացն[1] յղփացան։

1 Յօրինակի միում աւարաւն։

Եւ յետ այսորիկ զտեղի ունէր արքայն Հայոց հան-
դերձ իւրովք զօրօքն, մինչև գայր հասանէր Շապուհ
արքայն Պարսից ամենայն անթիւ և անչափ զօրօքն
Պարսից։ Իբրև եկն ետես զքաջութիւն գործոյն հայ-
աստան զօրացն, զի զճակատ մղեալ, զպատերազմ
յարդարեալ, զյաղթութիւն կազմեալ և զգործ վճա-
րեալ, կայր զարմացեալ մեծապէս. և պատուէր զԱր-
շակ արքայ Հայոց մեծապէս, և զամենայն մեծամեծս
Հայոց. սոյնպէս և զսպարապետն Հայոց զՎասակ։

Ապա խօսել սկսանէր Թագաւորն Պարսից Շապուհ
ընդ զօրս իւր՝ թէ զինչ պարգևս բարեաց, կամ զինչ
հատուցումն կարեմք մեք հատուցանել արքայիս Հա-
յոց Արշակայ, զի զայսպիսի գործ գործեաց, կամ
զայսպիսի քաջութիւն արարեալ, կամ զայսպիսի թըշ-
նամիս եհար և զայսպիսի պատերազմ մղեաց, կամ
այսպիսի ճակատու յաղթեաց և զայսպիսի անուն ստա-
ցաւ մեզ։ Զի եթէ մեք լեալ էաք, ամենայն Արեաց
զօրք հանդերձ այսպիսի աջողութեամբ գայր 'ի
ձեռն, քաջ թէ զոյգ հասարակ այսպիսի գործ 'ի միա-
սին կարէաք գործել. արդ Հայոց արքայ իւրով զօրու-
թեամբն ընդ մեր նահատակեալ, զայսչափ քաջու-
թիւնս արար, զոր ոչ ոք կարէ առնել ամենևին։ Արդ
զորպիսի՞ հատուցումն բարեաց կարասցուք մեք առնել
նմա։ Եւ այսպիսի անգեալ էր 'ի խորհուրդս, թէ
զինչ այն ինչ իցէ զոր տայցեմ ես նմա։ Ապա տային
պատասխանի նախարարքն իւր Շապհոյ արքային Պար-
սից, և ասեն ցնա՝ թէ զինչ և կամիս, իւ կամիս,
կարող ես հաճել զնա. ոսկի քո շատ և արծաթ
կերպաս և մարգարիտ, զինչ և միանգամ դու կամիս
շնորհել նմա, տուր նմա։ Ապա տայր պատասխանի
Շապուհ Թագաւորն Պարսից իւրոց իշխանացն, և
ասէ. Արդ ոչ եթէ սէր ինչ է, զոր դուքդ ասացէք.
այլ եկայք, անքակ սէր արասցուք մեք ընդ Արշակայ
արքային Հայոց, զի մինչև յաւիտեան անքաժին լի-
ցի նա 'ի մէնջ։ Տացեմ զդուստր իմ կնութիւն Արշա-
կայ արքային Հայոց, և տաց նմա տուն մեծ. զի
յորժամ գնասցէ 'ի Հայոց գալ առ մեզ, այնպէս տա-
ցուք նմա տուն, զի 'ի Հայոց մինչև 'ի Տիզբոն մինչև

Digitized by Google

առ մեզ համակ յիւրում տան ազգի, մինչև առ մեզ եկեսցէ։ Թագաւորին զայս արասցուք. իսկ զօրավա֊րին Վասակայ կամ այլոց մեծամեծացն և զօրավա֊րացն տացուք ոսկի և արծաթ, կերպաս և մարգա֊րիտ։ Եւ հաճեցան մեծամեծքն և խորհրդակիցք Թագաւորին Պարսից ընդ այս խորհուրդ, և հաս֊տատէին զասացեալսն՝ թէ արժան է զայդ առնել։

Իսկ Թագաւորն Պարսից Շապուհ մեծաւ ստիպով ստիպէր զԹագաւորն Հայոց զԱրշակ, զի առցէ գնաս֊ցէ զնա ընդ ինքեան յԱսորեստան, զի անդ մեծափառ պատուով և փեսայութեամբ մեծարեսցէ զնա։ Իսկ Արշակ և ամենայն զօրք իւր տաղտապէին[1] երթալ զհետ ճանապարհն. զի ամենայն ոք յանձնիւր տուն յիւրաքանչիւր տեղի զօրէն բարուց հայաստան մարդ֊կան անձկացեալ էին։ Եւ եղև իբրև 'ի վերայ հասանէր իրացն Անդովկ նահապետն Սիւնեաց գաւառին, ե֊թէ Շապուհ Թագաւորն Պարսից կամի տալ զդ֊դուստր իւր կնութեան Արշակայ Թագաւորին Հայոց, մեծապէս երկեաւ, և բախեցաւ նորա կասկած մտացն իւրոց։ Զի եդ 'ի մտի իւրում՝ թէ յորժամ առցէ Արշակ կին իւր զդուստր Թագաւորին Պարսից, յայտ է այնուհետև՝ թէ անարգի դուստր նորա։ Վասն զի Փառանձեմ դուստր Անդովկայ, որ էր կին լեալ Գնելոյ, 'ի ժամանակի անդ էր կին Արշակայ Թագաւորին Հայոց. կասկածէր նա՝ թէ գուցէ յոր֊ժամ այլ առցէ, զնորայն անարգեսցէ։

Անկանէր այնուհետև Անդովկ 'ի հնարս հնարել, և 'ի ծուփս խորհրդոց, գտանել պատճառս՝ զի ո գի֊տէ կարասցէ ցրուել զսէրն մեծ, որ էր անկեալ 'ի մէջ Թագաւորացն երկոցունց։ Նախ բազում ոսկի զօ֊րավարին Հայոց Վասակայ Անդովկն մատուցանէր. նոյնպէս և զամենայն մեծամեծսն կաշառէր, զի հնա֊րեսցի քակել զմեծ սէրն, որ իցեն 'ի մէջ Թագաւո֊րացն երկոցունց։ Եւ ամենայն մեծամեծքն ձեռն յանձին հարկանէին. առեալ ոսկւոյն կաշառօք խա֊ւարեցան։ Ապա զմի ումն յաւագաց Թագաւորին Պար֊

[1] Յերկուս օրինակս տաղտկապէին։

սից 'ի ներքին 'ի թուն խորհրդականացն 'ի բանի իւ-
րում առնէր Անդովկն զհնարաւորութեամբն, զնեն-
գաւորութեամբն դաւաճանութեամբ մեքենայու-
թեամբն, զի բանս արկցէ ընդ թագաւորին Պար-
սից ընդ Շապուհ և ընդ Արշակ։ Եւ տայր նմա Անդովկ
ոսկի բազում և անհամար, և դնէր բանս 'ի բերան,
զի իբրև կերպարանս գուշակի արասցէ ասել ցարքայ
Արշակ, թէ ապրեցո զանձն քո, զի ճշգրիտ խորհուրդ
խորհեալ է թագաւորին Պարսից ունել զքեզ և
սպանանել։ Եւ յորժամ դու զայս ասասցես, ասէ, և
զմեզ հրամայեսջիր կոչել 'ի խորհուրդն. և զքո բանս
աւագանւոյն հաստատեմ։

Ապա գայր մտանէր խորհրդակից արքային Պարսից
առ արքայն Հայոց. խօսել սկսանէր ընդ նմա
զբանս 'ի բերան եդեալ Անդովկայն չարագործի, և
ասէր՝ թէ արքայդ Հայոց Արշակ, ապրեցո զանձն՝ քո.
զի խորհուրդ խորհեալ է թագաւորին Պարսից Շապ-
հոյ ունել զքեզ և սպանանել։ Կայր հիացեալ և
զարմացեալ արքայն Արշակ ընդ բանսն ընդ այնոսիկ,
և ասէ. Ի մեծի վաստակոցն իմոց 'ի վերայ ա՜յս հա-
տուցումն 'ի նոցանէն։ Ապա հրաման տայր կոչել զա-
ռաջեաւ իւրով արքայ Արշակ զամենայն զմեծամեծս
իւր, և զամենայն խորհրդակիցս իւր, զՎասակ սպա-
րապետն, և զԱնդովկն զաներ իւր, և որ միանգամ
էին նախարարքն. և պատմէր նոցա զոր միանգամ լու-
աւ ինքն 'ի պարսկէ անտի։ Ապա և նոքա ընդ մի բե-
րան ասէին ընդ նմա, թէ մեք զայդ վաղ լուաք, ցքեզ
չիշխեցաք ասել. այլ իրքդ այդ հաստատ են։ Բայց
արդ, արքայ, գիտեա տես զիա՞րդ ապրեցուսցես զանձն
քո և զմեզ։ Ապա արքայ Արշակ բազում պարգևս
գանձուց ոսկւոյ և արծաթոյ տայր պարսկին այնմիկ,
որ ասաց նմա զբանս զայսոսիկ։ Եւ ինքեանք կազմե-
ցան պատրաստեցան. խորհուրդ խորհեցաւ Արշակ
թագաւորն Հայոց, և յառնէին 'ի գիշերի որ միան-
գամ մարդ էր 'ի բանակին Հայոց. հեծան 'ի ձիս,
և փախեան։ Եւ առ ետեղ թողին զխորանս և ըզ-
վրանս զկահ և զկարասի և զկազմած իւրեանց, և
զբանակն իւրեանց, և գնացին գաղտուկ. և ոչ ոք 'ի

բանակէն Պարսից գիտացին զայն մինչ ցայգ ցառաւօտն։

Եւ իբրև եղև ժամ այգորելի առ Թագաւորն Պարսից, և ամենայն Թագաւորք և իշխանք մեծամեծք իւր այգորեալ գային արքային Պարսից, բայց միայն ոչ ուրեք 'ի մէջ երևէր Թագաւորն Հայոց Արշակ հանդերձ իւրովք մեծամեծօքն։ Ապա տայր հրաման Շապուհ Թագաւորն Պարսից իւրոցն, երթեալ տեսանել՝ թէ զինչ իրք իցեն 'ի բանակին Հայոց Թագաւորին Արշակայ, զի այնչափ ժամն յամեաց գալ յայգորել Թագաւորին Պարսից Շապհոյ։ Ապա երթեալ տեսանէին, զի Թափուր կայր բանակն առանց մարդոյ. զի թողեալ էր իւրեանց զխորանս և զվրանս և զհովանոցս և զարահակս և զգահոյս և զանկողինս և զկահ և զկազմածս և զկարասի իւրեանց, և ըզգանձս իւրեանց անգամ. բայց միայն զզէնս իւրեանց որ բարձեալ էին ընդ ինքեանս, և գնացեալք։ Եւ որք չոգան 'ի բանակն, գային զամենայնն պատմէին Շապհոյ արքային Պարսից։ Եւ իբրև լուաւ Շապուհ արքայն Պարսից, քանզի այր իմաստուն էր, գիտացեալ 'ի կարծիս իմաստութեան իւրոյ զիրսն՝ որ ինչ եղեն, անդէն ասաց՝ թէ այն փախուստ Թագաւորին Հայոց յիմոց աստի եղեալ է. զի 'ի մէնջ 'ի մերմէ 'ի դրանէ աստի էին, ասէ, որք փախուցին զայրն զայն զԱրշակ։ Ապա իւրոց աւագացն 'ի մեծամեծացն դեսպան ձիով զբազում յղէր զհետ Թագաւորին Հայոց, հանդերձ երդմամբ 'ի սէր միաբանութեան և յանդիմանութեան. զի դարձցին և զչարախօսութեան զբանս 'ի մէջ ածեալ կշտամբիցեն։ Եւ ոչ կամեցաւ արքայն Հայոց ունկնդիր լինել բանիցն պատգամաւորացն Թագաւորին Պարսից Շապհոյ, և ոչ դարձաւ այլ անդրէն յերկիրն Պարսից։ Ապա յայն օրէ հետէ և անդր յուզեցաւ պատերազմ՝ դրգռութիւն մարտից ճակատուց 'ի մէջ Թագաւորին Հայոց Արշակայ և 'ի մէջ Թագաւորին Պարսից Շապհոյ ամս աւելի քան զերեսուն։

Digitized by Google

ԳԼՈՒԽ ԻԱ.

Յաղագս թէ զիարդ եղև պատերազմ ընդ Շապուհ թագաւորն Պարսից և ընդ Արշակ թագաւորն Հայոց զառաջինն, կամ զիարդ յաղթեր Արշակ արքայ Հայոց։

Ապա ամս ութ, յետ գնալոյն փախչելոյն արքային Հայոց Արշակայ 'ի թագաւորէն Պարսից Շապհոյ, լուռ լինէր թագաւորն Պարսից 'ի թշնամութենէ. և խօսէր համակ օղոքով, և աղաչէր զԱրշակ արքայ Հայոց՝ սիրով հաշտ և միաբան կալ ընդ նմա յուխտի խաղաղութեան. Վասն զի 'ի մեծ վտանգ շտապի էր թագաւորն Պարսից ստէպ ստէպ յանդադար պատերազմացն 'ի թագաւորաց անտի Յունաց։ Իսկ Արշակ արքայ Հայոց ոչ ինչ կամէր անսալ նմա, և ոչ հուպ ինչ լինել 'ի նա. և յղեալ դեսպանս, և ոչ ինչ տալ պատարագս ընձայից, և ոչ հուպ ինչ կամ մօտ լինել 'ի նա բնաւին. և զանունն անգամ նոցա ոչ կամէր լսել։ Իսկ թագաւորն Պարսից ստէպ ստէպ յղէր պատարագս առ նա, առաքէր դեսպանս։ Եւ ինքն հեպձեպ կռուէր ընդ թագաւորսն Յունաց։

Այլ իբրև եղև խաղաղութիւն 'ի մէջ թագաւորացն Յունաց և 'ի մէջ թագաւորին Պարսից Շապհոյ, ուխտից նամակ գրեալ և կնքեալ տայր թագաւորն Յունաց թագաւորին Պարսից։ Եւ գրեալ էր յուխտից նամակին այսպէս. Ետու քեզ, ասէ, զՄծբին քաղաք՝ որ է յարուեստանի, և զՄիջագետս Ասորոց, և մէջաշխարհին Հայոց՝ ձեռնթափ եմ, ասէ, թէ կարասցես յաղթել նոցա և արկանել 'ի ծառայութիւն, ես 'ի թիկունս ոչ եկից նոցա։ Արդ 'ի նեղ ուրեմն անգեալ թագաւորն Յունաց, և 'ի նեղին վշտի՝ զայս ձև օրինակի բանիցն կնքէր մուրհակ, և տայր թագաւորին Պարսից. և ապա ձողոպրէր 'ի նմանէ։

Այլ իբրև եղև խաղաղութիւն 'ի մէջ թագաւորին Յունաց և 'ի մէջ թագաւորին Պարսից, այնուհե-

Digitized by Google

տեւ կազմէր զզօրս իւր Թագաւորն Պարսից Շապուհ, եւ խաղաց 'ի վերայ Արշակայ արքային Հայոց 'մարտի պատերազմաւ: Իսկ սահմանապահքն Թագաւորին Հայոց, որ նստէին 'ի Գանձակ Ատրպատականի, վաղ աղդ առնէին նմա զիրսն մինչչեւ հասեալ էր նա 'ի սահմանս Ատրպատականի: Ապա իբրեւ զայն զգայր Թագաւորն Հայոց Արշակ, հրաման տայր Վասակայ իւրում սպարապետին՝ կազմել զամենայն զզօրս իւր, եւ հասանել 'ի դիմի հարկանել Թագաւորին Պարսից Շապհոյ: Ապա արագ ժողովել 'ի մի վայր, հանդէս առնէր Վասակ սպարապետն ամենայն զօրաց Հայոց. եւ գտան հեծելազօր սպառազէնք կուռ վառեալք նիզակաւորք համակ վաթսուն բեւր, միասիրտք միաբան միամիտք: Եւ հանդերձ նոքօք յառաջ խաղայր սպարապետն Հայոց Վասակ հասանէր, բախեալ 'ի դիմի հարկանէր Թագաւորին Պարսից: Առ հասարակ զօրսն զամենայն հարկանէին 'ի սուր սուսերի իւրեանց. եւ միաձի ձողոպրեալ արքայն Պարսից Շապուհ փախչէր: Աղգա հասանէին գերէին աւարացաւեր առնէին առ հասարակ զերկիրն Պարսից. եւ ինքեանք կային ունէին զձակատուն տեղի, այս ինքն զսահմանս Պարսից պահէին:

ԳԼՈՒԽ ԻԲ.

Յաղագս յետ այսորիկ որ ընդ երիս տեղի եղեւ ճակատն յերկրին Հայոց ընդ զօրսն Պարսից, թէ զիարդ նշան յաղթութեան յայսմ եւս Հայոց կանգնէր:

Յայնմ ժամանակի Թագաւորն Պարսից Շապուհ ժողովեաց զզօրս իւր անթիւ եւ անհամար իբրեւ զաւազ առ ափն ծովու. եւ փիղս բազումս, զի ոչ գոյր նոցա թիւ: Ընդ երիս բաժանեալ զզօրսն, երկուց գնդացն զԱնդիկան եւ զՀազարաւուխտ զօրագլուխս կացուցանէր. եւ միում գնդին ինքնին Թագաւորն լինէր զօրագլուխ: Եւ հրաման տայր Թագաւորն զօրացն՝ ընդ երիս տեղիս խաղալ մտանել արշաւել յաշխարհն Հայոց:

ԳԼՈՒԽ ԻԳ

Յաղագս Մերուժանայ արծրունոյ, որ ապստամբեաց յարքայէն Հայոց Արշակայ, և անկաւ առ Թագաւորն Պարսից Շապուհ, և առաւել գրգռէր զպատերազմունսն. և թէ զիարդ ուրացաւ յաստուծոյ, և կամ զիարդ եղև խոչընդակն և խաչոտն երկրին Հայոց մինչև յապայ։

Ցայնմ ժամանակի ապստամբեաց յարքայէն Հայոց մի ոմն 'ի նախարարաց մեծամեծացն, Մերուժան անուն արծրունի. և չոգաւ եկաց առաջի Թագաւորին Պարսից Շապհոյ, և դնէր ընդ նմա ուխտ երդմամբ, զի յաւիտեան ծառայ լիցի նմա։ Նախ ուրացաւ 'ի կենացն իւրոց, զոր յաստուածն ունէր. զի եթող զօրէնս քրիստոնէութեան, և խոստովան եղև վասն անձին իւրոյ՝ թէ չեմ քրիստոնեայ. և կալաւ զօրէնս մազդեզանցն, այսինքն զմոգուցն. եւպագ երկիր արեգական և կրակի, և խոստովան եղև՝ թէ աստուածք այն են, զոր Թագաւորն Պարսից պաշտէ։ Եդ ուխտ ընդ Շապհոյ արքային Պարսից յայնմ հետէ. թէ իցէ և կարասցէ յաղթել Շապուհ Հայոց, և ունել զաշխարհն, և ինձ դարձ լիցի յիմ աշխարհն և յիմ տունն, նախ ես՝ ասէ՝ շինեցից ատրուշան յիմում տանն սեպհականին, այս ինքն տուն կրակին պաշտելոյ։ Եւ կեանս և մահ դնէր ընդ նոսա, խոստացեալ բանիւք և արդեամբք։ Եւ զզօրսն Պարսից պատրաստէին առաւել ևս քան զառաջինն, և առաջնորդ ունէին զչարագործն Մերուժանն, ասպատակել յաշխարհն Հայոց։ Յանկարծօրէն այրացաւեր զերկիրն Հայոց առնէին առաջնորդ Մերուժանաւ. զորս տային 'ի կոխումն փղաց, և զկանայս ընդ ցից սայլից հանէին. առնուին կոտորէին զամենայն բնակիչսն վերնագաւառացն Հայոց։

Մինչ դեռ Թագաւորն Արշակ 'ի կողմանսն ստորին գաւառացն յԱնգեղ տանն էր յուտեստ, զմիջնաշխարհն քանդեալ բրեալ զօրքն Պարսից ապականէին։ Ապա

Digitized by Google

զօրաժողով լինէր Վասակ զօրավարն Հայոց, և որ հասին 'ի ժամանակի անդ 'ի ձեռն նորա տասն հա֊ զար հեծեալ ընտիր ընտիր և քաջ այրեձի, կազմ զինու և թաղում պատրաստութեամբ, և հանդերձ նոքօք խաղայր, 'ի կիրթ ձգեալ հասանէր զօրացն Պարսից: Իսկ իբրև զգացին զօրավարքն զօրաց Թա֊ գաւորին Պարսից՝ եթէ զօրաժողով է 'ի վերայ նոցա զօրաւարն Հայոց Վասակ, զմնացորդս աշխարհին գերփեցին գերեցին առին և փախեան յաշխարհն իւ֊ րեանց ձեպով տագնապաւ: Ապա զհետ կրթէր Վասակ մամիկոնեան, և երթայր հասանէր նոցա. չուէին 'ի սահմանս Ատրպատականին: Իսկ զօրքն Թագաւորին Պարսից թողին զգերին, և փախստական լինէին հան֊ դերձ Մերուժանաւն: Եւ թափէր անչափ և անթիւ զամենայն զառեալ գերութիւնն, և դառնային խա֊ ղաղութեամբ առ Թագաւորն Արշակ:

ԳԼՈՒԽ ԻԴ.

Յաղագս Մերուժանայ, թէ զիա՛րդ ապստամբէր և գրգռէր զԹա֊ ւորն Պարսից Շապուհ, և առնէր պատերազմ. և թէ զիա՛րդ լինէր առաջնորդ Թագաւորին Պարսից Շապհոյ, և ածէր հէն յաշխարհն հայաստանի. և կամ զիա՛րդ դերէր զոսկերս արշա֊ կունեաց. կամ զիա՛րդ զօրավարն Վասակ թափեաց զգերեալսն և յաղթեաց թշնամւոյն:

Ապա յետ այսորիկ Մերուժան վատանշան գրգռէր զԹագաւորն Պարսից զՇապուհն 'ի վերայ Թագաւո֊ րին Արշակայ մեծաւ բարկութեամբ: Ապա զօրաժո֊ ղով լինէր Թագաւորն Պարսից Շապուհ. և լրտեսս արձակէր, դիտել զարքայն Հայոց զԱրշակ: Եւ մինչ նա դեռ զգուշացեալ Արշակ արքայն Հայոց հանդերձ իւրովք զօրօքն վատրպատական սահմանօքն, զի անդ սպասէր զօրացն Պարսից, նոցա առաջնորդ կալեալ զՄերուժանն՝ ընդ "յլ կաթել ասպատակ յաշխարհն Հայոց առնէին: Զի ընդ Աղձնիս և ընդ

Digitized by Google

Ծոփս մեծ, ընդ Անգեղ տունն և ընդ գաւառն Անձիտայ, ընդ Ծոփս Շահունոց, ընդ Մզուր գաւառն և ընդ Դարանաղէ, ընդ Եկեղեաց, զկողմանս այնց գաւառացն Շապուհ թագաւորն Պարսից հանդերձ անթիւ զօրօքն ասպատակել հեղեալ ծաւալէր բազմութեամբ իբրև զջուրս բազումս։

Այրացուցեր առնէին, և զանթիւ մարդիկ արկանէին 'ի սուր սուսերի իւրեանց. զկանայս և զմանկտի հանէին ընդ ցից սայլից, զկէսս զոր 'ի ներքոյ կամացն արկեալ կասուէին։ Եւ զարանց բազմութիւնս տային 'ի կոխումն փղաց. և զառանց թուոյ զմատաղ մանկտոյն, զայն 'ի գերութիւն վարէին. և զբազում ամուրս քանդէին, և զբերդս աւերէին զամուրս։ Եւ առին աւերեցին զմեծ քաղաքն Տիգրանակերտ, որ էր 'ի գաւառին Աղձնեաց յիշխանութեան բդեշխին. քառասուն հազար երդ, զայն նոյնհետայն 'ի գերութիւն խաղացուցին. և ինքեանք 'ի Ծոփս մեծ արշաւեցին։ Եւ անդ էին բերդք, զոր առին. և էր, զոր ոչ կարացին առնուլ։ Եւ գային պահ արկանէին շուրջ զԱնգեղ զամուր բերդաւն, որ է յԱնկեղ տանն գաւառին. զի անդ էին բազում Հայոց թագաւորացն գերեզմանք շիրմացն արանցն արշակունեաց. բազում գանձք մթերեալ մնացեալ կային 'ի նախնեացն 'ի հնոց ժամանակաց հետէ։ Զուանն պահ արկին զբերդաւն. ապա իբրև ոչ կարէին առնուլ վասն ամրութեան տեղւոյն՝ թողուին և գնային։ Եւ զբազում բերդօք զանց առնէին, զի ոչ կարէին մարտնչել ընդ ամուրսն. բայց միայն մատնեցաւ 'ի ձեռս նոցա ամուր բերդն Անի 'ի Դարանաղեաց գաւառին անդ, զի չարագործն Մերուժանն հնարաւորութեամբ մեքենայէր ամուր բերդին այնմիկ։ Ելանէին 'ի վեր, և կործանէին զպարիսպ նորա, և իջուցանէին անթիւ գանձս 'ի բերդէն։ Եւ բանային զգերեզմանս զառաջին թագաւորացն Հայոց զարանց քաջաց զարշակունոյ, և խաղացուցանէին 'ի գերութիւն զոսկերս թագաւորացն. բայց միայն զգերեզման շիրմին Սանատրկոյ արքային ոչ կարացին բանալ վասն անհեդեդ սկայագործ հաստաշինած ճարտարագործ արարածոցն։ Ապա գնա-

Digitized by Google

ցեալք անտի 'ի բաց մերժէին, ընդ այլ դիմեալ՝ աս-
պատակս կապէին, ընդ կողմանսն Բասենոյ յառաջ
խաղային և ինքեանք, կամէին 'ի Թիկանցն կուսէ
անկանել հասանել 'ի վերայ զօրացն Թագաւորին
Հայոց։

Ապա մինչ դեռ այս ամենայն լինէր, գուժկան հա-
սանէր առ Թագաւորն Արշակ, և ասէն նմա. Դու
աւադիկ առաջոյ սպասես Թշնամեացն, նստիս յԱտրր-
պատականի. իսկ Թշնամիքն զԹիկամբք անկեալ կո-
տորեցին զաշխարհս. և արդ դիմեալ գան 'ի վերայ
քո։ Ապա իբրև զայս լուէին Թագաւորն Հայոց Արշակ
և զօրավարն նորին Վասակ, հանդէս առնէին զօրացն
իւրեանց։ Եւ գտան 'ի ժամանակին անդ ընդ ձեռամբն
զօրավարին Վասակայ արք գործոց իբրև վաթսուն
հազար, ընտիրք և պատերազմողք. որ միամիտք և
միասիրտք էին միաբանութեան գործոցն պատերազ-
մին, հասանել մարտնչել 'ի վերայ որդւոց և կանանց
իւրեանց, և 'ի վերայ աշխարհին դնել զանձինս
իւրեանց մինչև 'ի մահ և 'ի վերայ աշխարհին գաւա-
ռացն բնակութեան, հասանել մարտնչել 'ի վերայ
եկեղեցեացն իւրեանց, 'ի վերայ ուխտին պաշտամանն
սրբոյ եկեղեցեաց իւրեանց, 'ի վերայ հաւատոց ուխ-
տին անուան աստուծոյ իւրեանց, փոխանակ բնակ
տերանց իւրեանց արշակունւոց։ Զի անգամ ոսկերք
Թագաւորացն մեռելոց և բազում ժողովուրդք խը-
լեալք յիւրաքանչիւր տեղեաց, փոփոխեցան յօտարու-
Թիւն։

Ապա Վասակ սպարապետն հանդերձ վաթսուն
հազարօքն յառաջ խաղայր, դարձեալ ընդ կրուկ Թո-
ղոյր զԹագաւորն Արշակ յամուր տեղւոջ ուրեմն
յերկրին Մարաց, հանդերձ սպասաւորօքն։ Եւ ինքն
գայր հասանէր 'ի միջնաշխարհն Հայոց 'ի գաւառն Այ-
րայրատու. և հասանէր գտանէր զզօրսն Պարսից, զի
հասեալ մածեալ էին բազմութեամբ իբրև զաւազ
առ ափն ծովու, բանակեալ զգաւառաւն այրայրա-
տեան։ Ապա հասեալ Վասակ հանդերձ գնդաւն՝
որ ընդ իւրն էին, անկանէր 'ի վերայ բանակին Թա-
գաւորին Պարսից 'ի գիշերի յեղակարծումն ժամա-

Digitized by Google

նակի։ Եւ անդէն առ հասարակ ընդ սուր հանէին զզօրսն ամենայն Պարսից. բայց միայն Թագաւորն միաձի ձողոպրեալ մազապուր փախչէր։ Զհետ հալածէին զմնացեալսն փախուցեալսն արտաքոյ իւրեանց սահմանացն, և Թափէին 'ի նոցանէ աւար բազում և անթիւ, զի ոչ գոյր նոցա չափ համարոյ։ Եւ առ հասարակ արկանէին զնոսա 'ի սուր սուսերի իւրեանց, և Թափէին 'ի նոցանէն զոսկերս Թագաւորացն իւրեանց, զոր պարսիկք խաղացուցեալ տանէին 'ի գերութիւն յաշխարհն Պարսից։ Զի ասէին ըստ իւրեանց հեթանոսութեանն ըստ օրինացն, թէ վասն այսորիկ բարձեալ տանիմք զոսկերս Թագաւորացն Հայոց յաշխարհն մեր, զի փառք Թագաւորացն և բախտքն և քաջութիւն աշխարհիս աստի գնասցեալ ընդ ոսկերս Թագաւորացն յաշխարհն մեր եկեսցեն։ Ապա Թափէր Վասակ զգերութիւնն ամենայն զհայաստան աշխարհին. և զոսկերս Թագաւորացն Հայոց, զորս Թափեաց Վասակ, հանեալ Թաղեցին յամուր 'ի գեւղն՝ որ Աղձքն անուանին, յԱյրարատ գաւառին՝ որ կայն 'ի խինձս 'ի գոգս 'ի ծոցս յանձուկս 'ի դժուարս լերինն մեծի, զոր Արագածն կոչեն։ Եւ ինքեանք փոյթ արարեալ զաշխարհ նուաճել, յարդարել կարգել յօրինել շինել զամենայն զգերութիւնս յաւերածոյն և այրեցածոյն։ Բայց յայնմ նուագի ևս ապրէր Մերուժանն չարագործն, փախուցեալ ընդ արքային Պարսից։ Եւ յայնմ հետէ պահ ունէին իւրեանց աշխարհին. արքայն Արշակ հանդերձ զօրավարաւն Վասակաւ յերկոսին դուրս սահմանացն զդուշանային մինչև զամենայն աւուրս կենդանութեան իւրեանց։

Digitized by Google

ԳԼՈՒԽ ԻԵ.

Յաղագս թէ զիարդ արշաւեաց արքայն Արշակ յերկիրն Պարսից, և քանդէր և հարկանէր զբանակն Շապհոյ արքային 'ի Թաւրէշ։

Ապա զօրաժողով լինէր Արշակ արքայ Հայոց, և կուտէր առ ինքն զօրս բազումս իբրև զաւազ բազմութեամբ, և խաղայր 'ի վերայ աշխարհին Պարսից։ Ապա առնոյր Վասակ զգունդն Հայոց, և զՀոնսն հանդերձ Ալանօքն կոչել յօգնականութիւն, և հասանէր դիմէր յօգնականութիւն թագաւորութեանն Հայոց 'ի վերայ Պարսից։ Այլ թագաւորն Պարսից հանդերձ ամենայն իւրովք զօրօքն 'ի ժամանակի անդ յայնմիկ. քանզի և նա խաղացեալ գայր 'ի վերայ Հայաստան երկրին ընդդէմ սոցա, ապա սոքա փութացեալք հասանէին յԱտրպատական. և գտանէին զբանակն արքային Պարսից 'ի Թաւրէշ բանակեալ։

Հասանէր Վասակ սպարապետն հանդերձ քսան բիւրուքն, անկանէր 'ի վերայ բանակին Պարսից։ Միայն ձողոպրեալ թագաւորն փախչէր, և առնուին յաւարի զամենայն կարաւանն Պարսից. և զամենայն զօրսն Պարսից բազմութեանն կոտորեցին, և առին աւար բազում 'ի բանակէն, զի ոչ գոյր նոցա թիւ։ Ասպատակ տուեալ առնուին զամենայն ատրպայական երկիրն. քանդեալ բրէին զերկիրն, մինչև 'ի հիմանց կործանէին. և խաղացուցանէին զգերութիւն երկրին քան զաստեղս բազմութեամբ։ Եւ զամենայն զայր երկրին հանէին ընդ սուր. և ինքեանք զգուշացեալք սահմանօք երկրին իւրեանց, պահ արկեալ պահէին մեծաւ զգուշութեամբ։

Digitized by Google

ԳԼՈՒԽ ԻԶ.

Յաղագս Վնայ պարսկի, և չորեքհարիւր հազարացն՝ որ եկեալ էին 'ի վերայ Հայոց, և նկուն լինէին 'ի զօրացն Հայոց։

Ապա գումարեաց Թագաւորն Պարսից Շապուհ զՎինն 'ի վերայ արքային Հայոց Արշակայ չորեքհարիւր հազարաւ։ Ապա գայր ելանէր Վինն, ասպատակ սփռէր ընդ ամենայն երկիրն սահմանացն Հայոց։ Եւ ապա իբրև գիտացեալ Թագաւորն Հայոց Արշակ, հասանէին 'ի վերայ զօրացն Պարսից. կոտորեալ առհասարակ ընդ սուր հանէր զամենայն զօրսն Պարսից, և զմնացեալսն փախստական առնէր մինչև 'ի կողմանս սահմանաց Պարսից։ Սատակէին զնոսա, և ինքեանք դարձեալ ունէին զճակատուն տեղի։

ԳԼՈՒԽ ԻԷ.

Յաղագս զօրավարին Պարսից Անդիկանայ, որ քառասուն բիւրուն հասանէր՝ աւար առնուլ զերկիրն Հայոց. Թէ զիարդ Վասակ սպարապետն Հայոց ելանէր ընդ առաջ նորա երկոտասան բիւրու, հարկանէր զնա և զզօրս նորա։

Ապա յետ այսորիկ առաքէր արքայն Պարսից 'ի վերայ արքային Հայոց գունդ կազմեալ պատրաստեալ արս ընտիրս պատերազմողս իւր և զքառասուն բիւր, գալ առնուլ այրել աւերել զերկիրն Հայաստան, և Անդկան զօրագլուխ նոցա. գայր հասանէր ասպատակ առնէր յերկիրն Հայոց։ Ապա գայր հասանէր ընդ առաջ նորա Վասակ Մամիկոնեան սպարապետն Հայոց երկոտասան բիւրուք. հարկանէր սատակէր զնա և զզօրս նորա, Թափէր զզարդ նոցա, և ոչ ապրեցուցանէր մի 'ի նոցանէ և ոչ մի. և ինքն կայր քաջութեամբ ունելով զճակատուն տեղի։

Digitized by Google

ԳԼՈՒԽ ԻԸ.

Յաղագս Հազարաւուխտոյն՝ որ էր մի 'ի նախարարացն Պարսից, զոր առաքեաց Շապուհ արքայ ութսուն բիւրօք՝ հարկանել զերկիրն Հայոց. եթէ զիարդ ել ընդ առաջ նորա մետասան հազարաւ, հարկանէր սատակէր զնա և զզօրս նորա 'ի սահմանս Աղձնեաց:

Եկն եհաս Հազարաւուխտ 'ի զօրացն Պարսից, գալ այրեացաւեր առնել, 'ի հիմանց տապալել զերկիրն Հայոց: Եւ դիմեալ ընդ երկիրն Աղձնեաց, կամեցաւ ծաւալել ընդ երկիրն Հայոց և ընդ ամենայն սահմանս նոցա: Ապա ելանէր Վասակ ընդ առաջ նորա հանդերձ մետասան հազարաւ. հարկանէր սատակէր, և զզօրսն զմնացեալսն և զփախստականսն արկանէր յերկիրն Պարսից. և զՀազարաւուխտն անդէն սպանանէր:

ԳԼՈՒԽ ԻԹ.

Յաղագս Դմաւունդ Վսեմականայ, որ իննսուն բիւրուն տապրեկ զօրօքն՝ զոր առաքեաց 'ի վերայ Արշակայ արքային Հայոց Շապուհ արքայն Պարսից: Ապա ելանէր Վասակ զօրավարն Հայոց, հարկանէր զնա և զզօրս նորա:

Ապա դայր հասանէր 'ի Կաւոսականի տոհմէն Դմաւունդ Վսեմական, հանդերձ իննսուն բիւրուն՝ որ առաքեալ էին 'ի Շապհոյ արքայէն Պարսից յերկիրն Հայոց, տալ ընդ նոսա մարտ պատերազմի: Ապա կազմեցան պատրաստեցան զօրքն երկրին Հայոց, և Վասակ զօրավար նոցա. ելին պատերազմել 'ի դիմի հարկանել նոցա: Ապա 'ի պարտութիւն մատնեցան զօրքն Պարսից յերեսաց նոցա, դարձան 'ի փախուստ: Հասանէր Վասակ. կոտորէր սպանանէր հարկանէր 'ի նոցանէն, զի և մի ոչ ապրեցուցանէր. և զՎսեմականն 'ի մէջ զօրացն սպանանէր[1]: Եւ սինլքորքն[2] արտաքոյ իւրեանց սահմանացն հալածեալ տանէին:

1 Օրինակ մի չունի և զՎսեմականն..... սպանանէր:
2 Ի չորս օրինակս սինէփորքն: Ի Պատկանեան օր. զինորքն:

Ապա այս բանք վաղագոյն ազդ լինէին առ Թագաւորն Հայոց Արշակ, և առ զօրավարն նոցին Վասակ. ապա և սոքա բազում զօր յաշխարհէ ժողովեցին, զի ոչ գոյր համար բազմութեանն։ Եւ Թէ բեւր աճապարեցին, սակայն զօրքն Պարսից արշաւէին յերկիրն Հայոց, և ընդ երիս ասպատակէին։

Ապա Թագաւորն Արշակ և զիւր զօրսն բաժանէր ընդ երիս. և տայր զմի գունդն[1] Վասակայ սպարապետին. և զերկրորդ գունդն 'ի ձեռն Բագասի եղբօրնորին, որ 'ի գործ արութեան քաջ էր անհնարին, բայց 'ի գործ իմաստութեան բախած էր. և զմիւս գունդն իսկ Թագաւորն Արշակ առնոյր։ Եւ տայր հրաման՝ յառաջ խաղալ պատրաստել, առ դիպան[2] պատահել զօրացն Պարսից։ Ապա գայր սպարապետն Վասակ, գտանէր զառաջին առաջն զօրացն Պարսից զՀազարաւուխտն, զի հասեալ էին 'ի գաւառն Վանանդայ, 'ի տեղւոջն՝ որ անուանեալ կոչէր յԵրեւեալ[3]. և բախէր ընդդէմ զօրացն Պարսից մարտիւ պատերազմաւ։ Ի պարտութիւն մատնեցան զօրքն Պարսից, դարձան 'ի փախուստ, ցրուեցան սփռեցան։ Հասանէր զօրավարն Վասակ, արկանէր զզօրսն ամենայն փախստէիցն Պարսից. ոչ ապրեցուցանէին և ոչ զմի, և Թափեցին աւար բազում և զփիղսն։

Ի նմին ամսեան 'ի նմին շաբաթու 'ի նմին աւուր հասանէր Բագոս, հանդերձ զօրօք՝ որ ընդ իւրև էին. գտանէր զառաջ երկրորդ զօրացն Պարսից և զԱնդիկան զօրագլուխ նոցա, զի հասեալ մածեալ բանակէին 'ի վերայ ձկնատենիցն Առեստեայ։ Ապա վաղ զգացին զօրքն Պարսից զհասանել Բագոսին, և պատրաստեցան 'ի մարտ պատերազմի ընդդէմ զօրացն Հայոց։ Ապա հասանէր Բագոսն ամենայն գնդաւն. ընդդէմ յարձակէին Ճակատուն Պարսից, անդէն հարկանէին սատակէին զամենայն առ հասարակ զզօրսն Պարսից, և գլխովին զԱնդիկան սպանանէին։ Ապա դիպէր Բագոսն գնդին փղացն, և տեսանէր զմի 'ի

1 Օրինակ մի յաւելու ի չէան։

2 Օրինակ մի առ ի դիպան։

3 Օրինակ մի Երէւեալ։

փղաց անդի մեծապէս զարդարեալ, և զարքունա-
կան նշանս 'ի վերայ արձակեալ։ Համարեցաւ
զԹագաւորն 'ի փղին յայնմիկ. իջանէր յերիվա-
րէն, հանեալ զսուսերն իւր յարձակէր 'ի վերայ փղին.
զէն վերացոյց, եմուտ 'ի ներքոյ փղին, հարկանէր
զներսս փղին, և անդէն ընկենոյր զփիղն 'ի վերայ
անձին իւրոյ, և սատակէին երկոքեան. զի ոչ ժամանէր
ելանել ներքուստ 'ի փղէն։ Յայնմ ճակատու, բայց
միայն զի մեռաւ զօրագլուխ զօրացն Բագոսն, այլ
'ի Պարսից զօրացն ոչ ապրեցուցանէին յայնցանէ և ոչ
մի։

Իսկ 'ի նոյն ամի 'ի նմին շաբաթի 'ի նմին իսկ աւուր,
քանզ' 'ի մի օր[1] եղեն ճակատքն երեքեան, արդ հա-
սանէր Թագաւորն Արշակ, հանդերձ զօրօքն՝ որ ընդ
իւրն էին. գտանէր զինքնին Թագաւորն Շապուհ, զի
հասեալ մածեալ բանակէին 'ի գաւառն Բասենոյ 'ի
տեղիսն՝ որ անուանեալ կոչի Ոսխա[2]։ Ապա անկանէր
գիշերի արքայն Արշակ 'ի վերայ բանակին Պարսից, և
անդէն ընդ սուր հանէր զամենեսեան. բայց միայն
միանձի մազապուր ճողոպրէր Թագաւորն Շապուհ,
փախուցեալ անկանէր յաշխարհն Պարսից։ Ապա
յայնմ ժամանակի յերիցունց գնդացն միմեանց դի-
պէին աւետաւորքն յաղթութեանցն. բայց 'ի Բագոսէ,
զի մեռաւ միայն 'ի միում ճակատուն, այլ և ոչ մի 'ի
նոցանէն ոչ ծախէին. յաստուծոյ եղև մեծ աջողու-
թիւնն յաղթութեանն։ Եւ սոքա 'ի կողմանս Պարսից
ասպատակէին, և հարկանէին մինչև 'ի կողմանս՝ որ
կոչին Խարտիզան։ Եւ լցան գանձիւք բազմօք և զինու
և զարդու և բազում աւարաւ և անչափ մեծութեամբ,
և հարստացան անցին ըստ չափ։

1 Յամենայն օրինակս քան զմի օր։
2 Յերկուս օրինակս Ոխսա։

Digitized by Google

ԳԼՈՒԽ ԻԳ

Յաղագս Մերուժանայ արծրունւոյ, որ ապստամբեաց յարքայէն Հայոց Արշակայ, և անկաւ առ Թագաւորն Պարսից Շապուհ, և առաւել գրգռէր զպատերազմունսն. և թէ զիա՛րդ ուրացաւ յաստուծոյ, և կամ զիա՛րդ եղև խոչընդակն և խաչոտն երկրին Հայոց մինչև յապայ։

Յայնմ ժամանակի ապստամբեաց յարքայէն Հայոց մի ոմն 'ի նախարարաց մեծամեծացն, Մերուժան անուն արծրունի. և չոգաւ եկաց առաջի Թագաւորին Պարսից Շապհոյ, և դնէր ընդ նմա ուխտ երդմամբ, զի յաւիտեան ծառայ լիցի նմա։ Նախ ուրացաւ 'ի կենացն իւրոց, զոր յաստուածն ունէր. զի եթող զօրէնս քրիստոնէութեան, և խոստովան եղև վասն անձին իւրոյ՝ թէ չեմ քրիստոնեայ. և կալաւ զօրէնս մազդեզանցն, այսինքն զմոգուցն. եպագ երկիր արեգական և կրակի, և խոստովան եղև՝ թէ աստուածք այն են, զոր Թագաւորն Պարսից պաշտէ։ Եդ ուխտ ընդ Շապհոյ արքային Պարսից յայնմ հետէ. Թէ իցէ և կարասցէ յաղթել Շապուհ Հայոց, և ունել զաշխարհն, և ինձ դարձ լիցի յիմ աշխարհն և յիմ տունն, նախ ես՝ ասէ՝ շինեցից ատրուշան յիմում տանն սեպհականին, այս ինքն տուն կրակին պաշտելոյ։ Եւ կեանս և մահ դնէր ընդ նոսա, խոստացեալ բանիւք և արդեամբք։ Եւ զզօրսն Պարսից պատրաստէին առաւել ևս քան զառաջինն, և առաջնորդ ունէին զչարագործն Մերուժանն, ասպատակել յաշխարհն Հայոց։ Յանկարծօրէն այրացուեր զերկիրն Հայոց առնէին առաջնորդ Մերուժանաւ. զորս տային 'ի կոխումն փղաց, և զկանայս ընդ ցից սայլից հանէին. առնուին կոտորէին զամենայն բնակիչսն վերնագաւառացն Հայոց։

Մինչ դեռ Թագաւորն Արշակ 'ի կողմանսն ստորին գաւառացն յԱնգեղ տանն էր յուտեստ, զմիջնաշխարհն քանդեալ բրեալ զօրքն Պարսից ապականէին։ Ապա

Digitized by Google

զօրաժողով լինէր Վասակ զօրավարն Հայոց, և որ հասին 'ի ժամանակի անդ 'ի ձեռն նորա տասն հազար հեծեալ ընտիր ընտիր և քաջ այրուձի, կազմ զինու և բազում պատրաստութեամբ, և հանդերձ նոքօք խաղայր, 'ի կիրթ ձգեալ հասանէր զօրացն Պարսից։ Իսկ իբրև զգացին զօրավարքն զօրաց թագաւորին Պարսից՝ եթէ զօրաժողով է 'ի վերայ նոցա զօրավարն Հայոց Վասակ, զմնացորդս աշխարհին գերփեցին կերեցին առին և փախեան յաշխարհն իւրեանց ձեպով տագնապաւ։ Ապա զհետ կրթէր Վասակ Մամիկոնեան, և երթայր հասանէր նոցա. չուէին 'ի սահմանս Ատրպատականին։ Իսկ զօրքն թագաւորին Պարսից թողին զգերին, և փախստական լինէին հանդերձ Մերուժանաւն։ Եւ թափէր անչափ և անթիւ զամենայն զառեալ գերութիւնն, և դառնային խաղաղութեամբ առ թագաւորն Արշակ։

ԳԼՈՒԽ ԻԴ.

Յաղագս Մերուժանայ, թէ զիարդ ապստամբէր և գրգռէր զթագաւորն Պարսից Շապուհ, և առնէր պատերազմ. և թէ զիարդ լինէր առաջնորդ թագաւորին Պարսից Շապհոյ, և ածէր հէն յաշխարհն հայաստանի. և կամ զիարդ գերէր զոսկերս արշակունեաց. կամ զիարդ զօրավարն Վասակ թափեաց զգերեալսն և յաղթեաց թշնամւոյն։

Ապա յետ այսորիկ Մերուժան վատանշան գրգռէր զթագաւորն Պարսից զՇապուհն 'ի վերայ թագաւորին Արշակայ մեծաւ բարկութեամբ։ Ապա զօրաժողով լինէր թագաւորն Պարսից Շապուհ. և լրտես արձակէր, դիտել զարքայն Հայոց զԱրշակ։ Եւ մինչ նա դեռ զգուշացեալ Արշակ արքայն Հայոց հանդերձ իւրովք զօրօքն զատրպատական սահմանօքն, զի անդ սպասէր զօրացն Պարսից, նոցա առաջնորդ կալեալ զՄերուժանն՝ ընդ այլ կաթել ասպատակ յաշխարհն Հայոց առնէին։ Զի ընդ Աղձնիս և ընդ

Տոփս մեծ, ընդ Անգեղ տունն և ընդ գաւառն Անձ-
տայ ընդ Տոփս Շահունոց, ընդ Մզուր գաւառն և ընդ
Դարանաղէ, ընդ Եկեղեաց, զկողմանս այնց գաւա-
ռացն Շապուհ թագաւորն Պարսից հանդերձ անթիւ
զօրօքն ասպատակել հեղեալ ծաւալէր բազմութեամբ
իբրև զջուրս բազումս։

Այրացուցեր առնէին, և զանթիւ մարդիկ արկանէին
'ի սուր սուսերի իւրեանց. զկանայս և զմանկտի
հանէին ընդ ցից սայլից, զկէսս զոր 'ի ներքոյ կամացն
արկեալ կասուէին։ Եւ զարանց բազմութիւնս տային 'ի
կոխումն փղաց. և զառանցն թուոյ զմատաղ մանկտոյն,
զայն 'ի գերութիւն վարէին. և զբազում ամուրս
քանդէին, և զբերդս աւերէին զամուրս։ Եւ առին
աւերեցին զմեծ քաղաքն Տիգրանակերտ, որ էր 'ի
գաւառին Աղձնեաց յիշխանութեան բդեշխին. քա-
ռասուն հազար երդ, զայն նոյնհետայն 'ի գերու-
թիւն խաղացուցին. և ինքեանք 'ի Տափս մեծ արշա-
ւեցին։ Եւ անդ էին բերդք, զոր առին. և էր, զոր
ոչ կարացին առնուլ։ Եւ գային պահ արկանէին շուրջ
զԱնգեղ զամուր բերդաւն, որ է յԱնկեղ տանն գա-
ւառին. զի անդ էին բազում Հայոց թագաւորացն
գերեզմանք շիրմացն արանցն արշակունեաց. բազում
գանձք մթերեալ մնացեալ կային 'ի նախնեացն 'ի
հնոց ժամանակաց հետէ։ Զուան պահ արկին զբեր-
դաւն. այլ իբրև ոչ կարէին առնուլ վասն ամրու-
թեան տեղւոյն՝ թողուին և գնային։ Եւ զբազում բեր-
դօք զանց առնէին, զի ոչ կարէին մարտնչել ընդ ա-
մուրսն. բայց միայն մատնեցաւ 'ի ձեռս նոցա ամուր
բերդն Անի 'ի Դարանաղեաց գաւառին անդ, զի չա-
րագործն Մերուժանն հնարաւորութեամբ մեքենա-
յէր ամուր բերդին այնմիկ։ Ելանէին 'ի վեր, և կոր-
ծանէին զպարիսպ նորա, և իջուցանէին անթիւ գանձս
'ի բերդէն։ Եւ քանդային զգերեզմանս զառաջին թա-
գաւորացն Հայոց զարանց քաջաց զարշակունոյ, և
խաղացուցանէին 'ի գերութիւն զոսկերս թագաւո-
րացն. բայց միայն զգերեզման շիրմին Սանատրկոյ ար-
քային ոչ կարացին քանդել վասն անհեդեդ սկայագործ
հաստաշինած ձարտարագործ արարածոյն։ Ապա գնա-

Digitized by Google

ցեալք անտի 'ի բաց մերժէին, ընդ այլ դիմեալ՝ աս-
պատակս կապէին, ընդ կողմանսն Բասենոյ յառաջ
խաղային և ինքեանք, կամէին 'ի Թիկանցն կուսէ
անկանել հասանել 'ի վերայ զօրացն Թագաւորին
Հայոց:

Ապա մինչ դեռ այս ամենայն լինէր, գուժկան հա-
սանէր առ Թագաւորն Արշակ, և ասեն նմա. Դու
աւադիկ առաջոյ սպասես Թշնամեացն, նստիս յԱտրր-
պատականի. իսկ Թշնամիքն զԹիկամբք անկեալ կո-
տորեցին զաշխարհս. և արդ դիմեալ գան 'ի վերայ
քո: Ապա իբրև զայս լուէին Թագաւորն Հայոց Արշակ
և զօրավարն նորին Վասակ, հանդէս առնէին զօրացն
իւրեանց: Եւ գտան 'ի ժամանակին անդ ընդ ձեռամբն
զօրավարին Վասակայ արք գործոյ իբրև վաթսուն
հազար, ընտիրք և պատերազմողք. որ միամիտք և
միասիրտք էին միաբանութեան գործոցն պատերազ-
մին, հասանել մարտնչել 'ի վերայ որդւոց և կանանց
իւրեանց, և 'ի վերայ աշխարհին դնել զանձինս
իւրեանց մինչև 'ի մահ և 'ի վերայ աշխարհին գաւա-
ռացն բնակութեան, հասանել մարտնչել 'ի վերայ
եկեղեցեացն իւրեանց, 'ի վերայ ուխտին պաշտամանն
սրբոյ եկեղեցեաց իւրեանց, 'ի վերայ հաւատոց ուխ-
տին անուան աստուծոյ իւրեանց, փոխանակ բնակ
տերանց իւրեանց արշակունւոց: Զի անգամ ոսկերք
Թագաւորացն մեռելոյ և բազում ժողովուրդք խը-
լեալք յիւրաքանչիւր տեղեաց, փոփոխեցան յօտարու-
Թիւն:

Ապա Վասակ սպարապետն հանդերձ վաթսուն
հազարօք յառաջ խաղայր, դարձեալ ընդ կրունկ Թո-
ղոյր զԹագաւորն Արշակ յամուր տեղւոջ ուրեմն
յերկրին Մարաց, հանդերձ սպասաւորօքն: Եւ ինքն
գայր հասանէր 'ի միջնաշխարհն Հայոց 'ի գաւառն Այ-
րայրատու. և հասանէր գտանէր զզօրսն Պարսից, զի
հասեալ մածեալ էին բազմութեամբ իբրև զաւազ
առ ափն ծովու, բանակեալ զգաւառաւն այրայրա-
տեան: Ապա հասեալ Վասակ հանդերձ գնդաւն՝
որ ընդ իւրն էին, անկանէր 'ի վերայ բանակին Թա-
գաւորին Պարսից 'ի գիշերի յեղակարծումն ժամու.

Digitized by Google

ԳԼՈՒԽ ԻԶ.

Յաղագս Վնայ պարսկի, և չորեքհարիւր հազարացն՝ որ եկեալ էին 'ի վերայ Հայոց, և նկուն լինէին 'ի զօրացն Հայոց։

Ապա գումարեաց Թագաւորն Պարսից Շապուհ զՎինն 'ի վերայ արքային Հայոց Արշակայ չորեքհարիւր հազարաւ։ Ապա գայր ելանէր Վինն, ասպատակ սփռէր ընդ ամենայն երկիրն սահմանացն Հայոց։ Եւ ապա իբրև գիտացեալ Թագաւորն Հայոց Արշակ, հասանէին 'ի վերայ զօրացն Պարսից. կոտորեալ առ հասարակ ընդ սուր հանէր զամենայն զօրսն Պարսից, և զմնացեալսն փախստական առնէր մինչև 'ի կողմանս սահմանաց Պարսից։ Սատակէին զնոսա, և ինքեանք դարձեալ ունէին զճակատուն տեղի։

ԳԼՈՒԽ ԻԷ.

Յաղագս զօրավարին Պարսից Անդիկանայ, որ քառասուն բիւրուն հասանէր՝ աւար առնուլ զերկիրն Հայոց. Թէ զիարդ Վասակ սպարապետն Հայոց ելանէր ընդ առաջ նորա երկոտասան բիւրու. հարկանէր զնա և զզօրս նորա։

Ապա յետ այսորիկ առաքէր արքայն Պարսից 'ի վերայ արքային Հայոց գունդ կազմեալ պատրաստեալ արս ընտիրս պատերազմողս իւր և զքառասուն բիւր, գալ առնուլ այրել աւերել զերկիրն հայաստան, և Անդկան զօրագլուխ նոցա. գայր հասանէր ասպատակ առնէր յերկիրն Հայոց։ Ապա գայր հասանէր ընդ առաջ նորա Վասակ Մամիկոնեան սպարապետն Հայոց երկոտասան բիւրուք. հարկանէր սատակէր զնա և զզօրս նորա, Թափէր զզարդ նոցա, և ոչ ապրեցուցանէր մի 'ի նոցանէ և ոչ մի. և ինքն կայր քաջութեամբ ունելով զճակատուն տեղի։

Digitized by Google

ԳԼՈՒԽ ԻԸ.

Ցաղագս Հազարաւուխտոյն՝ որ էր մի 'ի նախարարացն Պարսից, զոր առաքեաց Շապուհ արքայ ութսուն բիւրօք՝ հարկանել զերկիրն Հայոց. եւ թէ զիարդ ել ընդ առաջ նորա Մեհատան հազարաւ, հարկանէր սատակէր զնա և զզօրս նորա 'ի սահմանս Աղձնեաց։

Եկն եհաս Հազարաւուխտ 'ի զօրացն Պարսից, զալ այրեացաւեր առնել, 'ի հիմանց տապալել զերկիրն Հայոց։ Եւ դիմեալ ընդ երկիրն Աղձնեաց, կամեցաւ ծաւալել ընդ երկիրն Հայոց և ընդ ամենայն սահմանս նոցա։ Ապա ելանէր Վասակ ընդ առաջ նորա հանդերձ Մեհատան հազարաւ. հարկանէր սատակէր, և զզօրսն զմնացեալսն և զփախստականսն արկանէր յերկիրն Պարսից. և զՀազարաւուխտն անդէն սպանանէր։

ԳԼՈՒԽ ԻԹ.

Ցաղագս Դմաւունդ Վսեմականայ, որ իննսուն բիւրուն տարրեկ զօրօքն՝ զոր առաքեաց 'ի վերայ Արշակայ արքային Հայոց Շապուհ արքայն Պարսից։ Ապա ելանէր Վասակ զօրավարն Հայոց, հարկանէր զնա և զզօրս նորա։

Ապա դայր հասանէր 'ի Կաւոսականի տոհմէն Դմաւունդ Վսեմական, հանդերձ իննսուն բիւրուն՝ որ առաքեալ էին 'ի Շապհոյ արքայէն Պարսից յերկիրն Հայոց, տալ ընդ նոսա մարտ պատերազմի։ Ապա կազմեցան պատրաստեցան զօրքն երկրին Հայոց, և Վասակ զօրավար նոցա. ելին պատերազմել 'ի դիմի հարկանել նոցա։ Ապա 'ի պարտութիւն մատնեցան զօրքն Պարսից յերեսաց նոցա, դարձան 'ի փախուստ։ Հասանէր Վասակ, կոտորէր սպանանէր հարկանէր 'ի նոցանէն, զի և մի ոչ ապրեցուցանէր. և զՎսեմականն 'ի մէջ զօրացն սպանանէր[1]։ Եւ սինլքորքն[2] արտաքոյ իւրեանց սահմանացն հալածեալ տանէին։

1 Օրինակ մի չունի և զՎսեմականն ..... սպանանէր։
2 Ի չորս օրինակս սինլքորքն։ Ի Պատկանեան օր. զինորքն։

ԳԼՈՒԽ Լ.

Յաղագս Վահրիճայ, որ չորեքհարիւր բիւրուն գայր հասանէր, տայր պատերազմ ընդ Արշակայ արքային. և զինարդ մատնեցաւ 'ի ձեռս Վասակայ զօրավարին Հայոց ամենայն զօրօքն հանդերձ:

Ապա գայր հասանէր Վահրիճ 'ի Վահրիճայ, և զօրքն Պարսից չորեքհարիւր բիւրուն առաքեալ 'ի Շապհոյ արքայէն 'ի վերայ հայաստան աշխարհին, աւար առնուլ և կորուսանել զերկիրն զօրացն Թագաւորութեանցն Հայոց. և գային հասանէին 'ի տեղին, որ կոչէին Մախազեան: Ապա քառասուն հազարաւ ելանէր Վասակ զօրավարն ընդդէմ նոցա. հարկանէր սատակէր զզօրս նոցա, սպանանէր զՎահրիճն, և կոտորէր զզօրսն Պարսից, և ոչ թողոյր 'ի նոցանէ և ոչ մի. և զգուշանայր զսահմանօք երկրին իւրոյ:

ԳԼՈՒԽ ԼԱ.

Յաղագս Գումանդ Շապհոյ, որ մեծաւ պարծանօք պարծեալ առաջի արքային Պարսից Շապհոյ, և առեալ ածէր 'ի վերայ աշխարհին Հայոց իննհարեւր հազար զօրս. և կամ զինարդ նկուն լինէին, չարաչար մերժեալ լինէին յաշխարհէն Հայոց:

Եւ եղև յետ այսորիկ գայր հասանէր Գումանդ Շապուհ, առաքեալ 'ի Շապուհոյ արքայէ Պարսից իննհարիւր հազարաւ, պարծեցեալ առաջի թագաւորին: Եւ գնացեալ, գայր հասանէր յաշխարհն Հայոց. և առաջնորդ ունէր 'ի ձեռին[1] զՄերուժանն վատանշան, որ էր յԱրծրունեաց տոհմէն յերկրէն Հայոց: Ապա գայր հասանէր, և զեղծ գտանէր ըզսահմանապահսն՝ որք պահէին զսահմանս Հայոց: Ապա

1 Ի միում օրինակի առաջնորդէր Մերուժան:

լցան սփռեցան. ծաւալեցան ընդ ամենայն երկիրն Հայոց, աւար առնուլ քանդել աւերել զերկիրն ամենայն Հայոց աշխարհին։ Ապա կազմէր պատրաստէր Վասակ զօրավարն Հայոց, հասանէր անկանէր 'ի վերայ արքայազնդին. և նախ զԳումանդ Շապուհն սպանանէր։ Եւ ապա ընդ ցիրն. ասպատակ սփռեալ հայացիքն, զամենայն զօրսն Պարսից կոտորեալ, անմի արարեալ սպառեցին։ Բայց միայն չարագործն Մերուժանն միաձի ձողոպրեալ, փախչէր անկանէր յերկիրն Պարսից։

ԳԼՈՒԽ ԼԲ.

Յաղագս Դեհկան Նահապետի, որ առաքեցաւ'ի Շապհոյ արքայէ Պարսից 'ի վերայ Արշակայ Հայոց արքային՝ զօրօք բազմօք. ապա հասանէր սատակէր զնոսա զօրավարն Հայոց Վասակ։

Յետ այսր ամենայնի Շապուհ արքայն Պարսից զօրաժողով լինէր, և կուտէր զօրս անչափս և անթիւ և անհամար իբրև զաւազ[1] ծովու, և կուռ վառեալ՝ որք նիզակ 'ի ձեռն առնուին, չորեքհարիւր բեւր զօրս բազումս։ Եւ զԴեհկան Նահապետ, որ տոհմիկ իսկ էր ազգաւ տոհմին զօրավարացն Հայոց՝ այս ինքն Մամիկոնենից, առաքէր զնա Թագաւորն Պարսից Շապուհ յերկիրն Հայոց 'ի վերայ Արշակայ արքային Հայոց։

Գայր հասանէր 'ի սահմանս երկրին Հայոց. ապա և զհայացիսն ոչ ինչ ծուլացեալ 'ի քուն գտանէր, այլ կազմ պատրաստք կային նմին գործոյ ճակատուն պատերազմի։ Եւ զօրավարն Վասակ ելանէր ընդ առաջ նոցա եւթանասուն հազարաւ. հարկանէր սատակէր զզօրսն ամենայն Պարսից, սպանանէր զիւր զազգային զԴեհկան Նահապետն, և զմնացեալսն առաջի իւր տանէր փախստական ձիահալածք արարեալք։ Բայց Մերուժանն արծրունի փախուցեալ ապրէր, որ առաջնորդէր նոցա։

1 Օրինակ մի յաւելու առ եղէր։

Digitized by Google

ԳԼՈՒԽ ԼԳ.

Յաղագս Սուրենայ Պահլաւի, որ եկն և նա զսիօք բազմօք. և ոտ ևս նկուն լինէր երբև զառաջինսն։

Ապա կրկնէր լինէր[1] զօրաժողով Շապուհ արքայ Պարսից, կազմէր պատրաստէր գունդս բազումս զօրացն և փիղս անթիւս, զօրս ընտիրս և պատերազմողս. և Սուրէն Պահլաւ, որ ազգակից իսկ էր Արշակայ թագաւորին Հայոց, և Մերուժանն առաջնորդ նոցա. և արձակեաց 'ի վերայ նոցա։ Ապա քանզի և Վասակ զօրավարն Հայոց խաղաց գնաց ընդ առաջ նոցա երեսուն հազարաւ, հարկանէր 'ի դիմի զՍուրէն և սպանանէր, և զզօրսն կոտորեաց. բայց[2] Մերուժան փախչէր։

ԳԼՈՒԽ ԼԴ.

Յաղագս Ապական Վսեմականի, զի եկն և նա յայս պատերազմս, և նմա ձախողեցաւ որպէս առաջնոցն։

Իսկ յետ Սուրենայ եկն Վսեմական. գայր հասանէր անչափ բազմութեամբ և անթիւ զօրօք, և Մերուժան առաջնորդ առաքեալ 'ի Շապհոյ արքայէն Պարսից 'ի գործ պատերազմի 'ի վերայ երկրին Հայոց։ Ապա առաքեցաւ ընդ առաջ նորա Վասակ սպարապետ զօրավարն Հայոց. հարկանէր սատակէր զԱպականն Վսեմական հանդերձ զօրօքն, և զմին 'ի նոցանէն ոչ ապրեցուցանէր։ Բայց միայն փախչէր չարագործն Մերուժան։

1 Ի տպ. Պատկանեան կրկին լինէր։
2 Օրինակ մի յաւելու պիղծն։

ԳԼՈՒԽ ԼԵ.

Յաղագս Զրկայ Նուխրակապետի, որ առաքեցաւ 'ի Շապհոյ արքայէն 'ի վերայ Հայոց բազում զօրօք 'ի պատերազմ, և սատակեցաւ իբրև զառաջինսն։

Յետ այսորցիկ Զիկ Նուխրակապետն զխուր արձակեաց Շապուհ արքայ Պարսից, մղել զպատերազմ Հայոց. և զՄերուժանն առաջնորդ ընդ նոսա առնէր։ Եւ գումարէր գումարտակ բազում իբրև զաւազ ծովու բազմութեամբ. և գային հասանէին յերկիրն Հայոց։ Ապա ելանէր 'ի դիմի հարկանէր նոցա Վասակ զօրավարն Հայոց. Զիկն[1] սպանանէր, և զզօրսն զկէսն կոտորէր, և զկէսն առաջի իւրեանց փախստական առնէին։ Այն անգամ ևս ոչ կարէին 'ի բուռն արկանել զՄերուժանն[2]։

ԳԼՈՒԽ ԼԶ.

Յաղագս Սուրենայ պարսկի, որ յետ Զրկայն ևս եկն 'ի պատերազմ. և նա 'ի բուռն անկեալ Վասակայ, հանդերձ իւրովք զօրօքն սատակեցաւ։

Եւ եղև յետ մահուն Զրկայ, Սուրէն պարսիկ խաղաց 'ի Թագաւորէն Պարսից Շապհոյ. վաթսուն բիւրու եկն եհաս, տալ պատերազմ ընդ Թագաւորին Հայոց Արշակայ. և առաջնորդ ունէր զՄերուժանն։ Ապա ժողովեաց զամենայն զօրս Նախարարայն Վասակ սպարապետն Հայոց. ելանէր 'ի գիշերի անկանէր 'ի ներքս 'ի ղակիշն 'ի հետիոտս, սուսեր 'ի ձեռն տասն հազարաւ ընտիր ընտիր արամբք։ Առ հասարակ կոտորէին հարկանէին և սատակէին զզօրսն Պարսից. և ձերբակալ առնէին զՍուրէն պարսիկ, և ածէին զնա առ արքայն Արշակ։ Ապա հրաման տայր քարակոծկոծ առնել զնա։ Բայց Մերուժանն ապրէր փախստեայ։

1 Յօրինակի միում զՆուխրականպետն։
2 Օրինակ մի յաւելու չար։

ԳԼՈՒԽ ԼԷ.

Յաղագս Հրեւշղումայ, որ առաքեցաւ յարքայէն Պարսից 'ի վերայ Հայոց խնոսուն բիւրու. և այն անգամ ևս նշան յաղթու- թեան Հայոց կանգնէր։

Եւ Հրեւշողումն արձակէր 'ի պատերազմ 'ի վերայ աշխարհին Հայոց։ Զի և սա իսկ 'ի նմին յազգէ Թա- գաւորին Հայոց ազգական էր, այլ քանիւ Շապհոյ արքայի գայր հասանէր հանդերձ զօրօք խնոսուն բիւ- րուն, տալ պատերազմ ընդ հայաստանեայսն։ Ապա կարգէր կազմէր պատրաստէր Վասակ զօրավարն Հա- յոց զամենայն զգունդս զօրայն, և դիմեաց 'ի վերայ նոցա մարտիւ պատերազմաւ։ Փախստականս տանէին զնոսա, արկեալ առաջի իւրեանց. և Հրեւշողումն և Մերուժանն փախչէին։

ԳԼՈՒԽ ԼԸ.

Յաղագս Աղանայոզայն, որ չորեքհարեւր բիւրաւ գայր հասանէր 'ի Թագաւորէն Պարսից՝ տալ պատերազմ ընդ արքային Հայոց, եթէ զինչ նեղեալ պարտեցաւ 'ի ձեռն Վասակայ։

Իսկ Աղանայոզանն, որ Պահլաւն էր 'ի տոհմէն ար- շակունեաց, որ նա խրոխտացեալ առաջի Շապհոյ Թագաւորին Պարսից, և գնայր գայր հասանէր 'ի սահ- մանս Հայոց։ Ապա այս վաղագոյն ազգ լինէր Թա- գաւորին Հայոց Արշակայ. սոյնպէս և սա զիւր զօրքն կազմէր 'ի ձեռն Վասակայ իւրոյ սպարապետին։ Եւ զամենայն նախարարսն Հայոց ընդ նմա գումարեալ, գայր հասանէր ընդ առաջ զօրացն Պարսից. հարկանէր կոտորէր զամենեսեան առ հասարակ, և զմնացեալսն փա- խըստեայս առնէին յերկիրն Պարսից. և ինքեանք զգուշանային սահմանացն իւրեանց։

ԳԼՈՒԽ ԼԹ.

Յաղագս Բոյեկան մեծ նախարարին Պարսից, որ եկն և սա քաջ քաղաւուն բիւրաւ. զոր հարկանէր Ընջէր սպարապետն Հայոց Վասակ։

Յետ այսորիկ Բոյեկան մեծ Նախարար Պարսից, և քառասուն բեւր ընդ նմա, գային հասանէին յԱտրպատական. կամէին աւապատակ առնել յերկիրն Հայոց։ Ապա զառաջեօք անգանէր Վասակ իւրով Հայաստան գնդաւն, հարկանէր զզօրսն ամենայն Պարսից, և զԲոյեկանն սպանանէր 'ի Թաւրէժն։ Եւ այրէր անդ զապարանս Թագաւորին Պարսից. և գտեալ անդ զպատկեր Թագաւորին Պարսից, նետաձիգ եղեալ՝ նետալից առնէր։ Բայց միայն փախչէր Մերուժանն ընդ նոսա եկեալ։

ԳԼՈՒԽ Խ.

Յաղագս Վաչականայ, որ եկն 'ի Հայս ութևտասն բիւրուն, և կամէր առնուլ զՀայս. տպա և զնա վանեաց սպարապետն Հայոց և զզօրս նորա։

Վաչական ոմն 'ի Նախարարացն Պարսից արշաւէր յերկիրն Հայաստան, հանդերձ ութևտասն բիւրօք։ Ապա ժողովէր զօրավարն Հայոց Վասակ զամենայն զզօրսն Հայոց. և Թողոյր զԹագաւորն Արշակ յամուր բերդին Դարիւնաց, և ինքն զօրավարն Հայոց Վասակ խաղայր անկանէր հանդերձ զօրօքն Հայոց զբանակաւն Վաչականայ։ Սպանանէր զՎաչականն, և կոտորէր զբանակսն Պարսից. բայց միայն ապրէր սակաւուք փախուցեալ Մերուժանն, եկեալ[1] առաջնորդ նոցա։

[1] Օրինակ մի չունի Եկեալ։

ԳԼՈՒԽ ԽԱ.

Յաղագս Մշկանայ և երեսուն և հինգ բիւրուն, որ արշաւէր յերկիրն Հայոց, եթէ զիարդ կոտորեալ եղև 'ի Վասակայ և 'ի զօրաց Հայոց։

Եւ Մշկան ոմն անուն, մի 'ի Նախարարացն Պարսից, և նա եկեալ ուղղէր ճակատս ընդ Թագաւորին Արշակայ։ Ապա զօրավարն Հայոց Վասակ ճակատէր զգ․րսն Հայոց ընդդէմ նոցա. և դէմ յանդիման մեծաւ բռնութեամբ[1] միմեանց յարձակէին։ Եւ յաղթահարէր զզ․րսն Պարսից գունդն հայաստան. սատակէին, և ոչ մի 'ի նոցանէն ոչ ապրեցուցանէր. և յականէ յանուանէ զՄշկանն սպանանէին, և Մերուժանն փախչէր։

ԳԼՈՒԽ ԽԲ.

Յաղագս Մարուճանայ և վաթսուն բիւրուն, թէ զիարդ եկեալք 'ի վերայ Թագաւորին Արշակայ, կամ զիարդ հարկանէր սատակէր զնոսա Վասակ սպարապետն։

Մարիճ անուն մեծ Նախարար գայր մարտնչէր ընդ երկիրն Հայոց։ Ապա համդերձ զօրօքն վաթսուն բիւրուն գայր հասանէր միջամբոխ[2] լինէր յերկիրն Հայոց. և առաջնորդ 'ի ձեռին ունէր զՄերուժանն արծրունի։ Ապա ևս պատահէր պատերազմաւ Վասակ ամենայն զօրօքն Հայոց. հարկանէր սատակէր զզ․րսն Պարսից կորուսանէր, և զՄարուճանն սպանանէր։ Բայց միայն փախչէր Մերուժանն։

[1] Օրինակ մի մեծաբանութեամբ։

[2] Յերկուս օրինակս միջամուխ լինէր։

ԳԼՈՒԽ ԽԳ.

Ցաղագս զխնդակապետն, որ իննսուն բիւրով եկն 'ի վերայ Հայոց Թագաւորին. ապա հարկանէր սատակէր 'ի մեծ հարուածս զզօրսն Պարսից Վասակ զօրավարն.

Զխնդկապետ ոմն, զօրագլուխ զօրացն Թագաւորին Պարսից, հանդերձ իննսուն բիւրուն գայր հասանէր 'ի սահմանս Ատրպատականի: Ապա կանխէր և ելանէր ընդ առաջ նոցա Վասակ զօրավարն Հայոց. անկանէր 'ի գիշերի 'ի վերայ ղակշին պարսկաց, և հանէր ընդ սուր առ հասարակ զամենեսեան, և սպանանէր զխնդկապետն 'ի մէջ բանակին: Բայց միայն Ճողոպրեալ ապրէր Մերուժանն վատանշան:

ԳԼՈՒԽ ԽԴ.

Ցաղագս արքայորդւոյն Պապայ, թէ զիարդ յայտնի էին դեւքն 'ի նմա. և հանդերձ նոքօք գործէր զպղծութիւնն:

Պապ որդին Արշակայ ծնաւ 'ի մօրէն Փառանձեմայ սիւնւոյ, որ էր լեալ կին Գնելոյն.՛ զոր եսպան արքայն Արշակ, և առ զկին նորա Փառանձեմ իւր կին, և ծնաւ 'ի նմանէ որդի՝ որ կոչեցաւն Պապ: Եւ եղև իբրև ծնաւ զնա մայրն իւր, քանզի անօրէն մարդ էր և ամենեւին յաստուծոյ ոչ երկնչէր, նուիրեաց զնա դիւաց. և բնակեցին դեւք բազումք 'ի մանուկն, և վարէին զնա ըստ կամաց իւրեանց: Սնաւ և աճեաց, և գործէր զմեղս. զպոռնկութիւն, զպղծութիւն արուագիտութեան և զանասնագիտութիւն, և զագրալի գարշութիւն. բայց կարի զարուագիտութիւն: Դարձեալ ինքն իգանայր այլոց, և այսպէս մըմկեալ թաւալեալ էր:

Եւ երբեմն իբրև զգաց մայր նորա զարուագիտութիւնն, և ոչ կարացեալ համբերել պարսաւանացն

Digitized by Google

վատանուանութեանն, ասէ ցսենեկապան որդւոյն իւրոյ, թէ յորժամ նա խնդրեսցէ 'ի պղծութիւն զարմն՝ ընդ որ սովորն է անկանել, դուք զիս 'ի ներքս կոչեսջիք։ Յորժամ պատանեակն Պապ ինքն ընդ անկողին մտեալ՝ խնդրէր զարմն 'ի պղծութիւն, եմուտ-մայր նորա և նստաւ զառաջեաւ նորա՝ իւր որդւոյն։ Ապա սկսաւ ճչել վայել պատանեակն, և ասէ ցմայր իւր. Յարիցես գնասցես 'ի բաց, զի մեռանիմ խորովիմ կսկծիմ պայթիմ[1], թէ ոչ յարիցես գնասցես 'ի տանէս։ Իսկ մայրն ասէ, թէ ոչ գնացեալ ելից 'ի տանէ աստի։ Իսկ նա հաղ քան զհաղ ճչէր, բազմացուցանէր զվայելն։ Իսկ մայրն նայեցեալ տեսանէր աչօք իւրովք օձք սպիտակք, զի պատեալք էին զգահոյիցն ոտամբք, և ճապատէին 'ի վերայ պատանեկին Պապայ, մինչ դեռ ընգողմանեալ էր նա. կայր 'ի մահիճսն, վայէր և խնդրէր զպատանեակն ընդ որ սովորն էր գիտանալ։ Իսկ մայրն գիտացեալ յիշեաց զայն, որոց 'ի ծննդեանն նուիրեաց զորդին իւր. գիտաց թէ նոքա են, որ 'ի կերպարանս օձիցն ճապատէին զորդւոյն իւրով. յարտասուս հարեալ, ասաց. Վա՜յ ինձ, որդեակ իմ. զի քեզ տագնապ էր, և ես ոչ գիտէի։ Յարուցեալ գնաց եթող զտեղին, կատարել զպէտս ցանկութեանն։ Եւ այսպէս դիւօք վարեալ, յայսպիսի գործս զամենայն աւուրս կենաց իւրոց ըմբռնեալ Պապն որդին Արշակայ, մինչ եհաս 'ի թագաւորութիւնն, մինչև 'ի մահ իւր։

ԳԼՈՒԽ ԽԵ.

Յաղագս Սակստան անդերձապետի, որ առաքեցաւ 'ի Շապհոյ թագաւորէն Պարսից չորեքհարիւր հազարաւ, և փախոյց եւս զնա Վասակ զօրավարն Հայոց։

Ապա յետ այսորիկ ժողովեաց թագաւորն Պարսից Շապուհ զզօրս իւր, և հազարս չորեքհարեւր. և Սակրստան անդերձապետ զօրագլուխ նոցա։ Ապա խաղացին գնացին 'ի կողմանս Հայոց. եկին ծաւալեցան ճա-

1 Օրինակ մի յաւելու ճայթիմ։

կատեցան ընդ Թագաւորութեանն Հայոց Արշակայ։ Ապա 'ի մի վայր եկեալք ամենայն մեծամեծք նախարարացն Հայոց, խորհուրդ խորհէին. քանզի ոչ առնուին յանձն երբէք, թէ Թագաւորն Արշակ մտցէ ընդ նոսա 'ի պատերազմ։ Ապա զօրավարն Վասակ, հանդերձ ամենայն մեծամեծօքն և նախարարօքն ամենայն Հայոց մեծաց, հարկանէր սատակէր զամենայն զօրսն Պարսից։ Եւ սպանանէր Սակստան անդերձապետն. բայց միայն ապրէր Մերուժանն արծրունի փախուցեալ։

ԳԼՈՒԽ ԽԶ.

Յաղագս Շապստան տակառապետին, որ եկն հինգ հարեւր բիւրուն 'ի վերայ աշխարհին Հայոց. ապա և զնոսա հարկանէին սատակէին զօրքն Հայոց։

Շապստան տակառապետն գայր հասանէր հինգ հարիւր բիւրուն 'ի վերայ աշխարհին Հայոց, և կամէր մտանել յաշխարհն Հայոց։ Ապա կազմեալ պատրաստեալ գունդն զօրաց Թագաւորին Հայոց, և Վասակ զօրավարն Հայոց, ելանէր 'ի դիմի հարկանէր զօրացն Պարսից։ Հարկանէին կոտորէին զզօրսն Պարսից, և սպանանէին զՇապստան տակառապետն պարսկաց։ Բայց միայն փախչէր Մերուժանն, ապրեալ լինէր։

ԳԼՈՒԽ ԽԷ.

Յաղագս Մոգաց հանդերձապետին՝ որ գայր հասանէր ութուտասն բիւրուն, տալ ճակատ ընդ Թագաւորին Հայոց. և սա կործանէր իբրև զառաջինսն։

Ապա և Մոգաց անդերձապետն գայր հասանէր ութուտասն բիւրու, տալ ճակատս ընդ Թագաւորին Հայոց Արշակայ։ Ապա գնային հասանէին 'ի մի վայր ամենայն զօրքն հայաստան երկրին և Վասակ

Digitized by Google

զօրավարն սպարապետն, որ էր դայեակ Թագաւորին
Հայոց Արշակայ։ Եթէ կարի շատ աճապարեալ հա-
սանէին, այնչափ ժամանեցին՝ մինչև ՚ի Մաղխազան
կարացին հասանել։ Եւ անդ ընդ միմեանս գունդն
երկոքեան բախէին. ՚ի պարտութիւն մատնեցան զօրքն
Պարսից, փախստական լինէին յերեսաց Վասակայ
զօրավարին և ամենայն զօրացն Հայոց։ Եւ սպանա-
նէին անդ զՄոգաց անդերձապետն, և զզօրսն անմի
արարեալ. բայց միայն Մերուժանն ՚ի տաճիկ ձի
նստեալ[1] փախչէր։

ԳԼՈՒԽ ԽԸ.

Յաղագս համբարակապետին, որ իննսուն բիւրուն եկեալ մարտըն-
չէր ընդ զօրս Թագաւորին Հայոց. և սատակեցաւ ՚ի Սաղամաս ՚ի
զօրացն Հայոց, և ՚ի զօրավարէն Վասակայ։

Ապա համբարակապետն[2] Թագաւորին Պարսից, և
սա գայր հասանէր ՚ի գաւառն Կորճէից ՚ի Սաղա-
մաս հանդերձ իննսուն բիւրուք։ Եւ զակիշ ածեալ
յամուր տեղւոջ միոջ, կամէր կռուել ընդ Թագա-
ւորին Հայոց ընդ Արշակայ։ Ապա գայր զօրավարն
Հայոց, հանդերձ տասն հազարաւ զինու ընտիր զօ-
րու. և դարանամուտ լինէր ընդ կողմանս բանակին,
և ՚ի գիշերին անկանէր ՚ի զակիշն։ Եւ զամենեսեան
ընդ սուր հանէին առ հասարակ, և ոչ մի ոչ ապրե-
ցուցանէին. բայց միայն Մերուժանն արտաքոյ դըն-
դին դիպեալ, փախչէր։

ԳԼՈՒԽ ԽԹ.

Յաղագս Մուշկանայ՝ որ քառասուն բիւրօք եկն կռուել ընդ Թա-
գաւորին Հայոց, և ՚ի Վասակէ և ՚ի զօրացն Հայոց սատակեցաւ։

Ապա Մուշկան ոմն մեծ զօրագլուխն Պարսից քա-
ռասուն բիւրօք գայր հասանէր ՚ի մարտ պատերազմի

1 Օրինակ մի չունի ի տաճիկ ձի նստեալ։ 2 Օրինակ մի համբարապետն։

Digitized by Google

ընդ Արշակայ արքային Հայոց։ Ապա և զօրքն Հայոց խռոխտացեալ հանդերձ իւրեանց զօրավարաւն Վասակաւ, գազանաբար առիւծաբար դիմ ընդդէմ յարձակէին. և անդէն սատակէին զզ՚րսն Պարսից, և սպանանէին զՄուրկանն։ Բայց Մերուժանն և այն անգամ փախչէր։

ԳԼՈՒԽ Ծ.

Յաղագս քակելոյ և քայքայելոյ թագաւորութեանն Հայոց. թէ որպէս ապստամբեցին բազումք 'ի նախարարացն Հայոց, և ձեռս եառուն 'ի Շապուհ արքայն Պարսից. և թէ զիարդ հազ ցրուեցաւ այսր անդր, և նուաղեաց թագաւորութիւնն Հայոց։

Զերեսուն և զչորս ամս եառուն պատերազմ երկիրս Հայոց ընդ թագաւորին Պարսից, և յետ այնորիկ ձանձրացան պարտեցան լքան աշխատեցան երկոքին կողմանքն։ Եւ սկսան սորսորել գնալ 'ի բանակէն Հայոց թագաւորին. թողին զիւրեանց արքայն Արշակ։ Բայց նախ այսմ գնալոյ սկիզբն առնէին մեծամեծ աւագանին։ Նախ բդեաշխն Աղձնեաց, և Նոշիրական[1] բդեաշխն, և Մահկերտանն, և Նիհորականն, և Դասնտրէին, և ամենայն նախարարութիւն Աղձնեաց. և զօրն և տունն տոհմին Աղձնեաց կողմանն ապստամբեցին յարքայէն Հայոց Արշակայ, և չոգան կացին առաջի արքային պարսկաց Շապհոյ. և պարիսպ ածէին 'ի Հայոց կուսէ՝ որ Զորայն կոչեն, դրունս դնէին. և զատուցին զիւրեանց աշխարհն 'ի Հայոց։

Եւ յետ սորա Գուգարաց[2] բդեաշխն, և յետ սորա Զորայ գաւառին տէրն, և Կողբայ գաւառին տէրն, և ընդ նոսա Գարդմանաձորոյ տէրն։ Եւ որք մօտ էին 'ի նոսա կողմն այնր ձեռին, որ շուրջ էին զնոքօք, միահաղոյն ապստամբեցին 'ի թագաւորէն Հայոց Արշակայ. և չոգան գնացին առաջի կացին

1 Յերկուս օրինակ Նորշիրական։

2 Յօրինակի միում Գոգարեաց, և յայլում Գուգարեաց։

Թագաւորին Պարսից Շապհոյ։ Ապստամբեցին յԱրշակայ արքայէն Հայոց ամուր գաւառն Արձախայ, և ամուր գաւառն Տմորեաց, և ամուր աշխարհն Կորդեաց. ապա և տէր գաւառին Կորդուաց չոգաւ եկաց առաջի Թագաւորին Պարսից։

Յետ այսորիկ ապստամբեաց 'ի Թագաւորէն Հայոց և ձեռին իշխանութեանն տանն Հայոց Թագաւորին, որ էր զատրպայական աշխարհաւն, յետս եկաց 'ի Թագաւորէն Հայոց ամուր աշխարհն Մարաց. յետս եկաց յարքայէն Հայոց և աշխարհն Կազբից. եթող զարքայն Հայոց և գնաց Սաղամուտ տէրն Անձիտեայ, և ընդ նմա իշխանն մեծի Ծոփաց. և գնացին առ Թագաւորն Յունաց։ Միջնաշխարհն մնացեալքն յերկուացան յարքայէն, և ոչ կամէին լսել Թագաւորին իւրեանց, ոչ մի ինչ իրս՝ զոր նա կամէր։ Եւ գձձեցաւ Թագաւորութիւնն մեծապէս։

Եւ Վահան եղբայր Վասակայ սպարապետին, 'ի մամիկոնեան 'ի տոհմէն, անկաւ 'ի բանս հրապուրանաց նա 'ի Մերուժանայ արծրունոյ քեռորդւոյ իւրոյ։ Եւ սա ապստամբեաց յԱրշակայ յարքայէն Հայոց, և չոգաւ եկաց առաջի Թագաւորին Պարսից Շապհոյ։ Եւ հաճեաց զմիտս նորա, և նախ ուրացաւ նա 'ի կենաց իւրոց՝ զոր 'ի Քրիստոսն ունէր, և յանձն առ պաշտել զօրէնս մոգութեանն. այս ինքն երկիր պագանել կրակի և արեգական, և ուրանալ զօրէնս քրիստոնէութեանն՝ յորում ծնեալն էր։ Եւ եղև նա ըստ մտի Թագաւորին Պարսից. և մատուցանէր ևս ամբաստան գրգռութիւն զարքայէն Հայոց Արշակայ, և զիւրմէ տանուտեառնէն Վասակայ. և յիշեցուցանէր ևս նմա զմահն Վարդանայ, թէ յաղագս քո մեռաւ։ Եւ եղև նա այնուհետև սիրելի Շապհոյ արքային, և ետ նա կին Վահանայ զՈրմիզդուխտ քոյր իւր. և շնորհեաց նմա բարձ և զպատիւ՝ որ նոցուն լեալ էր նախնեաց, և մտերիմ փեսայ արար զնա իւր Թագաւորն. և 'ի մէջ զօրաց իւրոց շքեղացոյց զնա, և խոստացաւ նմա կեանս մեծամեծս առնել։ Իսկ Թիւն Հայոց պակասեաց յայսմ հետէ և յապա։

Digitized by Google

ԳԼՈՒԽ ԾԱ.

Յաղագս թէ զիարդ միաբան համօրէն աշխարհօրէն՝ որ միանգամ մնացեալք յաշխարհին՝ ժողովէին առ Ներսէս կաթողիկոսն Հայոց, և զբողոք հարկանէին առաջի նորա, և հեռնթափ լինէին, և թողին 'ի հեռաց զիւրեանց թագաւորն Արշակ:

Ապա ժողովեցան մարդիկ ամենայն աշխարհին իշխանութեանն թագաւորութեանն Հայոց. և եկին առ մեծ եպիսկոպոսապետն Հայոց Ներսէս, մեծամեծք նախարարք կուսակալք կողմնակալք գաւառատեարք գործակալք և դատապետք շինականաց: Ի մի վայր եկեալ ժողովեցան, խօսել սկսան ընդ Ներսիսի և ասեն. Դու, տէր, քեզէն գիտես, զի այս երեսուն ամ է թագաւորին մերոյ Արշակայ, զի ոչ մի ամ մեզ հանգիստ ոչ եղև 'ի պատերազմէ. և համակ սրով և սուսերօք և 'ի սլաքս և 'ի տէգս նիզակաց զքրտունս երեսաց մերոց ջնջեցաք: Եւ արդ ոչ կարեմք այսմ զժոյժ[1] ունել, և ոչ այլ կարեմք տալ ճակատս. զի լաւ է մեզ՝ թէ ծառայեսցուք մեք թագաւորին Պարսից որպէս ընկերքն մեր արարին, զի թողին զնա և գնացին առ թագաւորն Պարսից. և մեք սոյնպէս առնելոց եմք, զի ոչ այլ ևս կարեմք կռուել: Թէպէտ իցէ թագաւորին Արշակայ կռուել ընդ Շապհոյ, Վասակաւ և Անդովկաւ աներաւ իւրով տացէ պատերազմ. այլ յայսմիկ Հայոց աշխարհէս և ոչ մի այր ոչ ոք է երթալոց 'ի թիկունս օգնականութեան նորա: Նմա եթէ պէտ իցէ, տացէ պատերազմ, թէ պէտ մի. մեր թողեալ զնա՝ մեզ չէ փոյթ:

Իսկ սուրբն Ներսէս խօսէր ընդ նոսա որպէս օրէն էր, եթէ տեսէք և քաջ զմտաւ ածէք և յիշեցէք զքաննն տեառն պատուիրանին միաբանութեամբ որպէս պատուիրեացն ծառայից՝ հնազանդ կալ տերանց իւրեանց: Զի ամենեքեան դուք աւազիկ կայք և վկա-

[1] Յօրինակի միում զժոյժ ունել. և 'ի միւս այլ ժոյժ ունել:

յէք, մանաւանդ զի ամենեքեան դուք կեցեալ էք յազ-
գէդ արշակունոյ. ոմանք 'ի ձէնջ գաւառատեարք
լեալք 'ի նոցանէն, և ոմանք մեծամեծք աշխարհաց,
ոմանք աւագ աւագ աւանաց գեղից և գանձուց տեարք
լեալ էք, և պէսպէս դաստակերտացն։ Զի թէպէտ
և առ արարիչն աստուած յանցաւոր իցեն պեղծ
ազգն արշակունեաց, սակայն զձեզ կեցուցեալ զամե-
նեսեան և յաղբոյ թօթափեալ է, զոմն գործով, զոմն
պատուով, զոմն իշխանութեամբ, զոմն գործակալու-
թեամբ։ Զի թէպէտ և առ աստուած մեղաւոր է
Արշակ արքայ, և պարտական է տոկոսեաց արարչին
իւրոյ՝ առ 'ի տանել նմա վրէժս, սակայն աստուած
վասն բազում և անչափ մարդասիրութեան իւրոյ՝
խնայեաց 'ի նա, և վասն նորա 'ի ձեզ։

Եւ դուք աւադիկ կամիք անկանել հեթանոսաց 'ի
ծառայութիւն, և կորուսանել զկեանս ձեր յաստուծոյ,
և մերժել զբնակ տեարսն[1] ձեր՝ զորս տուեալ է ձեզ
յաստուծոյ, և օտար տերանց ծառայեալ, և նոցին
անաստուած կրօնիցն ցանկալ։ Բայց լաւ լիցի ձեզ
զնոյն սիրել և յանձն առնուլ, և նմին հաւանել, և
մերժել յանձանց ձերոց զարարչապաշտ թագաւորն։
Զի թէ բեւր չար իցէ Արշակ, սակայն աստուածապաշտ
է. և եթէ մեղաւոր ևս իցէ, սակայն թագաւոր ձեր
է. որպէս և դուքդ ասացէք առաջի իմ, թէ այսչափ
ամք են՝ զի մարտեայք ևս 'ի վերայ անձանց ձերոց և
հոգւոց, 'ի վերայ աշխարհի, 'ի վերայ կանանց և որ-
դւոց ձերոց։ Եւ որ մեծն է քան զամենայն, 'ի վերայ
եկեղեցեաց ձերոց, 'ի վերայ ուխտի հաւատոց ձերոց,
զոր ունիմք 'ի տէր մեր Յիսուս Քրիստոս. և համակ
տէր ետ ձեզ յաղթութիւն անուան իւրոյ։ Եւ արդ
կամիք փոխանակ Քրիստոսի արարչին ձերոյ՝ ծառայել
ձեզ անաստուածն մոգութեան անօրինացն և նոցուն
պաշտօնէիցն, 'ի թողուլ նախ զարարիչն մեր և զնո-
րուն պատուիրանս՝ զոր պատուիրեաց ձեզ, միամիտ
կալ առ տեարսն մարմնաւորս՝ զորս նորայն արարեալ
է. դուցէ բարկացեալ տէր աստուած ձեր, և խլեցէ

1 Օրինակ մի զբնակատէրն։

զձեզ արմատաքի, և մատնեսցէ զձեզ հեթանոսացն 'ի չար[1] ծառայութիւն ստրկութեանն մինչև յաւիտեան, և ոչ երբէք բարձցի լուծն ծառայութեան 'ի ձէնջ։ Եւ թողջէք դուք առ տէր, և նա ոչ լսիցէ ձեզ. վասն զի անձամբ անկանիք դուք 'ի ծառայութիւն հեթանոս տերանց և անաստուած անգէտ մարդկան, 'ի ձեռս հեթանոս արանց տերանց խստասրտաց[2]. և թագուոր չարի դիպեալ ելանիցէ առաջի ձեր, և ոչ կարիցէք ձողոպրել յայնմանէ։

Իսկ նոքա, որ միանգամ էին 'ի մի վայր ժողովեալ, զաղաղակ հարկանէին. քարոզ կարդացեալ՝ միմեանց ձայն առնէին, շփոթէին ամբոխէին, և ասէին. Հապա գնասցուք, ասեն, սփռեսցարուք յիւրաքանչիւր տեղիս. զի այդմ բանից մեք ինչ ոչ կամիմք լսել։ Սփռեցան յիւրաքանչիւր տունս իւրեանց։

ԳԼՈՒԽ ԾԲ.

Յաղագս Շապհոյ արքային, թէ զիարդ յայնմ ժամանակի լսեցոյց զպատերազմ տալ ընդ Արշակայ Հայոց թագաւորին, և մեղմեխանոք առ ինքն կոչէր 'ի հաշտութիւն։

Ապա Շապուհ արքայ Պարսից մեծաւ աղաչանօք և պատարագօք և հրովարտակօք և սիրով զԱրշակ առ ինքն կոչէր, զի յայնմ հետէ արասցեն 'ի մէջ իւրեանց սէր և խաղաղութիւն և բարեկամութիւն մեծ։ Իսկ Արշակ արքայ թէպէտ պատերազմ կամէր տալ, այլ ոչ կամէին յանձն առնուլ այսմիկ ամենայն զօրքն աշխարհին Հայոց։ Ապա թէ կամաւ կամաւ՝ թէ ոչ կամաւ, սակայն եդ սիրտ՝ խոնարհութեամբ հրովարտակս[3] առ Շապուհ արքայ Պարսից, որպէս վայելէ ծառայի առ տէր իւր, տալ։ Եւ առաքէր յիւրմէ նմա պատարագս հաշտութեան։

1 Օրինակ մի ՝ի չարաչար։

2 Օրինակ մի ի ծառայութիւն հեթանոսաց և խստասիրտ տէրանց. և թագաւոր չարի։

3 Օրինակ մի յաւելու առաքէր։

ԳԼՈՒԽ ԾԴ·

Յաղագս կոչելոյ կրկին անգամ Շապուհ արքայի զԱրշակ արքայ Հայոց· և նորա երթալոյն, և միահաղոյն կորնչելոյն նորա։

Ապա յետ այսորիկ դարձեալ առաքեաց առ Արշակ արքայ Հայոց Շապուհ արքայ Պարսից, և ասէ. Իսկ եթէ հաճ եմք[1] ես և դու ընդ միմեանս, եկ տեսցուք զմիմեանս. և յայսմ հետէ իբրև զհայր և զորդի լիցուք ընդ միմեանս։ Ապա թէ ոչ տեսանես դու զիս, խնդրես զպատերազմ 'ի մէջ իմ և 'ի մէջ քո։ Իսկ Արշակ խնդրէր հաւատարիմ երդումն, ուխտիւ 'ի նմանէն, զի յայսմ հետէ անկասկած երթիցէ առ նա։ Եւ նա ետ բերել՝ ըստ օրինացն հաւատարիմ երդմանց թագաւորութեանն Պարսից՝ աղ, կնքել վարազ նկարագիր մատանեաւ, և յղեաց։ Զի թէ իցէ և զայն երդման ևս զհետ ոչ եկեսցէ[2], ապա կազմ լիցի տալ ճակատս պատերազմի 'ի մէջ իւրեանց։

Իսկ զայն ևս յորժամ տեսին և լուան ամենայն մարդիկն երկրին Հայոց, ստիպեցին բանաքսեցին[3] զիւրեանց թագաւորն զԱրշակ և շտապեցին, զի յարիցէ գնասցէ երթիցէ յանդիման լիցի թագաւորին Պարսից Շապհոյ։ Յայնմ հետէ, թէ կամաւ կամաւ՝ և թէ ոչ կամաւ[4], յարեաւ թագաւորն Հայոց Արշակ, առ ընդ իւր զզօրավարն սպարապետն Հայոց զդայեակն իւր, խաղաց գնաց յերկրէն Հայոց յերկիրն Պարսից առ Շապուհ արքայ Պարսից. չոգաւ յանդիման եղև թագաւորին Պարսից Շապհոյ։ Իբրև տեսին զնոսա, արկին զերկոսեանն զարքայն Արշակ և զսպարապետն Վասակ, և պահէին զնոսա արձակ 'ի մէջ ազատագունդ փուշտիպան զօրացն։ Եւ կոչեաց արքայ Շապուհ զարքայ Արշակ, և իբրև զծառայ իւր պատուհասեաց

1 Օրինակ մի՝ հաշտիմք։
2 Օրինակ մի՝ երթիցէ։
3 Երրիս օրինակս բանադրեցին։
4 Օրինակ մի՝ թէ կամաւ թէ ակամայ։

զնա. և նա յանցաւոր և մահապարտ զանձն իւր առ նա համարեցաւ։ Դարձեալ անդրէն 'ի նոյն գունդ փուշտիպանաց ետուն զԱրշակ արքայ 'ի պահեստ։

ԳԼՈՒԽ ԾԴ.

Ցաղագս թէ որպէս զդիւթն և զքաւդեայն հարցեալ Շապհոյ՝ փորձէր զմիտս Արշակայ, և տայր զնա յԱնուշ բերդն, և կամ զՎասակ սպարապետն Հայոց չարամահ հրամայէր առնել։

Ապա կոչեաց թագաւորն Պարսից Շապուհ ըզդիւթսն և զաստեղագէտսն և զքաւդեայսն. խօսէր ընդ նոսա և ասէր՝ եթէ ես բազում անգամ կամեցայ սիրել զԱրշակ արքայ Հայոց, և նա համակ անարգեաց զիս։ Եւ եդի ընդ նմա ուխտ խաղաղութեան, և երդուաւ ինձ յիւրեանց օրէնս քրիստոնէութեանն 'ի գլխաւորութիւն այնմ, զոր աւետարանն կոչեն. նախ այն երդմանն ստեաց։ Ես նմա թիւր բարիս խորհեցայ որպէս հայր որդւոյ կատարել նմա, և նա ինձ չար ընդ բարւոյ հատոյց։ Իսկ ես կոչեցի զերիցունս եկեղեցւոյն Տիսփոնի քաղաքի, և կարծեցի թէ նոքա նենգութեամբ ինչ ետուն նմա զերդումն և ետուն ինձ ստել։ Եւ պատուհասեալ զնոսա որպէս զմահապարտս, իսկ ասաց ցիս Մարի երէց գլխաւորն նոցա. ասէին՝ թէ մեք արդարութեամբ տուաք նմա զերդումն. բայց եթէ նա ստեաց, նոյն աւետարանն ածէ զնա առ ոտս ձեր։ Եւ ես նոցա ոչ լուայ. և ետու հրաման՝ եւթանասուն զնոսա 'ի մի գուբ փողոտել, և զուսումնակիցս նոցա հանել ընդ սուր։ Զաւետարանն՝ յոր երդուաւ Արշակ արքայ, որ է գլխաւորութիւն ուսմանց նոցա քրիստոնէութեանն, կապեցի շղթայիւք. և կայ 'ի գանձի իմում։ Բայց բանքն Մարեայ երիցոյ ուշ եղեն ինձ. և յիշեցի զի ասէր՝ թէ մի սպանաներ զմեզ, այլ ես գիտեմ՝ զի նոյն աւետարանն ածէ զԱրշակ արքայ 'ի ծունկս քո։ Ահաւասիկ բանք արդարութեամբ կատա-

րեցան, զոր ասէրն[1]: Բայց Արշակ արքայ Հայոց այս երեսուն ամ է Արեաց՝ զի ետուն ընդ նմա Ճակատս, և յաղթել և ոչ մի ամ ոչ կարացաք. և ելեալ է եկեալ ոտիւք իւրովք: Բայց թէ գիտէի՝ թէ յայսմ հետէ կայցէ յուխտին իմում և ՚ի հնազանդութեան բա-րեաւ ուխտիւ, մեծապէս մեծարանօք արձակէի զնա խաղաղութեամբ յիւր աշխարհն:

Իսկ քաւդեայքն ետուն նմա պատասխանի և ասեն. Թող մեզ այսօր, և վաղիւն պատասխանի արասցուք քեզ: Իսկ ՚ի վաղիւ անդր ժողովեցան եկին ամենայն քաւդեայքն և աստեղագէտքն, և ասեն ցարքայն. Այժմ զի եկեալ է առ քեզ թագաւորն Հայոց Ար-շակ, զիա՞րդ խօսի ընդ քեզ, կամ զի՞նչ ձայն ածէ, կամ զիա՞րդ ունի զանձն: Ասէ արքայն. Իբրև զմի ՚ի ծառայիցն իմոց համարի զի՛նքն, հող ոտից իմոց Ջա-նայ լինել: Ասեն նոքա. Առ[2] արա զոր ասեմքս քեզ. պահեա դու զնոսա աստէն, և առաքեա դու դեսպանս յերկիրն Հայոց, և տուր բերել անտի հող ՚ի սահմա-նացն Հայոց իբրև բեռինս երկուս, և կահոյր մի ջուր: Եւ հրամանս տացես հարկանել զկէս խորանի յա-տակ ՚ի բերեալ հողոյն Հայոց. և ածցես քեզէն զձե-ռանէ արքային Հայոց Արշակայ, և տարցես նախ յայն տեղ որ բնակ իսկ իցէ հողն. և հարցցես ցնա բանս: Եւ դարձեալ ածցես դու զձեռանէ նորա, և տարցես ՚ի հայատակսն ՚ի հարեալ հողոյն. և լուիցես դու բանս ՚ի նմանէ, և ապա գիտասցես դու՝ եթէ կա՞յ յուխտի քո և պահէ՞ զդաշինս քո թէ ոչ յետ արձակելոյ քո զնա ՚ի Հայս: Ապա թէ ՚ի վերայ հայ հողոյն խիստ ինչ բարբա-ռեսցի, գիտասջիր՝ զի որ օր հասանէ յերկիրն Հայոց, ըզ-նոյն ձայն ածէ ընդ քեզ, և զնոյն պատերազմ նորոգէ ընդ քեզ, զնոյն Ճակատս և զնոյն թշնամութիւն յուզէ:

Ապա թագաւորն Պարսից, քանզի զայս լուեալ ՚ի քաւդէիցն, տաձիկ ուղտուք արձակէ ՚ի Հայս արս զհողոյ և զջրոյ, զի եկեսցեն բարձցեն նմա զհմայսն[3]:

1 Յօրինակի միում պակասէ հատուածդ Ահաւասիկ բանք . . . զոր ասէրն:

2 Օրինակ մի ասէն նոքա արքային. Արա:

3 Օրինակ մի զհամայն:

Եւ ընդ սակաւ աւուրս եկին բերին զայն ինչ, զորմէ յղեացն։ Ապա հրաման տայր Թագաւորն Շապուհ, զկէս յատակին իւրոյ խորանին հարկանել՚ի բերեալ հողոյն Հայոց, և զջուրն ցանել՚ի վերայ նորա, և զկէսն ՚ի նոյն հողն զիւրոյ բնակութեան երկրին թողուլ։ Եւ ետ ածել զԱրշակ արքայ Հայոց զառաջեւ իւրով, և զայլ մարդիկն ՚ի բաց հրամայեաց կացուցանել. և զձեռանէ առեալ՝ շրջէր ձեմելով։

Եւ երթևեկս առեալ ընդ խորանն, ասէ ցնա. յորժամ ՚ի պարսիկ ՚ի հողոյն ՚ի վերայ ձեմէին՝ թէ ընդէ՞ր եղեր իմ թշնամի, Արշակ արքայ Հայոց. զի ես որպէս զորդի սիրեցի զքեզ, և կամեցայ տալ քեզ զդուստր իմ ՚ի կնութիւն, և որդի ինձ առնել զքեզ. իսկ դու խստացար ընդ իս, և քովք կամօք՝ առանց իմոյ կամաց՝ եղեր ընդ իս թշնամի. և այս լի երեսուն ամ է, զի պատերազմեցար ընդ իս։

Ասէ Արշակ արքայ, թէ մեղայ քեզ և յանցեայ. զի ես եկի և կոտորեցի, և յաղթեցի թշնամեաց քոց. և ակն ունէի ՚ի քէն պարգև կենաց, և թշնամիք իմ հրապուրեցին զիս, և արկին երկիւղս ՚ի քէն, և փախուցին ՚ի քէն։ Եւ երդումն իմ, զոր երդուայ քեզ, յառաջ ածին զիս. և եկի աւասիկ առաջի քո։ Եւ աւասիկ ծառայ քո ՚ի ձեռս քո կամ. զինչ և պէտք է քեզ, արա զիս, զինչ և կամ իցէ. սպան զիս, զի ես ծառայ քո առ քեզ կարի յանցաւոր եմ, մահապարտ եմ։

Իսկ Շապուհ արքայ առեալ զձեռանէ նորա, շրջէր ձեմելով, ՚ի չքմեղս առեալ զնա ածէր ՚ի հայակողմն ՚ի հողն հարեալ յատակն։ Իսկ իբրև յայն տեղի հասանէր, և զհայ զհողն կոխէր, մեծամեծս ըմբոստացեալ հպարտացեալ՝ այլ ձայն շրջէր [1]. սկսանէր խօսել և ասել. Ի բաց կաց յինէն ծառայ չարագործ տիրացեալ տերանցն քոց. այլ ոչ թողից զքեզ և որդւոց քոց զվրէժ նախնեաց իմոց, և զմահն Արտեւանայ արքային։ Զի այժմիկ ձեր ծառայից զմեր տերանց ձերոց զբարձ կալեալ է. բայց ոչ թողից, եթէ ոչ տեղւոյդ մեր առ մեզ եկեսցէ [2]։

1 Օրինակ մի ջողէր։ 2 Յերկուս օրինակս էկիցէ։

Իսկ դարձեալ առնոյր զձեռանէ, դարձեալ տանէր յայն հող Պարսից. ապա աշխարհէր զասացեալսն, խոնարհէր բուռն հարկանէր զոտից նորա, մեծապէս ապաշխարելով[1] զղջմամբ զասացեալ բանսն։ Իսկ յորժամ առեալ զձեռանէ զնա տանել 'ի հայ հողն, ևս խստագոյն քան զառաջինն բարբառէր. իսկ դարձեալ միւսանգամ հանէր յայնմ հողոյն, բանիւք յապաշխարութիւն դառնայր։ Ցայգուէ և երեկոյն այնպէս շատ փորձ փորձեաց զնա. զի իբրև 'ի վերայ հարեալ հողոյն տանէր, խստացեալ ամբարտաւանէր. իսկ 'ի վերայ բուն գետնոյն յատակին՝ և կայր, 'ի զղջումն դառնայր[2]։

Իսկ իբրև երեկոյ եղև ժամ ընթրեաց թագաւորին Պարսից, քանզի սովորութիւն էր Հայոց թագաւորին բազմական անդէն ընդ նմին առնմա 'ի նորին տախտին արկանել բազմական, օրէնք էին՝ զի թագաւորն Պարսից և թագաւորն Հայոց 'ի միում տախտի բազմէին 'ի միում գահոյս։ Իսկ այն օր նախ զտող բազմականացն թագաւորացն, որ անդն էին, զամենեցունց կարգեցին. հուսկ յետոյ զկնի ամենեցունց 'ի ներքոյ բոլորին զԱրշակայ բազմականն առնէին, ուր զհայ հողն յատակն հարեալ էր։ Նախ ամենեքեան իբրև բազմեցան յիւրաքանչիւր չափու, յետոյածէին բազմեցուցանէին զարքայն Արշակ։ Արդ եկաց բազմեալ ուռուցեալ վայր մի. իսկ յոտն եկաց, ասէ ցթագաւորն Շապուհ. Իմ այդ տեղի, ուր դու ես բազմեալ. յոտն կաց այդի, թող ես այդր բազմեցայց, զի տեղի ազգի մերոյ այդ լեալ է. ապա եթէ յաշխարհն իմ հասից, մեծամեծ վրէժս խնդրեցից 'ի քէն։

Ապա տայր հրաման Շապուհ արքայ Պարսից, բերել շղթայս և արկանել 'ի պարանոցն Արշակայ և յոտս և 'ի ձեռս նորա երկաթս, և խաղացուցանել[3]

1 Օրինակ մի՝ ապաշաւելով։

2 Օրինակ մի այսպէս ունի զվերջին հատուածդ. Իսկ յորժամ կրկին և երեքկին անգամ զայս տանէր, նոյն խոստացեալ քան զառաջինն բարբառէր։

3 Օրինակ մի՝ փանել։

զնա 'ի յԱնդմըշն՝ զոր Անուշ բերդն կոչեն, և պըն-
դեալ զնա մինչև անդէն մեռցի։ Եւ եղև 'ի վաղիւ
անդր ետ հրաման Շապուհ արքայ, ածել զառաջեաւ
իւր զՎասակ մամիկոնեան զզօրավարն սպարապետն
Հայոց մեծաց. սկսաւ պատուհասել զնա, քանզի էր
Վասակ անձամբ փոքրիկ, ասէ ցնա արքայն Պարսից
Շապուհ. Աղուէս, դու էիր խանգարիչ՝ որ այսչափ աշ-
խատ արարեր զմեզ[1]. դու ես այն՝ որ կոտորեցեր զԱրիս
այսչափ ամս, և զի՞ գործես[2]. զմահ աղուեսու սպանից
զքեզ։ Իսկ Վասակ[3] տուեալ պատասխանի ասէ. Այժմ
քո տեսեալ զիս անձամբս փոքրիկ[4], ոչ առեր զչափ մե-
ծութեան իմոյ. զի ցայժմ ես քեզ առեւծ էի, և արդ
աղուէս։ Բայց մինչ ես Վասակն էի, ես[5] սկայ էի. մի
ոտնս 'ի միոյ լերին կայր, և միւս ոտնս իմ 'ի միոյ լե-
րին կայր[6]. յորժամ յաջ ոտնս յենուի, զաջ լեառն
ընդ գետին տանէի. յորժամ 'ի ձախ ոտնն յենուի,
զձախ լեառն ընդ գետին տանէի։ Ապա հարցանէր
Թագաւորն Պարսից Շապուհ և ասէ. Աղէ տուր ինձ գի-
տել, ո՞վ են լերինքն այնոքիկ՝ զորս դուն ընդ ունջ տա-
նէիր։ Եւ ասէ Վասակ. Լերինքն երկուք, մի դու էիր,
և մի Թագաւորն Յունաց։ Այն մինչ տուեալ էր ինձ
աստուծոյ, զքեզ ընդ գետին տանէի և զԹագաւորն
Յունաց, մինչև օրհնութիւն հօրն մերոյ Ներսէսի
հանգուցեալ էր 'ի վերայ մեր, և աստուծոյ զմեզ 'ի
ձեռանէ չէր թողեալ. մինչև զնորա բանն ա-
րարաք, և խրատ նորա եկաց առ մեզ, գիտացաք տալ
քեզ խրատ. մինչև մեզէն աչօք բացօք անկաք 'ի խոր-
խորատ[7]։ Արդ զինչ և կամիս, արա։ Ապա ետ հրաման
Թագաւորն Պարսից մորթել զզօրավարն Հայոց Վա-

1 Օրինակ մի յաւելու և չափս։
2 Օրինակ մի ամս. և այժմ զինչ կարես առնել ի ձեռաց իմոց։
3 Օրինակ մի յաւելու բազմաշխատ վահանն Հայոց։
4 Օրինակ մի յաւելու և սուրն իմ որ է ընդ իս։
5 Օրինակ մի ձեզ։
6 Օրինակ մի մի ոտս ի մի լերին կայր, և միւսն այլ լերին։
7 Յօրինակի միում չէր թողեալ. և մեզ բարի խրատ էր տուեալ զմիմեանս, և հնազանդ լինել տերանց և թագաւորացն մերոց. անյուր եղեալ յայտնապէս մեզէն աչօք բացօք և խափարփառփառութեան մերոյ անկաք ի խորխորատ։

սակ, և զմորթն հանել և ընուլ խոտով, և տանել ընդ նոյն բերդ յԸնդմրշն՝ որ Անյուշն կոչեն. ուր արգելլին իսկ զթագաւորն Արշակ։

ԳԼՈՒԽ ԾԵ.

Յաղագս գերութեանն և հարուածոյն աշխարհին Հայոց և աւերածոյն, և գերութեան տանելոյն 'ի Պարս. և չարամահ լինելոյ տիկնոջն Փառանձեմայ. և քաղաքացն Հայոց աւերելոյ, և հիմանց աշխարհին տապալելոյ։

Ապա արձակեաց արքայն Պարսից Շապուհ 'ի վերայ աշխարհին Հայոց երկուս ոմանս յիշխանաց անտի իւրոց, միումն Զիկ անուն և միումն Կարէն, հինգ հարեւր բիւրով. զի եկեսցեն բրեսցեն քանդեսցեն զաշխարհն Հայոց։ Եւ եկին հասին 'ի վերայ երկրին Հայոց։ Ապա իբրև ետես տիկին աշխարհին Հայոց կինն Արշակայ թագաւորին Հայոց Փառանձեմ զզօրս թագաւորին Պարսից, եթէ եկին լցին զաշխարհս Հայոց, առեալ ընդ իւր մարդիկ իբրև մետասան հազար ազատս ընտիրս սպառազէնս պատերազմողս, և հանդերձ նոքօք դիմեաց եմուտ 'ի բերդն Արտագերից՝ որ 'ի յերկրին Արշակունեաց՝ յերեսաց զօրացն Պարսից։ Ապա եկին հասին ամենայն զօրքն Պարսից, շուրջ զբերդաւն նստէին, պահ արկանէին. պատեցին պաշարեցին։ Իսկ նոքա 'ի ներքս ամրացեալք, յուսային 'ի տեղւոյն ամրութիւնն. և նոքա լակիշ ածեալ, նստէին արտաքուստ շուրջ զձորօքն։ Եւ նստան շուրջ զբերդաւն ամիսք երեքտասան, և առնուլ զբերդն ոչ կարացին, զի կարի ամուր էր տեղին։ Աւերեցին քանդեցին զերկիրն ամենայն. եղանէին առնուին աւար զերկիրն ամենայն, շուրջ 'ի գաւառացն և յաշխարհացն ածէին զգերի մարդկանն և զանասնոց 'ի լակիշն իւրեանց. այլուստ բերէին համբարս, և ուտէին. և զբերդն պաշարեալ պահէին։

Իսկ Պապ որդին Արշակայ ոչ դիպեցաւ անդ 'ի

Հայոց աշխարհին, զի առ Թագաւորն Յունաց դիպե-
ցաւ[1]: Զի Թէպէտ և զայս ամենայն լուան ազատա-
գունդ բանակն Հայոց, չոգան իւրեանց խնդրել Թի-
կունս օգնականութեան. և էր նոցա զօրագլուխ Մու-
շեղ որդին Վասակայ սպարապետին: Եւ չոգան նո-
քա առ իւրեանց արքայորդին. մինչ դեռ նոքա ընդ
Թագաւորին Յունաց խօսէին, հաւանեցուցանէին
զնոսա Թիկունք լինել իւրեանց: Իսկ յերկիրն Հայ-
ոց ստէպ առաքէին դեսպանս առ տիկին աշխարհին
առ Փառանձեմ, զի ժուժկալ լինիցի բերդին, և մի
ձեռս տացէ 'ի պարսիկս: Եւ դեսպանս ստէպ ստէպ
յորդւոյ նորա 'ի Պապայ զմիմեանց զկնի 'ի շաբաթու
շաբաթու եկեալ հասանէին. և գաղտ ընդ գաղտնի
դուռն ուրեմն մեքենաւորութեամբ 'ի բերդն մտանե-
ին, տային քաջալերս տիկնոջն. և յերկարեաց 'ի բեր-
դին ամիսս երեքտասան պաշարումն: Այլ որք գային
և երթային, ստէպ ստէպ գային՝[2] թէ պինդ կաց, զի
հասեալ է Պապ որդի քո և գունդ կայսերական 'ի
Թիկունս օգնականութեան: Եւ յերկարեաց խրա-
խոյսն որ հասանէր, զի ասէին. Վայրիկ մի ևս սակաւիկ
մի ևս կալցիս ժոյժ, և ահա հասեալ է օգնակա-
նութիւն:

Եւ եղև յետ չորեքտասաներորդ ամսեանն հարուա-
ծոց՝ որ յԱստուծոյ հասին 'ի վերայ գաղթականին
բերդնորդեացն. զի մահ անկաւ 'ի վերայ նոցա՝ որք
'ի բերդին էին, զի 'ի տեառնէ հասին պատուհասք: Առա-
ջի տիկնոջն Փառանձեմայ ուտէին և ըմպէին և ուրախ
լինէին որք էին 'ի տաճարին[3]. յանկարծակի 'ի միում
ժամու հարիւր այր, և 'ի միւսում երկերիւր, և էր՝
զի հինգ հարիւր այր մեռան 'ի բազմականին՝ յորժամ
բազմեալ կային. և օր ըստ օրէ սատակէին: Յորժամ
սկսան, զամիս մի ոչ յերկարեաց՝ զի սատակեցան առ
հասարակ. զի էին արք իբրև մետասան հազար, և
կանայք իբրև վեց հազար. զի ամիս մի ոչ կացին, զի

1 Օրինակ մի նայր:
2 Օրինակ մի ասէին:
3 Օրինակ մի ի պալատին:

ամենեքեան՝ որ էին 'ի բերդին՝ առ հասարակ սատակեցան։

Բայց մնաց 'ի բերդին Փառանձեմ տիկին, երկու նաժշտօք։ Ապա եկն եմուտ գաղտ 'ի ներս 'ի բերդն Հայր մարդպետ ներքինին, և թշնամանեաց զտիկինն մեծապէս իբրև զբոզ մի։ Սկսաւ դնել թշնամանս ազգին արշակունեաց, զի վատախորհուրդք են վատանշանք, կորուսին զաշխարհս ևս. իրաւի անց ընդ ձեզ այդ, և այլ զի անցցէ։ Ել գաղտուկ, և փախեաւ։ Իսկ տիկինն Փառանձեմ իբրև ետես՝ եթէ միայն մնացի, եբաց զդուռն բերդին, և թողացոյց զօրսն Պարսից մտանել 'ի բերդն։ Եւ եկին կալան զտիկինն, և իջուցին 'ի բերդէն։ Ելանէին 'ի բերդն 'ի վեր զօրավարն Պարսից, գերէին զգանձս թագաւորին Հայոց, որ կային 'ի բերդին. և սկսան կրել իջուցանել զամենայն գանձսն, որ կայր 'ի բերդին։ Զինն տիւ և զինն գիշեր համակ իջուցին զոր գտին յԱրտարագերսն բերդին, հանդերձ տիկնաւն խաղացուցին։

Եւ յետ այսորիկ եկին 'ի քաղաքն մեծ յԱրտաշատ, և առին զնա, և կործանեցին զպարիսպ նորա. առին անտի զգանձս մթերեալս՝ որ կային, և գերեցին զամենայն քաղաքն։ Եւ խաղացուցին 'ի յԱրտաշատ 'ի քաղաքէ ինն հազար տուն երդ Հրէայս, զոր ածեալ էր գերի Տիգրանայ արքայի արշակունւոյ յերկրէն պաղեստինացւոց. և քառասուն հազար երդ Հայ, զոր յԱրտաշատ քաղաքէ խաղացուցին։ Եւ զամենայն շինուած քաղաքին հրձիգ արարին զփայտակերտն, և զքարակերտն քանդեցին. զպարիսպն ըստ նմին օրինակի և զամենայն շինուած քաղաքին մինչև 'ի հիմունսն ապականեցին, և ոչ թողին մի, և ոչ թողին[1] բնաւ քար 'ի քարի վերայ. անմարդի և թափուր յամենայն բնակչաց իւրոց կացուցանէին։

Եւ եղև յորժամ ածին ժողովեցին զամենայն զգերին զքաղաքին 'ի մի վայր, և անցուցին ըստ Տափերն կամուրջ, և առնէին համար գերւոյն, 'ի մէջ շերտափակ զօրացն պատէին, ասեն զօրագլուխքն

1 Օրինակ մի չունի Թողին։

Պարսից ցՁուիթ երէց քաղաքին Արտաշատու.
Եկեալ 'ի միջոյ գերւոյդ, երթ գնա դու յո պէտք
է քեզ։ Եւ ոչ առնոյր զայս յանձն երէցն Ձու-
իթն, այլ ասէր. Ցո զխաշնդ տանիք, և զհովիւս
տարայք. զի ոչ է մարթ հովուի թողուլ զխաշն իւր,
այլ պարտ է հովուի դնել զանձն 'ի վերայ ոչխարին
իւրոյ։ Եւ զայս ասացեալ եմուտ 'ի գերութիւնն, և
խաղաց 'ի գերութիւն ընդ իւրում ժողովրդեանն յեր-
կիրն Պարսից։

Առնուին և զՎաղարշապատ քաղաք. քանդէին բրէ-
ին զքաղաքն 'ի հիմանց տապալէին, և խաղացուցանէ-
ին յայնմ ևս քաղաքէ իննևտասն երդս հազար։ Ընդ
ամենայն քաղաքս ոչ թողին ամենևին շինած. զի զա-
մենայն տապալէին, քակեալ քանդէին. և ընդ ամենայն
երկիրն ասպատակ սփռեալ՝ զամենայն այր 'ի չափ
հասեալ կոտորէին, զկանայս և զորդիս 'ի գերութիւն
վարէին. և զբերդս ամենայն թագաւորին Հայոց կա-
լան, և լցեալ բազում ամբարօք՝ բերդակալս թողուին։
Առնուին և զմեծ քաղաքն զԵրուանդաշատ, և խաղա-
ցուցանէին անտի երդս քսան հազար Հայ, և երդս
երեսուն հազար Հրէայ. և զքաղաքն 'ի հիմանց տա-
պալեալ բրեալ յատակէին։ Ապա առնուին և զքա-
ղաքն Բագրևանդայ Զարեհաւան, և խաղացուցանէին
անտի հինգ հազար երդ Հայ, և ութ հազար երդ
Հրէայ. և զքաղաքն 'ի հիմանց տապալէին յատակէ-
ին։ Առնուին և զքաղաքն մեծ Զարիշատ՝ որ էր 'ի
գաւառին յԱղիովտի, չորեքտասան հազար երդ
Հրէայ, և տասն հազար երդ Հայս. և զնա 'ի հիմանց
քանդեալ ապականէին։ Առին և զամուր քաղաքն
Վան, որ է 'ի գաւառին Տոսպայ. և հրձիգ արարեալ,
քակէին զհիմունս նորա. և խաղացուցանէին անտի
երդս հինգ հազար Հայ, և ութ և տասն հազար
երդս Հրէայս։

Զայս ամենայն բազմութիւն Հրէից, զոր գերեցին
տարան յերկրէն Հայոց, ածեալ էր յերկրէն պաղես-
տինացւոց մեծի թագաւորին Հայոց Տիգրանայ 'ի
ժամանակին՝ յորժամ գերեաց նա և ած 'ի Հայս
զքահանայապետն Հրէից զՀիւրկանոս զառաջին

ժամանակաւ։ Եւ եած մեծ արքայն Տիգրան զամենայն զհրէութիւնն զայն բնակեցոյց 'ի քաղաքսն Հայոց յիւրում դարուն 'ի ժամանակին։ Իսկ յայսմ ժամանակի աւերեցին զքաղաքսն, և գերեցին զհնակեալսն անդ. և զամենայն երկիրն Հայոց և զամենայն գաւառն ընդ նմին գերեալ, խաղացուցեալ[1] և զայլ գերութիւնս գաւառաց գաւառաց, կողմանց կողմանց, փորի փորի, զաշխարհի աշխարհի, ածին ժողովեցին 'ի քաղաքն Նախճաւան. զի անդ էր զօրաժողով իւրեանց զօրացն։ Ապա առին և զնա քանդեցին. անտի երդս Հայս երկուս հազարս, և Հրեայ երդս վեշտասան հազարս անտի խաղացուցին գնացուցին ամենայն գերութեամբն հանդերձ։ Եւ անդէն յերկիրն Հայոց ոստիկանս թողին և վերակացուս, 'ի ծառայութիւն մատնել[2] զմնացորդս երկրին. և ինքեանք զտիկինն Փառանձեմ առեալ, հանդերձ գանձիւքն և բազմութեամբ գերեօքն յերկիրն Պարսից խաղացուցանէին. և գնացեալք երթային տանէին հասուցանէին յերկիրն Պարսից առ Շապուհ արքայն Պարսից։

Եւ եղև իբրև չոգան տարան զտիկինն Փառանձեմ յերկիրն Պարսից, և զայլ ամենայն գերութիւնն Հայոց և զգանձսն կալան առաջի թագաւորին և զտիկինն Փառանձեմ[3], շնորհ մեծ ունէր թագաւորն Պարսից իւրոց զօրավարացն։ Եւ իբրև կամեցաւ թագաւորն Պարսից Շապուհ թշնամանս առնել ազգին աշխարհին Հայոց և թագաւորութեանն, ետ հրաման ժողովել զամենայն զզօրս իւր և զմեծամեծս իւր և զփոքունս և զամենայն մարդիկ աշխարհին իւրոյ՝ որ ինքն իշխէր, և 'ի մէջ ամբոխին ածել զտիկինն Հայոց զՓառանձեմն։ Եւ հրամայեաց 'ի հրապարակին իմն առնել հրապոյրս մեքենայից, որով հրամայեաց զկինն արկանել, և արձակել տիկնոջն Փառանձեմայ 'ի խառնակութիւն պոռնկութեանն անասնական պղծութեանն։ Այսպէս սատակեցին զտիկինն զՓա-

1 Յերիս օրինակս խաղացեալ։

2 Ի չորս օրինակս մատնել։

3 Օրինակ մի չունի զտիկինն Փառանձեմ։

Digitized by Google

ուանձեամ։ Իսկ զայլ զերին զամենայն տարան ընա-
կեցուցին, որ յԱսորեստան, որ յերկրին Խուժաս-
տանի։

ԳԼՈՒԽ ԾՋ.

Յաղագս վկայութեանն Ջուխթայ երիցու յերկրին Պարսից։

Ապա իբրև չոգան տարան յերկիրն Պարսից զամե-
նայն գերութիւն Հայոց, և զՋուխթ երէց Արտաշատ
քաղաքի ունէին կապանօք առաջի թագաւորին Պար-
սից Շապհոյ։ Եւ նայէր թագաւորն Պարսից Շապուհ,
և տեսանէր զերէցն Ջուխթ այր բարձր և անձնեայ,
և 'ի տիոց մանուկ. և հեր գլխոյն ալեօրեալ էին,
այլ մօրուքն դեռ տակաւին սեաւ ևս կային։ Ապա
յորժամ զառաջինն խօսել սկսաւ, ասէ. Եթէ տեսա-
նէ՞ք զառնդ զայդր զչարութիւն. քանզի յայտ է, 'ի
հերաց այտի երևի՝ թէ կախարդ է. զի հերքն սպի-
տակ են, և մօրուքն սեաւ։ Իսկ երիցուն տուեալ
պատասխանի, ասէ. Թէ քեզ պէտ իցէ, այլ զինչ կա-
միս խօսել և առնել՝ խօսեաց. այլ վասն այդորիկ գի-
տեա, զի յիրաւունս սպիտակացեալ են նախ հերքս.
զի բազում աւուրբք երէց են, գոնեա՛ հնգետասան
ամօք քան զմօրուսս նախաբոյս են։ Իսկ թագաւորն
հրաման տայր մինչև 'ի վաղիւն պահել զնա. իսկ 'ի
վաղիւն հրաման տայր ածել 'ի հրապարակն շղթայիւք։
Եւ ելին ոստիկանք արքունի հարցանել, եթէ իցէ՝
յանձն առցէ պաշտել զօրէնս մոգութեանն, ոչ մեռա-
ցի։ Իսկ նա ոչ առնոյր յանձն. այլ կամեցեալ մեռա-
նել խնդութեամբ վասն Աստուծոյ, երթեալ 'ի տեղի
մահուան, և աղաչեաց զվերակացուս իւրոյ մահուանն,
զի թողացուսցեն նմա սակաւ մի կալ յաղօթս։ Եւ
մատուցեալ յառաջագոյն, եդ ծունր և ասէ.

Digitized by Google

ԳԼՈՒԽ ԾԷ·

Աղօթք 'ի ժամ մահուան Զաւիթայ։

Արարիչ մեր, որ արարեր զերկինս և զերկիր և զծով յոչընչէ, և ստեղծեր զմեզ 'ի հողոյ. և զհողեղէնս այսպէս իմաստունս բանաւորս և կենդանիս արարեր։ Եւ շնորհեցեր մեզ զգիտութիւն քո, զոր ցուցեր ազգաց որդւոց մարդկան 'ի ձեռն սրբոց քոց մարգարէիցն կարապետացն քոց. և դու քեզէն եկիր իջեր մարդացար երևեցար յերկրի, և ընդ մարդկան շրջեցար. և զկատարեալ իմաստութիւնդ քո շնորհեցեր արարածոց քոց, զոր Առաքելովքն քարոզեցեր քոց ստացուածոց յաշխարհի։ Եւ վարդապետօքն սրբովք, զորս եդիր 'ի քում յեկեղեցւոջ լուսաւորս, զամենեսեան իմաստնացուցեր։ Եւ զիս, զայր զանարժան, արժանի արարեր քում ծառայութեանդ. և պատրաստեցեր զիս տառապեալս մնանել և ուսանել ընդ ձեռօք քո սրբոյ և մեծի և քո քահանայապետին Ներսիսի՝ քո պաշտօնէին, և 'ի ձեռաց նորա առնուլ զձեռնադրութիւն երիցութեան, և 'ի ձեռաց նորա զիս նուիրեալ քեզ 'ի քահանայութեան։ Եւ յայնմ աշտիճանէ պատրաստեցեր ըմպել զվկայութեան բաժակն փրկութեան, զոր ըմբելով՝ զանուն տեառն կարդացից. զաղօթս իմ ես տեառն տաց առաջի ամենայն ժողովրդոց նորա։ Ընդ որում քեզ փառք և զօրութիւն և իշխանութիւն միածնի Որդւոյ քո սիրելոյ Յիսուսի Քրիստոսի, և կենդանարար հոգւոյդ քում սրբոյ, յառաջ քան զամենայն յաւիտեանս այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն։

Եւ իբրև զայս ամենայն ասաց, բազում մարդիկ ամբոխի ժողովեալ էին. ասացին զամէնն։ Ապա զայրացեալք վերակացուք սպանողութեանն, թէ ընդէր այնչափ երկար թողացուցին նմա խօսել, ապա

Digitized by Google

տագնապաւ 'ի տեղի մահուն հատուցանէին։ Իսկ նա մեծաւ խնդութեամբ կարկառեալ զպարանոցն, վճարէր 'ի սուսերէն։

ԳԼՈՒԽ ԾԸ.

Յաղագս գալոյն Շապհոյ Թագաւորին Պարսից յերկիրն Հայոց, և միանգամայն աստակել զմնացեալս երկրին. և բիւր չարեացն, զոր կրեցին։

Ապա յետ այսորիկ խաղաց գնաց Թագաւորն Պարսից Շապուհ ամենայն իշխանութեամբ զօրաց իւրոց, և չոգաւ եկն յերկիրն Հայոց. և առաջնորդ ունէր ընդ իւր զՎահան 'ի Մամիկոնեան տոհմէն, և զՄերուժանն յԱրծրունեաց տոհմէն։ Ապա հասեալ ասպատակէին յերկիրն Հայոց, և առնուին զամենայն գերին 'ի մի վայր ժողովեցին։ Եւ բազումք 'ի նախարարացն Հայոց թողուին զկանայս իւրեանց և զորդիս և զընտանիս, և փախեան ընդ այս ընդ այն գնացին։ Իսկ զամենայն կանայս նախարարացն Հայոց, զոր թողին և փախեանն, ասպատակն ժողովէր. և ածին զնոսա առ Շապուհ արքայ Պարսից։

Իբրև էր բանակն Շապհոյ Թագաւորին Պարսից 'ի գաւառն Բագրևանդայ յաւերս քաղաքին Զարեհաւանի, զոր յառաջնումն եկեալք զօրքն Պարսից աւերեցին, և ածին ժողովեցին առաջի Թագաւորին Պարսից զամենայն գերին մնացորդաց աշխարհին Հայոց, ապա հրաման տայր Թագաւորն Պարսից Շապուհ, զամենայն այր 'ի չափ հասեալ կոխան առաբեալ փղաց, և զամենայն զկին և զմանուկ հանել ընդ ցից սայլից։ Հազարք հազարաց և բիւրք բիւրուց սպանէին, զի ոչ գոյր թիւ կամ համար սպանելոցն. և զկանայս ազատացն և նախարարացն զփախուցելոցն հրաման տայր ածել յասպարէզն՝ որ էր 'ի Զարեհվան քաղաքի։ Եւ հրաման տայր հոլանել զամենայն ազատ կանանին, և նստուցանել աս-

տի անտի աապարխսին. և ինքն Շապուհ արքայ հեծեալ 'ի ձի, շաւաւիղ անցանէր առ կամանօքն. և որ յակն գային, մի մի 'ի նոցանէ պղծեալ 'ի խառնակութիւն տանէր առ ինքն: Քանզի մօտ յաապարէսն հարեալ էր խորանն, յոր առեալ մտանէր գործել զանօրէնութիւն. և այնպէս զբազում աւուրս առնէր զայն ընդ կանայսն: Եւ զազգն Սիւնեաց տոհմին զամենայն զպար 'ի չափ հասեալ կոտորեցին, և զկանայս սպանին. և զամենայն մանր մանկտիսն ներքինիս հրամայէր առնել, և խաղացուցանել յերկիրն Պարսից: Եւ առնէր զայս ամենայն վասն վրիժուցն Անդովկայ, որ եղև պատերազմ ընդ Ներսեհ արքայ Պարսից:

Եւ տայր հրաման Շապուհ արքայն Պարսից զամուր ամուր տեղիսն Հայոց բերդս շինել, հրամայեաց և բերդակալս կայուցանել: Եւ զազատ կանանին անդէն 'ի բերդեանն բաշխէր և թողոյր. զի եթէ ոչ արք նոցա եկեսցեն նմա 'ի ծառայութիւն, սպանցեն զկանայս նոցա բերդակալքն՝ առ որս եթող զնոսա: Եւ եթող յաշխարհին զՁիկն և զԿարէնն, զնոցա իշխանս զօրօք բազմօք. և զիշխանութիւն մնացորդացն ետ 'ի ձեռս Վահանայ և Մերուժանայ, և ինքն գնաց յԱտրպայական:

ԳԼՈՒԽ ԾԹ.

Յաղագս թէ իբրև մնացին Վահան և Մերուժան, թէ զինչ չար չարիս գործեցին ընդ երկիրս Հայոց. և կամ զիարդ սատակեցան Վահան և կինն իւր յիւրեանց որդւոյն:

Այնուհետև Վահանն Մամիկոնեան և Մերուժանն արծրունի, սոքա երկոքեան արք պիղծք[1] անօրէնք էին, ապստամբեալք էին յուխտէ աստուածպաշտութեանն[2], և զանաստուածն Մազդեզանց աղանդն

1 Օրինակ մի յաւելու անագորոյնք:
2 Օրինակ մի յաւելու և ուրացողք:

յանձն առեալ պաշտէին, սկսան այնուհետեւ յերկրին Հայոց աւերել զեկեղեցիս՝ զտեղիս աղօթից քրիստոնէից յամենայն կողմանս Հայոց՝ գաւառաց գաւառաց եւ կողմանց կողմանց։ Եւ նեղէին զբազում մարդիկ՝ զոր 'ի բուռն արկանէին, թողուլ զաստուածպաշտութիւն եւ 'ի պաշտօն դառնալ Մազդեզանցն։ Եւ յետ այսորիկ տային հրաման Վահանն եւ Մերուժանն, զամենայն կանայս փախուցելոցն զնախարարացն՝ որ թողլինն եւ գնացինն, տային հրաման 'ի բերդեանն զի նեղեսցեն զնոսա՝ դարձուցանել յօրէնս Մազդեզանց. եթէ ոչ առնուցուն յանձն, սատակեսցեն զամենեսեան չարաչար։ Եւ բերդակալեանն յորժամ զայն հրաման ընկալան, ամենայն ոք ծ ոք առ ումեք էին՝ նեղեցին զնոսա ըստ հրամանին տուելոյ։ Ապա իբրեւ ոչ մի ոք յանձն առնուին ուրանալ 'ի քրիստոնէութենէն, չարամահ սպանանէին զամենեսեան յամենայն 'ի բերդսն՝ յորս տուեալ էր զնոսա անդ։

Իսկ Վահանայ էր քոյրաթիւ 'ի մամիկոնեան տոհմէն, քոյր Վարդանայ, Համազասպուհի[1]. եւ էր նա կին Գարեգնի տեառնն Ռշտունեաց գաւառին։ Զսա եթող եւ փախեաւ Գարեգին այր իւր 'ի ժամանակին, յորում եկն Շապուհ արքայ Պարսից յերկիրն Հայոց. իսկ զտիկինն Ռշտունեաց 'ի միջնաբերդն Վանն բերդի, որ էր քաղաքն 'ի Տոսբ գաւառին։ Իսկ անօրէնն Վահան եւ Մերուժանն հրաման տային բերդակալին, զի նեղեսցէ զկինն. եթէ ոչ առցէ յանձն զօրէնս Մազդեզանցն, տայր հրաման կախել զբարձր աշտարակէն եւ սպանանել։ Իբրեւ ոչ առնոյր յանձն Համազասպուհի պահել զօրէնս Մազդեզանցն, հանէին 'ի բարձր աշտարակն՝ որ կայր 'ի վերայ բարձր գահուն քարին, որ հայէին 'ի կողմն ծովակին 'ի գետոյ կուսէ. եւ մերկացուցին զնա իբրեւ 'ի մօրէ. եւ արկեալ կապ զոտիցն, գլխիվայր կախեցին զնա զբարձուէն կուսէ. եւ այնպէս մեռաւ 'ի կախաղանին։ Եւ էր նա սպիտակ մարմնով, եւ պայծառ տեսանելովն. կայր կախեալ յերեւոյթ տեսիլ նշանակի, եւ փաղփաղէր մարմինն 'ի բարձուէն

1 Յամենայն օրինակս ն Համազասպուհէ։

զոր օրինակ ձիուն սպիտակութեամբն. և բազում մարդիկ ժողովէին տեսանել օր ըստ օրէ, զի իբրև սքանչելի ինչ երևէր յաշխարհին: Յայս տեսիլ տիկնոջն Համազասպուհեայ՝ էառ կին մի դայեակն նորին, աղաւնա պարէգօտ մի՝ զոր անակիւղս[1] կոչեն, և էած զօտի ընդ մէջ իւր. և կայր առ բարձր դահուն քարին 'ի ներքոյ աշտարակին՝ զորմէ կախեալ էր զաննն իւր, մինչև կողոպտեցաւ ամենայն մարմինք դիոցն: Եւ որչափ 'ի վայր վայրէին[2] ոսկերքն, նա յիւր ծոցն ժողովէր բովանդակ զամենայն զոսկերս սանին. և առեալ գնաց յիւրսն:

Եւ այնչափ չար էին արքն երկոքին, զի անգամ իւրեանց ումեք ոչ ողորմէին. այլ անխնայութեամբ դատէին զօտարս և զիւրեանց ընդանիս: Ատրուշանս շինէին 'ի բազում տեղիս, և զմարդիկ հնազանդէին օրինացն Մազդեզանց. և բազում յիւրեանց սեփհականսն շինէին ատրուշանս, և զորդիս և զազգայինս իւրեանց տային յուսումն Մազդեզանցն: Ապա որդի մի Վահանայ, անուն Սամուէլ, եհար սատակեաց զՎահան զհայր իւր, և զՈրմիզդուխտ զմայր իւր՝ զքոյր Շապհոյ Պարսից թագաւորին. և ինքն փախստական լինէր յերկիրն Խաղտեաց:

1 Յերիս օրինակս անկիւղս:
2 Ի միում օրինակի 'ի վայր վարէին:

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

Բ Ո Ւ Զ Ա Ն Դ Ե Ա Ց

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԻՒՆ
ԶՈՐ ԱՍԵԼՈՑ ԵՄ ԿԱՐԳԵԼ ԶԴՊՐՈՒԹԻՒՆ ԴՊՐՈՒԹԵԱՆՑ
ԿԱՆՈՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳԻՐ ՄԱՏԵՆԻՑ

Ա. Յաղագս թագաւորելոյ Պապայ յերկրին Յունաց, և գալոյ ՚ի Հայս, և յինքն ունելոյ զաշխարհն. և կամ որ միանգամ գործեաց որպէս յաջողեցաւ։

Բ. Յաղագս Մուշեղայ զօրավարին Հայոց՝ թէ որպէս անկաւ ՚ի վերայ բանակին Շապհոյ թագաւորին Պարսից, և եհար զնոսա ՚ի հարուածս անհնարինս, մինչ զի միաձի Շապուհ ճողոպրէր։

Գ. Յաղագս Հայր մարդպետի, թէ որպէս սպանանել հրամայեաց թագաւորն Պապ։

Դ. Յաղագս դարձեալ պատերազմին, որ եղև ՚ի Բագաւանի յաւանին ՚ի Բագրաւանդ գաւառին ընդ Պապ թագաւորին Հայոց և ընդ զօրսն Պարսից։

Ե. Յաղագս միւսոյ պատերազմին ընդ Հայս և ընդ Պարս ՚ի Գանձակ Ատրպատականի. ևս վասն գուշակութեանն Ուռնայրի, զի յայնմ և յաղթութիւն լինէր Հայոց։

Զ. Յաղագս Դղակայ մարդպետի, որ կացուցին սահմանակալ. և նա խորհրդակից եղեալ Պարսից թագաւորին, թէ որպէս խոստանայր մատնել զարքայն Հայոց. և վասն մահուն Դղակայ ՚ի Պապայ արքայէ։

Է. Յաղագս մահուն Արշակայ թագաւորին Հայոց, թէ զիարդ մեռաւ յերկիրն Խուժաստանի յԱնուշ բերդի ինքնին ձեռօք, և Դրաստամատն լինէր պատճառ մահու նորա։

Ը. Յաղագս թէ զիարդ լռեաց պատերազմ ՚ի կողմանցն Պարսից. ապա սկսաւ սպարապետն Մուշեղ ոգորել ընդ այնոսիկ, որք միանգամ ապստամբեցին ՚ի թագաւորէն Հայոց. զբազում կոյս կոյս հարկանէր մեծաւ պատերազմաւ, նախ յաղագս տան արքային Հայոց՝ որ յԱտրպատականին էր։

Թ. Յաղագս Նոշիրականի։

Ժ. Յաղագս Կորդուաց և Կորդեաց և Տմորեաց։

ԺԱ. Յաղագս Մարաց։

Digitized by Google

Digitized by Google

ամենայն աշխարհաւն ձեռս ետ 'ի Թագաւորն Պարսից, և մարզպան և աշխարհակալ աշխարհին Հայոց ած զառաջինն 'ի Թագաւորէն Պարսից զՍուրէն, և մեծաւ պարգևօք մեծարեցաւ 'ի նմանէն. կամ որպէս խորամանկութեամբ Մերուժանայ արծրունւոյ եղև ապստամբութիւնն, և պատերազմունք յուզեցան:

ԼԹ. Յաղագս Գումանդ Շապհոյ, զի առաքեցաւ 'ի Թագաւորէն Պարսից տալ պատերազմ ընդ Հայս, և սատակեցաւ 'ի Մանուէլէ զօրօք իւրովք հանդերձ:

Խ. Յաղագս Վարազայ, Թէ որպէս կամ զիարդ առաքեցաւ 'ի Թագաւորէն Պարսից, և սատակեցաւ 'ի Մանուէլէ իբրև զառաջինն:

ԽԱ. Յաղագս Մռկանայ, որ առաքեաց դարձեալ Թագաւորն Պարսից 'ի վերայ երկրին Հայոց և 'ի վերայ Մանուէլի զօրօք բազմօք, և սատակեցաւ 'ի Մանուէլէ իբրև զառաջինսն:

ԽԲ. Յաղագս խաղաղութեան Հայոց ամս եւթն:

ԽԳ. Յաղագս Մերուժանայ արծրունւոյ, որ հանդերձ զօրօքն Պարսից եկն 'ի վերայ Մանուէլի, և սատակեցաւ 'ի նմանէ:

ԽԴ. Յաղագս Թէ զիարդ Թագաւորեցոյց Մանուէլ մեծ սպարապետն զմանուկն Արշակ. ապա և ինքն Մանուէլ մահու մեռանէր:

Digitized by Google

Digitized by Google

ԲՈՒԶԱՆԴԱՐԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

ԿԱՆՈՆՔ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳԻՐՔ ՄԱՏԵՆԻՑ ՏԱՆ ՈՐԴԻՈՑՆ ԹՈՐԳՈՄԵԱՑ ԻՇԽԱՆԻՆ ՀԱՅՈՑ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Յաղագս Թագաւորելոյ Պապայ յերկրին Յունաց, և գալոյ 'ի Հայս. և յինքն ունելոյ զաշխարհն իւր. և կամ որ ինչ միանգամ գործեաց, և յաջողեցաւ նմա։

Ապա յետ այսր ամենայնի Մուշեղ որդի Վասակայ ժողովեաց զամենայն ազատագունդ մարդկանն մնացելոյն՝ որ միանգամ մնացեալ էին, և չոգաւ հանդերձ նոքօք առ Թագաւորն Յունաց։ Եւ եցոյց զպաղատանս աշխարհին Հայոց, և զամենայն անցս տառապանաց՝ որ անցեալ էր ընդ նոսա, և խնդրեաց 'ի կայսերէն զՊապ զորդի Արշակայ Թագաւոր 'ի վերայ Հայոց աշխարհին։ Մեծ Թագաւորն Յունաց Թագաւորեցոյց զՊապ զորդին Արշակայ 'ի վերայ աշխարհին Հայոց, որպէս և խնդրեաց նա 'ի նմանէ. և մեծապէս Թիկունք լինէր արքայն Յունաց, և զՏերենտ անուն ստրատելատն և զԱդէ ոմն կոմս արձակէին ընդ արքային Պապայ յերկիրն Հայոց վեց հարիւր բիւրու։

Եւ եկին հասին 'ի սահմանս Հայոց. և Մուշեղ լինէր զօրավար սպարապետ Հայոց փոխանակ Վասակայ հօր իւրոյ։ Եւ գային 'ի մի վայր ժողովէին ամենայն ցրուեալք փախուցեալք Թագուցեալք, որ էին յերկրին Հայ-

Digitized by Google

ոց, գային և 'ի մի վայր բովանդակէին, և լինէին 'ի խնդիր որքոյն մեծի հայրապետին Ներսէսի Թագաւորն և ամենայն մարդիկ աշխարհին Հայոց, մեծամեծք գաւառակալք և գաւառատեարք: Որք եկեալք ժողովեալք, զկաթողիկոսն զմեծն Ներսէս խնդրէին. զի գիտէին թէ նա կարող է աղօթս առնել, և խնդրել յաստուծոյ վասն շինութեան ամենայն աշխարհին Հայոց, և փրկել 'ի թշնամեայն. և դարձեալ զինչ և խնդրէր յաստուծոյ, տայր աստուած նմա. և միւս ևս, զի իմաստութեամբ իմն կարէր սոցա զօգտակար խրատն մատուցանել: Վասն այսորիկ ոչ եթէ փոքր ինչ էր խնդիրն այնպիսւոյն առն լինել, որ կարէր նոցա զօգուտ խրատու իմաստութեան շնորհել, և ըստ ժամանակին դիպացն պատահելոյ՝ միտս օգտակարս դնել, որովք զճանապարհս՝ որ կային առաջի՝ գնալ մարթասցեն:

Ապա ինքն Թագաւորն Պապ երթայր հասանէր գտանէր զեպիսկոպոսապետն Ներսէս հանդերձ աւագայնովքն Հայոց. աղաչէր զնա, զի հայր Հայոց ամենայն օգտի խրատու առաջնորդ՝ և խնդրեսցէ ևս վասն նոցա: Ապա մեծաւ ջանիւ հազիւ հաւանեցուցին զնա երթալ նմա ընդ նոսա 'ի բանակն արքունի. զի յաւուրց ժամանակին 'ի մահուանէն Գնելոյ մինչև յայն ժամանակն թագաւորութեանն Պապայ ոչ էր երթեալ նա 'ի բանակն արքունի: Ապա յայնմ ժամանակի մեծաւ աղաչանօք տարան զնա 'ի բանակն արքունի ընդ ինքեանս. և նա էր նոցա վերակացու և խրատատու, կարգիչ և առաջնորդ. և հանապազ խնդրէր վասն նոցա յաստուծոյ: Եւ էր իմաստութեան իրաց առաջնորդ, և հանապազ կցորդ հոգւոց և բարձիչ վշտաց աղօթիւք իւրովք. և յամենայնի ամենայնիւ երբեք հայր երևեալ:

Ապա կարգէր կազմէր յօրինէր Մուշեղ սպարապետ զամենայն զգունդս Հայոց զօրացն, և առնէր հանդէս ամենայն զօրացն գնդին՝ որ հասին 'ի ձեռս նորա տասն հազար: Եւ ածէր զամենայն հանդէսն կարգեալս և պատրաստեալս վառեալս 'ի պատերազմ, զդրօշըս փողփողեալս և նշանս արձակեալս. և ցուցանէր զհանդէս զօրացն Հայոց սպարապետն Հայոց Մուշեղ

Digitized by Google

առաջի իւրեանց Թագաւորին Պապայ, և մեծի քահա-
նայապետին Ներսէսի, և առաջի Տերենտի և Ադէի
զօրագլխացն Յունաց։ Եւ մեծ շնորհակալութիւն առ-
նէր նմա Թագաւորն Պապ Հայոց, և մեծամեծ պար-
գևս շնորհէր զօրավարին Մուշեղի. և սոյնպէս զօրա-
գլուխքն Հոռոմոց շնորհակալ լինէին նմա։ Սոյնպէս
և եպիսկոպոսապետն Ներսէս օրհնէր զզօրավարն Մու-
շեղ, և ասէր. Տէր Քրիստոս օրհնեսցէ զքեզ, և յաջո-
ղեսցէ քեզ, և տացէ քեզ զյաղթութեանն շնորհս զա-
մենայն աւուրս կենաց քոց. 'ի ձեռն քո և 'ի ձեռն ազ-
գի քո փրկեսցէ զերկիրս Հայոց մինչև յաւիտեան։

Ապա զօրավարն Հայոց Մուշեղ գունդ կազմեաց
պատրաստեաց, և յառաջեաց հանդերձ Հայոց գըն-
դաւն. առաջապահ անցանէր առաջի Թագաւորին
Պապայ և զօրացն Յունաց կայսերական գնդիւն։
Ապա 'ի Դարանաղեաց գաւառին լինեալ յարձակե-
ցաւ Մուշեղն։ Իբրև գայր[1] առաջապահն հասանէր 'ի
միջնաշխարհն Հայոց. սպանանէր Մուշեղ զզօրագլուխն
Պարսից զԿարէնն և Զիկն, և զամենայն զզօրսն արկա-
նէր 'ի սուր սուսերի իւրոյ, և ոչ մի զոք[2] ապրեցուցանէր։
Եւ մինչև 'ի բուն 'ի սահմանսն 'ի Գանձակ Ատրը-
պատականի զերկիրն յիւր վտարեալ, բռնացեալ
ունէր։

Եւ եկն եմուտ Թագաւորն Պապ յերկիրն Հայոց,
և Թագաւորեաց 'ի վերայ նորա. և Թափեաց յինքն
զամուր ամուր բերդիցն, զոր կալեալ էր պարսկացն.
և բերդն Դարօնից, որ է յերկրին Կոգայ, ուր
կային գանձք Արշակունեացն սաստիկ յոյժ։ Քանզի
դիպեցան մտերիմք բերդակալքն, զի Թէպէտ 'ի ժա-
մանակէն՝ իբրև տարան զԹագաւորն Հայոց զԱրշակ
'ի Պարս՝ յայնմ հետէ ժամանակէ մարտեան ընդ
բերդին ընդ այնմիկ պարսիկք, և ոչ կարացին առ-
նուլ, մինչև եկն Պապ Թագաւորն յերկիրն Հայոց.
զի պահեցաւ գանձն և եհաս ամբողջ 'ի Պապ Թա-
գաւորն մինչև եկն։ Եւ զօրսն Յունաց յենանդ և 'ի

1 Ի չորս օրինակս Մուշեղն Իբրև գայր։
2 Օրինակ մի յաւելու ոչ։

Բախիշն ընդ ամենայն երկիրն Հայոց բաշխեին ընդ ամենայն գաւառսն. բայց միայն Մերուժանն չարագործ փախչէր միաձի:

Իսկ Մուշեղ զօրավարն հայաստանեաց շրջէր ընդ երկիրն, և աւերէր զատրուշանսն Մազդեզանցն: Իսկ զՄազդեզունսն, որ միանգամ 'ի բուռն արկին, զամենեսեան տայր հրաման սպարապետն Մուշեղ ունել և հրով խորովել: Եւ բազում բերդակալս բերդացն չարամահս առնէին, և զբազում պատուաւոր տեարս՝ որ պատուականք էին առաջի Թագաւորին Պարսից՝ ունէր ձերբակալս Մուշեղ, և տայր մորթել և լնուլ խոտով և կանգնել 'ի վերայ պարսպացն: Ընդ բազում տեղիս զայս առնէր 'ի վրէժս հօրն իւրոյ Վասակայ:

Եւ շինէին զամենայն աւերեալսն 'ի Թշնամեացն, և զեկեղեցիսն նորոգեցին. և Թագաւորութիւնն հաղ քան զհաղ նորոգէր, և իբր ժամանակին հաղ քան զհաղ յառաջադէմ աջողէին: Եւ սուրբն Ներսէս իմաստունն հայրապետն առաջնորդէր և լուսաւորէր, խրատէր և կարգէր և շինէր աղքատաց հանգիստ, որպէս և ինքն 'ի բնէ իսկ սովոր էր. և զվարս Թագաւորութեանն իսկ յօրինէր ամենաբարի կրօնիւք, որպէս և տեսեալ էր իւր առ հնօքն Թագաւորօքն: Եւ առաւել զկարգս եկեղեցւոյ պաշտամանն եպիսկոպոսաց երիցանց և սարկաւագաց, և շինուածս եկեղեցւոյ և վկայանոցաց զամենայնն նորոգեաց ուսոյց և յարդարեաց:

Զօրավարն Հայոց Մուշեղ զգունդ իւր կազմէր, և երթայր 'ի սահմանսն՝ կալ անդ, զգուշացեալ զսահմանօքն երկրին իւրոյ՝ պահել զի ը աշխարհն հրամանաւ իւրոյ Թագաւորին Պապայ:

1 Օրինակ մի յերբակալեալ:

Digitized by Google

ԳԼՈՒԽ Բ.

Յաղագս զօրավարին Մուշեղայ Հայոց, թէ որպէս անկաւ 'ի վերայ բանակին Շապհոյ Թագաւորին Պարսից, և եհար զնա 'ի հարուածս անհնարինս, մինչ զի միածի Շապուհ ճողոպրէր:

Ապա Մուշեղ որդի Վասակայ, սպարապետն Հայոց մեծաց, ընդրեաց իւր արս ընտիրս միամիտս ազատս ազգայինս քառասուն հազար, միաբանս միականս, և կազմեաց զնոսա ձիով և թօշակաւ և զինու. և առեալ զնոսա ընդ իւր, երթալ նստել 'ի սահմանս Ատրպատականի, և պահել զաշխարհն Հայոց: Ապա յայնմ ժամանակի կազմեաց պատրաստեցաւ Շապուհ արքայ Պարսից ամենայն կազմութեամբ զօրովք իւրովք, եկն եհաս յերկիրն Ատրպայականի. և Մերուժանն առաջնորդ գնդին բանակի նորա, և բուն բանակն ուրեմն Թագաւորին 'ի Թաւրէշն բնակեալ էին:

Եւ հասանէր սպարապետն զօրավարն Հայոց Մուշեղ, անկանէր 'ի վերայ բանակին քառասուն հազարաւ, և անդէն ձեռն 'ի գործ արարեալ կոտորէր[1]: Ապա միածի մազապուր Թագաւորն Պարսից Շապուհ ճողոպրեալ փախչէր. և զամենայն կարեւան բանակին առ հասարակ ընդ սուր հանէր Մուշեղ հանդերձ զօրօքն Հայոց: Զի զբազումս կոտորէին, և զբազումս յաւագանոյն[2] Պարսից ձերբակալս առնէին, և առնուին զգանձս Թագաւորին Պարսից յաւարի. և զմեռնէին զտիկնանց տիկինն հանդերձ այլովք կանամբքն: Եւ զամենայն մաշկաւարզան 'ի բուռն արկանէր Մուշեղ սպարապետն, և զամենայն աւագանին՝ արս իբրև վեց հարիւր՝ հրամայէր մորթել զօրավարն Հայոց Մուշեղ, և լնուլ խոտով. և տայր բերել

1 Օրինակ մի յաւելու առհասարակ:

2 Յօրինակի միում աւագագոյնս:

Digitized by Google

առ Պապ արքայն Հայոց։ Առնէր զայս 'ի վրէժս հօրն իւրոյ Վասակայ։

Բայց զկանայսն Շապհոյ թագաւորին Պարսից ոչ ումեք ինչ թոյլ տայր Մուշեղ զօրավարն Հայոց անարգել ինչ զնոսա ումեք. այլ ժանաւարս տայր նոցա կազմել ամենեցուն, և հանեալ արձակէր զամենեսեան զհետ առն նոցա Շապհոյ արքայի։ Եւ 'ի պարսկացն ընդ նոսա արձակէր, զի երթիցեն առ Շապուհ թագաւորն Պարսից ողջս և անարատս։ Իսկ թագաւորն Պարսից զարմացեալ ընդ բարերարութիւնն Մուշեղի և ընդ քաջութիւնն և ընդ ազատութիւնն, զի ոչ արար ինչ նմա յաղագս կանանցն թշնամանս։ Եւ էր 'ի ժամանակին յայնմիկ երիվարն Մուշեղի, ճերմակ ձի մի. իսկ թագաւորն Պարսից Շապուհ յորժամ առնոյր գինի 'ի մատուռնումն ըմպել, յորժամ ուրախութեանն իւրոյ խրախութիւնս առնէր զօրացն իւրոց, ասէր. Ճերմակաձին գինի արբցէ։ Եւ ետ նկարել զտաշտ 'ի պատկեր զՄուշեղ ճերմակաւն. և 'ի ժամ ուրախութեանն իւրոյ դնէր զտաշտն առաջի իւր, և յիշէր համապազ զնոյն բանս ասելով՝ թէ ճերմակաձին գինի արբցէ։

Այլ Մուշեղ և ամենայն զօրքն Հայոց անչափ առին զաւար 'ի բանակէն Պարսից, և անչափ լցան գանձօք և ստացուածովք. և բազում աւարամասն Պապայ պահէին թագաւորին իւրեանց. և զօրացն Հայոց՝ որ անդէն առ թագաւորին Պապայ էին մնացեալ՝ հանէին աւարամասն, և զօրավարացն Յունաց՝ որ էին առ թագաւորին Հայոց. սոյնպէս և ամենայն զօրացն տային բաշխիչ 'ի մեծամեծ աւարացն ածելոցն։ Այլ իբրև դարձան զօրքն Հայոց յաշխարհն իւրեանց, բազումք 'ի զօրացն Հայոց ամբաստանէին առ թագաւորին Պապայ զՄուշեղէ զսպարապետէն, թէ ընդէ՞ր արձակեաց զկանայս թագաւորին Պարսից զթշնամւոյն մերոյ։ Եւ թագաւորին Հայոց Պապայ վասն այսր իրաց ոչ ինչ սակաւ լինէր թշնամութեամբ ընդ Մուշեղի մինչև 'ի բազում ժամանակս։

Digitized by Google

ԳԼՈՒԽ Գ.

Յաղագս Հայր մարդպետին, եթէ որպէս սպանանել հրամայեաց Թագաւորն Պապ:

Ապա պատմեցաւ Թագաւորին Պապայ յաղագս օրէնացն՝[1] զոր եդ Հայր մարդպետն տիկնոջն Փառանձեմայ, մօր Թագաւորին Պապայ, Թշնամանս ձաղանաց 'ի բերդարգել պաշարմանն. զի իբրև զբոզ մի, այնպէս Թշնամանեաց զնա 'ի ժամանակի՝ իբրև եմուտ անդր գաղտուկ, և եդ անարգանս տիկնոջն, և եկն ել անտի և փախեաւ. ետուն զայս ամենայն զրոյց Թագաւորին: Ապա մինչդեռ մարդպետն Հայր զիւրով իշխանութեամբ շրջէր յերկրին Տարօնոյ, և Մուշեղ սպարապետն Հայոց էր 'ի նմին գաւառին յիւրում բերդին՝ որում[1] Ողական կոչեն, որ կայ 'ի վերայ գետոյն Եփրատայ, եկն եհաս մի դեսպան յարքայէն Պապայ առ զօրավարն Հայոց Մուշեղ. և ունէր առ նա հրովարտակ, և գրեալ էր 'ի հրովարտակին անդր հրաման առ նա, զի չարամահ սատակեսցէ զՀայր մարդպետն: Եւ նա իբրև զայս հրամանս ընկալեալ 'ի ձեռն առնոյր, յղէր առ մարդպետն Հայր դաւով, և մեծարանաց պատճառանաւ առ ինքն կոչէր յՈղականն. և էին աւուրք ձմերայնոյ, և սաստկացեալ կցեալ[2] էր գետն Եփրատ: Ապա կոչեալ եղև առ նա Հայր մարդպետն իբրև 'ի պատիւ մեծարանաց. եկն եմուտ մարդպետն 'ի բերդն յՈղական: Եւ հրաման զօրավարն Մուշեղ զօրականացն ունել զնա, և մերկանալ իբրև 'ի մօրէ, և կապել ըզձեռս նորա 'ի ներքոյ ծնկաց նորա, և իջուցանել զնա 'ի գետն, և դնել 'ի վերայ սառինն կցելոյ գետոյն.

1 Յերկուս օր. օրէնացն:
2 Օրինակ մի յաւելու անուն:
3 Օրինակ մի չունի կցեալ

և սատակեցաւ անդէն։ Եւ եղև 'ի վաղիւ անդր չոգան տեսին, զի ուղիղ գլխոյն 'ի ցրտոյն վայրեալ 'ի բաց իջեալ Թափեալ էր ընդ քիԹս նորա։ Եւ փոխանակ 'ի նորա տեղի հայրուԹեան մարդպետուԹեանն զԴրդղակ ոմն անուն, որ յաւուրս Արշակայ Թագաւորին կամ Տիրանայ հօր նորա գամու միոջ լեալ նոյն գործ մարդպետուԹեանն։

ԳԼՈՒԽ Դ.

Յաղագս դարձեալ պատերազմին, որ եղև 'ի Բագաւան յաւանին Բագրաւանդ գաւառին ընդ Պապ Թագաւորն Հայոց և ընդ զօրսն Պարսից։

Ապա յետ այսորիկ Թագաւորն Պարսից կրկնէր լինէր զօրաժողով ամենայն ուժով և ամենայն զօրուԹեամբն իւրով. խաղայր գնայր ամենայն զօրօքն իւրովք հասանէր յաշխարհն Ատրպայականի։ Եւ ինքն անդր դադարէր սակաւուք, և զամենայն զօրացն զբազմուԹիւն առաքէր 'ի վերայ Թագաւորին Պապայ 'ի պատերազմ։ Եւ եկեալ զօրքն Պարսից ասպատակ առնէին և 'ի միջնաշխարհն Հայոց. ապա և Թագաւորն Հայոց Պապ զօրաժողով առնել հրամայէր 'ի Բագաւանն։ Եւ զօրքն Յունաց, որ էին յԵռանդին 'ի Բախշանն[1], 'ի մի վայր ժողովեցան առ Թագաւորն Պապ, և ածին փոս զբանակաւն իւրեանց մօտ 'ի լեառըն 'ի Նպատ մերձ 'ի գետն Եփրատ, և կազմեալ պատրաստեալ կային գործոյ ճակատուն։

Ապա զօրավարն սպարապետն Հայոց Մուշեղ ժողովէր զամենայն զօրսն Հայոց աւելի ևս քան զինսուն հազար, և կազմէին պատրաստուԹեամբ։ Իսկ իբրև զօրահատոյցն առնէր Շապուհ Պարսից Թագաւորն զզօրս իւր 'ի վերայ աշխարհին Հայոց և 'ի վերայ զօրացն Յունաց, Ուռնայր արքայ Աղուանից անդ էր առ

1 Յամենայն օրինակս 'ի Բաղշանն։

Թագաւորին Պարսից։ Ապա յառաջ կայր և խնդրէր պարգևս Ուռնայր 'ի Շապհոյ արքայէն Պարսից, և ասէր՝ Թէ կամ լիցի քեզ, արանց քաջ[1], զի և ինձ պարգև հրաման տացես, զի Հայոց գնդին Պապայ արքային ես ինձէն ելից իմով գնդովս նահատակ։ Զի Արեաց գնդին պատեհ է դիպան ելանել զօրացն Յունաց, իսկ ես իմով գնդաւս Հայոց իշխանացն ելից։ Եւ Շապուհ Թագաւորն հաճեցաւ, և շնորհ կալաւ, և հրամայեաց։ Բայց Մերուժանայ արծրունւոյ պատասխանի տուեալ Ուռնայրի, ասաց. Ատ արկեր զգազիւ գիրկս. բայց Թէ ժողովել կարիցես, մեծ զարմանք իցեն։ Եւ գաղտուկ խորհրդով զայս գուշակուԹիւն Մերուժանն 'ի ձեռն հրեշտակի առ Մուշեղ զօրավարն Հայոց հասուցանէր՝ Թէ գիտեա և պատրաստեաց, Մուշեղ. զի մեծաւ պարծանօք պարգև խնդրեալ է զձեզ Ուռնայրի արքային Աղուանից. արդ գիտես զինչ գործիցես։

Բայց մինչ դեռ խօսեցեալ գային զօրքն Պարսից 'ի վերայ Հայոց, և Ուռնայր արքայ Աղուանից իւրով գնդաւն ընդ նոսա, խօսէր Թագաւորն Աղուանից ընդ այնոսիկ՝ որ ընդ իւրն էին, ասէր. Յանձն լիցի ձեզ, յիշելով 'ի ժամանակի՝ իբրև ձերբակալ արասջիք զզօրսն Յունաց, զբազումս 'ի նոցանէն ապրեցուսջիք. զի կալեալս կապեալս տարցուք յաղԹանս[2] 'ի գործ կաւագործուԹեան գաղատոս որմաշէնս պիտոյից մերոց քաղաքաց ապարանից և այլոց պիտոյից։ Այլ իբրև եկին հասին մերձեցան 'ի միմեանս գունդքն երկոքեան Յունացն և Պարսիցն, և հանդերձեալք խառնել ընդ միմեանս, ինքնին Թագաւորն Հայոց Պապ վառեցաւ կազմեցաւ պատրաստեցաւ, և կամեցաւ 'ի ճակատ ելանել։ Ապա չառնոյր զայն նմա յանձն Տերէնտն զօրավարն Յունաց, Թէ 'ի ճակատ մտցէ[3]. այլ ասէ. Թագաւորն Յունաց զմեզ վասն քո յղեաց, եԹէ երԹայք զնա պահեցէք. արդ իցէ՝ Թէ քեզ դէպ ինչ

1 Յամենայն օրինակս արանց քաջաց։

2 Յօրինակի միում յԱղուանս։

3 Օրինակ մի յաւելու արքայն Պապ։

Digitized by Google

տայցէ, մեք զմեր Թագաւորն որով երեսօք տեսանեմք, կամ զի՛նչ տայցեմք նմա պատասխանի եթէ իցէ՝ և մեք աստի առանց քո ապրեսցուք և առ մեր Թագաւորն հասանեմք, և լինիցիմք այնուհետև գլխապարտք առաջի մերոյ Թագաւորին։ Այլ արա դու, արքայ, զոր մեք ասեմք քեզ. առ դու զեպիսկոպոսապետդ Հայոց զՆերսէս, և եղ նիստ 'ի վերայ Նպատ լերինն յամուր և յանկասկած տեղւոջ, և սուրբ արքեպիսկոպոսապետն Ներսէս արասցէ աղօթս և խնդրեսցէ 'ի տեառնէ, զի տէր տացէ մեզ զյաղթութիւն։ Եւ 'ի բարձուէն նայեսցիս, և տեսջիր զջան վաստակոց պատերազմին մերոյ զքաջութիւն և զվատութիւն, զոր առաջի քո գործեսցեն։

Ապա Թագաւորն Պապ հաւանեցաւ բանիցս այսոցիկ. առ ընդ իւր զմեծ քահանայապետն Ներսէս, և ելանէր նստէր 'ի վերայ Նպատական լերինն. և ամենայն զօրքն Յունաց և Հայոց իջանէին 'ի տեղի պատերազմին։ Ապա եկն և զօրավարն սպարապետն Հայոց Մուշեղ, և եբեր զնշանսն իւր և զզէնն առ Ներսէս եպիսկոպոսապետն, զի օրհնեսցէ զնա, և իջցէ 'ի պատերազմ։ Եւ 'ի ժամանակին յայնմիկ յիշեաց Թագաւորն Պապ զհին զրոյցսն, և ասէ. Յիշեցի ես զայն, զի բարեկամ է Մուշեղն Թագաւորին Պարսից Շապհոյ։ Ո՞չ այդ այն Մուշեղն է, որ արձակեաց զկանայս Թագաւորին Պարսից Շապհոյ հանդերձ ժանուարօք և վաշտկանօքն. և լուեալ ևս է իմ, թէ 'ի պարսիկս խօսի. արդ մի մտցէ դա 'ի ճակատ։

Ապա զօրավարն Հայոց Մուշեղ բարեխօս առնէր առ Թագաւորն Պապ զմեծ քահանայապետն Ներսէս։ Իսկ Թագաւորն Պապ ասէ ցեպիսկոպոսապետն Ներսէս, թէ մի լինիր դու բարեխօս. զի թէրև իջանէ, 'ի զօրսն Պարսից անկանի։ Իսկ նա ևս քան զևս յաճախէր մատուցանել զբարեխօսութիւնն։ Իսկ Թագաւորն, քանզի բանիւ ինչ ոչ անցանէր զնորա 'ի ժամանակին յայնմիկ, ասէ ցՆերսէս. Կամք քո կատարեսցին։ Բայց նախ երդումն տուր յաջ քո, զի մեզ մի ստեսցէ, և ապա արձակեսջիր 'ի պատերազմ։ Ապա կոչեն զՄուշեղ զառաջեաւ արքային, և եկն եպագ երկիր

արքային. և մատուցեալ բուռն հարկանէր զաջոյ ե-
պիսկոպոսապետին Ներսէսի, և երդնոյր։ Սոյնպէս և
'ի Թագաւորին Պապայ ձեռն արկանէր, երդնոյր և
ասէր՝ թէ կեցից և մեռայց 'ի վերայ քո որպէս նախ-
նիքն իմ 'ի վերայ նախնեացն քոց, որպէս և հայրն
իմ 'ի վերայ հօրն քո Արշակայ, սոյնպէս և ես 'ի վե-
րայ քո. բայց միայն չարախօսացն ունկն մի դնիցես։

Ապա օրհնէր զնա քահանայապետն Հայոց Ներսէս
բազում օրհնութեամբ։ Ապա Թագաւորն Հայոց Պապ
զերիվարն զիւր և զիւր նիզակն հրամայեաց մատու-
ցանել առն քաջի զօրավարին Մուշեղի. այլ նա ոչ
առ. Իմոյս, ասէ, գործեցից. ապա դու, արքայ, զինչ
և տացես՝ 'ի ձեռս քո եմ։ Եւ զիւր նշանն և զզէնն
մատուցանէր առ Ներսէս, զի օրհնեսցէ։ Եւ հեծանէր
իւրով գնդաւն հանդերձ, և զամենայն Ճակատն Հայոց
յարդարեալ յաջմէ զօրացն Յունաց, յաջում թևի
նա խաղայր յառաջ։

Իսկ Թագաւորն Պապ և եպիսկոպոսապետն Ներ-
սէս կային 'ի վերայ Նպատ լերինն. և սուրբն Ներսէս
զբազուկսն համապատարածս համբարձեալ յեր-
կինս, խնդրէր 'ի տեառնէ՝ զի անխայեսցէ տէր 'ի
յուխտ իւր և 'ի սուրբ եկեղեցիս իւր, զոր պատուա-
կան արեամբն իւրով ստացաւ. և մի տալ զժողո-
վուրդսն 'ի ձեռս անաստուած հեթանոսաց, զի մի եր-
բէք ասիցեն 'ի հեթանոսս՝ թէ ուր է աստուած նո-
ցա։ Եւ մինչ դեռ նա զաղօթսն մատուցանէր առ աս-
տուած, խաղացեալ Ճակատեալ իբրև զհուր ամենայն
զօրքն Հայոց ընդդէմ զօրացն Պարսից, իսկ գունդն
Մուշեղեան յառաջեալ քան զայլ գունդսն՝ յառաջա-
մուխ տագնապեալ երթային. մինչ զի նայէր Թագա-
ւորն և տեսանէր զի ըստ ակն անգանէին, մինչ զի ոչ
երևէին Թագաւորին նշանքն Մուշեղի. Իսկ իբրև չե-
րևել սկսան նշանքն, աղաղակել սկսաւ Թագաւորն Պապ
առ Ներսէս և ասէ. Դու խլեցեր այրեցեր զիս. զի ա-
սացի ես բանս, մի յղեր զայրն զայն 'ի գործ պատե-
րազմիս. ահա 'ի զօրսն Պարսից անկաւ, և արդ մե-
ծամեծ վնաս գործեսցէ։ Եւ ասէ եպիսկոպոսապետն
Ներսէս. Մի, արքայ, մի կարծեր. զի ոչ ստէ մեզ այ-

Digitized by Google

ըրն այն. այլ տեսցես քեզէն զքաջութիւն նորա, զոր
գործեսցէ ծառայ քո առաջի քո։

Իսկ Թագաւորն Պապ կարի ստիպէր առ եպիսկո֊
պոսապետն Ներսէս ասել՝ թէ ստէպ կաց յաղօթս և
աղաչեա զտէր մինչ դեռ խառնուրդքս են։ Իսկ
իբրև կարի ձանձրացոյց, ասէ եպիսկոպոսապետն Ներ֊
սէս ցԹագաւորն Պապ. Եթէ իցէ՝ ուղղեսցես զսիրտ
քո առ տէր, գթասցէ 'ի վերայ քո և 'ի վերայ աշ֊
խարհիս. և իցէ՝ թէ սրբեսցես զքեզ 'ի պղծութենէ
գործոց քոց, ընկալցի և ոչ թողցէ 'ի ձեռաց զքեզ,
և ոչ մատնեսցէ զքեզ 'ի ձեռն թշնամեացն քոց։ Իսկ
ես ո՞վ եմ, զի աղաչես դու զիս, իբրև եթէ ես այր
մի տառապեալ կարիցեմ հակառակ ընդդէմ կամացն՝
զոր ինչ կամիցի առնել աստուած՝ առնել առ նա ա֊
ղօթս, զի այնու շրջիցեմ զկամս նորա։ Այլ այն՝ որ
արար զամենայն յոչընչէ, և ունի զտիեզերս 'ի ձեռին
իւրում և զամենայն բնակիչս նորա իբրև զմարախ,
որ չափեաց զերկինս թզաւ և զերկիր ամենայն քլաւ
իւրով, որ եդ զլերինս 'ի կշիռս և եբարձ զդաշտս
կշռորդօք, որ գիտաց զիմաստութիւն Հօր իւրոյ և եղև
նմա խորհրդակից, որ ընդ Հօրն առնէ զամենայն
վճիռ դատաստանաց, դեռ այժմ իսկ զարևելս և
զմուտս, զհիւսիւսի և զհարաւ եդեալ 'ի կշիռս, և
դեռ զկշիռսն 'ի վեր ունի. և ըստ մի մի ծանրութեան,
յոր կողմ հակեսցէ կշիռն մեղացն, ըստ այնմ և դա֊
տի զարարածս իւր։ Զի նա գիտէ զչափ արարածոց
իւրոց գործոց, և ըստ արժանի գործոց իւրեանց հա֊
տուցանէ նոցա. զի դեռ այժմիկ ժամանակ է կշտամ֊
բութեան և ժամանակ յանդիմանութեան և ժամանակ
դատելոյ. զի դեռ աւադիկ յայսմ ժամու ոչ մարդ ընդ
մարդկան ճակատեալ պատերազմին, այլ դատաւորն
դատաւորաց յարեաւ դատել զերկիր։ Արդ դեռ յայսմ
ժամու ժամանակս դատաստանաց է, ո՞վ է որ կարէ իշ֊
խել բանալ զբերան իւր առաջի նորա յայսմ ժամա֊
նակիս, և կամ ո՞վ է որ գիտէ զմիտս տեառն, զի և
խրատտու ես լինիցի նմա. զի ամենայն ինչ 'ի նմանէն
և 'ի նմին և նովաւ ամենայն. նմա փառք յա֊
ւիտեանս։ Զի թէ ըստ գործոց մեղաց մերոց հատու֊

Digitized by Google

ցանէ մեզ տէր, մեզ ընդդէմ կամաց նորա մի՛ լի֊
ցի երթալ, և խնդրել ինչ 'ի նմանէ. այլ ասել՝ եթէ
Ցիրաւունս անցուցեր դու զայս ամենայն ընդ մեզ.
արդար ես դու տէր, և ամենայն գործք քո ճշմա֊
րիտ են։ Ճանապարհք քո ուղիղ են, և ամենայն դա֊
տաստանք քո ուղիղ են։ Զի զդատաստան արդարու֊
թեան ածեր 'ի վերայ մեր, ըստ ամենայնի զոր ինչ
ածեր 'ի վերայ մեր. զի արդարութեամբ և յիրաւի
ածեր 'ի վերայ մեր վասն մեղաց մերոց։ Զի անօրի֊
նեցաք և յանցեաք և ապստամբեցաք մեք 'ի քէն. մե֊
ղաք յամենայնի և պատուիրանաց քոց ոչ անսացաք։
Ոչ պահեցաք և ոչ արարաք որպէս պատուիրեցեր
մեզ, զի բարի գտցուք մեք 'ի քէն. արդ զամենայն՝
զոր արարեր և զոր ինչ ածեր 'ի վերայ մեր՝ արդար
դատաստանաւ արարեր. զի դատաստանք քո քաղցր
են։ Արդ մի՛ մատներ զմեզ 'ի սպառ վասն անուան քո,
փրկեա զմեզ վասն սքանչելեաց քոց, և փառաւոր արա
զանուն քո, տէր. զի մի՛ երբէք ամաչեսցեն ոյք յու֊
սացեալ լինին 'ի քեզ։ Ամաչեցեալ լիցին բռնութիւնք
նոցա, և ամենայն զօրութիւնք նոցա խորտակեսցին.
ծանիցեն զի դու ես տէր աստուած միայն, որ փա֊
ռաւորեալդ ես 'ի վերայ ամենայն տիեզերաց։ Եւ
յամենայնի ամենեւին քո միայնոյ կատարեսցին կամք
քո ամենազօր, որ հզօրդ ես և կարող և արդար յա֊
մենայնի, և սիրես ողորմել նեղելոց և տագնապելոց։
Զօգուտն մեր դու գիտես, տէր, և պատրաստել
մեզ որպէս և քեզ հաճոյ իցէ. զի եթէ իցէ մեզ օգուտ
նեղութիւնք, յաճախեա մեզ. և եթէ հաճոյ է առաջի
քո ողորմութիւն, շնորհեա մեզ։ Զի որպէս իցեն
կամք տեառն յերկինս, սոյնպէս և կատարեսցէ. և
որով գաւազանաւ կամիցիս խրատել, 'ի ձեռդ քո եմք
յամենայն ժամ։ Քաւեա, տէր, զանօրէնութիւնս
զմեղս և զյանցանս ծառայից քոց. զի ո՞վ իցէ այն
մարդն, որ ոչ յանցանիցէ կամ մեղանչիցէ առաջի քո.
զի ոչ ոք իցէ արդար 'ի վերայ երկրի, և ոչ ոք է մինչև
'ի մի։ Զի դու միայն ես, որ առանց մեղացդ ես. և
քո միայն արդարութիւն, որ արարեր զմեզ յոչընչէ,
և ածեր զմեզ յայս կենդանութիւն, և ցուցեր մեզ

ճանապարհս կենաց և փրկութեան, և զհօղս այսպէս իմաստունս և խօսունս արարեր. և եղեր ընդ մեր փրկանք, զի անմահութեան վիճակին հաստուսցես զմեզ: Յիշեա զեկեղեցի քո՝ զոր քո սուրբ արեամբդ ստացար, զի մի զնուիրեալսն քեզ 'ի ձեռս շանց մատներ[1]. այլ յամենայնի է ողորմութիւն քո, դարձցի սրտմտութիւն բարկութեան քո յուխտէ քումմէ, և փրկեա զեկեղեցի քո, տէր աստուած մեր:

Արդ մինչ դեռ կայր 'ի վերայ լերինն, զայս և այսպիսի և որ ինչ նման է այս բանից՝ աւելի և բազում քան զսոյն խօսեցաւ, մինչ դեռ կայր առ նմա թագաւորն Պապ 'ի վերայ լերինն. բազում և ազգի ազգի և պէսպէս աղօթս մատուցանէր մինչև ցերեկոյն և 'ի մտանել արեգականն, մինչև վաղճանեցաւ ճակատն:

Այլ 'ի պատերազմին օգնական աստուծոյ հասանէր 'ի վերայ Յունացն, և հայաստան գնդին լինէր յաղթութիւն, և 'ի պարտութիւն մատնեցաւ գունդն Պարսից, դարձան 'ի փախուստ, ցրուեցան սփռեցան դաշտաց՝ լերանց բարձանց՝ խորոց ձորոց: Ապա զհետ նոցա լինէին զօրքն Յունաց և Հայոց. հասանէին, զմեծ և զփոքր առ հասարակ սատակէին. բայց սակաւք 'ի բազմաց քաջաձիք փախստեայք լինէին: Ապա զհետ լինէին փախստէիցն զօրքն Հայոց, և մինչև 'ի Գանձակ յԱտրպայական 'ի սահմանս Հայոց հալածէին զզօրսն Պարսից. ընդ փախուցեալսն զբազումս սատակէին զճանապարհայն: Եւ Մուշեղ սպարապետն Հայոց հարկանէր զզօրսն Պարսից 'ի հարուածս անհնարինս. սպաս արարեալ և դիպէր գնդին Աղուանից, և առ հասարակ զամենայն զզօրսն սատակէր: Եւ հասանէր Ուռնայրի արքային Աղուանից 'ի փախստեանն, և նիզակաբնաւն 'ի կառաւին մատուցեալ ծեծէր բազում, ասելով՝ թէ այդմ շնորհս կալ[2], զի այր թագաւոր ես, և թագ ունիս. ես ոչ սպանից զայր թագաւոր, թէ կարի նեղ հասցէ ինձ: Եւ ութ հեծե-

1 Յօրինակի միում ծածկեալ է:

2 Յամենայն օրինակս շնորհակալ:

լով Թող ետ նմա փախչել երթալ գնալ յաշխարհն Աղուանից։

Այլ յորժամ դարձան ամենայն զօրքն Հայոց, ոչ գոյր չափ գլխանոյն ախոյենիցն՝ զոր բերեալ էր առա֊ջի Թագաւորին Հայոց Պապայ զօրավարն Հայոց[1] Մու֊շեղ։ Սոյնպէս ըստ իւրաքանչիւր չափու ամենայն նա֊խարարքն և մեծամեծքն և բովանդակ ամենայն զօրքն. և եղև մեծ յաղթութիւն յերկրին Հայոց, և 'ի մէջ զօրացն Յունաց։ Նոյնպէս լցան բազում աւարաւ գան֊ձուցն զինու և զարդու, ոսկւով և արծաթով և բազում կարասեաւ, ձիովք և ջորեօք և ուղտօք, զոր ինչ Թափեցին. զի ոչ գոյր Թիւ կամ չափ, այլ կարի բազում էր յոյժ։

Բայց ապա ամբաստան լինէին քսութեամբ առ մեծ Թագաւորին Պապայ զզօրավարէն Մուշեղի, և ասէ֊ին՝ Թէ գիտեա, արքայ, զի մեծաւ նենգութեամբ է ընդ քեզ, և քեզ մահու սպասէ. զի զքո Թշնամիսն համակ արձակէ. զի զբազումս բազում անգամ 'ի բուռն արկեալ՝ սովոր է արձակել զԹշնամիսն. զի զՈւռնայր արքայ արձակեաց, Թող ետ ապրել, 'ի բուռն արկեալ զհակառակորդս քո։ Եւ վասն այսր իրաց բազում անգամ լինէր գժտութիւն Թագաւորին Պապայ ընդ զօրավարին Մուշեղի. և բազում անգամ յանդիմանէր զնա վասն այսր իրաց։ Իսկ զօրավարն Մուշեղ տայր պատասխանի Թագաւորին Պապայ, և ասէր՝ եԹէ զիմ զընգերսն զամենեսեան ես կոտորեցի. իսկ որ Թագս ունէին, նոքա իմ ընգերք չէին, այլ քո. եկեսցես՝ որպէս ես զիմսն սպանի, դու զքոյսն. այլ իմ յայր Թագաւոր ոչ ձգեալ ձեռն երբէք որ Թագ ունի, և ոչ ձգեմ, և մի այլ ձգել լիցի։ ԵԹէ կամիս սպանա֊նել զիս, սպան. այլ ես, եԹէ գայ ինձ 'ի ձեռն երբէք այր Թագաւոր՝ որպէս եկն բազում անգամ, ես ոչ սպանանեմ զայր Թագաւոր՝ որ գամ[2] մի Թագ ունի, եԹէ ոք իսկ զիս սպանցէ։

Թագաւորն Պապ իբրև լսէր զբանս զայս, յարտա֊

1 Օրինակ մի յաւելու քաջն։
2 Օրինակ մի անգամ։

սուս հարեալ, և յարուցեալ 'ի գահոյիցն, բուռն հարկանէր զՄուշեղէ․ արկանէր զնովաւ գիրկս, և լայր 'ի վերայ պարանոցին Մուշեղի, և ասէ․ Մահապարտ են այնոքիկ՝ որ իշխեն խօսել չարութիւն զՄուշեղէ, զառնէ քաջէ և զպատուականէ։ Զի այր՝ որ ազգաւ պատուական է իբրև զմեզ, և նախնիքն դորա իբրև զնախնիսն մեր, և թողեալ նախնեացն դորա զթագաւորութիւնն Ճենաց աշխարհին, եկեալք առ մեզ նախնիքն՝ 'ի նախնեացն մերոց 'ի վերայ կեցեալք և մեռեալք են, և հայր սորա 'ի վերայ հօրն իմոյ մեռաւ, և սա միամտութեամբ մինչև 'ի մահ վաստակեալ է, և բազում անգամ աստուած ետ մեզ յաղթութիւն յաղօթս և 'ի խնդրուածս հօր մերոյ սքանչելւոյն Ներսիսի, 'ի ձեռն դորա շնորհեցաւ բազում խաղաղութիւն, զիա՞րդ ասեն ցիս զայս բանս եթէ Մուշեղ քեզ մահու սպասէ․ սա աւասիկ այր իրաւախորհ է, զի յօտար տեարսն վասն բարեկամութեան խնայեաց, զիա՞րդ դա 'ի բնակ տեարս ձեռն ձգէր։ Յայնմ ժամանակի բազում պարգևս և պատիւս և բազում գեւղեան զօրավարին Մուշեղի Պապն [1] շնորհէր։

ԳԼՈՒԽ Ե․

Յաղագս միւսոյ պատերազմին Հայոց ընդ Պարս 'ի Գանձակ Ատրպատականի․ և վասն գուշակութեան Ուռնայրի, զի յայնմ ևս յաղթութիւն լինէր Հայոց գնդին։

Ապա լինէր գուշակ Մուշեղի Ուռնայր արքայ Աղուանից, յղէր առ նա հրեշտակ և տայր նմա տեղեկութիւն․ ասէր․ Մեծ շնորհակալութիւն ունիմ փոխանակ զի ոչ սպաներ դու զիս․ և աստուած եած զիս 'ի ձեռս քո, և դու անխայեցեր․ զայս սէր քո ոչ մոռացայց մինչև կեցեմ ես։ Բայց գուշակեալ իմ քեզ, զի Շապուհ թագաւորն Պարսից ամենայն զօրօք իւրովք

1 Օրինակ մի յաւելու պարգեւէր ն։

կազմի գալ անկանել յանպատրաստից ևկն 'ի վերայ քո: Սպարապետն [1] Յունաց կազմեաց զօրս իւր՝ որ ընդ իւրով ձեռամբ էին, և խաղացոյց տանել գնալ 'ի սահմանս Հայոց 'ի Գանձակէ կուսէ յատրպայական տանէ: Սոյնպէս և Մուշեղ սպարապետն գումարեաց 'ի մի վայր զզօրսն ամենայն Հայոց. և էին կուռ վառեալք իննսուն հազարք ընդիրք նիզակ 'ի ձեռն. Թող զսպարակիրս: Եւ սոքա վաղագոյն ըստ դուշակութեանն աճապարեցին հասին յիւրեանց սահմանն, բայց միայն Թագաւորն մնաց անդէն 'ի Հայոց աշխարհին: Եւ եպիսկոպոսապետն Ներսէս անդէն մնայր յաշխարհին, և խնդրուածս առնէր ընդ ամենայն աշխարհին. հրամայէր [2] վասն զօրացն որ էին 'ի պատերազմին:

Իսկ Թագաւորն Պարսից Շապուհ գայր հասանէր ամենայն զօրօքն իւրովք 'ի տեղի պատերազմին, և գըտանէր զզօրսն Յունացն և զգունդն Հայոց, զի կազմեալ պատրաստեալ էին 'ի գործ պատերազմին. Եւ լինէին խառնուրդք ճակատուն. 'ի պարտութիւն մատնեցան զօրքն Պարսից: Մանաւանդ գունդք նիզակաւորացն յարձակեալք մոլեգնեալք, քաջութեամբ զախոյեանս 'ի վերուստ յերիվարացն յերկիր կործանէին յա՛ռդիման Թագաւորին Պարսից Շապհոյ. և ընդ ընկենուլն խրախոյս բառնային աղաղակելով ամենայն զօրքն պատերազմիկք Հայոց համակ, զայս բանս ասելով՝ եթէ առ Արշակ քաջ: Զի զամենայն ախոյեանսն, զոր 'ի ճակատուն յայն սպանանէին, նմա նուիրէին իւրեանց առաջի [3] Թագաւորին Արշակայ. զի զամենայն զօր սպանանէին, ասէին. Արշակայ Թագաւորին մերոյ զոհ լիջիր: Եւ յորժամ Հայոց ազատանոյն ախոյեանացն նիզակաւորացն ռազմ արարեալ յարձակեալ, զզօրսն Պարսից նիզակաւորքն առեալ ընգենուին, ասէին 'ի խրախուսելն. Առ Արշակ

1 Յերկուս օրինակս սպարապետն:

2 Օրինակ մի յաւելու աղօթել:

3 Օրինակ մի առաջին:

քաջ։ Իսկ յորժամ զեննեալ գլխատէին զախոյեանսն՝ առէին. Արշակայ զոհ լինիր։

Եւ լեգէոն զօրուն բազմութիւնն, այս ինքն Յունաց զօրացն սպարակիրն, սոյնպէս և Հայոց սպարակիրն զթիկունս ունէր զօրացն Հայոց, վահանօք փակեալք զինքեամբք՝ իբրև զամուր քաղաք ինչ 'ի թիկանց լինիցի։ Յորժամ տարածանէին ինչ զօրքն Պարսից զզօրսն Յունաց և կամ զգունդ նիզակաւորացն Հայոց, 'ի լեգէոն վահանաւորացն Յունաց կամ 'ի սպարակիրն Հայոց իբրև 'ի բերդ մտեալ հանգչէին։ Իսկ յորժամ ոգի առեալ սակաւ մի, և անդուստ ելեալ յարձակէին, անթիւս 'ի զօրացն Պարսից ընկեցեալ առաջի իւրեանց սատակեալս գլխատէին. խրախուսելով 'ի նոյն բանս՝ յԱրշակ թագաւորն իւրեանց, անչափս և անթիւս 'ի զօրացն Պարսից կոտորեցին։ Եւ յորժամ դարձեալ սակաւիկ մի ինչ յաղթահարէին զնոսա զօրքն Պարսից, և նոքա իբրև 'ի բերդ ամուր դիմէին 'ի լեգէոն 'ի զօրսն վահանաւորս, և նոցա բացեալ զվահանսն՝ զնոսա 'ի մէջ առեալ փակէին։ Եւ յայնմ աւուր հարկանէին սատակէին զզօրսն Պարսից զօրքն Յունաց, և Տերենտոն ստրատելատ նոցա, և դունդքն Հայոց և Մուշեղ սպարապետ նոցա։ Եւ սակաւուք փախչէր Շապուհ թագաւորն Պարսից 'ի պատերազմէ անտի. և նոցա սահմանապահս կացուցանէին, և ինքեանք առ իւրեանց թագաւորն Պապ դառնային մեծաւ անուամբ, և բարի աւարաւ, և հոյակապ շքեղութեամբ։

Այլ Շապուհ թագաւորն յորժամ յաշխարհն իշխանութեանն իւրոյ հասանէր, զարմացեալ ընդ քաջութիւն գնդին կռուոյն որ դիպեցաւ նմա, և ասէր՝ եթէ զարմացեալ եմ ես զոր ինչ տեսի. զի իմ 'ի մանկութենէ իմմէ համակ 'ի ճակատու և 'ի կռիւ մըտեալ եմ, և բազում ամք են՝ զի հասի 'ի թագաւորութիւն, և առանց կռուոյ ամ չեմ լեալ. բայց իմ ջերմ կռիւ զայս էր տեսեալ, որ այս անգամս դիպեցաւ ինձ։ Զի յորժամ Հայոց նիզակաւորքն առաջի կարգէին, այսպէս յարձակէին, որպէս զլեառն մի բարձր և կամ որպէս զաշտարակ մի հաստաբեստ հզօր և անշարժ. և յորժամ մեք զնոսա սակաւ մի շարժէ-

աք, նոքա 'ի լեգէոն Հոռոմոց ապաստան լինէին. և նոցա զվահանափակսն բացեալ, զնոսա իբրև 'ի քաղաքորմ պարսպաւոր ամրացեալ ընդունէին։ Եւ անտի սակաւիկ մի ոգի առեալ, դարձեալ ելեալք մարտնչէին, մինչև անմի զզօրսն Արանց առնէին։ Եւ միւս ևս՝ որ ընդ այս եմ զարմացեալ ես, ընդ մտերմութիւն միամտութեանն Հայաստան գնդին ընդ տիրասիրութեանն։ Զի այնչափ ամք են՝ զի տէրն նոցա Արշակ կորուսեալ է 'ի նոցանէն, և նոքա 'ի պատերազմին 'ի նա խրախուսէին։ Եւ յորժամ զախոյեանսն ընկենուին, համակ ասէին՝ թէ առ Արշակ, և նա չէր 'ի մէջ նոցա, և նոքա առ գութ տիրասիրութեանն՝ զոր առ բնակ տէրն իւրեանց ունէին, զամենայն ախոյեանսն՝ զոր սպանանէին՝ նմա նուիրէին։ Եւ կամ մոլեկան գունդն Մուշեղեան, զի ինձ այսպէս թուէր՝ եթէ հուր բոց 'ի գնդէն ելանիցէր և 'ի նշանացն, իբրև 'ի հուր հրդեհի այնպէս անցանէր ընդ գունդն որպէս բոց ընդ եղէգըն։ Եւ այսչափ ժամանակք են՝ զի Արշակ տէրն նոցա 'ի նոցանէն կորուսեալ է, զի յԱնդմըշն բերդի կայ յերկրին Խուժաստանի, և նոքա առ գութն համարէին՝ թէ 'ի գլուխ նոցա նա իբրև թագաւոր կայցէ, և կամ ընդ նոսա արդեւք 'ի մէջ գնդին կայցէ 'ի գլուխ Ճակատուն պատերազմին, և նոքա առ նմա առնիցեն պաշտօն յանդիման նորա։ Այլ, ասէր, երանի՜ որ Հայոց գնդին տէր իցէ, այնպիսի տիրասէր և միաբան միամիտ զօրացն։

ԳԼՈՒԽ Զ.

Յաղագս Դղակայ մարդպետի՝ զոր կացուցին սահմանակալ, և նա խորհրդակից եղեալ Պարսից թագաւորին, թէ որպէս խոստանայր մատնել զարքայն Հայոց. և վասն մահուն Դղակայ 'ի Պապայ արքայէ։

Ապա Տէրէնդ զօրավարն զօրացն Յունաց և Մուշեղ զօրավար զօրացն Հայոց զԴղակ մարդպետ, որ անուանեալ կոչէր ըստ գործոյն՝ հայր թագաւորին, թողին

զնա սահմանապահ 'ի Գանձակ՝ որ էր սահման ընդ Պարս և ընդ Հայս։ Եւ մնաց առ նմա երեսուն հազար ընտիր ընտիրք, նիզակաւորք կուռ վառեալք[1] պատեզէնք և զրահաւորք կազմ ամենայնիւ։ Եւ Տէրէնդն և Մուշեղ ամենայն զօրօք, որ էին ընդ նոսա, գնացին յաշխարհն առ Թագաւորն Պապ։ Իսկ մարդպետն Դղակ, յղէր հրեշտակս խորհրդով առ Շապուհ արքայն Պարսից, և խոստանայր մատնել 'ի ձեռս նորա զԹագաւորն Հայոց Պապ, և զզօրավարն Հայոց զՄուշեղ, և առնոյր 'ի նմանէ գանձս պարգևաց սաստիկ յոյժ։ Բայց այլ մեծամեծ նախարարք, որ էին առ նմա, գաղտ ազդ առնէին Թագաւորին Պապայ, Գնէլն՝ տէր գաւառին Անձևացեաց, և այլք որ էին անդ մնացեալ։

Ապա Թագաւորն Պապ յղեաց դեսպանս առ մարդպետն Դղակ, թէ զօրքդ՝ որ են ընդ ձեռամբ քով՝ գումարեա զայդ. Գնելոյ Անձևացւոյ յանձն արասցես, և վաղ եկեսցես. զի պիտոյ է ինձ յղել զքեզ առ Թագաւորն Պարսից Շապուհ, զի ես մտից նմա 'ի ծառայութիւն։ Ապա յորժամ լուէր մարդպետն Դղակ, մեծապէս խնդացեալ՝ ասէր ընդ միտս իւր, թէ արդ դիւրին ինձ զկամս իմ կատարել, զոր խոստացայն Թագաւորին Պարսից Շապհոյ. յորժամ դուրս գտի իրացս յապահով յանհոգս առնել բանիւք զՊապ, և յանկարծօրէն յանպատրաստից արկանել զԹագաւորն Պարսից զգլխով նորա։ Եւ ինքն զուարճացեալ՝ լինէր խօսնակից 'ի մէջ Թագաւորացն երկոցունց. դեսպան ձիով վաղ հասուցանէր 'ի գաւառն Այրայրատու 'ի մեծ 'ի գեւղն ընչին արքունի, որում Արդեանսն կոչէն, առ Թագաւորն Հայոց Պապ. և գայր յանդիման լինէր Թագաւորին։ Մեծապէս մեծարեցաւ 'ի նմանէն. և 'ի ժամ ընթրեացն հրաման ետ արքայն Պապ, տանել պատմուճան ագուցանել մարդպետին Դղակայ. և ագուցին նմա դրաստս և վարտիս։ Եւ էր հանդերձն անհեդեդ մեծութեամբն. զի խորշ զխորշիւ իջանէր, մինչ զի ոչ կարէր հանդերձել զանձն իւր, զի պատեաց զնա մեծութիւն հանդերձոյն։ Եւ ագուցեալ զպատմուճանն

1 Յօրինակի միում պատենաւղէնք։

մեծ, եած զգօտին ընդ մէջ իւր՝ զորմէ Թուրն կախէր. և սուսեր ընդ մէջ ածեալ, և խորշ 'ի գօտւոյ դրատիցն իջեալ, զԹուրն և և զսուսերն ծածկէր: Իսկ զվարտիսն զգեցեալ, և մոյկս ագուցեալ, և զնրանն յազդեր կապեալ, և 'ի վերայ նրանւին խորշն 'ի վարտեացն իջեալ անկեալ 'ի վերայ նրանին՝ ծածկեալ մինչև 'ի սրունսն. և ոչ ինչ իմացաւ Դղակ Թէ այն մեծութիւն հանդերձոյն չարոյ նորա իցէ այն: Իսկ յինն ժամ աւուրն կոչեցին զԴղակն, և ասեն. Կոչեն զքեզ յընԹրիս 'ի ներքս յարքունիս: Իսկ յորժամ մուծին 'ի փող տանցն՝ յորում արքայն էր, և էր փողն ընդ երկար, բազում երդս լոյսիջոյցս էր Թողեալ, և տանէին զնա ընդ այն, կայր շուրջ սպարակիրն փակեալ սակրաւորքն, և զերդս ամենայն լուսոյն ծածկէին: Ապա մտեալ շուրջ զնովաւ 'ի տեղւոջն ձգձգէին զնա սպարակիրքն: Իսկ նա Թէպէտ տանէր ձեռն 'ի զէն 'ի խորշխորշան հանդերձիցն պատառելոցն՝ զոր էր զգեցեալ, ոչ զմի զէն ոչ կարաց գտանել:

Ապա զի էր ինքն Դղակն այր մեծ և անձնեայ, քաջ հարուստ ոսկերօք, սակայն ասպարակիր մարդկանն պատեցին զնովաւ, և բարձին զնա վերըմբարձ. և տանէին զնա մինչև 'ի դուրս տաճարին արքունի: Իսկ իբրև ետես Թագաւորն՝ Թէ անդր տանին, ասէ. Մի՛ այսր, մի՛ այսր, այլ մուծէք զդա 'ի տուն պատմուճակացն: Քանզի 'ի փողին զօրք սպարակրացն մուծին զնա 'ի ներքս 'ի տունն պատմուճակացն կապեալ ձեռս յետս, այս ինքն ուր Թագ արքունի դնէին. և անդէն խօսել սկսաւ Դղակն և ասէ. Ասացէք ցարքայ, գոգէք. ես այս մահու արժանի էի, բայց քեզ արժան էր զիս 'ի հրապարակի սպանանել, և ոչ 'ի տան Թագաց[1] սպանանել, և զքո Թագդ արեամբ շաղախել: Եւ զայս միայն ժամանեաց ասել. և անդէն 'ի վանսն պատմուճակացն փողոտեցին զնա, և հատին զգլուխ նորա, և հանին հարին 'ի նիզակի, և կանգնեցին 'ի հրապարակին արքունի:

1 Օրինակ մի Թագաւորաց:

Digitized by Google

ԳԼՈՒԽ Ե.

Յաղագս մահուան Արշակայ Թագաւորին Հայոց, Թէ զիարդ մեռաւ յերկրին խուժաստանի յԱնդմըշն բերդին ինք ինքեամբ ձեռօք, և Դրաստամատն էր պատճառ մահուն:

Այլ յայնմ ժամանակի դեռ տակաւին ևս կայր կենդանի Արշակ արքայ Հայոց յերկրին իշխանութեանն Թագաւորութեանն Պարսից 'ի կողմանս խուժաստանի յԱնդմըշն բերդին. այս ինքն որ անուն Անյուշն բերդն կոչէն: Եւ զայնու ժամանակաւ խաղաղացաւ պատերազմ տալ Պարսից ընդ Հայս. զի արշակունին Թագաւորն Քուշանաց, որ նստէր 'ի Բաղխ քաղաքի, նա յարոյց տալ պատերազմ ընդ սասանականին Շապհու և Թագաւորին Պարսից: Եւ Շապուհ Թագաւորն զամենայն զզօրսն Պարսից գումարեալ խաղացոյց տալ պատերազմ ընդ նմա, և զօրս միանգամ ածեալ էր գերութիւն յերկրէն Հայոց զամենայն այրեձի գումարեալ՝ խաղացոյց ընդ ինքեան. և զներքինին անգամ Թագաւորին Հայոց Արշակայ տանէր ընդ ինքեան 'ի գործ պատերազմին[1]:

Եւ էր ներքինի մի Հայոց Թագաւորին Արշակայ, ոստիկան հաւատարիմ լեալ, ներքինի սիրելի մեծի իշխանութեան և մեծի պատուի, և անուն Դրաստամատն: Իսկ իբրև եղև պատերազմ ընդ Թագաւորին Քուշանաց և ընդ Թագաւորին Պարսից, չարաչար տարածէին զզօրսն Պարսից զօրքն Քուշանաց, և զբազումս կոտորեցին 'ի զօրացն Պարսից զօրքն Քուշանաց, և զբազումս ձերբակալ արարին, և զկէս փախստականս հալածական առնէին: Իսկ Դրաստամատն ներքինին, որ յամն Տիրանայ Թագաւորին Հայոց և Արշակայ որդւոյ նորա Թագաւորին Հայոց լեալ էր իշխան

1 Օրինակ մի այսպէս ունի. և զոր միանգամ ածեալ էր 'ի գերութեան Երկրէն Հայոց Արշակայ՝ տանէր ընդ ինքեան ի գործ պատերազմին:

Digitized by Google

տան գաւառին և հաւատարիմ գանձուց Անգեղ բեր-
դին, և ամենայն բերդացն արքունի՝ որ 'ի կողմանս
յայնս. սոյնպէս և յերկրին Ծոփաց 'ի Բնաբեղ բեր-
դին գանձքն լեալ էին ընդ նովաւ, և բարձ նորա
'ի վեր քան զամենայն նախարարացն։ Եւ քանզի այս
գործակալութիւն և մարդպետութիւն, որում հայրն
կոչէին ներքինեաց՝ գործ[1] լեալ էր 'ի բնէ ժամանա-
կաց 'ի թագաւորութեանն արշակունոյ, և զայս Դրաս-
տամատն ներքինի զիշխանն զԱնգեղ տանն գերեալ
տարեալ էր յերկիրն Պարսից 'ի ժամանակին՝ յորժամ
կալան զԱրշակ արքայն Հայոց։

Եւ այս Դրաստամատ էր յայնմ ճակատու, յորում
վաթարեցին Քուշանքն զՇապուհ արքայն Պարսից։
Եւ Դրաստամատ գործեաց անհնարին քաջութիւն
այնչափ կռուաւ ևս 'ի վերայ Շապհոյ արքայի, և
ապրեցոյց զնա 'ի մահուանէ. և բազում 'ի Քուշա-
նաց անտի կոտորեաց, և զբազում զախոյանից զգլուխս
բերէր զառաջեաւ։ Եւ զՇապուհ թագաւորն Պարսից
փրկէր 'ի նեղութենէն պատերազմին թշնամեաց ան-
տի, ուր արգելլին զնա 'ի խուռն պատերազմին 'ի
զօրաց անտի։ Իսկ իբրև եղև յորժամ դարձաւ Շա-
պուհ թագաւորն Պարսից յերկիրն Ասորեստանի, և
մեծ շնորհակալութիւն առնէր ներքինւոյն Դրաս-
տամատայն վաստակոցն, և ասէր ցնա Շապուհ թա-
գաւորն Պարսից. Խնդրեա դու ինչ յինէն. զինչ և
խնդրեսցես, տաց քեզ և ոչ արգելլից։ Եւ ասէ Դրաս-
տամատ ցթագաւորն. Ինձ 'ի քէն այլ ինչ ոչ պիտի, բայց
տուր ինձ հրաման, զի երթայց տեսից զմնակ տէրն
իմ զԱրշակ արքայ Հայոց։ Եւ առ մի օր, իբրև ես
երթայց առ նա, հրաման տուր՝ արձակել զնա 'ի
կապանացն, և ես իշխեցից լուանալ զգլուխ նորա
և օծանել, և ագուցանել նմա պատմուճան, և ար-
կանել նմա բազմականս, և դնել առաջի նորա խոր-
տիկս, և տալ նմա գինի, և ուրախ առնել զնա ա-
րուեստականօքն մի օր ճիշդ։ Եւ ասէ թագաւորն
Շապուհ. Խիստ են խնդրուածքդ, զոր խնդրե-

1 Օրինակ մի գործակալ։

Digitized by Google

ցերդ. զի յաւուրց ժամանակաց՝ յորմէ թագաւո-
րութիւնս Պարսից կանկնեալ է, և բերդն այն
Անյուշ բերդ կոչեցեալ է, չիք ոք մարդ եղեալ 'ի
մարդկանէ՝ որ իշխեցեալ է յիշեցուցանել թագաւո-
րաց զոր յայնմ բերդի եդեալ զոք է թագաւորաց,
յիշելով զայն մարդ՝ որ յայնմ բերդի զոք եդեալ է,
թող թէ զնա զայր թագաւոր և զիմ ընկեր կապեալ
եդեալ յայնմ բերդի զհակառակորդն. քան մինչ
աշխատ արարեր զմեզ, և դու աւադիկ զանձն 'ի
մահ եդիր և յիշեցուցեր զԱնյուշն, որ ոչ էին լեալ
երբէք օրէնք թագաւորութեանս Արեաց 'ի սկզբանէ։
Բայց զի վասն՝ քո մեծ վաստակք են առ իս, զոր ինչ
խնդրեցերն՝ երթ տուեալ լիցի քեզ. բայց քեզ արժան
էր զօգուտ քո անձինդ խնդրել կամ աշխարհս կամ
գաւառս կամ գանձս։ Բայց յորժամ դու զայդ խնդ-
դրեցեր, անցեալ լիցիս զօրինօք Արեաց թագաւորու-
թեանս. երթ, տուեալ լիցի քեզ որ ինչ յինէնս
խնդրեցեր փոխանակաց քոց[1]։

Եւ ետ նմա փուշտիպան մի հաւատարիմ. և հրո-
վարտակ՝ արքունի մատանեաւն, զի գնասցեալ երթի-
ցէ նա 'ի բերդն յԱնդմըշն, և զիարդ և կամք իցէ նորա,
զոր օրինակ և խնդրեաց՝ արասցէ կապելոյն Արշակայ,
որ յառաջ թագաւորեալն էր 'ի Հայս։ Եւ չոգաւ
Դրաստամատն հանդերձ փշտիպանաւն և հրովարտա-
կաւն արքունի յԱնուշ բերդն, և ետես զտէրն բնակ.
և արձակեաց զԱրշակ 'ի կապանացն երկաթեաց 'ի
ձեռակապացն և յոտիցն երկաթոց և յանրոց պա-
րանոցէն շղթայիցն սարեացն. և լուաց զգլուխ նո-
րա, և լոգացոյց զանձն նորա։ Եւ ագոյց նմա պատ-
մուճան ազնիւ. և էարկ նմա բազմականս, և բազմե-
ցոյց զնա. և եդ առաջի նորա ընթրիս ըստ օրինաց
թագաւորաց, և եդ առաջի նորա գինի որպէս օրէն
էր թագաւորացն. սթափեաց զնա, և մխիթարեաց,
և ուրախ առնէր զնա գուսանօք։

Եւ 'ի ժամ աղանդեր մատուցանելոյ՝ եդին առա-
ջի նորա միրգ, խնձոր և վարունգ և ամիճ, զի կե-

1 Օրինակ մի յաւելու և ոչ ձեղ։

Digitized by Google

ըիցէ. և եղիՆ դաՆակ Նմա, որպէս զի հատցէ և կե֊
րիցէ զկարգ և կամեցի։ Եւ Դրաստամատ մեծա֊
պէս ուրախ առՆէր զՆա. կայր յոտՆ, և մխիթարէր
զՆա։ Իսկ յորժամ արբեցաւ, և գիՆիՆ եկՆ զակամբ
Նորա, արբեցաւ[1] հպարտացաւ և ասէ. Վա՜յ իՆձ Ար֊
շակայ. այսպէս[2] և այս, և յայսմ չափու և այս անցք
անցին ըՆդ իս։ Եւ զայս ասացեալ, զդաՆակՆ՝ զոր
ուՆէր 'ի ձեռիՆՆ, որով զմիրգՆ կամ զամիձՆ կամէր
ուտել, եհար 'ի սրտի իւրում. և աՆդէՆ սատակե֊
ցաւ, և մեռաւ աՆդէՆ 'ի Նմին ժամուՆ մինչ դեռ
կայր 'ի բազմականիՆ։ Իսկ յորժամ զայն ետես
ԴրաստամատՆ, յարձակեցաւ եհաՆ 'ի ՆմաՆէ զՆոյՆ
դաՆակ, և եհար յիւրում կշտիՆ. և աՆդէՆ մեռաւ և
Նա 'ի Նմին ժամուՆ յայՆմ։

ԳԼՈՒԽ Ը.

Յաղագս թէ զիա՛րդ լուեալ պատերազմի 'ի կողմանցն Պարսից, ապա սկսաւ սպարապետն Մուշեղ ոգորել ընդ այնոսիկ՝ ո՛րք միանգամ ապստամբեցին 'ի Թագաւորէն Հայոց. զբաղում կողս կողս հարկանէր մեծաւ պատերազմաւ, Նախ վասն տան Թագաւորին Հայոց՝ որ յԱտրպայականն էր։

Ապա իբրև դադարեաց պատերազմն 'ի կողմանցն Պարսից, և յապահովեցան իրք ձակատուն յայնմ կողմանէ, և այնուհետև սկսանէր սպարապետն Հայոց Մուշեղ հարկանէր զայնոսիկ՝ որք ապստամբ եղեն 'ի Թագաւորութենէն արշակունեաց։ Նախ հարկանէր զտուն Թագաւորին Հայոց, որ յԱտրպայականին էր. զամենայն երկիրն գաւառացն Ատրպատճացն աւերէր, և առՆոյր գերէր բազում գերութիւն 'ի Նոցանէ. և զմնացորդսն Նուաճէր և 'ի հարկի կացուցանէր, և առ֊
Նոյր զբազումս պանդանդս 'ի Նոցանէ։

[1] Օրինակ մի չունի արբեցաւ։

[2] Յամենայն օրինակս Արշակայ. այս էս և այս։

Digitized by Google

ԳԼՈՒԽ Թ.

Յաղագս Նոշիրականի։

Հարկանէր Մուշեղ զապստամբս Նոշիրական աշխարհին, որ ապստամբեցին յարքայէն Հայոց․ առնոյր աւերէր գերէր, և 'ի մնացորդացն առնոյր պատանդս, և զբնակիչս երկրին 'ի հարկի ծառայութեան կացուցանէր։

ԳԼՈՒԽ Ժ.

Յաղագս Կորդուաց, Կորդեաց և Տմորեաց։

Հարկանէր Մուշեղ սպարապետն և զայս գաւառս ապստամբեալս յարքայէն Հայոց, զԿորդուս և զԿորդիս և զՏմորիս․ առնոյր գերէր և աւերէր, դնէր հարկ մնացորդացն, և առնոյր պատանդս։

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

Յաղագս Մարաց։

Եւ զկողմանսն Մարաց, քանզի և նոքա ապստամբեցին յարքայէն Հայոց, հարկանէր զնոսա մեծապէս․ և գերէր զբազումս 'ի նոցանէն, և մնացորդացն դնէր հարկս, և առնոյր պատանդս։

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

Յաղագս Արձախայ

Հարկանէր զերկիրն Արձախայ մեծաւ պատերազմաւ, գերէր զբազումս 'ի նոցանէն․ և զմնացոր-

Digitized by Google

դացն առնոյր պատանդս, և զմնացեալսն 'ի հարկի կացուցանէր։

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

Յաղագս Աղուանից։

Առնէր պատերազմ ընդ երկիրն Աղուանից. հարկանէր զնոսա 'ի հարուածս անհնարինս։ Եւ թափէր 'ի նոցանէ բազում գաւառս, զոր հատեալ էր նոցա 'ի նոցանէն. զՈւտի, զՇակաշէն և զձորն Գարդմանայ, զԿողթ և այլ որ շուրջն էին զնովաւ սահմանք գաւառք[1]։ Եւ զԿուր գետ՝ որպէս և յառաջն լեալ էր, ընդ երկիրն Աղուանից և ընդ երկիրն իւրեանց սահման արարեալ կացուցանէին. և 'ի գլխաւորացն բազումս սպանանէին. և զմնացորդսն 'ի հարկի կացուցանէին, և պատանդս 'ի նոցանէ առնուին։

ԳԼՈՒԽ ԺԴ.

Յաղագս Կասբից

Ապա խնդրէր զվրէժն մեծապէս սպարապետն Մուշեղ յերկրէն Պարսից և 'ի Փայտակարան քաղաքէ, փոխանակ զի և նոքա նշկահեցին ստեցին արքային Հայոց։ Հասեալ, զբազումս 'ի նոցանէ գլխով պատուհաս առնէր սպարապետն զօրավարն Մուշեղ. զբազումս 'ի նոցանէ գերէր, և զմնացորդսն 'ի հարկի կացուցանէր. և առնոյր պատանդս 'ի նոցանէն, և անդ ոստիկանս վերակացուս թողոյր։

1 Օրինակ մի յաւելու [illegible]։

Digitized by Google

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

Յաղագս Վրաց։

Ապա խաղայր սպարապետն Մուշեղ 'ի վերայ Վրաց արքային, և նեղէր զնա մեծապէս. և հարկանէր զերկիրն, և վանէր զամենայն աշխարհն Վրաց. և հանէր ընդ սուր զամենայն ազատս և զազգս նախարարացն, զոր եգիտ։ Զփառաւազեանսն հրաման տայր սպարապետն Մուշեղ հանել 'ի խաչ 'ի մէջ աշխարհին Վրաց. և զբդեաշխն Գուգարաց, որ յառաջն ծառայէր թագաւորին Հայոց և ապստամբեաց, կալեալ գլխատէր. և զազգն որձակոտոր առնէր, և զկանայսն և զդստերսն 'ի գերութիւն վարէին։ Սոյն օրինակ և որ միանգամ 'ի կողմանն յայն էին նախարարքն, և 'ի թագաւորէն Հայոց եղեն ապստամբ, զամենեսեան գլխատէր. և թափէր զամենայն գաւառն, և առնոյր պանդանդս, և զմնացեալսն 'ի հարկի կացուցանէր։ Եւ զհին սահմանսն, որ յառաջուն էր լեալ յերկիրն Հայոց և ընդ երկիրն Վրաց, որ է ինքն մեծ գետն Կուր, այնուհետև յինքն վարեալ՝ դառնայր անտի։

ԳԼՈՒԽ ԺԶ.

Յաղագս Թագաւորին Աղձնեաց։

Դառնայր ապա զօրավարն Մուշեղ յերկիրն Աղձնեաց, և հարկանէր զերկիրն 'ի մեծ 'ի հարուածս. զի և նոքա ապստամբեալ էին յարքայէն Հայոց։ Զերբակալ արարեալ զբդեաշխն Աղձնեաց, առ նմին կոտորեցին զկանայս, և զորդիս նոցա 'ի գերութիւն վարեցին. և զմնացեալսն 'ի հարկի կացուցանէր, և վերակացուս և ոստիկանս յերկրին Աղձնեաց թողուլին։

Digitized by Google

ԳԼՈՒԽ ԺԷ·

Յաղագս Մեծի Ծոփաց։

Ապա անտի 'ի Ծոփս մեծ արշաւեցին[1]․ և նոքա էին ապստամբեալ։ Հարկանէր զերկիրն գաւառին Մուշեղ մեծի Ծոփաց, և զազգսն հանէր ընդ սուր․ և առնոյր պանդանդս, և զազգն 'ի հարկի կացուցանէր։

ԳԼՈՒԽ ԺԲ·

Յաղագս Անգեղ տանն։

Հարկանէր և զԱնգեղ տունն զբազում, և հանէր ընդ սուր։ Բայց աշխարհն, զի ոստան արքունի լեալ էր վաղ վաղ, բնակիչք գաւառին և ինքեանք կային 'ի հարկի ծառայութեան։

ԳԼՈՒԽ ԺԹ·

Յաղագս գաւառին Անձիտայ։

Ապա 'ի գաւառն Անձիտայ արշաւէր, և հարկանէր Մուշեղ զկողմանս գաւառացն այնոցիկ՝ որ շուրջ էին զնովաւ․ քանզի և նոքա ապստամբեցին 'ի թագաւորութենէն արշակունեաց։ Հանէր ընդ սուր զտեարս գաւառին․ առնոյր պանտանդս, և նուաճէր․ 'ի հարկի ծառայութեան թագաւորին Հայոց Պապայ զամենեսեան առ հասարակ կացուցանէր։

1 Օրինակ մի արշաւէաց։

ԳԼՈՒԽ Ի.

Յաղագս Մուշեղի սպարապետին Հայոց։

Այլ քաջն զօրավարն սպարապետն Հայոց լի էր քինիւ մեծաւ[1] և բազում նախանձու զամենայն աւուրս կենաց իւրոց, և միամտութեամբ և արդար վաստակով ջանայր հանապազ և վաստակէր ՚ի վերայ թագաւորութեանն Հայոց աշխարհին։ Զտիւ և զգիշեր կայր յաշխատութեանն. ջանայր և ճգնէր կալ ՚ի ճակատու պատերազմին, և ոչ թողոյր բնաւ ամենևին և ոչ քան զկորի մի գետին ՚ի սահմանաց երկրին Հայոց ուրեք վտարել. ՚ի վերայ աշխարհին կեալ, և ՚ի մեռանել ՚ի վերայ անուանն քաջութեան, ՚ի վերայ բնակ տերանց, և ՚ի վերայ բնակչաց աշխարհին, ՚ի վերայ քրիստոնէութեանն հաւատոյ, ՚ի վերայ հաւատացեալ յաստուած և ՚ի Քրիստոս մկրտեալ ժողովրդոց, ՚ի վերայ եկեղեցեաց, և ՚ի վերայ նուիրեալ սպասուց, ՚ի վերայ վկայարանացն Քրիստոսի, ՚ի վերայ ուխտի աստուծոյ, ՚ի վերայ քերց և եղբարց, ՚ի վերայ մերձաւորաց տոհմին, ՚ի վերայ բարեկաց բարեկիր բարեկամաց հանապազ կայր զօրավարն Մուշեղ ՚ի նահատակութեան պատերազմին, զանձն փոխանակ առնել աշխարհին. և յանձն իւր անխայէր ՚ի մեռանել, զամենայն աւուրս կենաց իւրոց առաջի իւրոց բնակ տէրանցն արշակունեաց վաստակէր։

ԳԼՈՒԽ ԻԱ.

Յաղագս եպիսկոպոսապետին Ներսէսի, թէ որպիսի այր էր, կամ զինչ գործէր։

Այլ եպիսկոպոսապետն Հայոց Ներսէս շինէր զամենայն աւերեալսն երկրին Հայոց. յանձն առնէր և

1 Օրինակ մի յաւելու՝ վրէժխնդիր օրինաց։

մխիթարէր, դարմանէր և տեսուչ լինէր ամենայն
աղքատաց. և զորկունս և զաղքատս հանգուցանէր։
Եւ շինէր զեկեղեցիս ընդ ամենայն տեղիս, և զամե-
նայն կործանեալսն կանգնէր. և զամենայն կարգսն
տապալեալս ուղղէր և նորոգէր։ Շինէր և հաստատէր,
խրատէր և յանդիմանէր. բազում առնէր նշանս և
զօրութիւնս մեծամեծս և բազում բժշկութիւնս
սքանչելեաց։ Եւ յօրէնսն[1] սաստէր մեծապէս. և զոր
օրհնէր, օրհնէր[2]. և զոր անիծանէր, անիծեալ
լինէին։ Եւ բազմացոյց զկարգս պաշտօնէից յամե-
նայն տեղիս իշխանութեանն 'ի սահմանացն Հայոց, և
յամենայն գաւառս կացոյց տեսուչս եպիսկոպոսս. և
հանապազ զգուշանայր տեսչութեանն իւրոյ և իշխա-
նութեան, որչափ եկաց նա ժամանակս։

ԳԼՈՒԽ ԻԲ.

*Յաղագս Թագաւորին Պապայ, թէ զիարդ էր լի դիւօք կամ որ-
պէս վարէրն։*

Այլ Թագաւորն Պապ, զի մինչ դեռ տղայիկ այն
ինչ ծնեալ էր 'ի մօրէ իւրմէ՝ յայնժամ ձօնեաց զնա
դիւաց անօրէն մայրն Փառանձեմ, և վասն այնորիկ
լի էր դիւօք 'ի տղայութենէ իւրմէ։ Վասն զի հանա-
պազ զկամս դիւաց առնէր, վասն այսորիկ և զբժըշ-
կութիւն իսկ ոչ կամէր[3] գտանել. զի հանապազ վար-
ժէր զանձն իւր դիւօք, և կախարդանօք երևէին
դևքն 'ի նմա. և ամենայն մարդ զդևսն 'ի նմա աչօք
բացօք տեսանէին։ Զի յորժամ մարդիկ հանա-
պազօր յայգորել ելեալ մտանէին, տեսանէին՝ զի
յօձից կերպարանս ելանէին 'ի ծոցոյն Պապայ Թա-
գաւորին, և պատէին զուսօք նորա. և ամենեքեան որք
տեսանէին զնա, երկնչէին 'ի նմանէ և հուպ երթալ։

1 Օրինակ մի յանօրէնսն։

2 Յամենայն օրինակս և զոր օրհնէր և զոր անիծանէր։

3 Օրինակ մի կարէր։

Իսկ նա պատասխանի տայր մարդկանն ասելով՝ թէ մի երկնչիք, զի սոքա իմ են. և ամենայն մարդ յամենայն ժամ տեսանէին զայսպիսի ինչ կերպարանս 'ի նմա:

Զի բազում համբարք դիւաց համբարեալ էին 'ի նմա. և յամենայն ժամ ամենայն մարդոյ երևէր այս, որք գամ մի զթագաւորն տեսանէին. բայց յորժամ հայրապետն Ներսէս մտանէր առաջի նորա կամ սուրբ եպիսկոպոսն Խադ, դևքն չերևեալ աներևոյթ լինէին: Եւ էր թագաւորն Պապ 'ի պղծութեան թաւալեալ. երբեմն այլոց էգ եղեալ, տայր զինքն 'ի խառնակութիւն. և երբեմն զայլս էգ արարեալ, զարուսն խառնակեալ պղծէր. և երբեմն ընդ անասունս խառնակէր: Եւ այսպէս դիւօք վարեալ, որք 'ի նմայն էին բնակեալ զամենայն աւուրս կենաց իւրոց[1]:

ԳԼՈՒԽ ԻԳ.

Յաղագս յանդիմանութեանն սրբոյն Ներսէսի, զի հանապազ թշնամի էր[2] թագաւորին Պապայ վասն մեղաց նորա:

Այլ սուրբն Ներսէս եպիսկոպոսապետն Հայոց հանապազօր ընդդիմացեալ թագաւորին Պապայ, կշտամբէր և յանդիմանէր մեծաւ վկայութեամբ յանդիմանութեամբ. և վասն չարեաց նորա բազմաց ոչ համարձակէր նմա զսեամս եկեղեցւոյն կոխել, և ոչ մտանել նմա 'ի ներքս: Հանապազ կշտամբեալ յանդիմանէր և խրատէր, զի գտցէ զանձն իւր 'ի կորստենէ գործոց իւրոց. և հանապազ խօսէր ընդ նմա, զի փոյթ արասցէ ապաշխարութեան: Դնէր առաջի նորա վկայութիւնս 'ի գրոց, ահ արկանելով յաւիտենական դատաստանացն պատժովք՝ գալ 'ի զգաստութիւն և 'ի լաւանալ, և յառաջդիմութեան արդարու-

1 Օրինակ մի յաւելու վասն անզէնքն գնացիցն՝ ճակատ դնեն:
2 Օրինակ մի թշնամանէր:

թեան կարգացն և գործոցն սրբութեան փոյթ
առնել։

Իսկ թագաւորն Պապ լսելոյ նմա ոչ լսէր. այլ և
ընդդիմացեալ ևս մեծաւ թշնամանօք, և մահու սպա-
սէր նմա, և կամէր սպանանել զնա յայտնի. բայց 'ի
թագաւորէն Յունաց յայտնի և անարգել անգամ
բանիւք չիշխէր, և ոչ սակաւ մի համարձակել 'ի նա,
թող թէ մահու աղագաւ։ Նա և իւր իսկ աշխարհի
մարդիկն և զօրքն ամենայն չառնուին յանձն զայսպի-
սի ինչ առնել. այլ՝ զօրմէ ամենայն մարդիկ աշխար-
հին Հայոց կախեալ կային զնմանէ վասն արդար գոր-
ծոցն, սրբութեան գնացիցն յաշխարհի, խաղաղու-
թեամբ մեծի առաջնորդութեանն, նա և վասն յայտ-
նի նշանագործութեանն սքանչելեացն՝ զոր առնէր,
իբրև յերկնաւոր հրեշտակ այնպէս նայէին ամենայն
մարդ։ Եւ թագաւորն ոխացեալ էր ընդ նմա, և
խնդրէր սպանանել զնա. այլ յայտնի զայս և բանիւք
ձառել[1] ոչ իշխէր, թէ ոչ՝ իւր զօրքն սպանանէին զնա։
Զի այնպէս ամենայն մարդ ապաստանեալ էին յաղօթս
նորա, և սիրէին զնա առ հասարակ մեծամեծք և
փոքունք, պատուականք և անարգք, ազատք և շինա-
կանք միանգամայն։

ԳԼՈՒԽ ԻԴ.

*Յաղագս մահու սրբոյն մեծի քահանայապետին Ներսէսի 'ի թա-
գաւորէն Պապայ, թէ որպէս կամ զիա՛րդ սպանաւ 'ի նմանէ։*

Այլ թագաւորն Պապ յամենայն ժամ էր թշնամի
մեծի քահանայապետին վասն յանդիմանութեան
մեղաց իւրոց չարեաց՝ զոր գործէրն, և յանդիմանեալ
լինէր յառնէն Աստուծոյ 'ի Ներսիսէ հանապազ։ Ոչ
զգաստանալ կամէր և ոչ գալ յուղղութիւն, և ոչ
համբերել կարէր հանապազորդ նախատանացն յան-

[1] Օրինակ մի յաւելու ոչ խօսէր։

դիմանչին. եարկ 'ի միտս սպանանել զմեծ քահանայա-
պետն աստուծոյ զՆերսէս։ Իբրև յայտնի զայս ոչ
մարթէր նմա առնել, կեղծաւորել կերպարանէր իբրև
այն եթէ յուղղութիւն ինչ եկեալ է. աղաչէր զքա-
հանայապետն աստուծոյ տալ նմա ապաշխարութիւն։
Եւ կոչեցաւ յապարանս իւր 'ի Խախ աւանի յԵկե-
ղեաց գաւառի. արար նմա ընթրիս, աղաչեաց զայրն
աստուծոյ բազմել նմա յարքունական գահոյսն, և
իբրև այնու թէ սրբեսցի նա 'ի չարեաց անտի իւրոց,
և ինքն այնուհետև յայնմ հետէ յապաշխարութիւն
մտցէ։

Իսկ իբրև զառաջինն բազմեցոյց, ինքնին թագա-
ւորն յոտն կացեալ հոլանեալ, 'ի մէջ գետին անցեալ,
անապակ մատուցանէր առնն աստուծոյ Ներսիսի յըն-
թրիս անդ, և դեղ մահու ընդ կոտինդն խառնեալ
մատուցանէր նմա։ Եւ յորժամ ըմպէր զբաժակն զայն՝
իմացեալ անդէն, խօսել սկսաւ և ասէ. Օրհ-
նեալ է տէր աստուած մեր, որ արժանի արար զիս ըմ-
պել զբաժակս զայս. և հասանել մահուս՝ որ վասն տեա-
ռըն է, որում և ցանկացեալ էի 'ի մանկութենէ իմմէ։
Արդ զբաժակս փրկութեան ընկալայց, և զանուն
տեառն կարդացից, զի և ես հաւասարեցից հասանել
'ի մասն ժառանգութեան սրբոցն 'ի լոյս։ Այլ քեզ,
ով թագաւոր, արժան էր իբրև զայր թագաւոր
յայտնի հրաման տալ և սպանանել. զի ո՞վ էր՝ որ ար-
գելոյր զքեզ, կամ ո՞վ էր՝ որ պահէր զձեռն քո 'ի գոր-
ծոյ, զոր ինչ կամէիր գործել։ Բայց, տէր, թող
սոցա զայս գործս՝ զոր ինչ գործեցին յիս. և ըն-
կալ զհոգի ծառայիս քո, որ հանգուցիչդ ես ամենայն
աշխատելոց, և կատարիչ ամենայն բարութեանց։

Զայս և այսպիսի, և որ ինչ նման են այսպիսի բանք,
խօսեցաւ. և յարուցեալ գնաց 'ի վանս իւր։ Եւ զհետ
գնացին նորա 'ի տաճարէն արքունի ամենայն մեծա-
մեծքն նախարարքն Հայոց, և Մուշեղ սպարապետն
Հայոց, և Հա՛յր մարդպետ. և ամենայն որ միանգամ
էին անդ, մտին ընդ նմա 'ի վանս նորա։ Եւ իբրև ե-
մուտ 'ի վանս իւր, վերացուցեալ զպարեգօտս իւր՝ 'ի
վերայ սրտին ցուցանէր կապուտակեալ քան զչափ

Digitized by Google

նկանակի միոյ: Իսկ մեծամեծք նախարարացն մատուցանէին նմա Թիւրակէս և անդեղեայս վասն ապրելոյ. իսկ նա ոչ կամեցեալ զայն 'ի բաց մերժէր, այլ ասէ. Մեծապէս եղև ինձ բարի, զի եհաս ինձ մեռանել վասն զպուշուԹեան պատուիրանացն Քրիստոսի: Եւ քանզի դուք ձեզէն գիտէք, զի հրապարակախօսէի ընդ ձեզ՝ զոր ինչ խօսէի, արժան էր ինձ հրապարակաւ մեռանել 'ի ձէնջ, զի այնմ[1] իսկ ցանկացեալ էի. բայց բարւոք եւ ինձ վիճակն ընդ ընտիրս, և ժառանգուԹիւն իմ հաճոյ եղև ինձ: Օրհնեցից զտէր, որ այս մասին վիճակի ժառանգուԹեան ապրեցոյց զիս. և մեծապէս խնդուԹիւն է ինձ, զի վաղվաղակի լուծայց ես յանօրէն և յամբարիշտ աշխարհէ աստի յայսմանէ: Եւ բազում ինչ խօսեցաւ ընդ նոսա, և զգուշացոյց զնոսա. և աղաչեաց զամենեսին զգուշանալ անձանց, և պահել զպատուիրանս տեառն:

Եւ յետ այսորիկ սկսաւ զարիւնն գունդ գունդ 'ի ներքուստ ընդ բերանն արտաքս հոսել իբրև զերկուս ժամս: Եւ յետ այսորիկ յարուցեալ եկաց յաղօԹս. եդեալ ծունր, խնդրէր զԹողուԹիւն 'ի վերայ սպանողին իւրոյ: Ապա յետ այսորիկ յիշէր յաղօԹս իւր զամենայն մարդս, զմերձաւորս և զհեռաւորս, զանարգս և զպատուականս. և զայնոսիկ անգամ, զորս երբէք ոչ ճանաչէր զնոսա, յիշէր յաղօԹս իւր: Եւ յետ աղօԹիցն կատարելոյ համբարձեալ զձեռս իւր և զաչս իւր ընդ երկինս, ասաց. Տէր Յիսուս Քրիստոս, ընկալ զհոգի իմ: Եւ զայս ասացեալ, արձակեաց[2] զոգի: Եւ առեալ զմարմին սրբոյն Ներսէսի զառնն աստուծոյ պաշտօնեայք եկեղեցւոյն, և Փաւստոս եպիսկոպոս, և պաշտօնէիցն գլխաւոր՝ Տրդատ և Մուշեղ սպարապետն և Հայր մարդպետ, և ամենայն ազատագունդ բանակն արքունի, բարձին յաւանէն 'ի Խախ գեղջէ՝ ուր գործն կատարեցաւ, տարան 'ի Թիլն յաւանն յիւր գեւղն: Համբերձ սաղմոսիւք և օրհնուԹեամբ, կանԹեղիւք վառելովք և մեծա-

1 Ի չորս օրինակս այսպէս. ի միւս այլ՝ այսպէս:

2 Օրինակ մի յաւելու զորբէանէալ:

Digitized by Google

պաշտամամբք և բազում յիշատակօք զսուրբն յուղարկեցին։ Բայց մինչ չև էր ծածկեալ զմարմին սրբոյն, ինքն թագաւորն Պապ երթեալ սպանեաց և թաղեաց 'ի մարտիրոսական 'ի բնակութիւնն. բայց թագաւորն Պապ 'ի չքմեղս լինելով՝ չլուեալս առնէր, իբրև թէ ինքն չիցէ գործեալ զայն։

ԳԼՈՒԽ ԻԵ.

Յաղագս տեսլեանն՝ որ երևեցաւ արանցն սրբոց անապատաւորաց՝ Շաղիտայ և Եպիփանու, մինչ դեռ նստէին 'ի լերինն։

Արք երկու կրօնաւորք անապատաւորք մինչ դեռ նստէին 'ի լերինն, անուն միում Շաղիտա, և էր սա ազգաւ ասորի, և նստէր յԱռեւծ լերինն, և միւսմն անուն Եպիփան, և էր սա ազգաւ յոյն, և նստէր սա 'ի մեծի լերինն 'ի տեղի դիցն՝ զոր կոչեն աթոռ Անահտայ[1], և էին սոքա երկոքին լեալ աշակերտք սրբոյն Դանիելի՝ զոր վերագոյնն յիշեցաք. և մինչ դեռ յիւրաքանչիւր լերին նստէին սոքա, 'ի ժամու՝ յորում մեռաւ սուրբն Ներսէս, տեսանէին սոքա յիւրաքանչիւր լեառնէ աչօք բացօք 'ի տուընջեան ժամու զայրն աստուծոյ զՆերսէս իբրև յամպս յափշտակեալ։ Զի հրեշտակք աստուծոյ տանէին զնա 'ի վեր, և գունդք գունդք գային նմա առաջի։ Իբրև տեսին զայս տեսիլ անապատաւորքն, զարմացեալք ընդ գործն ընդ այն. բայց Շաղիտայն՝ որ էրն յԱռեւծ լերինն՝ քանզի էր հմուտ այր, գիտաց եթէ հանգուցեալ է սուրբն Ներսէս, և այն ոգիք նորա երևին նմա. բայց Եպիփան եդ 'ի մտի իւրում, թէ մարմնով իցէ յափշտակեալ զնա։ Ապա յարեան յիւրաքանչիւր լեռնէ ընթացեալք փութով մինչև յԵկեղեաց գաւառ, եկին քննեցին տեսին զի կատարեալ էր սուրբ հայրապետն Ներսէս. և եկին մինչև 'ի Թիլոյ գեւղն, և տեսին զտեղին՝

1 Յամենայն օրինակս Նահատայ։

Digitized by Google

յորում եդեալ էր զնա, և դիպեալք միմեանց արքն
հաւատարիմք պատմէին միմեանց զոր ինչ տեսինն՝
առաջի ժողովրդոցն։ Բայց էին արքն այն հրեշտակա-
կրօնք, յանապատին սնեալք և կեցեալք. զի և կարօղք
էին նշանս առնել մեծս, և ամենեցուն գիտելի և ծա-
նօթք էին գործք նոցա։

ԳԼՈՒԽ ԻԶ.

Յաղագս սրբոյն Շաղիտայի։

Շաղիտայս, այր սուրբ, էր լեալ աշակերտ մեծին
Դանիէլի. և 'ի տղայութենէ իւրմէ սնեալ էր համակ
յանապատս, և ընդ անապատաւորս խոտաճարակ
լեալ էր։ Եւ յետ հանգստեան սրբոյն Ներսիսի գնաց
չոգաւ 'ի գաւառն Կորդուաց, և առնէր նշանս և
սքանչելիս, և բնակէր 'ի մէջ առիւծուց. աւելի քան
զքսան առեւծ հանապազ շրջէին ընդ նմա հանապա-
զորդեալք[1]։ Էր զի լինէր՝ զի յորժամ ցաւ ինչ ցաւէր
գազանացն, գային շուրջ պատէին զնովաւ, և ձգձգէ-
ին զՇաղիտայն, և նշանաւ առնէին խնդրել զբժշկու-
թիւն։ Եւ էր երբեմն՝ զի առեւծ մի մեծ, և էր ե-
լեալ եղէգն ընդ թաթուլ բազկին առիւծոյն, և եկն
առեւծն առ սուրբն Շաղիտայն 'ի լեառնն՝ յորում
նստէր. և զօրէն մարդոյ 'ի վեր առեալ զթաթուլն՝
ցուցանէր նմա զվէրն, նշանացէր նմա բժշկել զինքն։
Իսկ սուրբն Շաղիտա հանէր զեղէգն՝ որ ընդ վէրն
մտեալ էր, և թքանէր 'ի վէրն, և թաշկինակաւն՝ զոր
ընդ գլուխն իւր էր ածեալ՝ հանեալ պատէր զթաթ
առիւծուն և բժշկէր։

Եւ այսպէս բիւրապատիկ և պէսպէս առնէր զըս-
քանչելիս։ Եւ գազանք էին կենաց կցորդ նորա, մինչ
շրջէր նա յանապատս զամենայն աւուրս կենաց իւրոց։
Եւ 'ի գետ իբրև հասանէր, կօշկօքն անցանէր 'ի վե-

[1] Ի միում օրինակի չիք հանապազորդեալք։

րայ ջուրցն գետոցն, և ոչ թանայլին կօշիկք նորա։ Եւ յորժամ 'ի շէն ուրեք իջանէր, զբազում մոլորեալս դարձուցանէր նշանօք և արուեստիւք։ Միայն շրջէր. և իբրև իջանէր 'ի շէնս, առնէր բժշկութիւնս բազում հիւանդաց. և էր սա աւուրբք ծերագոյն։

Բայց ամենայն մարդ սպասէր և ակն 'ունէր մահու նորա, վասն ըմբռնելոյ զմարմին նորա։ Իսկ սուրբն Շաղիտա իմացեալ զայս՝ թէ սպասեն առնուլ զմարմին նորա բազում մարդիկ, ապա խնդրեաց Շաղիտա յաստուծոյ, զի մի՛ ոք ըմբռնեսցէ զմարմին նորա։ Եւ եղև օր մի յաւուրց, որպէս սովորութիւն էր իւր, գնալ 'ի վերայ ջուրցն գետոյն։ Եւ մինչ դեռ անցանէր նա ընդ գետն Կորդուաց, ըստ խնդրուածոցն իւրոց՝ որպէս և խնդրեաց նա, յանկարծակի՝ իբրև կայր 'ի մէջ գետոյն՝ յանկարծօրէն ընդ ջրովն մտեալ սուրբն Շաղիտայն ծածկեցաւ։ Եւ մեծ գոյժ եղև գաւառին. և ժողովեցան անչափ բազմութիւնք մարդկանն 'ի մի վայր եկեալք կուտեցան, մինչև հատին դարձուցին ընդ այլ շրջեցին զգետն։ Եւ խնդրէին զմարմինն սրբոյն Շաղիտայի, և ոչ կարացին ուրեք գտանել. զի իւր խնդրուածքն առ աստուած այսպէս էին լեալ յառաջագոյն, սոյնպէս և կատարեցաւ։

ԳԼՈՒԽ ԻԷ.

Յաղագս սրբոյն Եպիփանու։

Այլ երանելին սուրբն Եպիփան էր ընդ[1] սրբոյն Շաղիտայի աշակերտ եղեալ մեծին Դանիէլի. և սա 'ի մանկութենէ մնեալ էր յանապատի։ Եւ յետ մահուանն մեծի քահանայապետին Ներսիսի եկն բնակեցաւ նա 'ի մեծ Ծոփս յանապատին, որ կոչի անուն տեղւոյն Մամբրէ, 'ի վերայ գետոյն՝ որ անուանեալ

1 Յերկս օրինակս չիք ընդ. և 'ի միում օրինակի սուրբն Եպիփան ընկեր սրբոյն Շաղիտայի։

կոչի Մամուշեղ։ Եւ էր բնակեալ 'ի քարանձաւս, և համապազորդեալ էր ընդ գազանս անապատի, և ժողովէին առ նա արջք և ինձք։ Եւ էր սա համապազորդեալ յանապատին, և առնէր սա մեծամեծ նշանս և սքանչելիս. և դարձուցանէր զբազում մոլորեալս 'ի հեթանոսութենէ 'ի քրիստոնէութիւն, և լնոյր զերկիրն Տոփաց վանիւք. և դնէր վարժեար ընդ ամենայն երկիրն Տոփաց, և լինէր սուրբն Եպիփան լոյս երկրին Տոփաց, և լուսաւորէր զնոսա մեծապէս։

Անցանէր և յերկիրն Աղձնեաց, լուսաւորէր և զնոսա. և լնոյր զերկիրն Աղձնեաց վանէրով. և շինէր վկայանոց մի յաւանին 'ի քաղաքին Տիգրանակերտի, և յոր յիշատակի սրբոցն 'ի փրկութիւն և 'ի բարեխօսութիւն աշխարհի. և առնէր ինքն նշանս, և դառնայր ինքն յիւր վանսն։ Եւ էր մօտ 'ի գետն Մամուշեղ աղբեւր մի, և ձուկն բազում ելանէր ընդ ակն աղբերն. և բազում մարդիկ հանեալ զձուկն, օգտէին 'ի նմանէ։ Ապա երկու եղբարք 'ի վերայ ձկանն հակառակեալք, էսպան մինն զմինն. և իբրև գիտաց սուրբն Եպիփան, ասէ. Յայսմ հետէ այտի ոչ ձուկն մի կերիցէ։ Եւ անդէն դառնացաւ ձուկն տեղւոյն, և եղև իբրև զլեղի դառն մինչև ցայսօր ժամանակի. և ոչ ոք որսաց զնա մինչև ցայսօր ժամանակի։ Բազում և այլ զօրութիւնս առնէր և նշանս անչափս։

Իբրև բազում կարգս ուղղութեան թողոյր 'ի գաւառումն յայնոսիկ սուրբն Եպիփան, իսկ նա էառ ընդ իւր զաշակերտսն իւր արս միանձունս լեառնականս անապատականս, արս հինգ հարիւր, երթալ գնալ յերկիրն Յունաց։ Եւ մինչ դեռ երթային, 'ի ճանապարհին դիպեցաւ նոցա կին մի. իբրև անցին ընդ կինն, սկսաւ փորձել զնոսա Եպիփան, ասէ. Իբրև[1] զի՞ գեղեցիկ էր կինն և վայելուչ։ Ասէ մանուկ մի յաշակերտաց անտի. Կինն, զոր դու գովեցեր, միականի էր։ Եւ ասէ սուրբն Եպիփան. Դու բնաւ ընդէ՞ր նայեցար տեսանել զերեսս նորա. տեսանե՞ս զի խորհուրդք չարք կան 'ի քեզ։ Եւ անդէն մեկնեաց զմանուկն

1 Օրինակ մի՝ Ո՜րչ զի գեղեցիկ է։

յիւրմէ, և հալածեաց զնա։ Եւ ինքն չոգաւ եմուտ 'ի ծով մեծ, և նաւօք անցին յանապատ 'ի կղզիս. և ունէր զկղզին զայն օձից բազմութիւնք, և էին յայնմ կղզւոջ բնակեալ օձք իժք և քարբք, բազում գազանք դաժանք թունաւորք։ Այլ եղև իբրև չոգան, եհաս սուրբն Եպիփան 'ի կղզին յայն, մերժեցան անտի գազանքն, և թողին զկղզին և գնացին[1]։ Եւ այնուհետև ոչ ինչ վնաս եղև 'ի կղզւոջն յայնմիկ, այլ բնակեցան անդ խաղաղութեամբ։ Անդ եկեաց սուրբն Եպիփան, անդէն 'ի նմին կղզւոջ հանգեաւ։

ԳԼՈՒԽ ԻԲ.

Յաղագս մեծամեծ նշանացն և սքանչելեացն, որ երևեցաւ յասուածոյ 'ի Մամբրէ յետ գնալոյն Եպիփանու։

Ապա իբրև գնայր սուրբն Եպիփան 'ի գաւառէն Ծոփաց յիւրմէ միանձնանոցէն՝ որ անուանեալ կոչի Մամբրէ[2], եթող անդ բազում եղբարս միաբանս միահաւանս հաւատացեալս կրօնաւորս քրիստոնէից, լեառնականս ճգնաւորս միանձունս. և 'ի վերայ նոցա երէց մի գլխաւոր։ Բայց էին 'ի նոցանէ ոմանք, որ բնաւ ամենևին այլ ինչ կերակուր չէր ճաշակեալ նոցա 'ի մանկութենէ իւրեանց, բայց լոկ բանջար և ջուր. և զհամ գինւոյ գիտէին ոչ զիարդ լինի[3]։

Եւ էր անդ եղբայր մի խստակրօն, որ մթին վարս վարէր. և ոչ ճաշակէր ամենևին 'ի բաժակէն կենարար փրկութեանն յուսոյն յարութեանն, այս ինքն յարենէն տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի։ Զի ոչ կարէր հաւատալ՝ թէ ճշմարտիւ արիւն իցէ Որդւոյն

1 Յօրինակի միում և աղօթիւք հալածեաց զամենայն. և ոչ մի երևէր. այլ բնակեցան անդ խաղաղութեամբ. և եկաց 'ի նմին կղզւոջ և հանգեաւ 'ի Քրիստոս։

2 Օրինակ մի յիւրմէ խօսէ, եթող անդ բազում եղբարս։

3 Օրինակ մի չունի և զհամ գինւոյ գիտէին ոչ զիարդ լինի։

աստուծոյ, յորժամ ելանիցէ 'ի սեղանն աստուծոյ[1].
այլ նմա գինի լոկ թուէր թէ իցէ, վասն այսորիկ
վիճէր համապազ ընդ թագուհին: Իսկ եղև օր մի յա-
ւուրց, իբրև կատարէին անդ զխորհուրդս գոհու-
թեան պատարագին 'ի վկայանոցի անդ յայնմիկ՝ զոր
էր շինեալ սրբոյն Եպիփանու, յորժամ հանին զհացն
սրբութեան և զգինին՝ արիւնանալ պատարագին 'ի
վերայ սեղանոյն, և կայր եղբայրն անհաւատ 'ի վկայա-
նոցին: Եւ երէցն ելեալ կայր 'ի վերայ առաջի սրբոյ
սեղանոյն. յորժամ յառաջ քան զմատուցանել զպա-
տարագն համբառնայր զձեռս երէցն 'ի վերայ սեղա-
նոյն, և ասէր.

Տէր աստուած զօրութեանց, որ արարեր զամենայն[2]
յոչընչէ, և ստեղծեր զմարդ 'ի հողոյ կենդանի և
անապականացու. և անցեալ զքոյով պատուիրանօքդ,
և անկան 'ի մահ՝ իւրեանց պատուիրանազանցու-
թեամբն: Եւ արդար դատաստանօք քովք մերժեցեր
զնոսա 'ի դրախտէն փափկութեան յայս աշխարհ՝
ուստի ստեղծեր, և գրաւեցան լինել ընդ մահապար-
տութեամբ. սակայն ոչ թողեր 'ի ձեռանէ, բարերարդ
աստուած, այլ տեսչութեամբ և շնորհօք միածնիդ քո
վերստին ծննդեամբ նորոգեցեր զստեղծուածս քո.
և բազում կերպարանօք այցելու եղեր արարածոց քոց:
Առաքեցեր զմարգարէս, արարեր զօրութիւնս ազգի
ազգի նշանս 'ի ձեռն սրբոց քոց՝ որք յազգս ազգս իւ-
րեանց հաճոյ եղեն առաջի քո, ետուր զօրէնս յօգ-
նականութիւն, առաքեցեր հրեշտակս վերակացուս:
Իսկ իբրև եկն կատարած ժամանակաց, խօսեցար
ընդ մեզ միածնին Որդւովդ քո՝ որով զաշխարհս արա-
րեր, որ է պատկեր փառաց քոց և կերպարանք էու-
թեան քո, և կրէ զամենայն բանիւ զօրութեամբ. որ
ոչ ինչ յափշտակեաց զէական Հօրն զմնութեանն
հաւասար պատիւ անձինն. այլ աստուածն յա-
ւիտենական 'ի յերկրի երևեցաւ, ընդ մարդկան

1 Ի միում օրինակի ի սեղանն ասէ և բաշխեալ յետ ամէն ժողովրդեանն. այլ նմա:

2 Օրինակ մի յաւելու արարչիս:

շրջեցաւ, 'ի սրբոյ կուսէն մարմնացաւ, զկերպարանս ծառայի էառ, և եղև 'ի նմանութիւն տկարութեանս մերոյ, զի արասցէ զմեզ նմանակիցս փառաց իւրոց։ Զի յամենայն գայթակղութեանց և յամենայն մոլորութենէ փրկեցեր զմեզ. և բարձեր յամենայն երկրէ զանյուսութիւն թերահաւատութեան, և ետուր զյուսոյ զհաւատս յարութեան ամենայն քոց արարածոց, որոց և զնմանութիւն պատկերի կերպարանաց քոց շնորհեցեր։ Եւ հաւատովքն, զոր ետուր զօրանալ 'ի մարդիկ, զամենեսեան առ հասարակ միանգամայն կեցուցեր շնորհելով. զի ոչ եթէ վասն արդարութեանց ինչ մերոց, զի ոչ ինչ արարաք զբարիս 'ի վերայ երկրի, այլ վասն ողորմութեան և գթութեան քո՝ զոր սփռեցեր 'ի մեզ՝ համարձակիմք խնդրել 'ի սրտագիտէդ, որ քննես զսիրտս և զերիկամունս որդոց մարդկան։ Դու, տէր, սրտագէտ յամենայնի, դու գիտես զճշմարտութեան զվաստակոց զառնս զայսորիկ, զի խստամբերութեամբ վարի 'ի վարս վաստակոց իւրոց, և չիք հաւատք 'ի սմա. արդ յաւել 'ի սա հաւատս քան զհատ մանանեխոյ, զի մի կորիցէ անձն սորա։ Հովիւ քաջ, որ ելերդ 'ի խնդիր ոչխարին կորուսելոյ, և եդիր զանձն քո 'ի վերայ խաշանց քոց, արդ զսա փրկեա 'ի թերահաւատութենէս՝ յոր ըմբռնեալս է, զի մի յափշտակեսցէ թշնամին զանձն սորա, և քո ստեղծուածս և նմանութիւն կերպարանաց» յապականութիւն յաւիտենական կորստեան մատնեսցի։

Եւ զայս աղօթս մատուցանէր էրէցն յառաջ քան զմատուցանելն պատարագին. և յետ այսորիկ մատոյց կատարեաց զպատարագամատոյցն զամենայն։ Իբրև ասաց. Հայր մեր՝ որ յերկինս, եդ ծունր և կայր յաղօթս յերկար։ Եւ մինչ դեռ եդեալ էր նորա ծունր և կայր յաղօթս, և կայր եղբայրն թերահաւատ 'ի յոտն, 'ի խոնարհ 'ի բեմէն նայէր 'ի սեղանն, սկսաւ տեսանել մեծամեծ սքանչելիս աչօք բացօք իւրովք։ Քանզի տեսանէր զՔրիստոս, զի իջեալ կայր 'ի վերայ սեղանոյն. և բացեալ էր իւր զվէրսն 'ի կողմանէ, զոր 'ի կողմն գեղարդեամբն խոցեցին. և 'ի վիրէ կողիցն

Digitized by Google

արիւնն ցնցղկացեալ հոսէր 'ի թաժակ անդր պատարագին, որ եդեալ էր 'ի վերայ սեղանոյն։ Իսկ իբրև ետես զայս եղբայրն թերահաւատ կրօնաւորն, զարհուրեալ դողացեալ խռովեալ տագնապեալ յերկիր կործանեալ կայր, 'ի բերանս հարեալ, պարտեալ թալացեալ ոգին սպառեալ յինքենէ։

Ապա երէցն յարուցեալ կատարեաց զգործ սրբութեան պատարագին. իջուցեալ զսրբութիւն օրինացն 'ի բեմբէն, ետես զեղբայրն, զի յերկիր կործանեալ թալացեալ կայր։ Իբր ետ ում տալ էր զօրէնսն, և եհան զմնացորդսն 'ի սեղանն, ապա ինքն մատուցեալ բուռն հարկանէր զեղբօրէն. և տեսանէր, զի նա թալացեալ պակուցեալ կայր 'ի գետնին։ Ապա ջուր արկանէր ընդ բերանաւն[1]. իսկ նա ուրեմն եբեր զոգի. և զգաստացեալ, մատեաւ եկաց պատմեաց զմեծամեծ սքանչելիսն՝ զոր ինչ ետեսն։ Ապա կամեցաւ տալ նմա երէցն 'ի սրբութենէն անտի օրինացն. իսկ եղբայրն չհաւանեալ չառնոյր յանձն, վասն զի անարժան համարէր զանձն իւր։ Այլ հոր հատեալ անձինն, 'ի ներքս իջեալ, զեւթն ամ ապաշխարեալ զթերահաւատութիւն մտաց իւրոց, և յետ եւթն ամին ապա զանձն արժանի ապաշխարութեան համարէր, ելանել առնուլ ընդ օրէնսն հաւասարել։ Սակայն 'ի նոյն հոր իջուցեալ զանձն իւր զամենայն աւուրս կենաց իւրոց, մինչև 'ի նմին հոր վաղճանեցաւ եղբայրն։ Ապա և նոյն երէցն հանգեաւ, և 'ի միասին երկոքին եդան 'ի ներքս 'ի վկայանոցին, ուր սքանչելիք երևեցան յեղբայրանոցին Ապիփանու։

1 Յօրինակի միում ընդ բերան տան։

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

Յաղագս Յուսկան՝ որ էր 'ի զաւակէ Աղբիանոս եպիսկոպոսի. զոր կացոյց փոխանակ Ներսիսի Թագաւորն Պապ յիւրոց կամաց՝ առանց մեծ եպիսկոպոսապետին Կեսարու. և վասն այսորիկ բարձաւ իշխանութիւն հայրապետացն Հայոց զեպիսկոպոսն ձեռնադրել:

Եղեւ յետ մահուանն հայրապետին Ներսէսի կացոյց Թագաւորն Պապ զՅուսիկ եպիսկոպոս, որ էր 'ի զաւակէ Աղբիանոս եպիսկոպոսին Մանազկերտոյ: Եւ հրաման ունել նմա զտեղի հայրապետացն[1], իշխել փոխանակ նորա՝ զոր սպան. և էր նա փոխանակ նորա: Բայց լուաւ եպիսկոպոսապետն Կեսարու՝ թէ սպանին զմեծ հայրապետն Ներսէս, և փոխանակ նորա տեղի նորուն զոր կացուցին զՅուսիկ՝ առանց նորա հրամանի եղեալ, զի ոչ որպէս սովոր էին առ հայրապետն տանել 'ի Կեսարիա 'ի ձեռնադրութիւնն:

Եւ իրքս այս մեծ զարմանալով[2] ցասման եղեալ հայրապետին Կեսարու վասն թանիս այսորիկ, և եղեւ ժողով եպիսկոպոսացն սինհոդոսին նահանգին Կեսարու առանց հայրապետին. և գրեցին թուղթ ցասմամբ մեծապէս: Եւ նոյնպէս և գրեցին թուղթ առ Թագաւորն Պապ, և լուծին զիշխանութիւնն կաթողիկոսութեանն. զի որ լինին հայրապետ Հայոց, նա դրանն արքունի իշխեսցէ[3] զհացն օրհնել. և մի իշխեսցէ ձեռնադրել զեպիսկոպոսն Հայոց, որպէս սովորութիւն էր 'ի բնէ: Եւ յայնմհետէ բարձաւ իշխանութիւնն Հայոց զեպիսկոպոսն ձեռնադրել. այլ որ լինէին եպիսկոպոսք ամենայն գաւառաց գաւառաց Հայոց և կողմանց կողմանց, այնուհետև յայնմ հետէ

1 Օրինակ մի հայրապետին:
2 Օրինակ մի զայրանալով:
3 Օրինակ մի մեծի:

որ միանգամ լինէին եպիսկոպոսք սահմանացն Հայոց, երթային 'ի քաղաքն կեսարացւոց, և անդ լինէին եպիսկոպոսք: Վասն զի յայնմ հետէ բարձաւ իշխանութիւնն յերկրէն Հայոց, այնուհետև ոչ իշխէին եպիսկոպոսք ձեռնադրել. բայց որ լինէր աւագ եպիսկոպոսացն, 'ի վերոյ միայն նստէր, և հաց օրհնէր թագաւորացն: Եւ սա քրիստոնեայ, բայց համարձակութեամբ յանդիմանութեամբ ինչ ընդ ումեք չիշխէր բարբառել. կամ զի երկնչոտ էր և հաւան, և ըստ կամաց թագաւորին միայն ունէր զպատիւն, և կայր 'ի լռութեան և 'ի հանդարտութեան զամենայն աւուրս կենաց իւրոց:

ԳԼՈՒԽ Լ.

Յաղագս սգոյն, որպէս սգային զհայրապետն Ներսէս, և լինէին զնմանէ կաթոգի:

Ապա յետ սպանանելոյն Պապայ զսուրբ հայրապետն Ներսէս, տխրեցաւ ամենայն մարդ խոր տրտմութեամբ. և ամենայն մարդ երկրին Հայոց հաւանէին խօսէին և ասէին. Բարձեալ են արդ փառք Հայոց, զի բարձաւ արդարն աստուծոյ յայսմ երկրէ: Խօսէին իշխանքն և նախարարքն, և ասէին. Գիտեմք արդ թէ կորեաւ երկիրս մեր. զի արդ հեղաւ արիւն արդար 'ի տարապարտուց, մանաւանդ զի վասն աստուծոյ սպանաւ: Եւ խօսէր Մուշեղ սպարապետն Հայոց և ասէր. Սրբոյն աստուծոյ հեղաւ արիւն 'ի տարապարտուց. այսուհետև ես ոչ կարեմ երթալ 'ի վերայ թշնամեաց, և ոչ նիզակ ումեք ուղղել: Զի գիտեմ եթէ եթող աստուած 'ի ձեռանէ զմեզ. և լքեալ եմք, և ոչ կարեմք համբառնալ զգլուխս մեր. զի գիտեմ ես՝ եթէ չիք յաղթութիւն 'ի վերայ թշնամեաց երկրիս Հայոց. յաղօթից նորա էր յաղթութիւնն որ մեռաւն, և ազգի նոցա: Եւ սգային ամենայն ազատք և շինականք ծագէ 'ի ծագ ամենայն սահմանաց երկրին Հայոց, ազատք

և շինականք ամենայն բնակիչք տանն Թորգոմայ, հայ լեզուն առ հասարակ։

ԳԼՈՒԽ ԼԱ·

Յաղագս թէ որպէս զկնի մեռանելոյն հայրապետին Ներսիսի, և կամ որպէս 'ի նախանձ մտեալ տապալեաց թագաւորն Պապ զամենայն եդեալ կրօնս կանոնիցն՝ որ ինչ եդան 'ի Ներսիսէ առ կենդանութեամբ նորա 'ի նմանէն։

Իսկ թագաւորն Հայոց Պապ, զի թէպէտ և սպան զհայրապետն աշխարհին Հայոց զՆերսէս, սակայն ոչ յագեցաւ մահուամբ նորա, այլ ջանայր այսպէս՝ թէ զինչ միանգամ կարգք իցեն ուղղութեան 'ի Ներսիսէ եդեալ յեկեղեցւոջն, եղծեսցէ և խանգարեսցէ։ Եւ սկսաւ նախանձ վարել ընդդէմ յառաջագոյն կանոնելոյն 'ի նմանէ. և սկսաւ հրաման տալ յայտնապէս յաշխարհին աւերել զայրենոցսն և զորբանոցսն՝ զոր շինեալ էր Ներսէս 'ի գաւառս գաւառս, և աւերել զկուսաստանսն 'ի գաւառս գաւառս և յաւանս յաւանս պարսպեալս և ամրացեալս՝ որ Նորին Ներսիսի էր շինեալ վասն ամրապահս առանգոցն[1] զգուշութեան։ Քանզի յիւրում կենդանութեան երանելոյն Ներսիսի էր շինեալ. շինեաց զայս կուսաստանս յամենայն գաւառս, զի ոյք միանգամ կուսանք և հաւատացեալք իցեն՝ անդր ժողովեսցին 'ի պահս և յաղօթս, և կերակրել յաշխարհէ և յիւրաքանչիւր ընտանեաց։ Զայն աւերել հրամայէր Պապ թագաւորն, և զկուսանսն հաւատացեալս տայր հրաման 'ի խառնակութիւն պղծութեան։

Եւ յամենայն աւանս էր շինեալ Նորին Ներսիսի և հիւանդանոցս, յամենայն կողմանց և ռոճիկս և դարմանս կարգեալս, և արս հաւատարիմս թողեալ տեսուչս հիւանդացն[2] և աղքատացն. նոյնպէս և

1 'Ի վեց օրինակս առանգոցն։
2 Օրինակ մի հիւանդանոցացն։

Digitized by Google

այնոցիկ յանձն արարեալ որք երկիւղածքն էին յաստուծոյ, որք դատաստանացն յաւիտենականացն և գալստեանն Քրիստոսի սպասէին: Զվերակացուսն հալածէր Թագաւորն յիւրաքանչիւր տեսչութենէ, և զտեղիսն 'ի բաց աւերէր: Զոր վերակացուսն կարգեալ էր յաղագս չքաւորացն և աղքատաց տեսուչ, զնոսա 'ի բաց հալածէր. և հրաման տայր ամենայն աշխարհի իշխանութեանն իւրոյ. Աղքատքն[1] բայց եթէ 'ի մոյր ելցեն. այլ անդր ոք ինչ մի իշխեսցէ տանել, եթէ ոչ նոքա եկեսցեն ժտեսցեն աղաչեսցեն, ապա թէ գտանել հազիւ ինչ կարասցեն: Եւ զկարգս պտղոյն և զտասանորդացն՝ որ 'ի նախնեացն կարգեալ սովորութիւն էր տալ յեկեղեցին, վասն այնորիկ հանէր հրաման ընդ աշխարհ՝ զի մի ոք տայցէ[2]:

Եւ յաւուրսն Ներսիսի հայրապետի ոչ ոք իշխէր 'ի նմանէ հանել կամ թողուլ զկին իւր զամուսին յամենայն երկիրն Հայոց, զոր միանգամ քօղով կամ պսակաւ հարսանեացն օրհնութեամբ առեալ էր. և ոչ այլ առնել միւսանգամ իշխէր ոք համարձակել: Եթէ յանկարծ մեռանէր ոք, ոչ ոք իշխէր անյուսութեամբ արտաքոյ կարգի կանոնի եկեղեցւոյ լալ զմեռեալն. և ոչ կոծ ոք դնէր կամ աշխարանս մեռելոյն, և ոչ ձայնս ոք արկանէր 'ի վերայ մեռելոյն յաւուրսն Ներսիսի. այլ լոկ արտասուօք և ըստ արժանի սաղմոսիւք և օրհնութեամբ, կանթեղօք և մոմեղինօք լուցելովք զմեռեալսն յուղարկէին: Իսկ յետ մահուան նորա այնուհետև ամենայն մարդ առին հրաման համարձակութեամբ 'ի թագաւորէն, թողուլ զկանայս զամուսինս իւրեանց. էր զի մի այր տասն կին փոխէր. և առ հասարակ յանօրէնութիւն դարձան միանգամայն: Ապա յետ մահուան Ներսիսի յորժամ զմեռեալսն լային, փողովք և փանդռօք և վնօք զկոծսն պարուցն կաքաւելով, զտիգսն հատեալս, զերեսս պատառեալս, արք և կանայք պղծութեամբ ձիւաղութեամբ պա-

1 Ի միում օրինակի խուրոյ աղքատացն:
2 Ի միում օրինակի հրամայէր աշխարհի այլ ոչ տացեն զայն:

րուք դէմ ընդ դէմ հարկանելով, և կամ ափս[1] հարկանելով, զմեռեալսն յուղարկէին:

Իսկ յաւուրն Ներսիսի զաղքատս բնաւ ամենեւին 'ի մոյր ոչ տեսանէր ընդ ամենայն սահմանսն Հայոց. այլ անդէն ի հանգստեան նոցին, այս ինքն յօրկանոցսն, ամենայն մարդիկ տանէին զամենայն պիտոյս նոցա. անդէն իսկ անկարօտ յամենայն ումեքէ լցեալ էին: Իսկ յետ մահուն քահանայապետին թէ առնէր ոք հանգիստ աղքատացն, մեծ պատիժս կրէր 'ի թագաւորէն:

Իսկ յաւուրսն Ներսիսի ընդ ամենայն երկիրն Հայոց կարգք պաշտաման եկեղեցւոյն մեծապէս պայծառացեալ էր, և բազմութիւն սրբոց պաշտօնէիցն կանոնելոցն: Եւ յիշատակ սրբոց վկայից յաւուրս նորա յամենայն տեղիս Հայոց մեծախումբ ժողովովք[2] հանապազ պայծառանային, և պատիւ հարցն եպիսկոպոսաց յամենայն գաւառս Հայոց յաճախէր ըստ արժանի իւրեանց. և կարգք վանականաց և 'ի շէնս և յանշէնս առ հասարակ ծաղկեալ: Այլ ամենայն եղծեալ ապականեցաւ խանգարեցաւ յետ մահուան նորա:

Իսկ յաւուրս քահանայապետութեան[3] Ներսիսի ամենայն գաւառք Հայոց յամենայն 'ի շէնս և 'ի գեւղս յամենայն կողմանս Հայոց առ հասարակ 'ի հրամանէ քահանայապետին էին շինեալ օտարատունք[4] հիւանդանոցք օտարանոցք. և ամենայն մարդիկք երկրին Հայոց էին պտղաբերք և ողորմածք առ 'ի յիշել զաղքատս և զնեղեալս զտառապեալս և զօտարս, զհարստահարս, զնշդեհս, զպանդուխտս, զհիւրս զանցաւորս. և էր նոցա կարգեալ վերակացուս սրբոյն Ներսիսի, և դարմանս 'ի տեղեաց տեղեաց: Իսկ յետ մահու նորա աւերեաց զայն ամենայն թագաւորն Պապ, և անարգեաց զպատիւ եկեղեցւոյ. և բազում ինչ կարգ և

1 'Ի հինգ օրինակս կամ ափս. յօրինակի միում կամ ծափս. մեզ այսպէս ուղղել պատշաճ դատեցաւ: Ի Պատկանեան տպ. ափս:
2 Յամենայն օրինակս ծողովք:
3 Օրինակ մի հայրապետին:
4 Ի միում օրինակի չիք օտարատունք:

Digitized by Google

կանոնաց ուղղութեան յօրինուածոց՝ զոր եդ հայրապետն Ներսէս, և անցեալ դարձեալ 'ի մնացոնս զամենայն կարգեալն տապալէր։ Յետ նորա ելին յաշխարհէս բազում գաւառք Հայոց և բազում մարդիկ 'ի հնութիւն դիւապաշտութեան դարձան, և ընդ բազում տեղիս Հայոց կուռս կանգնեցին 'ի համարձակութենէ թագաւորին Պապայ. զի ոչ գոյր յանդիմանիչ, և ոչ ոք էր այն՝ յորմէ խիթային. զինչ և կամէին գործել, համարձակութեամբ գործէին. բազումք պատկերս կանկնեալ, երկիր պագանէին։

Եւ հատ ևս յարքունիս Պապ թագաւոր զհող եկեղեցւոյն, զոր տուեալ էր թագաւորին Տրդատայ առ մեծաւն Գրիգորիւ քահանայապետիւ 'ի սպաս պաշտաման եկեղեցւոյն ընդ ամենայն երկիրն Հայոց։ Զի յեւթն հողոյն զհինգն հատանէր յարքունիս, և զերկուսն միայն թողոյր երկուս հողս։ Եւ ըստ հողոյն թողոյր երկուս երկուս առ գիւղ մի երէց և սարկաւագ, և զայն 'ի սպասու կացուցանէր յիւր 'ի ծառայութեան վեղքարս և զորդիս երիցանցն և սարկաւագացն։ Զի նմա այսպէս թուեցաւ՝ եթէ զայն չար ինչ կամացն հեձուկս Ներսիսի առնիցէ 'ի կենդանեաց առ մեռեալս, վասն թշնամութեանն՝ զոր ունէր ընդ նմա։ Եւ զայն ոչ ածէր զմտաւ՝ թէ զանձն կորուսանէ։ Եւ 'ի ժամանակին նուազէին՝ ամենայն կարգք եկեղեցւոյ պաշտամանն սպասուցն յամենայն երկիրն Հայոց։

ԳԼՈՒԽ ԼԲ.

Յաղագս թագաւորին Պապայ թէ որպէս խոտորեցաւն 'ի թագաւորէն Յունաց, և կամ որպէս սպանաւ 'ի զօրացն Յունաց։

Եւ շրջեաց զմիտս իւր թագաւորն Պապ և խոտորեաց զսիրտ իւր 'ի թագաւորէն Յունաց, և կամեցաւ խառնել զսէր իւր և առնել միաբանութիւն ընդ թագաւորին Պարսից։ Եւ սկսաւ թիկունս իւր առ-

Digitized by Google

նել զարքայն Պարսից, և արձակել անդրէն հրեշտակս յաղագս միաբանութեան։ Եւ առաքէր հրեշտակս առ թագաւորն Յունաց, եթէ Կեսարիա հետ՝ և տասն քաղաք մեր լեալ է, արդ 'ի բաց տուր. և զՈւռհա քաղաք շինեալ է նախնեացն մերոց. արդ եթէ ոչ կամիս խանգար ինչ առնել տուր 'ի բաց. ապա թէ ոչ, կռուիմք մեծաւ պատերազմաւ։ Այլ Մուշեղ և ամենայն իշխանքն Հայոց շատ եդին 'ի մտի արքային, զի մի քակեսցէ զուխտ յերկրէն թագաւորութենէն Յունաց. և ոչ անսաց նոցա, և յայտնեաց զթշնամութիւն իւր՝ զոր ունէր ընդ թագաւորին Յունաց։

Այլ իշխանքն Յունաց և զօրքն նոցին տակաւին էին յերկրին Հայոց. և անուն իշխանացն՝ միումն Տէրէնտ, միւսումն Ադէ։ Եւ յղեաց դեսպան մի գաղտուկ թագաւորն Յունաց առ իշխանսն զօրացն իւրոց՝ որ էին յերկրին Հայոց, և հրաման տայր ըսպանանել զթագաւորն Հայոց զՊապ։ Եւ եղև իբրև ընկալան զայս հրաման 'ի թագաւորէն Յունաց իշխանքն իւր՝ որ էին 'ի Հայոց երկրին, սպասէին մահու 'ի դէպ՝ սպանանել զթագաւորն Հայոց զՊապ։ Եւ եղև 'ի դիպան ժամանակի իբրև գիտացին Տէրենդն և Ադէն զօրավարքն զօրացն Յունաց՝ թէ միայն է թագաւորն Հայոց Պապ, և ամենայն մեծամեծքն և զօրքն Հայոց չէին անդ, և էր թագաւորն Հայոց Պապ բանակեալ 'ի դաշտին 'ի Բագրաւանդ գաւառի 'ի Խու անուն տեղւոյն, և բանակ զօրացն Յունաց բանակեալ էր անդէն մօտ առ բանակին Հայոց արքային. ապա զօրավարն Յունաց հաց մեծապէս գործեալ՝ յընթրիս հրաւիրեալ կոչեցին զմեծ թագաւորն Հայոց զՊապ մեծապէս ըստ արժանաւորութեան նորա, որպէս օրէն էր զայր թագաւոր 'ի հաց մեծ կոչել. և առնէին կազմութիւն պատրաստութեան։

Եւ եկեալ թագաւորն Պապ յընթրիս, մտեալ բազմեցաւ յուտել և յըմպել։ Եւ իբրև մտանէր արքայն 'ի խորանն Տէրէնդի զօրավարին Յունաց, և ընդդէմ սպարակիր հետևակն վահան 'ի ձեռն, սակուր զգօտւոյ, շուրջ 'ի ներքոյ զօրմովք խորանին պատեալ

պսակէին. սոյնպէս և արտաքոյ կազմէին 'ի ներքոյ
կուռ վառեալք, և 'ի վերոյ համդերձք զգեցեալք պատ-
րաստէին: Իսկ Թագաւորն Պապ համարէր 'ի միտս
իւր թէ 'ի պատիւ ինչ նորա զայն առնիցեն: Եւ մինչ
դեռ յընթրիսն[1] ուտէր, սակրաւոր զօրքն 'ի թիկանց
կուսէ նորա կարգեալք պսակեալք կային շուրջ զնովաւ
յամենայն կուսէ: Իբրև ընդ գինիս մտին, որպէս զա-
ռաջին ուրախութեանցն նուագն մատուցին արքային
Պապայ, և առ հասարակ թմբկահարք և սրընգա-
հարք քնարահարք և փողահարք իւրաքանչիւր արուես-
տօք պէսպէս ձայնիւք բարբառեցան: Եւ վա-
հանաւոր լեգէոնին հրաման ետուն. և մինչ դեռ
Թագաւորն Պապ զուրախութեան գինին ունէր
'ի մատունս իւր, և նայէր ընդ պէսպէս ամբոխ
գուսանացն, ահեակ ձեռամբն յարմուկն' յոր[2] յե-
ցեալ բազմեալ էր' ունէր տաշտ ոսկի 'ի մատունս իւր,
իսկ աջ ձեռնն եդեալ էր 'ի դաստապան նրանին' զոր
կապեալն էր յաջու ազդերն իւրում, և մինչ դեռ բե-
րանն 'ի բաժակին էր յըմպելն, և աչօքն յառաջ կոյս
պշուցեալ հայէր ընդ պէսպէս ամբոխս գուսանացն,
հրաման լինէր ակնարկելով զօրացն Յունաց: Եւ լե-
գէոն սակրաւորքն երկու 'ի թիկանց կուսէ կային 'ի
սպասու ոսկիկմբէ վահանօքն յանկարծօրէն կից 'ի
վեր առեալ զսակուրսն, զարկանէին Թագաւորին
Պապայ. մին կշիռ զուլն հարկանէր սակրաւն, և միւ-
սըն ևս սակրաւորն զաջ թաթ ձեռինն' որ կայր 'ի
վերոյ դաստապանի նրանին' հարկանէր, կտրէր և 'ի
բաց ընդենոյր: Անդէն 'ի բերանս տապալէր Թա-
գաւորն Պապ. և գինին տաշտիւն և արիւնն պարա-
նոցին նովաւ հանդերձ 'ի վերայ բաժակալ սկըտեղն
անկանէր առ հասարակ. և անդէն սատակէր Թա-
գաւորն Պապ: Ընդ շփոթելոյ տաճարին խռովութեան'
Գնէլ տէր գաւառին Անձևացեաց յոտն կացեալ
յիւրմէ բազմականէն, հանեալ զիւր սուսերն' հար-
կանէր զմի 'ի լեգէոնաց անդի սպանանէր, յայնցանէ'

[1] Յերկուս օրինակս ընթրիսն ուտէր:
[2] Օրինակ մի յորմն:

որ հարին զԹագաւորն։ Ապա Տէրէնդ զօրավարին Յունաց զկուր սուսերն հանեալ ածէր, տարակաց 'ի գլխոյն Գնելոյ զսկաւառակն գլխոյն 'ի վերայ աչացն 'ի բաց ընգենոյր։ Եւ այլ ինչ ոք ոչ կարաց յանդըրգնել ասել ինչ ընդ նոսա և ոչ ինչ։

ԳԼՈՒԽ ԼԳ·

Յաղագս որ ինչ խորհեցան 'ի յետոյ իշխանքն Հայոց, ապա անցին կացին լուռ։

Եւ ժողովեցան եկին ամենայն իշխանքն Հայոց մեծամեծք 'ի մի վայր 'ի միասին, և Մուշեղ սպարապետն, և Հայր մարդպետ, և ամենայն իշխանքն ասէին. Զի՞նչ արասցուք կամ զի՞նչ գործեսցուք, խնդրեսցո՞ւք զվրէժ Թագաւորին մերոյ, թէ ոչ։ Եւ ապա հաստատեցաւ այս բան 'ի խորհրդեանն, և ասեն. Ոչ կարեմք հեթանոսաց 'ի պարսկաց 'ի ծառայութիւն մտանել, և թշնամի առնել զԹագաւորն Յունաց. և ոչ զերկոսեան թշնամի առնել, և ոչ առանց միոյ թիկանց կարեմք կեալ։ Ապա եկաց այս բան 'ի խորհրդին, թէ զինչ եղև՝ ահա եղև, թող ծառայեսցուք Թագաւորին Յունաց. կացցուք 'ի հնազանդութեան իշխանութեան Թագաւորութեանն Յունաց. զիարդ և կամք իցեն Թագաւորութեան Յունաց, արասցեն մեզ։ Եւ ոչ ինչ արկին 'ի միտ, կամ վրէժ խնդրել, կամ այլ ազգ ինչ իրս առնել. այլ անցին կացին լուռ։

ԳԼՈՒԽ ԼԴ·

Յաղագս թագաւորելոյն Վարազդատայ երկրին Հայոց յետ Պապայ։

Եւ եղև յետ մահուն Պապայ թագաւորին Հայոց, թագաւորեցոյց թագաւորն Յունաց զՎարազդատ ոմն 'ի նմին տոհմէն արշակունի 'ի վերայ աշխարհին

Digitized by Google

Հայոց։ Եկն բազում շքով եմուտ յերկիրն Հայոց, և թագաւորեաց յերկրին Հայոց։ Եւ էր նա մանուկ յաւուրց, լի արութեամբ, կորովի ձեռօք, քաջ սրտիւ, և 'ի մտաց թեթև, մանդաբարոյ տղայահանճար մանկամիտ։ Բայց սակայն իբրև տեսին զնա, ժողովեցան առ նա ամենայն ազգք Հայոց մեծամեծք նախարարք, և կամեցեալ խնդացին զթագաւորելն նորա 'ի վերայ իւրեանց։

Եւ սպարապետն Հայոց Մուշեղ առաջնորդէր Հայոց. և զգուշանայր զսահմանօքն Հայոց, որպէս սովոր էր. կարգել զաշխարհ մեծապէս. և խրատ բարեաց թագաւորին մանկանն Վարազդատայ մատուցանէր։ Եւ հոգայր հանապազ վասն թագաւորութեան աշխարհին Հայոց, և զիարդ կամ որպէս չէն լինել մարթասցէ. և հանապազ երկս արկանէր բարեխորհուրդն, զի հաստատուն կալ կարասցէ թագաւորութիւնն։ Խորհէր և ս ընդ իշխանսն Յունաց, և նոքօք ընդ կայսերն, թէ պարտ է նոցա քաղաք մի շինել յերկրին Հայոց. 'ի մի մի գաւառսն, որ մին մի քաղաքս, որ երկուս երկուս ամուր պարսպաւորս զօրանիստս հաստատել ընդ ամենայն երկիրն Հայոց, մինչև 'ի Գանձակ սահման երկիրն, որ Պարսից կուսէ էր, Հայոց սահման էր. և զամենայն ազատսն Հայոց կայսերական թոշակօքն զինուորել. սոյնպէս և զօրաց երկրին Հայոց, զի այսպէս ամենայն զգուշութիւն լիցի առ 'ի թշնամեաց իւրեանց 'ի զօրացն Պարսից։ Եւ թագաւորն Յունաց յանձին ունէր մեծաւ խնդութեամբ առնել զայս. զի այսու ամենայնիւ աշխարհն հաստատուն լիցի և անշարժ 'ի նմանէն, զի մի կարասցէ թագաւորն Պարսից յիւր վտարել զաշխարհն Հայոց։

ԳԼՈՒԽ ԼԵ.

Յաղագս թէ որպէս 'ի բանս չարախօրհուրդս և անմիտ մարդկան ելեալ Թագաւորն Հայոց Վարազդատ, զզօրավարն Հայոց Մուշեղ սպանանէր։

Այլ իբրև տեսանէին զԹագաւորն Հայոց Վարազդատ մեծ Նախարարքն Հայոց՝ թէ մանուկ բանսերթուկ է, զչար 'ի բարոյ որոշել չգիտէ, սկսան այնուհետև ըստ կամաց իւրեանց վարել զԹագաւորն. որպէս և կամէին, բանիւք իւրեանց տանէին և բերէին զնա։ Նա առաւել ունկն դնէր մանկտոյն՝ որ 'ի տիոց հասակակիցք էին նորա, առաւել քան զծերոցն իմաստնոց՝ որք կարող էին զօգտակար խրատն մատուցանել նմա։

Այլ Բատ, որ նահապետն էր ազգին Սահառունեաց տոհմին, դայեակ սնուցիչ Թագաւորին Վարազդատայ, կամեցաւ նա զգործ զօրավարութեան սպարապետութեանն Մուշեղայ յինքն յափշտակել 'ի նմանէ։ Վասն այսորիկ սկսաւ քսիս մատուցանել զնմանէն առ Թագաւորին Վարազդատայ առ իւրում սանուն, և ասէր՝ թէ 'ի սկզբան 'ի նախնեացն հետէ զձեր արշակունեաց տոհմին մամիկոնէից է կորուսեալ, զի հակառակորդք ձեր դոքա լեալ են 'ի բնէ անտի. և համակ զերկիրս Հայոց դոցա է կերեալ, մանաւանդ Մուշեղի. մանաւանդ զի այր չար է և նենգաւոր։ Զի սիրելի է թշնամեաց ձերոց, և ատելի սիրելեաց ձերոց. և համակ ընդ ձեզ նենգաւ է գնացեալ, երկմտութեամբ և դժխեմութեամբ։ Զի ոչ այն Մուշեղ է, որ 'ի Թագաւորութեան ժամանակ Պապայ 'ի պատերազմունսն Պարսից քանիցս անգամ ձեռնահաս եղև սպանանել զՇապուհ արքայն Պարսից, և ոչ եսպան, այլ արձակեաց զԹշնամին. և երբեմն զկանայս Շապհոյ Թագաւորին 'ի

բուռն էարկ, և խնամոտ գթով ժամուարօք արձա-
կեաց զնոսա զհետ Շապհոյ։ Ո՞չ այդ այն Մուշեղն
է, որ զՈւռնայր արքայ Աղուանից 'ի բուռն էարկ,
և սպանանել ոչ կամեցաւ, այլ արձակեաց զթշնա-
մին։ Ո՞չ այդ այն Մուշեղն է, զի զարքայն Պապ
հրամանաւ դորա և դորին խորհրդովդ զօրա-
վարքն Յունաց սպանին. զի դա ոխացոյց և գրգռեաց
զարքայն Յունաց 'ի վերայ թագաւորին Պապայ,
մինչև ետ սպանանել։ Այլ արժան է մեռանել 'ի
ձեռաց քոց, և չէ պարտ կեալ դմա. այլ թէ ոչ
անճապարեսցես, արքայ, այժմ զհայ երկիրս խորհի
ընուլ քաղաքօք, և զօրանիստ առնէ բնակութեան
զօրացն Յունաց։ Եւ այնուհետև կամ թագաւորն
Յունաց հանէ 'ի քէն զթագաւորութիւնս Հայոց, կամ
այս Մուշեղ սպանանէ, և ինքն թագաւորէ։ Եւ
այսպիսի բանիւք գաղտնի հանապազ զթագաւորն
գրգռէին, մինչև հաւանեցաւ ըստ կամաց նոցա զսպա-
րապետն զզօրավարն Հայոց սպանանել։

Ապա խորհուրդ արարին, թէ որպէս ըմբռնել կա-
րասցեն զնա. քանզի մեծապէս երկնչէին 'ի նմանէն։
Թէ զգայ, ասեն, մեծ պատերազմ առնէ. և ոչ ոք
կարէ զդէմ քաջութեան նորա ունել, բայց հնարիւք
մեքենաւորութեամբ ինչ լինիցի հնար։ Այսպէս սպա-
սէին նմա։ Եւ եղև յաւուր միոջ հրաման ետ Վա-
րազդատ արքայ Հայոց ընթրիս մեծ գործել և մեծ
պատրաստութիւն առնել. և կոչել հրամայեաց յըն-
թրիսն զամենայն աւագս պատուականս և զմեծամեծս,
և զզօրավարն Մուշեղ։ Պատրաստեաց Վարազդատ
արս ընտիրս հզօրս, զօրեղս, զի կազմ կայցեն գոր-
ծոյն, հարկանել յանկարծօրէն յանպատրաստից յե-
ղակարծումն ժամու 'ի վերայ Մուշեղի։ Զնոսա քաջ
ուրախ առնէր մեծապէս, և շատ գինի տայր ըմպել,
և բազում առնէր զբօսումն ուրախութեան։ Արքայն
Վարազդատ տայր նշանս յառաջագոյն այնոցիկ, զոր
էր սպանողն պատրաստեալ, եթէ յորժամ գիտիցես՝
թէ քաջ արբեալ իցէ, և զմտօք զառանցեալ յարբե-
ցութենէ սպարապետն Մուշեղ, ես յարուցեալ
իբրև 'ի ճեմիշն երթալոյ պատճառաւ, և դուք պա-

տեսչիկք զնովաւ։ Եւ եղև իբրև անցին զառանցին 'ի գինւոյն՝ ըստ չափ անցանելով, և թագաւորն Վարազդատ պահէր զանձն 'ի գինւոյն. իբրև գիտաց Վարազդատ՝ թէ արդ յարբեցութենէ մտաց ինչ չզգան[1], ինքն յարուցեալ իբրև յապարահէ զանց առնելոյ պատճառաւ, և աւագանին ամենայն բազմականացն յոտն կացին առ հասարակ, իբրև նմա պատիւ ինչ առնել։ Եւ յանկարծ արքն, որոց էր տուեալ հրաման, երկոտասան այր կից զոյգ զկնի կողմանէ զնմանէ բուռն հարկանէին, վեց այր 'ի մի բազուկն Մուշեղի, և վեց այր 'ի միւս բազուկն։ Եւ ընդ ոտն կալ թագաւորին, նայեցեալ ընդ նա՝ եթէ այս ընդէ՞ր է. և թագաւորին պատասխանի տուեալ, ասէ. Երթ առ Պապ արքայ, հարց և տես՝ թէ ընդէ՞ր է այդ։ Եւ թագաւորն 'ի դուրս կոյս գնացեալ ելանէր, և ասէ Մուշեղ. Ի վերայ բազում իմոց վաստակոցն արեան և քրտան, և սլաքօքն զքիրտն ջնջելոյ, ա՞յս հատուցումն եղև ինձ։ Բայց իբրև եհաս ինձ մահս, թէ 'ի վերայ ձիոյ դիպեալ էր...։ Զայս միայն բանս ժամանեաց ասել, և այլ ոչ ինչ ոչ։ Եւ անդէն Բատ Սահառունի, դայեակն արքային Վարազդատայ, զնորանն՝ զոր յիւրում ազդերն ունէր՝ հանեալ, անցոյց ընդ փողս զօրավարին Մուշեղի. և անդէն 'ի բաց եհատ զգլուխ նորա։ Եւ բարձին զնա, և տարան զմարմին նորա 'ի գեւղն իւր։

ԳԼՈՒԽ ԼԶ.

Յաղագս անմտութեան կարծեաց ընդանեացն Մուշեղի, և այլ մարդկանն։

Եւ եղև իբրև տարան զմարմինն սպարապետին Մուշեղի 'ի տուն իւր առ ընտանիս իւր, ոչ հաւատային ընդանիքն նորա մահուն նորա, թէպէտ և տե-

1. Յամենայն օրինակս մտաց ինչ զգան ։

սանէլին զգլուխ նորուն զատ 'ի մարմնոյն ան-
տի։ Զի ասէին. Դորա յանթիւ ճակատ մտեալ էր,
և վէր երբէք չէր առեալ. ոչ նետ մի դիպեցաւ
երբէք, և ոչ այլոց զինու խոցեալ է զդա։ Իսկ կէսք
յառնելոյ ակն ունէին նմա. մինչև զգլուխն անդէն 'ի
կոճղն կարեալ կցեցին, և հանին եդին 'ի տանիսն
աշտարակի միոյ, ասէին՝ թէ վասն զի այր քաջ էր,
Առլեզք իջանեն և յարուցանեն զդա։ Պահապան
կային, և ակն ունէին յառնելոյ մինչև նեխեցաւ մար-
մինն։ Ապա իջուցին յաշտարակէ անտի, և լացին
թաղեցին զնա որպէս օրէն էր։

ԳԼՈՒԽ ԼԵ.

Յաղագս գալոյն Մանուէլի 'ի գերութենէ Պարսից, և խնդրելոյ զվրէժն Մուշեղի, և հալածելոյ զթագաւորն Վարազդատ յերկրէն Հայոց, և յինքն ունելոյ զերկիրն Հայոց։

Ապա կացոյց թագաւորն Վարազդատ 'ի գործ զօ-
րավարութեան սպարապետութեանն զԲատ նահա-
պետն Սահառունեաց տոհմին, որ էր իւր դայեակ,
բանսարկու քսուն սպանօղն Մուշեղի. Եւ էր նա սպա-
րապետ փոխանակ նորա զօրավար ամենայն Հայոց։
Եւ ազգին Մամիկոնեան տոհմին տանուտէր նահապետ
կացոյց թագաւորն, Վաչէ անուն 'ի նմին տոհմէ։

Յայնմ ժամանակի դարձան 'ի գերութենէն եկին
'ի Պարսից, զոր տարեալ էր Շապհոյ արքային, որք
երկու եղբարք 'ի Մամիկոնեան տոհմէն. անուն միումն
Մանուէլ, և անուն երկրորդին Կոմս[1]։ Քանզի զայն
ժամանակաւ թագաւորին Պարսից սասանականին
տուեալ էր պատերազմ ընդ մեծ թագաւորին Քու-
շանայ ընդ արշակունոյն, որ նստէր 'ի Բաղհ քաղա-
քին։ Եւ իբրև երթային զօրքն Պարսից 'ի Քուշա-
նացն պատերազմն, ապա և զՄարդիկ գերութեանն

1. Յամենայն օրինակս Կոն. ուղղեցաք ըստ յաջորդացն։

որ 'ի Հայոցն էին Թագաւորին Պարսից՝ յղէր 'ի պա-
տերազմ ընդ իւր զօրսն. և Մանուէլս այս երթայր
ընդ նոսա հանդերձ եղբարբն իւրով Կոմսիւ: Եւ իբ-
րև եղեն խառնորդք երկոցունց գնդացն ընդ միմեանս,
ապա 'ի պարտութիւն մատնեցան զօրքն Պարսից յե-
րեսաց զօրացն Քուշանաց. դարձան 'ի փախուստ
անհնարին հարուածովք, հասին 'ի վերայ զօրացն
Պարսից. զի ոչ մի 'ի նոցանէն ոչ ապրեցուցանէին 'ի
զօրացն Պարսից, բանբեր անգամ ոչ ապրէր. բայց
Մանուէլ որդի Արտաշինայ 'ի մամիկոնեան 'ի տոհ-
մէն, հանդերձ եղբարբն իւրով Կոմսիւ,. բազում
քաջութիւնս կատարեալ 'ի նմին ճակատուն, սակայն
հետիոտս ապրէին: Եւ գային յամենայն զօրացն
Պարսիցն սոքա միայն հասանէին առ Թագաւորն
Պարսից ողջ ապրեալք, և բազում քաջութիւնս
կատարեալ:

Սակայն Թագաւորին Պարսից բազում տրտմու-
թիւն լինէր յաղագս իւրոյ զօրացն կոտորածոյն.
սակայն և զայնու զայրացեալ զակատէր, զի զնոսա
միայն տեսանէր ողջ եկեալ յամենայն զօրացն իւրոց:
Ցասուցեալ ընդ նոսա, այպն արարեալ, հալա-
ծեաց յիւրոց սահմանացն. արձակեաց զնոսա յերկիրն
իւրեանց: Եւ գնացեալք գային դէմ յանդիման յիւ-
րեանց երկիրն արարեալ: Եւ էին հետիոտք երկո-
քին եղբարքն. և էին երկոքեան մեծք անհեդեդք,
երկոքեան անձնեայք որպէս սկայազունք: Մինչ դեռ
գային 'ի Ճանապարհի, ոչ կարէր Մանուէլն գնալ,
զի ոտիւքն ցաւած էր. ապա Կոմն եղբայր իւր ըստանձ-
նեալ առեալ բառնայր, և տասն տասն խրասախ բե-
րէր ըստ անձին զայնչափ այրն զանհեդեդ զանարի.
եկն եբեր յերկիրս Հայոց: Եւ եղև իբրև եկն եհաս յեր-
կիրն Հայոց Մանուէլ եղբարբն իւրով Կոմսիւ հան-
դերձ, իբրև ետես զնա Վաչէն՝ որ յառաջն էր լեալ
նահապետ, մինչ չև եկեալ էր 'ի նա՝ ետ ցնա զպա-
տիւ իշխանութեանն, զոր առեալ էր 'ի Թագաւորէն
Վարազդատայ: Քանզի նա էր երէց յազգին, և Մա-
նուէլն ունէր զնահապետութեան ազգին տանուտէրու-
թեան պատուին. և Վաչէն լինէր երկրորդ:

Digitized by Google

Իսկ յորժամ եհաս եկաց Մանուէլն 'ի փառս տէրութեան իւրոյ, նախ առանց հրամանի Թագաւորին Վարազդատայ յինքն յափշտակեաց զզօրավարութեանն զսպարապետութիւնն. զի այն ինչ որ իւրոց նախնեացն 'ի բնէն կալեալ էր 'ի սկզբանէ, զոր արքայն Վարազդատ շնորհ առնէր իւրում դայեկին Բատայ, զայն Մանուէլ յինքն հանեալ ունէր զիշխանութիւնն։ Եւ յետ այսորիկ, պատգամ յղէր սպարապետն Հայոց Մանուէլ առ Թագաւորն Վարազդատ, և ասէր՝ թէ փոխանակ ամենայն ազգին մերոյ վաստակոցն, զոր 'ի նախնեացն 'ի հնոց ժամանակաց հետէ միամտութեամբ առ ձեզ արշակունիս վաստակեալ եմք, և եդեալ զանձինս մեր 'ի վերայ ձեր կեցեալ և մեռեալ եմք 'ի վերայ ձեր, ամենայն նախնիքն մեր առաջինքն անկան 'ի պատերազմունս 'ի վերայ ձեր, Վասակ հայր Մուշեղի կորեաւ 'ի վերայ Արշակայ արքայի, և մեք հանապազ վաստակեալ և աշխատեալ եմք 'ի վերայ թագաւորութեան ազգիդ ձերոյ, և փոխանակ կեանս առնելոյ ընդ վաստակոցն, արդ որք 'ի թշնամեացն մեռան, որք մնացին՝ զայն դուք արշակունիքդ կոտորեցիք։ Արդ Մուշեղ այր քաջ եղբայր իմ, որ 'ի վերայ ձեր մաշեաց զանձն իւր 'ի մանկութենէ իւրմէ, վանեաց կոտորեաց զթշնամիս ձեր, և ոչ կարացին թշնամիքն սպանանել, դու կալար 'ի բազմականի խեղդեցեր զնա։ Նա դու չես իսկ արշակունի, այլ 'ի պոռնկութենէ եղեալ ես որդի. վասն այդորիկ ոչ ծանեար զվաստակաւորսն արշակունեաց։ Նա մեք չեմք իսկ լեալ ձեր ծառայք, այլ ընկերք ձեր և 'ի վերոյ քան զձեզ. զի մեր նախնիքն լեալ էին թագաւորք աշխարհին Ճենաց, և վասն եղբարց իւրեանց գրգռութեանն, զի արիւն մեծ անկեալ է 'ի վերայ, վասն այնր եմք գնացեալք. և վասն բարւոյ հանգստի գտանելոյ՝ եկեալ դադարեալ եմք։ Առաջին թագաւորքն արշակունիք, որք գիտէինն զմեզ ով էաք կամ ուստի էաք. այլ զի դու քանզի չես արշակունի, գնա յաշխարհէս, և մի մեռանիր 'ի ձեռաց իմոց։

Իսկ Վարազդատ Թագաւորն պատգամ յղէր պա-

տասխանոյն առ զօրավարն Մանուէլ, և ասէր. Եւ քանզի չեմ արշակունի, զի եդի զթագ նախնեաց իմոց արշակունեացն, և կալայ զաշխարհ առաջնոց իմոց, և խնդրեցի զվրէժ հօրեղբօրն իմոյ Պապայ ՚ի չարագործ յեղբօրէնքումմէ ՚ի Մուշեղայ, բայց զի դու չես յաշխարհէս յայսմանէ, զի քեզէն իսկ ասացեր բաս յերկրէն յաշխարհէն ծննաց եմք լեալք թագաւորք ՚ի բնութենէ, և այսր պանդուխտք եմք եկեալք, արդ ըստ օրինակի եղբօրն քո մի մեռանիր։ Զի իմ, առ բարերարութեան իմոյ, արձակեալ լիցի զքեզ. երթ գնա յերկիրն ծննաց, անդ կեաց, և անդէն թագաւորեսջիր յերկրին քում։ Ապա թէ ոչ կամիցիս գնալ, մեռանիս ՚ի ձեռաց իմոց որպէս և Մուշեղն մեռաւ։

Իսկ յորժամ բազում անգամ երթեալք եկեալք պատգամաւորք՝ բազում խստագոյն քան զխստագոյն բանս կսկծանաց առ միմեանս յղէին, և յետ այսորիկ ժամադիր միմեանց լինէին՝ պատերազմաւ զմիմեանս տեսանել։ Իսկ ՚ի հասեալ ՚ի ժամադիր ժամուն, եկեալ տային ընդ միմեանս պատերազմ։ Եւ թագաւորն Վարազդատ առնոյր զզօրն իւրոյ բանակին, և գնայր հասանէր ՚ի տեղի Ձակատուն, վառեալ կազմեալ պատրաստեալ ՚ի պատերազմ. սոյնպէս և սա պատրաստագոյն քան զնոսա։ Եւ Մանուէլ սպարապետն հասանէր իւրով գնդաւն ՚ի նոյն տեղի. և ՚ի դաշտին Կարնոյ լինէին խառնուրդք երկոցունց գնդացն ընդ միմեանս բախելոցն։

Թագաւորն Վարազդատ և սպարապետն Մանուէլ զնիզակս առեալ, միմեանց յարձակեալ ախոյեանք ելանէին։ Իբրև զաչս ՚ի վեր ամբառնայր արքայն Վարազդատ, և նայէր ընդ դալն իւր և տեսանէր զսպարապետն Մանուէլն, ՚ի մեծութենէն հասակին և ՚ի շքեղութենէ անձինն և յամրակուռ յերկաթապատ յոտիցն մինչև ցգլուխն առ հասարակ յանվթար զինէն, ՚ի հաստամեստ յանձնէն, և ՚ի հաստատուն երիվարէն և յասպազէն[1] վառելոյն

1. Յամենայն օրինակս յապազէն։

յանշարժ սպառազինէն, համարեցաւ կշռեաց զնա 'ի միտս իւր իբրեւ զլեառն մի բարձր զանմատոյց: Սակայն ածեալ զմահ ընդ միտս, յարձակեցաւ. զի այնուհետեւ չունէր ակն անձինն ապրելոյ: Սակայն զի մանուկ մարդ էր արքայն Վարազդատ, իբրեւ ետես զնա այնպէս՝ զի չէր ինչ կռուոյ տեղեակ, եած զմտաւ թէ 'ի զրահսն ոչ ինչ կարիցէ նիզակ գործել, առ ձեռաց կորովութիւնն զնիզակն ընդ բերան արկանէր զօրավարին Մանուէլի: Իսկ Մանուէլ բուռն հարկանէր զնիզակէն. հանեալ 'ի նմանէ զնիզակատէգն՝ ընդ իւր թուրծն հանէր, եւ բազում զիւր թափէր զատամունսն, զնիզակն յինքն հանէր յարքայէն:

Եւ արքայն Վարազդատ 'ի փախուստ դառնայր յերեսաց զօրավարին Մանուէլի. եւ անդէն Մանուէլ զտէգ նիզակին 'ի ձեռինն կալեալ, եւ նիզակաւն 'ի կառափն մատուցեալ ծեծէր զարքայն Վարազդատ. այնպէս տանէր իբրեւ ասպարէզս չորս: Եւ անդէն որդիքն Մանուէլի յարձակեցան մէն մի նիզակ 'ի ձեռն, Հմայեակն եւ Արտաշէսն, սպանանել զարքայն: Ինքն իսկ Մանուէլ աղաղակէր զկնի որդւոցն իւրոց, եւ ասէր. Ա՛յ մի՛ լինիք տիրասպանուք: Եւ նոցա լուեալ զձայն հօրն, վաղվաղակի արագ արագ դառնային 'ի նմանէ. եւ 'ի պարտութիւն մատնեցաւ այն օր գունդն արքունական առաջի մանուէլեան գնդին:

Ոչ ինչ այնուհետեւ սակաւ սպանեալք անկանէին ընդ երեսս դաշտին, բազում խոցք եւ խեղք վիրաւորք. եւ բազում նախարարք սատակեցան. բազում փախստեայք հալածականք լինէին: Մինչ դեռ գունդըն մանուէլեան էին զկնի փախստէիցն, եւ գայր հասանէր Համազասպեան սեպուհ մ' 'ի մամիկոնեան տոհմէն, անցանէր առ անկելովք դիակամբքն եւ առ խոց վիրաւորօքն պատերազմին. եւ ընդ նորին ընկեցեալ էր եւ զԳարեգին, տէր գաւառին Ռշտունեաց. բայց ողջ կայր, զի ոչ խոց էր եւ ոչ վնասեալ ինչ: Այս Գարեգին փեսայ լեալ էր յառաջ նորին Համազասպէի, զքոյր նորին Համազասպուհի անուն ունէր կին: Եւ իբրեւ եկն թագաւորն Շապուհ յեր-

կիրն Հայոց, սա եթող զկինն իւր և փախեաւ։ Ապա տարան զՀամազասպուհի յերկիրն Տոսպայ, 'ի քաղաքն 'ի Վան. հանեալ կախեցին զնա պարսիկքն զբարձր աշտարակացն՝ որ կայր 'ի վերայ քարանձաւին, 'ի կախաղանի սպանին զնա։

Իսկ յայնմ աւուր իբրև անկեալ կայր այն Գարեգին 'ի մէջ անկելոցն, եկն Համազասպ աներ նորուն անցանել առ նոքօք։ Աղաղակեաց Գարեգինն, և ասէ. Տէր Համազասպեան, և զիս տես. հրաման տուր նժոյգ մատուցանել, թող հեծայց։ Եւ ասէ ցնա Համազասպեան. Ո՞վ ես դու։ Եւ ասէ. Ես եմ Գարեգին Ռշտունի։ Եւ ետ հրաման Համազասպեան վահանաւորացն, որ ընդ նմա էին, ասէ. Իջէք և դիք զվահանսդ 'ի վերայ նորա, և պահեցէք։ Եւ ինքն էանց. ապա իջին վահանաւորքն եդեալք զվահանսն 'ի վերայ, և կային պահէին ըստ հրամանի տուելոյն։

Ապա յետ այսորիկ գայր Դանուն ոմն զամապետ սպարակրացն[1] կնդին մանուէլեան զօրացն. ետես զի իջեալ էին վահանաւորք 'ի վերայ, և զԳարեգինն պահէին, եհարց ցնոսա՝ թէ ո՞վ է այդ, և դուք հի՞մ իջեալ կայք յայդմ տեղւոջ։ Ասեն նոքա՝ թէ սա Գարեգին Ռշտունեաց տէր է. և մեզ հրաման ետ Համազասպեան, իջանել պահել զսա։ Եւ մեծաւ ցասմամբ զայրանալով՝ 'ի բարկութիւն մեծ բորբոքէր Դանունն, և ասէր. Արդ ուրեմն վերստին կամի Համազասպեան զսա իւր փեսայ առնել. և զՀամազասպուհի զքոյր իւր տալ սմա կնութեան. վասն այսորիկ անխայեաց 'ի դա, պահել հրամայէր։ Եւ անդէն ոտն ածեալ էջ 'ի ձիոյն, եհան զթուրն, մատուցեալ 'ի նա՝ պատառ պատառ կոտորեալ, անդէն ցրեալ սատակեաց զնա։

Իսկ այլ զօրքն ամենայն դեռ գային 'ի կոտորածոյն, զբազումս ձերբակալ արարեալ և կալեալ ածէին։ Եւ զԲատն, արքային Վարազդատայ զքեռն, զըս-

1 Ի հինգ օրինակս գտանայեաս սպրակուացն. յերկուս այլ՝ գտանայեաս սպրակացուացն. մեզ այսպէս ուղղելի գտանեցաւ։

պանօղն Մուշեղի, կալեալ իւր որդւոյն առաջի սպարապետին Մանուէլի, և զայլս՝ որք միանգամայն գործոց սատարն լեալ էին՝ ըմբռնէին զամենեսեան, առ նա ածէին։ Եւ մեծաւ դատաստանօք դատեցաւ զանօրէնն Բատ սպարապետն Մանուէլ։ Բայց նախ յանդիման նմա հրամայէր փողոտել զորդին նորա, ապա յետոյ զնա գլխատել. և զայլսն կոտորեաց ըստ նմին օրինակի։ Եւ զթագաւորն Վարազդատ հալածեցին 'ի յերկրէն 'ի սահմանացն Հայոց, չոգաւ գնաց 'ի յերկիրն Յունաց. անդ եկաց որչափ և եկեաց, և անդէն մեռաւ։

Եւ սպարապետն զօրավարն Հայոց Մանուէլ նուաճեաց զաշխարհս, և զամենայն մեծամեծս և զնախարարսն Հայոց առ ինքն ժողովէր, և էր նա առաջնորդ և գլուխ նոցա. և վարէր զիւր իշխանութիւնն, և տայր հրաման աշխարհի փոխանակ թագաւորի. և ունէր զաշխարհ 'ի շինութեան։ Եւ զկինն Պապայ արքայի զԶարմանդուխտ տիկին, հանդերձ որդւովք արշակունովք, առեալ զնոսա՝ 'ի տեղի թագաւորի կալեալ 'ի պատիւ շրջեցուցանէր։ Մեծաւ իմաստութեամբ և բազում յաջողութեամբ աշխարհին Հայոց մեծապէս առաջնորդէր, որչափ եկաց ժամանակս։ Բայց անուանք պատանեկացն արշակունեացն, անուն երիցուն՝ Արշակ, և կրտսերուն՝ Վաղարշակ։ Զնոսա առեալ Մանուէլն սպարապետն իբրև զսան սնուցանէր, և զմայրն նոցա զԶարմանդուխտ 'ի մեծի շքի տիկնութեան պատուէր։ Բայց յորժամ տեսանէր Մանուէլն զոր ինչ գործեացն ընդդէմ էր հրամանաց թագաւորին Յունաց, ածեալ զմտաւ իւրով՝ թէ արժան է նմա գէթ զմի ոք թիկունս առնել նմա, ապա խորհեցան խորհուրդ ընդ տիկնոջն, և կամեցաւ թիկունս առնել զարքայն Յունաց։

ԳԼՈՒԽ ԼԸ.

Յաղագս եթէ զիա՛րդ սպարապետն Հայոց Մանուէլ, հանդերձ ամենայն աշխարհաւն Հայոց, ձեռն ետ 'ի Թագաւորն Պարսից. և մարզպան և աշխարհակալ աշխարհին Հայոց զառաջինն ած 'ի Թագաւորէն Պարսից զՍուրէն, և մեծաւ պարգևօք մեծարեցաւ 'ի նմանէ. և թէ որպէս յետոյ խորամանկութեամբ Մերուժանայ արծրունւոյ եղև ապստամբութիւն, և՛ պատերազմունք յուզեցան։

Ապա յետ այսորիկ առաքեցին Զարմանդուխտ տիկինն Հայոց և սպարապետն Մանուէլ զԳարջոյլ Մաղխազ, և ընդ նմա զբազումս 'ի նախարարացն Հայոց, հրովարտակօք ընծայիւք և պատարագօք առ Թագաւորն Պարսից, զի 'ի նա ձեռս տայցեն և զնա պաշտիցեն, և նմա միամտութեամբ ծառայեսցեն, և տայցեն նմա զաշխարհս Հայոց։ Եւ չոգան հասին Գարջոյլն, և որք ընդ նմայն էին, 'ի դուռն Թագաւորին Պարսից. մատուցին նմա զհրովարտակսն զտիկնոջն և զսպարապետին Հայոց, և ետուն նմա զյղեալ պատգամսն հնազանդութեան։ Եւ յորժամ ետես զնոսա Թագաւորն Պարսից, մեծաւ խնդութեամբ ընկալեալ զնոսա, և մեծապէս մեծարանօք պատուեաց զնոսա, և մեծաւ պարգևաւ առնէր զԳարջոյլն։

Եւ ընդ նմա առաքէր յերկիրն Հայոց զՍուրէն պարսիկ մի Ճոխ 'ի նախարարացն իւրոց. և ընդ նմա յղեաց տասն հազար հեծեալս վառեալս սպառազէնս, զի երթիցէ Սուրէն յաշխարհն Հայոց 'ի թիկունս օգնականութեան զօրավարին Մանուէլի, և պահել 'ի թշնամեաց զտիկինն զԶարմանդուխտ։ Եւ ետ Թագաւորն Պարսից տանել 'ի ձեռն Սուրենայ թագ և պատմուճան, և զվառ Թագաւորացն տիկնոջն Զարմանդըխտոյ, և թագս մանկանցն որդւոցն երկոցունց Արշակայ և Վաղարշակայն։ Զսոյն և սպարապետին Մանուէլի սոյնպէս ետ տանել զԹագաւորական պատմուճանն, սամոյր մ' և զգլխոյ պատիւ զարգ-

Digitized by Google

մանեակ ոսկի արծաթ, ու 'ի պատիւ գլխոյ 'ի վերայ գագաթանն 'ի թիկանց արծուոյն՝ հանգոյցք թագի կապեալ աշխարաւանդ հանգոյց, և լանջաց պատիւ՝ ապիզակ, որպէս օրէնք են ունել թագաւորաց. և շիկակարմիր խորան, և 'ի վերայ խորանին արծուի նշան, և սրահակս մեծամեծ և կապուտակ երկնագոյն հովանոցս: Եւ ոսկի սպաս տաճարին առաքէր սպարապետին Մանուէլի. և տայր նմա յիւրմէ ձեռանէ իշխանութիւն մեծ 'ի վերայ աշխարհին Հայոց:

Եւ եկն եհաս Գարջոյլն խորխոռունի յերկիրն Հայոց. և եած զՍուրէն պարսիկ, տասն հազարաւն: Եկին բերին զպարգեւսն տիկնոջն և մանկանց նորա. սոյնպէս սպարապետին Մանուէլի ունէին պարգեւս իւրաքանչիւր աւագացն, և տանուտէրացն իւրաքանչիւր մեծամեծացն Հայոց: Եւ յորժամ տեսանէին զմեծարանսն[1] և զսէր թագաւորին Պարսից, տիկինն Զարմանդուխտ և սպարապետն զօրավարն Հայոց Մանուէլ մեծաւ խնդութեամբ մեծարէին զՍուրէննն: Տային զաշխարհն Հայոց 'ի ձեռն Սուրենայ, և հնազանդէին հրամանաց թագաւորին Պարսից. և կարգէին թագաւորին Պարսից յաշխարհէն Հայոց հարկս՝ տալ ընծայս և պատարագս: Սոյնպէս և մարզպանին Սուրենայ հասս և կօշիկս և զպիտոյս[2] զռոճկացն. սոյնպէս և տասն հազարացն դարման և կերակուր ըստ պիտոյիցն: Եւ սրտի մտօք արարին իւրեանց թիկունս. և տէր գտեալ իւրեանց զարքայն Պարսից, և կային 'ի ծառայութեան նորա. և ստէպ ստէպ դեսպանք թագաւորին Պարսից երթային և գային յերկիրն Հայոց. և մեծապէս զմտերմութիւն միամտութեանն, որ էրն, ցուցանէին թագաւորին. և ստէպ առաքէր պարգեւս տիկնոջն Զարմանդխտոյն. սոյնպէս և զօրավարին Հայոց Մանուէլի: Յոյժ մտերիմ և սիրելի լինէր Մանուէլ թագաւորին Պարսից և մեծապէս փառաւորեալ աւագանայր 'ի նմանէն:

1 Ի չորս օրինակս զմեծաբանսն. 'ի միումն զմեծամեծսն. մեզ այսպէս ուղղելի թուեցաւ:

2. Յամենայն օրինակս զպիտոյս ռոճկացն:

Եւ Մերուժանն արծրունի իբրև տեսանէր զայն ամենայն փառս աւագութեան, որովք շքեղացոյց զՄանուէլ արքայն Պարսից, զի որպէս զեղբայր կամ զորդի այնպէս պատուեաց զնա. յոյժ նախանձէր նա ընդ փառսն Մանուէլի. և խնդրէր նա հնարս հնարել, հանել զնա յաչաց թագաւորին Պարսից. զի փոխանակ նորա ինքն լիցի սիրելի։ Եւ իբրև այլ հնարս ինչ ոչ կարէր գտանել դուրս նենգութեանցն առ Պարսիկս, ընդ որ մտցէ, ապա խորհեցաւ նա ընդ միտս իւր զնենգութիւն չար, և կեղծաւորութեամբ իւրով զգործ իւր յառաջացոյց։ Զի իբրև նա յեցաւ 'ի միամտութիւն զօրավարին Մանուէլի, սկսաւ նախ հպատակութեամբ զմիտսն գողանալ. նախ մտերմութեամբ հաճել զմիտս նորա. ապա զանձն իւր հոգածու և խնամակալ երևեցուցանէր նմա. ապա եկեալ գուշակութիւն առնէր նմա սուտ 'ի քմաց իւրոց՝ թէ գիտասջիր դու, ո՛Մանուէլ, զի դեսպան լեալ է յարքայէն Պարսից. յաղագս քո բերեալ ունին հրաման առ Սուրէնն, զի զքեզ կալցին կապեսցեն. կամ աստէն սպանցեն, կամ ոտիւք և ձեռօք և պարանոցաւ կապելով մեծաւ զգուշութեամբ տանել առ թագաւորն Պարսից։ Արդ դու՛ն գիտա՛, տե՛ս խորհեաց ընդ միտս քո թէ զի՞նչ գործեսցես։ Եւ եղև յորժամ լուաւ զայս Մանուէլ, կայր զարմացեալ հիացեալ ընդ միտս իւր. և ասէր թէ չիք իմ յանցուցեալ առ պարսիկս, ե՞ր աղագաւ զայն առնիցէ ընդ մեզ։ Եւ ասէ Մերուժանն Մցանուէլ. Ես ճշգրտեցի և հաստատեցի, զի իրքդ այդ ստոյգ են. ես մեծաւ սիրով և հոգաբարձութեամբ գուշակ եղէ քեզ։ Իսկ իբրև հաւատաց բանին Մերուժանայ Մանուէլն. և կարծեաց 'ի միտս իւր թէ ստոյգ են, բանքն այն զոր լուաւ, ապա գունդ կազմեաց, և զօր բազում առ ինքն կուտեաց զօրավարն Հայոց Մանուէլ։ Եւ մինչ դեռ խաղաղութեամբ Սուրէնն իւրով բանակաւն բանակեալ էր յանհոգս յանկարծս[1] և աննենգ խաղաղութեամբ, իբրև ոչ ինչ գոյր 'ի մէջ

1. Օրինակ մի յանկարծ։

Digitized by Google

նոցա նենգութիւն դաւաճանութեան ըստ համբա-
ւահան չարագործն Մերուժանայ, յանկարծօրէն
յեղակարծումն զօրավարն Հայոց Մանուէլ հասանէր
անկանէր 'ի վերայ բանակին Սուրենայ, և զտասն
հազարսն զպարսիկսն միանգամայն կոտորէր: Բայց
զմարզպան Սուրէնն միաձի արձակէր, շնորհել զարեան
իւր՝ պարգև արարեալ: Եւ զարմացեալ Սուրէն ընդ
իրսն ընդ այնոսիկ թէ ընդէ՞ր, է՞ր աղագաւ նա զայս ար-
դեւք գործեաց. և ասէ Մանուէլ ցՍուրէն. Զքեզ վասն
բարեկամութեան սիրոյն արձակեալ, ողջանդամ եր-
թիջիր զճանապարհս քո. այլ ես 'ի պարսկաց 'ի խափս
այլ ոչ անկայց: Եւ ինքն Մանուէլ Հայոց զգունդն
կազմէր, և զարսն պատրաստէր. և գիտաց այնու-
հետև թէ մեծ թշնամութիւն յարոյց և մեծ
գրգռութիւն ընդ թագաւորին Պարսից: Եւ յայնմ
հետէ զօրավարն Հայոց Մանուէլ հանդերձ ամենայն
գնդաւն զտիկին Զարմանդուխտ զկին թագաւորին
Պապայ 'ի գլուխ առեալ, 'ի տեղի թագաւորացն
շրջեցուցանէին. և ինքեանք կային 'ի մարտի պատե-
րազմին յաղագս շինութեան աշխարհին Հայոց
յամենայն կողմանց ընդ թշնամիս և ընդ սահմա-
նակիցս, որ շուրջ զիւրեամբք էին, և աւելի զօրքն
Պարսից զամենայն աւուրս կենաց իւրոց. բայց Մե-
րուժանն գնայր անդր առ թագաւորն Պարսից ամ-
բաստան զՄանուէլէ:

ԳԼՈՒԽ ԼԹ.

Յաղագս Գումանդ Շապհոյ՝ որ առաքեցաւ 'ի թագաւորէն Պար-
սից տալ պատերազմ ընդ Հայս, և սատակեցաւ 'ի Մանուէլէ զօրօք
իւրովք հանդերձ:

Ապա թագաւորն Պարսից արձակեաց 'ի վերայ
Հայոց զԳումանդ Շապուհ քառասուն և ութ հա-
զարաւ, գալ առնուլ աւերել զերկիրն. և եկին հա-
սին նոքա, մինչև 'ի սահմանսն Հայոց որ յատրպայա-

կան կուսէն էր։ Ապա իբրև զայն լսէր զօրավարն Հայոց Մանուէլ, և գումարէր զզօրսն իւր ըստ բռշոպ ժամանակին որչափ և եկն 'ի ձեռն իւր՝ քսան հազար, և Ճեպեաց Մանուէլ և եհաս ընդդէմ գընդին, և արկանէր 'ի սուր զզօրսն Պարսից. և զԳումանդ Շապուհն սպանանէր. և դարձեալ ելանէր մեծաւ յաղթութեամբ։

ԳԼՈՒԽ Խ.

Յաղագս Վարազայ թէ որպէս կամ զիա՛րդ առաքեցաւ 'ի թագաւորէն Պարսից, և սատակեցաւ 'ի Մանուէլէ իբրև զառաջինն։

Ապա յետ այսորիկ Վարազ ոմն զօրավար թագաւորին Պարսից գայր հասանէր ութուտասն բիւրու յերկիրն Հայոց, տալ պատերազմ ընդ Մանուէլի ընդ սպարապետին, և ընդ ամենայն գնդին Հայոց։ Ապա կազմէր պատրաստէր սպարապետն զօրավարն Հայոց Մանուէլ հեծեալս սպառազէնս տասն հազար, և եկեալ տայր պատերազմ ընդ Վարազայ։ Հարկանէր և սատակէր, ջնջէր զնոսա 'ի միջոյ. և գլխովին զՎարազն սպանանէր. Թափէր զկապուտ սաստիկ, զզարդ և զզէն զօրացն, և դառնայր մեծաւ խաղաղութեամբ։

ԳԼՈՒԽ ԽԱ.

Յաղագս Մռկանայ՝ զոր առաքեաց դարձեալ թագաւորն Պարսից 'ի վերայ երկրին Հայոց և 'ի վերայ Մանուէլի զօրօք բազմօք, և սատակէր 'ի Մանուէլէ իբրև զառաջինն։

Եւ եղև յետ այսր ամենայնի առաքեաց թագաւորն Պարսից զՄռիկանն քառասուն բիւրու 'ի վերայ երկրին Հայոց։ Եկն եհաս հանդերձ ամենայն բազ-

Digitized by Google

մութեամբ զօրաց իւրոց յերկիրն Հայոց, և էառ զկողմն մի զերկիրն Հայոց. և բանակեալ էր յԱրտան-դան դաշտին։ Անկանէր 'ի վերայ բանակին Մանուէլն 'ի գիշերի, և անդէն առ հասարակ ընդ սուր հա-նէր զամենեսեան 'ի ղակիշն, և զՄրուկանն սպանանէր, և թափէր աւար բազում. և ոչ զմի ոչ ապրեցուցանէր 'ի նոցանէն։

ԳԼՈՒԽ ԽԲ.

Յաղագս խաղաղութեան ամս եւթն։

Եւ յետ այսորիկ ամս եւթն, և այլ ոչ ևս յաւելին զօրքն Պարսից ժտել ինչ մտանել 'ի սահմանս Հայոց. և եղև խաղաղութիւն երկրին։ Եւ ժողովեցան առ զօրավարն Մանուէլ ամենայն ցրուեալք երկրին. ե-կին անդամն[1] այր յայր, և էին բանակեալ յանհոգս. և զօրավարն Հայոց Մանուէլ առաջնորդէր նոցա։ Ե-կին ապա և մնացորդք 'ի տանէն Սիւնեաց պատանեակ երեք մնացեալք 'ի կոտորածէն Պարսից առ զօրավարն Հայոց Մանուէլ. և անուանք նոցա միւսումն[2] Բաբիկ, և միւսումն Սամ, միւսումն Վաղինակ։ Եւ ընկալաւ զնո-սա զօրավարն Հայոց Մանուէլ. և եղև նոցա օգնական, և դարձ արար նոցա յերկիրն իւրեանց. և կացոյց տէր զԲաբիկ 'ի վերայ երկրին, և զերկուսն ևս ըստ իւրա-քանչիւր չափու. և էր Բաբիկ նիզակակից զամենայն աւուրս կենաց նորա։ Նոյնպէս յամենայն գաւառս կացուցանէր սպարապետն Հայոց Մանուէլ նահա-պետս և տեարս գաւառաց գաւառաց. և առաջնորդէր ամենեցուն խաղաղութեամբ. Եւ ամենայն երկիրն Հայոց 'ի խաղաղութեան ընդ հովանեաւն Մանուէլի զամե-նայն աւուրս կենաց նորա, ամենայն մարդիկ երկրին Հայոց վայելէին յաւուրս իւրեանց. ուտէին և ըմպէին

1 Օրինակ մի էջէն յԱյրարատ։
2 Օրինակ մի միոյն։

Digitized by Google

եւ ուրախ լինէին զայն ամս եւթն տէրութեանն Մանուէլի, մինչեւ 'ի բաժանումն երկրին Հայոց եւ 'ի քակտումն Թագաւորութեանն։

ԳԼՈՒԽ ԽԳ.

Յաղագս Մերուժանայ արծրունւոյ, որ հանդերձ զօրօքն եկն 'ի վերայ Մանուէլի, եւ սատակեցաւ 'ի նմանէ։

Ապա Մերուժանն արծրունի վաղուց եւս յաւուրսն Արշակայ արքայի լեալ էր ապստամբ 'ի Թագաւորէն Հայոց, ինքնակամ ձեռս տուեալ յարքայն Պարսից, եւ զօրէնս Մազդեզանցն յանձն առեալ էր, եւ ուրացեալ զհաւատոյն քրիստոնէութեան հաւատոց, եւ բազում անգամ լեալ էր առաջնորդ զօրացն Պարսից, եւ մեծամեծ չարիս անցուցեալ էր ընդ երկիրն Հայոց. եւ տակաւին էր նա առ Թագաւորին Պարսից։ Ապա գրգռեաց Մերուժանս այս զԹագաւորն Պարսից, եւ առեալ զօրս բազումս 'ի նմանէ, եւ եկն եհաս յերկիրս Հայոց։ Եւ էր սորա մեծաւ պարծանօք պարծեցեալ առ Թագաւորին Պարսից, զի կամ կալեալ կապեալ տարցի զՄանուէլն առ Թագաւորն Պարսից, եւ կամ զգլուխն հատեալ՝ զառաջեաւ բերէ Թագաւորին Պարսից։

Գայր հասանէր ամենայն բազմութեամբն զօրացն Պարսից յերկիրն Հայոց, եւ Թողոյր զբանակ զօրացն Պարսից 'ի գաւառին Կորճէից, եւ ինքն իւրով սեփհականաւն գնդաւն հրոսիւն ժողովելով մեկնէր զատանէր յԱրեաց գնդէն։ Կամէր յանպատրաստից գալ անկանել 'ի վերայ Մանուէլի, միայն անձամբ անուն առնուլ եւ ինքեան միայն կատարել ջանայր, զի 'ի պարծանսն իւրոյ անձամբ վճարել զգործ պատերազմին։ Վասն այսորիկ այսպիսի բանս խօսէր ընդ զօրավարսըն Արեաց գնդին, եւ ասէր՝ եթէ ես նախ երթայց լրտեսեցից, եւ զձեզ տարեալ ՚՚րարից 'ի վերայ, զի այսպէս դիւրաւ լիցի 'ի ձեռն արկանել ըմբռնել։

Եւ ինքն զիւր գունդն առեալ, խաղայր գայր հասանէր յերկիրն Կոգ գաւառի. և ինքն զտեղի առեալ, առնէր տես 'ի բանակն Մանուէլի:

Եւ գային հասանէին լրտեսքն, և դիտէին զՄանուէլ զի էր բանակ նոցա 'ի Բագրաւանդ գաւառի 'ի Բագուան աւանի, որ է մօտ յաւերակսն Զարեհաւանդ քաղաքի: Եկին դիտեցին դէտքն զբանակն Մանուէլի, և զերամակ ձիոց բանակին յորում վայրի կային. և չոգան տարան զլրոյց նմա: Եւ խորհեցաւ նա առնուլ զերամակ բանակին. այնմ ուշ առնէր, և խնդալից եղեալ՝ ասէր պարծելով առաջի իւրոց զօրացն, թէ վաղիւ յայս ժամ իմ կապեալ ընկեցեալ զՄանուէլն, և յանդիման նմին զկինն նորա Վարդանոյշ խայտառակեալ իցէ: Եւ չու արարեալ կատարել զգործն՝ յոր փութացեալ կամէր հասանել, և էին 'ի վայրսն՝ ընդ որ գալ էր գնդին ընդ Ճանապարհն՝ լերինք ինչ, որում 'ի բնակչացն Եղջերք կոչէին: Եւ մինչ դեռ գայր Մերուժանն 'ի Ճանապարհի գնդաւն իւրով, դիպեցան նմա ուղեւորք. յորս հարցանէր Մերուժանն և ասէր, եթէ Ճանապարհս 'ի Բագրաւանդ ընդ ո՞ր երթայ: Եւ ուղեւորացն տուեալ պատասխանի, ասացին. Ճանապարհ ընդ եղջերս է: Եւ մեծապէս խորհեաց Մերուժանն ընդ միտս իւր. տրտմեցաւ ընդ բանսն, սակայն տայր հրաման չարաչար քարշել զուղեւորսն և ծեծել: Եւ ինքն անցեալ ըստ ուղին՝ իջանէր 'ի հմայս քաղդէութեան, զքուէս հարցանէր. և ոչ գոյր նմա յաջողակ յուռութ կախարդանացն՝ յոր յուսայրն:

Ապա սրտմտութեամբ մեծաւ զիւր դէտսն առաջի արկեալ՝ յերամակական արշաւէր, զի հնար լիցի նմա նախ ըմբռնել: Եւ հասեալ 'ի տեղին, զերամակ ձիոց ոչ գտանէր. վասն զի յաստուծոյ այնպէս իմն եղև իրաւունք պատրաստութեան Հայոց գնդին, զի սպարապետին Մանուէլի ամենայն Հայոց գնդին տուեալ էր ժամ յորս երթալոյ. վասն այսորիկ դիպեցաւ, զի զամենայն երամակն 'ի չէն էր ածեալ. և նոքա դեռ որսոյ պատրաստեալ էին 'ի հեծանել: Եւ անտի գուժաւոր հասանէր առ զօրավարն Հայոց Մանուէլ, թէ գիտա տես, զի Մերուժանն

արծրունի հասեալ է բազում գնդաւ 'ի վերայ քո:

Ապա կազմեցան ըստ նմին պատրաստեցան ամենայն զօրքն Հայոց գնդին, և Մանուէլ սպարապետն. և մտին առաջի սուրբ ոսկերացն Յովհաննու, որ կայր յայնմ գեւղ. ուխտաւոր լինէին և խնդրէին յաստուածոյ, զարդար դատաւորն յօգնականութիւն կոչէին, լինել նոցա այցելու օգնական[1]: Եւ անտի 'ի դուրս ելեալք, զտիկինն արշակունի հանդերձ մանկամբն Արշակաւ և Վաղարշակաւ զնոսա և զկուրեանց կանանին ընդ նոսա արձակեալ, յամուր յուղարկէին 'ի լեառնն մեծ՝ որ անուանեալ կոչի Վարազ: Եւ զմանուկն Արտաւազդ, որդի Վաչէի, ընդ կանանին տայր հրաման երթալ Մանուէլ. իսկ նա ոչ հաւանէր, չառնոյր յանձն: Եւ էր նա 'ի տիոց տղայ. և ըստ մանկութեանն օրինի, ըստ կրօնից Հայոց՝ որպէս օրէն էր՝ զգլուխ մանկտոյն սոյնպէս 'ի ժամանակին գերծեալ էր զգլուխ մանկանն Արտաւազդայ, և ցցունս էր թողեալ և գէս արձակեալ: Ապա իբրև ոչ հաւանեցաւ նա ընդ կանանին երթալ, մտրակ 'ի վեր առեալ Մանուէլի տանջէր զմերկ գլուխ Արտաւազդայ. սաստէր նմա չերթալ 'ի պատերազմ վասն մանկութեան ժամանակին տիոց: Իսկ նա առ նորա ակամէ գնաց ընդ նոսա. բայց ապա յետոյ վառեալ կազմեալ պատրաստեալ զկնի պատերազմին:

Այլ յորժամ զտիկինն ամենայն աղախնիւն իւրեանց յուղարկեցին յամուրն, և ինքեանք վառեալք կարգեալք կազմեալք 'ի պատերազմն, 'ի մի վայր գումարեալք, նշանս արձակեալք դրօշս փողփողեալս, ըստ Գեւղն աւան 'ի դուրս ելանէր ընդ կողմն արևմտից. և անդէն ընդ առաջ ելեալ նոցա Մերուժանայ իւրով գնդաւն՝ որ եկեալ էր 'ի վերայ նոցա: Եւ չարագործն մեղաւորն Մերուժանն զիւր զզէնն և զարդ և զնշանն սաղաւարտին բազմաց եդեալ էր ըզնոյն օրինակ, և զբազումս յիւր կերպարանեալ էր 'ի մէջ իւրոյ գնդին, և ինքն զիւր նշան ոչ ունէր: Սակայն Մանուէլ իբրև տեսանէր զնոցա գունդն, հան-

1 Օրինակ մի յաւելու բարեխօսութեամբ սրբոյն:

դերձ իւրով գնդաւն առիւծաբար վարազօրէն յար-
ձակեալ՝ 'ի նոցա գունդն խառնեցաւ. ուշ եդեալ
այնոցիկ՝ որ զՄերուժանայ նշանսն ունէին, համարէր
եթէ զՄերուժանն սպանանիցէ։ Եւ զբազում ախոյե-
նից հատանէին զգլուխս, որք զնոյն զնորին Մերու-
ժանայ ունէին զնշանս. և տեսանէին զի չէր նա։

Ապա խօսել սկսանէր սպարապետն Մանուէլ ընդ
իւրում նիզակակցին Բաբկան. և ասէր. Տեսանես,
քանի խաբեաց զմեզ կախարդն Մերուժանն. այլ
իմ և նորա յառաջոյ շատ լեալ 'ի միոջ վայրի 'ի հաշ-
տութեան ժամանակի, նշան մի գիտեմ ես զնորա.
զի յորժամ 'ի ձի հեծեալ[1] էր, երան բարձի նորա ոչ
յանձին և 'ի ծունկն ոչ հասանէր, այլ 'ի բացեայ
կայ 'ի ձիոյ անտի։ Արդ եկ զոյգ հասարակ այսմ նշա-
նի ուշ դիցուք, թերևս ճանաչել կարասցուք զդիւթ
քուէիցն զկախարդն։ Ապա զոյգ միտ եդեալ երկո-
ցունցն, և տեսեալ զՄերուժանն, այնու նշանաւ ծա-
նեան տեսին. զի յայլակերպս լեալ էր, զի զիւր նը-
շանսն ոչ ունէր։ Ապա ձայն տուեալ յառաջ կոչեաց
զՄերուժանն Մանուէլ, և ասէ ցնա՝ թէ ո՛յ կախարդ,
ցե՞րբ խաբես զմեզ, և վասն քո և զայլս ես տաս ջար-
դել. այլ մեք ծանեաք զքեզ զի աւադիկ կաս,
և ապրել քեզ չիք հնար այսօր 'ի ձեռաց մերոց. զի
այսօր եած կատարեաց զչարիս քո տէր աստուած
'ի գլուխ քո, և մատնեաց տէր 'ի ձեռս մեր։ Իսկ
յորժամ զայն լսէր Մերուժանն, անդէն փաղփաղակի
նիզակ առեալ, յառաջ խաղացեալ, ախոյեան ելանէր
Մանուէլին։ Սակայն յորժամ հարկանէին նիզակօքն,
քանզի երկոքեան արքն յաղթք էին, երկոքեան 'ի ձիոյն
յերկիր անկանէին, և անդէն նիզակակիցն Մանուէլի
Բաբիկ տէր գաւառին Սիւնեաց հասանէր, նիզակաւ
'ի վերուստ 'ի վայր 'ի կողին կարէր ընդ գետինն, և ոչ
կարէր յառնել։ Իսկ զսպարապետն Մանուէլ իւր վառա-
ւանդապասքն յերիվարն հանէին, և զՄերուժանայ
զգլուխն 'ի բաց հատանէին. և ամենայն զօրացն լինէր
փախուստ, իբրև տեսին թէ Մերուժանն մեռաւ։

1 Օրինակ մի յաւելու էջեալ։

Digitized by Google

Եւ աստի գունդն մանուէլեան խրախոյս առեալ յարձակեցան զհետ մերուժանեան գնդին. հարկանէին սատակէին զնոսա, և զմի ՚ի նոցանէն ոչ ապրեցուցանէին։ Այլ մանուկն Արտաւազդ ՚ի Մանուէլէ գաղտ եկեալ էր ՚ի Ճակատն. սակայն վառեցաւ կազմեցաւ և եմուտ, զանխուլ ՚ի մանուէլեան գնդէն, առ ափն Եփրատ գետոյն. եհար սատակեաց ՚ի մերուժանեան գնդէ անտի անթիւ բազում սպառազէնս կոտորեաց։ Եւ նշանակիր մի ՚ի Մերուժանայ իբրև ետես զԱրտաւազդն, յընչացք եբաց[1]. զի տեսանէր զնա պատանեակ մի կայտառ անմօրուս, երեսօք գեղեցիկ. ապա զնշանն զնիզակաւն պատեալ, յարձակեցաւ ՚ի վերայ նորա։ Իսկ նա ընդ գիրկս մտեալ, հարկանէր զայրն նետիւ. և կարանէ ՚ի կարան թափ հանեալ զնետն ցամաք ընկենոյր զնա։ Եւ առեալ զնիզակն զհետ մտեալ փախստէիցն, ընդ սուր հանեալ զզօրսն Մերուժանայ, աւելի քան զամենեսեան Արտաւազդ որդի Վաչէին մանուկն կոտորէր. և ինքն մեծաւ անուամբ, և բազում աւարաւ՝ զօր կապուտն թափէին ՚ի զօրաց թշնամեացն։

Բայց յաւուր յայնմիկ լինէր մեծ վնաս անհնարին. զի Վաչէ երկրորդն Մանուէլի, ձին զուղամբ երթեալ, սպանանէր։ Սոյնպէս և զԳարջոյլ Մաղխազ ձին տարեալ սատակեաց. վասն զի տրմուղ ՚ի թերավարժ ձիոյ հեծեալ էին երկոքին։

Իսկ[2] դառնայր Մանուէլ երթայր ՚ի բանակն տիկնոջն հասանէր. տանէին ընդ ինքեանս զգլուխն Մերուժանայ. և Սամուէլ որդի Վահանայ ոչ դիպեցաւ ընդ Մանուէլի, զի դարձաւ նա ՚ի բանակն։ Սակայն յորժամ տեսին զգլուխն Մերուժանայ կանայք բանակին Մանուէլի, մեծաւ աղաղակաւ Ճիչ բառնային[3]. զի նոքա այսպէս համարեցան թէ այն գլուխ Սամուէլի որդւոյ Վահանայ իցէ, վասն զի նման միմեանց էին երկոքեան, Մերուժանն և Սամուէլ։ Ապա տե-

1 Օրինակ մի ընչացեւ. եբաց զի։
2 Օրինակ մի յաւելու Քրիստոսիւ զօրացեալն։
3 Օրինակ մի ձիւ բարձեալ լային։

սին զգլուխն Մերուժանայ, զի զցիցն երկայն[1] կախեալ էր, յայնմ ծանեան եթէ չէ Սամուելայ, այլ Մերուժանայ արծրունւոյ. այլ ասացին. Սակայն դա մեր եղբայր է։ Ապա եկին բերին զմարմին Վաչէի ՚ի բանակ անդր հօրն Արտաւազդայ, և զմարմինն Գարջուլայ Մախազու խռուխռունւոյ. եդին աշխար մեծապէս, և լացին զնոսա։ Եկին բերին զայրն նշանակիրն Մերուժանայ, զոր եհարն Արտաւազդ Նետուրեան. և ամենայն ոք զարմանայր ընդ այն, զի նետն թափ կարանէ ՚ի կարան անցեալ էր, իբրև տեսին զնա՝ ապրեցաւ ՚ի մահուանէ։ Այլ իբրև լուան զօրքն Պարսից՝ զոր թողեալ էր Մերուժանայ ՚ի գաւառն Կորճէից՝ թէ սատակեցաւ Մերուժանն, և կորեաւ գունդն որ ընդ նմա, և ինքեանք ՚ի Պարսից երկիրն փախստական գնացին. և Հայոց երկիրն լինէր խաղաղութիւն բազում։

ԳԼՈՒԽ ԽԳ.

Յաղագս թէ զիարդ թագաւորեցոյց Մանուէլ սպարապետն զմանուկն Արշակ, և ապա ինքն Մանուէլն՝ մահու մեռանէր։

Ապա յետ այսր ամենայնի, զօր արարեալ զօրավարն սպարապետն Մանուէլ, հանդերձ արշակունի տիկնաւն, և մանկամբքն երկոքումբք՝ Արշակաւն և Վաղարշակաւն, հանդերձ ամենայն բանակաւն Հայոց մեծամեծ աւագայնովքն նախարարօքն երևեալ հասանէր ՚ի գաւառն Կարնոյ. և ամենայն տանուտեարք ընդ նմա։ Եւ տայր սպարապետն Մանուէլ զդուստր իւր Վարդանդուխտ կին Արշակայ մանկանն արշակունւոյ, և փեսայ իւր առնէր զնա։ Առնէր հարսանիս և եղբօր նորին Վաղարշակայ, և տայր նմա զդուստր ասպետին բագրատունւոյ ՚ի Սպեր գաւառէ, որ թա-

[1] Օրինակ մի սպարապետին։

դաւորքն Թագակապքն լեալ էին 'ի բնմէ ազգին Թագաւորութեանն Արշակունոյ. և մեծապէս արարեալ զհարսանիսն ամենայն երկիրն Հայոց, ցնծացեալք խնդացեալք էին ընդ այն մեծ խնդութիւն ուրախութեանն։ Ապա յետ այսորիկ դարձեալ 'ի մի վայր ժողովեալ զաշխարհ ամենայն զմարդիկ երկրին Հայոց, և Թագաւորեցոյց զմանուկն զԱրշակ երկրին Հայոց, և զՎաղարշակ երկրորդ նմին։ Եւ ընդ այն և՛ս ցնծացեալ առնէին մեծապէս ուրախութիւն և ցնծութիւն ամենայն երկիրն Հայոց։

Ապա յետ այսորիկ հիւանդացաւ սպարապետն զօրավարն Հայոց Մանուէլ զախտ հիւանդութեան մահու. և կոչեաց զորդի իւր զԱրտաշիր, և ետ նմա զտէրութիւն իւր և զսպարապետութիւն զօրավարութեանն իւրոյ։ Եւ պատուիրէր նմա հնազանդ հպատակ կալ արքային Արշակայ, և լինել միամիտ. ջանալ և վաստակել, և տալ պատերազմ փոխանակ աշխարհին Հայոց զանձն քո, որպէս քաջ նախնիքն 'ի վերայ աշխարհին մտադիւր մեռանել։ Զի, ասէ, առ աստուած այն արդարութիւն մեծ է և ընդունելի. և ոչ աստուած Թողու 'ի ձեռաց, յորժամ այնպէս լինիք։ Անուն քաջութեան յերկրի Թողցուք, և զարդարութիւն յերկինս ընծայեցուցանէք. և ամենևին 'ի մահուանէ մի երկնչիք, այլ յուսասջիք յայն, որ զամենայն արար և հաստատեաց։ Եւ զնենգութիւն և զպղծութիւն և զչարութիւն յանձանց ձերոց[1] 'ի բաց արարէք. և զտէր աստուած սրբութեամբ և միամտութեամբ պաշտեցէք. և 'ի վերայ աստուածապաշտ աշխարհի համարձակութեամբ մեռարուք, զի այն ինքն մահ վասն աստուծոյ է, փոխանակ եկեղեցեաց նորա և ուխտի նորա, և 'ի վերայ բնակ տերանց աշխարհիս Արշակունոյ։

Եւ յետ այսորիկ գրեաց հրովարտակ առ Թագաւորն Յունաց, և նմա յանձն արար զաշխարհս Հայոց և զԱրշակ արքայ։ Եւ յետ այսորիկ իբրև միահամուռ ժողովեալ կային շուրջ զնովաւ, և իբրև կայր

1 Օրինակ մի յաւելու Եօթնփնեցէ Եւ։

Digitized by Google

հիւանդ 'ի մահիճս իւր, անդ Թագաւորն Արշակ և անդ Վարդանդուխտ կին Թագաւորին, և անդ ամենայն աւագք և մեծամեծք և Նախարարք Հայոց այր և կին առ հասարակ ամենայն երևելի մարդիկ, ապա եբաց Մանուէլ զամենայն զանդամս իւր առ հասարակ առաջի ամենեցուն, մերկացաւ և եցոյց զի քան զդրամ խայծ ոչ գտանէր ողջ 'ի մարմնի նորա՝ զոր խոցեալ էր 'ի պատերազմի. զի յառնի յանդամն աւելի քան զյիսուն[1] սպի կայր վերաց, և զայն անգամ բացեալ առաջի ամենեցուն ցուցանէր։ Սկսաւ լալ, և ասէր՝ Թէ ես 'ի մանկութենէ համակ մնայ 'ի պատերազմունս, և մեծաւ քաջութեամբ զամենայն վէրս յանձն իմ առի. և ընդէ՞ր ոչ եհաս ինձ մեռանել 'ի պատերազմի, քան զօրէն անասնոյ մեռելոյ եղէ։ Զի լաւ էր ինձ եթէ 'ի պատերազմի մեռեալ էի 'ի վերայ աշխարհի, զի մի՛ զեկեղեցիս և մի՛ զուխտ աստուծոյ առ ոտն կոխիցեն։ Սակայն և 'ի վերայ արշակունեաց բնիկ տէրանց աշխարհիս, և 'ի վերայ կանանց և 'ի վերայ որդւոց մերոց, և 'ի վերայ աստուածապաշտ մարդկանս և 'ի վերայ եղբայրութեան ընկերութեան և մտերիմ բարեկամութեանն զի՞ էր թէ հասեալ էր ինձ մեռանել. Թէպէտ շատ զանձնս յանդուգն վարեցի, զվատթար մահս մահճացս եհաս ինձ մեռանել։

Զայս և բազում և աւելի քան զսոյնս խօսեցաւ առաջի Արշակայ արքայի և առաջի ամենեցուն. և աղաչեաց ևս զԹագաւորն Արշակ, և ասէ. Իմ աստուծով կեցեալ և ջերմ քրիստոնէութեամբ, մի յանկարգ իբրև հեթանոսս կոծ կամ աշխարհանս ոք անյուսութեամբ դնիցէ ինձ։ Զի որ միանգամ յուսոյ յարութեան ակն ունին միւսանգամ կենդանութեան և գալստեանն Քրիստոսի, չէ պարտ լալ զնոսա։ Այլ իմ ցայժմ յուսով երկիւղիւ կեցեալ, բայց դուք մի՛ Թիւրիցիք 'ի պատուիրանացն աստուծոյ. աւելի զարդարութենէ փոյթ արասջիք, ևս առաւել զողորմութենէ։ Զի մեզ մեծ հայրապետն Ներսէս զայս համակ

1 Օրինակ մի քան զյսուն։

պատուիրէր. և ինքն յամենայն ժամ 'ի կենդանութեանն զնոյն գործէր, և այլոց ուսուցանէր առնել. զի ողորմէր աղքատաց, տնանգաց, գերեաց, ամայեաց, օտարաց, պանդխտաց. զի այսպէս ասէր նա. Քան զողորմութիւն առնել, կամ քան զտուրս տալ, այլ ինչ մեծ և պատուական առաջի աստուծոյ չիք: Եւ զաշխար կամ զկոծ դնել մեռելոց՝ գառն մեղս համարէր, և յամս իւր եհատ զայս յերկրէս Հայոց. զի յաւուրս նորա ոչ ոք իշխէր դնել կոծ կամ աշխարանս. այլ յետ մահու նորա անմիտ մարդիկ համարձակեցան զայս գործել: Այլ վասն իմ ոք կոծ մի՛ դիցէ. եթէ դնէ ոք, նա լիցի դատապարտ. այլ ոչ եթէ յետ մահուն իմոյ իմ իշխանութիւն ինչ է սաստել, զի զոր ոչն կամիմ՝ մի՛ արասցեն. այլ ինձ յիշատակ արասցէ որ զիս սիրէ: Ի պատերազմի 'ի մահուանէ մի՛ երկնչիք, ուր ես ոչ մեռայ. զի առանց աստուծոյ ինչ ոչ լինի:

Զայս և զայսպիսի, և որ ինչ այս բանից նման են բանք, խօսեցաւ: Բազում և անչափ գանձս աղքատաց և կարօտելոց բաշխէր, իւրովք ձեռօք մատակարարէր. և բազում մասունս յընչից իւրոց տայր յեկեղեցիս և 'ի վկայանոցս, և բազում գանձս տայր ցքահանայապետոն[1]. և ապա ինքն մեռանէր: Այլ իբրև մեռաւ մեծ սպարապետն Մանուէլ, հրամանն զոր տայր յաղագս կոծոյն չդնելոյ՝ այնմ ինչ ոք ոչ անսաց. այլ ամենայն մարդ երկրին Հայոց կոծ եդեալ, մեծաւ աշխարանօք լային զնա առ հասարակ ազատք և շինականք: Զի ամենայն մարդ իբրև զհօրէ 'ի կարի առնէին զնմանէ վասն քաղցրութեան մարդասիրութեան հեզութեան հանդարտութեան խնամոտ բարերարութեան՝ բարենշան զաշխարհաշէն անձն Մանուէլի: Ամենեքեան բերանաբաց հառաչէին զկնի նորա, կղկղաթ կաթոգի լինէին զիւրեանց քաջ զօրավարէն, զփրկչէն իւրեանց, զյաղթական զանուանին զարգասուէն[2], յայնպիսոյն հեռացեալ գնացեալ 'ի յանջատելն 'ի մեկնելոյն:

1 Օրինակ մի յաւելու փոխանայս և պաշտօնէայս:
2 Օրինակ մի յաւելու զարգասութենէն:

ԲԻՒԶԱՆԴԵԱՑ

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԽՈՍՏԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՑ

ԿԱՆՈՆՔ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳԻՐ ՄԱՏԵՆԻՑ

Ա. Յաղագս ընդ երկու բաժանելոյ աշխարհին Հայոց, զի կէս ազգին Հայոց Թագաւորեալ Արշակ հրամանաւ Թագաւորին Յունաց, և կէս ազգին Թագաւորեալ Խոսրով հրամանաւ Թագաւորին Պարսից, եթէ որպէս զաշխարհն Հայոց ընդ երկուս բաժանեալ՝ սահմանս 'ի մէջ արկանէին իւրեանց, և որպէս այլ աշխարհքն և գաւառքն ցրուեցան, և սահմանք նոցա կրծեցան[1] յամենայն կողմանց երկոցուն կուսաց:

Բ. Յաղագս եպիսկոպոսաց, որ երևելիքն էին յայնմ ժամանակի 'ի բաժնի մասին յաշխարհին Խոսրովու յերկրին Հայոց· նախ վասն վարուց Զաւենայ:

Գ. Յաղագս Ստահակայ կորճէի, որ եկաց յետ Զաւենայ գլուխ եպիսկոպոսաց:

Դ. Յաղագս Ասպուրակայ մանազկերդացւոյ, որ եկաց գլուխ եպիսկոպոսաց յետ Ստահակայ:

Ե. Յաղագս Փաւստեայ և Զորթայ եպիսկոպոսաց:

Զ, Յաղագս Առաւստոմեայ եղբօր Փաւստեայ եպիսկոպոսի:

Է. Յաղագս Արտիթայ եպիսկոպոսի բարենացւոյ:

Ը. Յաղագս Յոհաննու եպիսկոպոսի և վարուց նորա և ագահութեան սորա և անմտութեան, և շաղաշուտ խօսից և գործոցն, և նշանացն՝ որ յաստուծոյ 'ի վերայ նորա եղեն երբեմն, եթէ որպէս մեղօք հայյէր և առնոյր ղագահութիւն 'ի Թագաւորաց:

Թ. Յաղագս նորին Յոհաննու:

1 Յօրինակի միում խործանեցան:

Ժ. Յաղագս Նորին Յոհաննու։

ԺԱ. Յաղագս Կիւրակոսի եպիսկոպոսին։

ԺԲ. Յաղագս Զօրթուաղայ եպիսկոպոսի Վանանդայ գաւառին։

ԺԳ. Յաղագս Տիրկան և Մովսէսի եպիսկոպոսաց Բասենոյ գաւառին։

ԺԴ. Յաղագս Արշարունեայ եպիսկոպոսի։

ԺԵ. Յաղագս գլխաւորին եպիսկոպոսացն որ էին Ասպուրակայ։

ԺԶ. Յաղագս Գնդայ սրբոյ և առաքինոյ, որ յայնմ ժամանակի գլխաւոր էր աբեղայից Հայոց անապատաւորաց մենակեցաց վաներայոց[1]։

Սորին ամենայն պատմութեանց յաղագս իմ տեղեկութեան, որք միանգամ զմատեանս ընթեռնույք, տունք տան՝ համարական թուոց։

1 Յերրիս օրինակս վանէրայոյ. յօրինակի միում վանէրայից, և յայլում վանորէից։

ԲՈՒԶԱՆԴԱՐԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

ՎԵՐՋ, ԱՌԱՋԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎՃԱՐՈՒՄՆ, ՄՆԱՑՈՒԱԾՔ ԲԱՆԻՑ Ի ԾԱՑՐԷ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Յաղագս ընդ երկուս բաժանելոյն աշխարհին Հայոց, և թագաւորելոյն Արշակայ հրամանաւ թագաւորին Յունաց, և կէս ազգին թագաւորեալ Խոսրով հրամանաւ թագաւորին Պարսից, թէ որպէս զաշխարհն ընդ երկուս բաժանեալ՝ սահման 'ի մէջ իւրեանց արկանէին, և որպէս աշխարհն հատան յիւրաքանչիւր յերկոցունց կուսաց։

Այլ յետ մահուն Մանուէլի զօրավարին Հայոց ոչ իմն կարաց հաստատել 'ի վերայ աշխարհի թագաւորութեանն[1] Արշակայ. այլ բազումք 'ի Հայոց նախարարացն անտի ելին զատեան գնացին առ թագաւորն Պարսից, և մատնեցին նմա զաշխարհն Հայոց. և խնդրեցին 'ի նմանէ թագաւոր արշակունի։ Եւ նորա յանձին կալեալ մեծաւ խնդութեամբ ընդ

1 Յօրինակի միում Թագաւորութիւնն։

իւր ձեռն տալ իւրով բանիւ 'ի նմին տոհմէ 'ի թագաւորութենէն Հայոց արշակունի, և նովաւ յինքն գրաւել զաշխարհն Հայոց։ Ապա գտանէր 'ի նմին տոհմէ մանուկ մի անուն Խոսրով, և կապեաց թագ 'ի գլուխ նորա. և ետ նմա կին զքոյր իւր զԶրուանդուխտ, և արար ընդ նմա զամենայն զզօրս զօրութեան իւրոյ. և Զիկ նուիրակ դաստիարակ ետ արքային Խոսրովայ. և եկին հասին յաշխարհն Հայոց։ Իբրև ետես Արշակ արքայ զնոսա, մերժեցաւ տեղի ետ չոգաւ գնաց 'ի սահմանս Յունաց. և էին թիկունք Արշակայ թագաւորին Հայոց. և Խոսրովու՝ թագաւորն Պարսից։

Ապա եկին զօրքն Յունաց թագաւորին 'ի թիկունս. և թագաւորն Արշակ զԵկեղեաց գաւառաւ, և զօրքն Պարսից և արքայն Խոսրով յԱյրայրատ գաւառին։ Ապա դեսպանք և հրեշտակք երկուց թագաւորացն, Յունացն և Պարսից, միմեանց[1] առ միմեանս երթևեկէին։ Եւ այնուհետև առնէ խորհուրդ միաբանութեան հաւանութեան ընդ միմեանս թագաւորն Յունաց և թագաւորն Պարսից. և լաւ համարեցան զաշխարհն Հայոց նախ ընդ երկուս 'ի մէջ իւրեանց բաժանել. զի ասէին՝ թէ 'ի միջի մերում բնակեալ է այս հզօր և հարուստ թագաւորութիւն, լաւ է զի այսու եղծանել և խանկարել կարասցուք զայս թագաւորութիւնս. նախ ընդ երկու բաժանել երկու թագաւորօքս արշակունեօք՝ զորս կացուցաք, ապա և ընդ նոսա կրծել ջանասցուք, աղքատացուցանել, 'ի մէջ արկանել 'ի ծառայութիւն, զի մի կարասցեն 'ի մէջ մեր ամբառնալ զգլուխ։

Եւ հաստատեցին զայս խորհուրդ. ընդ երկու զաշխարհն բաժանեցին։ Բաժին կողմանն Պարսից էր թագաւորին Խոսրովու, և բաժին մասինն Յունաց էր թագաւորին Արշակայ։ Բայց և 'ի նոցանէ բազում գաւառք կրծեալք հատեալք այսր անդր, և մնաց սակաւ մասն յաշխարհաց երկոցունց առ երկոսեան թագաւորսն։ Բայց սակայն երկոքեան թագաւորքն •

1 Յօրինակի միում մինչ։

Հայոց՝ Արշակ և Խոսրով, որ Սիւնքն գաւառքն միա-
ցին թագաւորութեանն Հայոց երկոցուն կողմանց
'ի մէջ իւրեանց, և երկոքեան թագաւորքն արշա-
կունիքն 'ի մէջ երկու բաժնացն սահմանս արկեալ
հաստատէին խաղաղութեամբ, և երկիրն Հայոց եր-
կոքեան բաժինքն, երկուց թագաւորացն հնազանդէ-
ին իւրաքանչիւր բաժնի իւրաքանչիւր թագաւորի.
բայց սակայն մեծ էր Խոսրովու բաժին նորա քան
զԱրշակայ: Եւ բազում գաւառք յերկոցունցն հատան.
նուազեաց բաժանեցաւ ցրուեցաւ թագաւորութիւնն
Հայոց, պակասեաց յիւրմէ մեծութենէն յայն ժա-
մանակն և յապայ:

ԳԼՈՒԽ Բ.

*Յաղագս եպիսկոպոսացն, որ երևելիք էին յայնմ ժամանակի 'ի մա-
սինն յաշխարհին Խոսրովու յերկրին Հայոց՝ որ ընդ Պարսից ձե-
ռամբ էին. նախ վասն վարուց Զաւէնայ:*

Եւ էր Զաւէնս այս անուանի զաւակ Աղբիանոս
եպիսկոպոսի 'ի գեղջէ Մանաւազկերտոյ. էր սա բա-
րոյիւք այր չարարար խիստ և նախանձոտ: Բայց սա-
կայն կրօնս մի, զոր եդ յիւրում ժամանակի. զի ա-
մենայն քահանայից ուսոյց առնել հանդերձ զինուո-
րաց: Զի թողին զկրօն առաքելական եկեղեցեացն,
սկսան գնալ ըստ իւրեանց մտաց. զի ոչ ըստ կրօ-
նիցն ագանէին քահանայքն զպճղնաւորն, որպէս
օրէն էր 'ի բնէ, այլ սկսան զխոտորկտուրսն 'ի վերայ
ծնգացն ունել: Եւ զարդարէին զհանդերձս իւրեանց
պէսպէս նարօտօք, և սիգային որպէս ոչ վայել էր. և
զմորթ մեռելոտիս գազանացն քահանայքն անխտիր
ագանէին, որ ոչ վայել էր: Եւ ինքն Զաւէնն աթի-
նեալս և զտապակեալս զժապաւինեալս նարօտօք
ագանէր, զսամոյրենիս և զկնգմենիս և զգայ-
լենիս ագանէր. և աղուեսենիս զանձամբ ար-

Digitized by Google

կեալ, անխտիր 'ի բեմ ելեալ նստէին։ Որկորստու-
թեամբ ագահութեամբ անառակութեամբ կայր
Զաւէն զամենայն աւուրս կենաց իւրոց. և սա կալաւ
զտեղի զամենայն աւուրս կենաց իւր ամս երիս։

ԳԼՈՒԽ Գ.

*Յաղագս Շահակայ կորճէի, որ եկաց 'ի տեղի Զաւենայ գլուխ ե-
պիսկոպոսաց։*

Ապա Շահակ կորճեայ եկաց գլուխ եպիսկոպոսաց
փոխանակ Զաւենայ յետ մահու նորա ամս երկուս։
Եւ էր սա այր քրիստոնեայ, բայց ոչ ինչ զչարեցաւ
ընդ կարգս Զաւենայ՝ զոր եդեալն էր նորա՝ փոխել.
սակայն առաջնորդեաց սա ամս երկուս, և փոխեցաւ
յաշխարհէ։

ԳԼՈՒԽ Դ.

*Յաղագս Ասպուրակայ մանազկերտացւոյ, որ եկաց գլուխ եպիս-
կոպոսաց յետ Շահակայ։*

Ապա յետ մահուն Շահակայ եպիսկոպոսի եկաց
գլուխ եպիսկոպոսաց Ասպուրակ ոմն 'ի զաւակէ Աղ-
բիանոսի եպիսկոպոսի, այր քրիստոնէամիտ աստուա-
ծապաշտ արդար. և առաջնորդեաց դրանն Խոսրովու։
Բայց միայն վասն կրօնիցն հանդերձոյն զեդեալ կարգն
ըստ կրօնիցն Զաւենայ գնային սոքա։

Digitized by Google

ԳԼՈՒԽ Ե.

Յաղագս Փաւստեայ և Զորթայ եպիսկոպոսաց։

Էր առ այնմ ժամանակաւ Փաւստոս եպիսկոպոս. սա 'ի ժամանակս Ներսէսի եպիսկոպոսապետին էր ի տան նորին իբրև թելակալ։ Սոյնպէս Զորթ այր ներքինի ընդ նոսին. քանզի էին 'ի ներքնի հայրապետին 'ի տան իւրում ընդ նորա ձեռամբ երկոտասան եպիսկոպոսք, աթոռակիցք իւր գործակիցք և խորհրդակիցք։ Թող զայլոց գաւառաց ամենայն եպիսկոպոսեանն, որ ընդ նովաւ. այլ երկոքեան սոքա յայնց երկոտասանիցն։ Եւ էին սոքա 'ի տեսչութիւն աղքատանոցացն հաւատացեալք, և յամենայնի էին հաւատարիմք նորա 'ի ժամանակս նորա, և յամս Խոսրովու և Արշակայ երկուց թագաւորացն բաժանաւորացն, մինչ դեռ ևս կային նոքա կենդանիք։

ԳԼՈՒԽ Զ.

Յաղագս Առոստոմայ եղբօր Փաւստեայ եպիսկոպոսին։

Եւ էր եղբայր մի Փաւստեայ եպիսկոպոսի, կրօնազգեաց մենակեաց անապատակեաց լեառնական սքանչելի։ Եւ էին լեալ սոքա ազգաւ Հոռոմ. այլ այրս այս մեծաւ վարեօք շրջէր զամենայն աւուրս կենաց իւրոց։ Եւ էր սա բնակեալ յարքայրատեան գաւառին, և վարէր նա Հոգւով սրբով. շրջէր սա յանապատս մաշկահանդերձ ճարակաւոր 'ի լերինն մինչև յօր հանգստեան իւրոյ։ Ապա հանգեաւ սա. և բերին յանապատէն զմարմին սորա, թաղեցին 'ի

Digitized by Google

թուն 'ի գեւղն հայրապետին Ներսէսի, որում անուն Ամզքն կոչի. և ամի ամի զյիշատակ նորա կատարէին։

ԳԼՈՒԽ Է.

Յաղագս Արտիթայ եպիսկոպոսին Բասենոյ։

Յայնմ ժամանակի երևելի էր յեպիսկոպոսմն, որ էին, Արտիթ եպիսկոպոս Բասենոյ, այր ծերունի պատուական և պիտանի։ Սրբութեամբ և ճշմարտութեամբ էր վարեալ. իբրև արժանի եղեալ սա Հոգւոյն սրբոյ՝ մեծաւ զօրութեամբ շրջէր, առնէր նշանս մեծամեծս ամն բազումն։ Սա աշակերտեալ մեծին Դանիէլի՝ որ էրն յամն Տիրանայ արքայի, և կենդանի կայր յամնն Խոսրովու արքայի և Արշակայ, երկուց թագաւորացն Հայոց։

ԳԼՈՒԽ Ը.

Յաղագս Յոհաննու եպիսկոպոսի, և վարուց նորա, և անմտութեանն և շաղաշուա խօսիցն և գործոցն, և նշանացն՝ որ յաստուծոյ 'ի վերայ նորա եղեն։

Այլ Յոհան եպիսկոպոս, որդի Փառէնայ հայրապետի, հինաւուրց. թէ արժան իցէ զնա կոչել եպիսկոպոս։ Եւ էր սա այր կեղծաւոր, և երևեցուցանէր ինքն զանձն իւր մարդկան պահող և խորգահանդերձս. մինչ զի մոյգս անգամ ոչ ագանէր, այլ զամառն հեսկով պատէր, և զձմեռն կեմով։ Եւ յագահութեան առանց չափոյ էր հեղեալ[1], և ոչ կարէր տալ զագահութիւն իւր ընդ երկիւղին աստուծոյ. այնչափ ինչ, զի զիրս անարժանս և չհաւատալիս գործէր։

1 Յօրինակի միում Եղջաւ։

Չի էր երբեմն դիպեալ 'ի Ճանապարհի ուրեմն, զի նստէր նա 'ի գրաստու վերայ և գայր. եկ դիպեցաւ նմա օտար պատանի մի աշխարհական հեծեալ 'ի ձի, սուսեր ընդ մէջ, Թուր զգօտւոյ, աղեղնակապարճ զմիջովն. լուացեալ զհերս իւր օծեալ մերձեալ, վարսակալ եդեալ 'ի գլուխ իւր, և օդիկ[1] արկեալ զուսովք իւր. և գայր զՃանապարհս իւր. Թերևս յաւազակութենէ: Իսկ ձին' յորում հեծեալ' մեծ հասակաւ, և էր գունաւոր, գնացող, մինչ զի 'ի բացէ տեսանէր եպիսկոպոսն Յոհան զձին, մեծապէս զարմացեալ' ակնկառոյց լինէր: Ապա իբրև եկն մերձեցաւ հեծեալն մօտ 'ի նա անդր, ապա սպասեալ Յոհաննու' բուռն հարկանէր զերասանակաց ձիոյն, և ասէր. Էջ դու վաղվաղակի 'ի ձիոյ այտի, զի բանք են ինձ ընդ քեզ: Ասէ այրն. Չի ոչ դու զիս գիտես, և ոչ ես զքեզ, զինչ այն բանք իցեն, զոր դու ընդ իս իցես խօսելոյ: Մանաւանդ զի այրն արբեալ ևս դիպեցաւ, և շատ յամառեաց այրն իջանել 'ի ձիոյն: Ապա բռնադատեաց զնա Յոհան, իջոյց 'ի ձիոյ անտի. և առ տարաւ զնա մեկուսի 'ի Ճանապարհէն: Եւ առնն խոնարհել հրամայէր և ասէր. Զերիցութեան ձեռն դնեմ 'ի վերայ քո: Իսկ նա տայր պատասխանի զանձնէն, եթէ այր աւազակ սպանող չարագործ և խառնագնաց լեալ 'ի մանկութենէ իմմէ, ես ոչ ինչ եմ արժանի այդպիսի իրաց. և այժմ դեռ 'ի նմին գործ կամ: Եւ շատ 'ի վէգ եկեալ յամառէր այրն, և նա ևս չար քան զնա: Ապա բռնաբար զգետնեալ զայրն, դնէր Յոհան զձեռն իւր' առնել զնա երէց. և յարուցեալ հրամայէր լուծանել զհանդերձս մեկնոցին, և արկանել նմա աղաբողոն: Եւ ասէր. Երթ 'ի գեւղ քո, և լինիր դու անդ երէց գեղջն' ուստի ես: Եւ անգամ ոչ գիտէր զայրն թէ յորմէ գեղջէ իցէ. ինքն Յոհան մատուցեալ բուռն հարկանէր զձիոյն, և ասէր. Այս ինձ կօշիկք լիցին, փոխանակ զի երէց արարի զքեզ: Իսկ այրն յամառեալ 'ի վերայ ձիոյն չառնոյր յանձն տալ. ապա

1 Յօրինակի միում յօդիկ:

բռնաբար յինքն հանեալ զձին, և զայրն արձակեաց։ Եւ այս ամենայն իրքս վասն ձիոյն եղեն։

Ապա այրն թէ ոչ կամօք՝ աղէբողոմ արկեալ, գը-նայր 'ի տուն իւր, և երթեալ մտանէր 'ի մէջ ընտա-նեաց իւրոց, ասէ ցկին իւր և ցընտանիս. Արիք յա-ղօթս կացէք։ Եւ նոքա ասեն. Մոլիս դու, դե՞ւ ու-րեմն հարաւ 'ի քեզ։ Իսկ նա ասէ. Արիք կացէք յա-ղօթս, վասն զի երեց եմ։ Իսկ նոքա զարմացեալ, մերթ շիկնէին, մերթ ծիծաղէին. մինչև բազում անգամ յամառեալք, ապա ուրեմն հաւանեցան կալ յաղօթս ընդ նմա։ Ապա ասէ կինն ցայրն իւր. Ո՞չ դու երախայ էիր, և չէիր մկրտեալ։ Ասէ այրն ցկինն իւր. Աշխեցոյց, չետ յիշել, և ոչ ես յիշեցի զայդ ասել ցնա. զիս երէց արար, և զձին սանձաւ թամ-բաւ առ և անց։ Եւ ասեն ցայրն ընտանիքն իւր. Ցարիցես անդրէն գնասցես առ եպիսկոպոսն, և ա-սասցես. Մկրտեալ չէի, զի՞ արարեր զիս երէց։ Իսկ նորա յարուցեալ գնացեալ առ եպիսկոպոսն, ասէ ցնա. Ես մկրտեալ չէի, զի՞ արարեր զիս երէց։ Եւ ասէ Յոհան. Սափորով միով ջուր բերէք։ Եւ առեալ զջուրն էարկ զգլխով նորա, և ասէ. Երթ, մկրտեցի զքեզ։ Եւ արձակէր զայրն վաղվաղակի յիւրմէ։

ԳԼՈՒԽ Թ.

Յաղագս նորին Յոհաննու։

Երբեմն սոյն Յոհան անցանէր առ այգեօք ուրուն. և էր ժամանակն զայգւոյն յատելոյ։ Աղաղակէր առ նա այր մի յայգւոյն, և ասէ. Օրհնեա, տէր եպիսկոպոս, զմեզ և զայգիսս։ Ասէ Յոհան. Փուշ և տատասկ բուսցի։ Ասէ այրն. Ի մարմինդ քո բուս-ցի փուշ և տատասկ, փոխանակ զի տարապարտուց անիծանես զմեզ։ Եւ եղեն նշանք յատուծոյ. զի իբրև չոգաւ եպիսկոպոսն 'ի վանս իւր, հասին հա-րուածք 'ի վերայ նորա, սկսաւ ընդ ամենայն անդամս

Digitized by Google

մարմնոյ նորա որպէս զփուշ հարկանել։ Եւ մեծապէս շտապեալ անկեալ 'ի տանջանս չարաչարս հարուածոց, և 'ի մեծ տագնապի կայր աւուրս բազումս։ Ապա յղեաց կոչեաց առ ինքն զայգորդն, աղաչեաց զնա առնել 'ի վերայ նորա աղօթս, զի փրկեսցի նա 'ի ցաւոցն։ Այգորդն ասէր. Իսկ ես ո՛վ եմ, զի կարեմ զոք օրհնել կամ անիծանել. թող թէ զայր եպիսկոպոս։ Իսկ նա բռնադատէր զնա յայնժամ. մինչև յառնէր այգորդն կայր յաղօթս և ասէր. Տէր աստուած, դու գիտես՝ զի ես այր մեղաւոր եմ և անարժան, ոչ գիտեմ զաղմուկս՝ յորում ըմբռնեցայս. դու փրկեա զիս յայս 'ի չարէս, զի ասեն՝ թէ զայր եպիսկոպոս դու անիծեր, և ասեն՝ քո բանիւ եղև։ Ձի լաւ էր ինձ մահ. քանզի չգիտեմ զայս՝ զոր ինչ զինէն ասեն։ Եւ զայս ասացեալ՝ անդէն բժշկեցաւ եպիսկոպոսն, և սկսաւ յամենայն մարմնոյն փուշն 'ի բաց թափել. և էր իբրև զփուշ խոտոց. վաղվաղակի յարուցեալ ողջացաւ յախտէն։

ԳԼՈՒԽ Ժ.

Յաղագս նորին Յոհաննու։

Սոյն Յոհան եպիսկոպոս, որդի Փառինայ, յորժամ երթայր առ թագաւորն Հայոց, խաղակատակ լինէր նոցա. որպէս խաղալովն զանձն իւր կրթէր յագահութեան, որում ծարաւեալ պասքեալ փափաքէր, սակայն միհանէսք[1] այն էին նորա։ Ի չորք անկեալ յոտս և 'ի ձեռս սողէր առաջի թագաւորացն, և զուղտու զձայն ածէր կառաչելով, զօրէն ուղտու այնպէս փարելով։ Ընդ կառաչելն ապա մի մի բան խառնելով առնէր 'ի ձայն կառաչելոյն, ասելով՝ թէ ուղտ եմ, ուղտ եմ, և զարքայի զմեղս բառնամ. դիք 'ի վերայ իմ զմեղս արքայի, թող բառնամ։

1 Ի Պատկանեան օրինակի մեհանէք։

Իսկ թագաւորքն զմուրհակս գիւղից կամ զագարակաց գրեալ և կնքեալ՝ դնէին 'ի վերայ ողինն Յոհաննու փոխանակ ընդ մեղաց իւրեանց. և 'ի թագաւորացն Հայոց ստացաւ իւր գեւղս և ագարակս և գանձս յուղտն լինելոյ և զմեղսն քառնալոյ ըստ քանիցն։ Այսպիսի էր այրս Յոհաննէս ապեալ յըռըժդութեան և յագահութեան զամենայն աւուրս կենաց իւրոց. զայսպիսի գործս գործէր վասն ագահութեան, որ չէր արժան։

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

Յաղագս Կիւրակոսի եպիսկոպոսի։

Եւ էր եպիսկոպոսն Տայոց Կիւրակոս, որ Շահապ անուն կոչէր, այր ճշմարիտ աստուածապաշտ ըստ կամացն աստուծոյ, և ուղիղ ճշմարտութեամբ առաջնորդէր ժողովրդեանն իւրում. և վարէր զեպիսկոպոսութիւն իւր ըստ կամացն աստուծոյ զամենայն աւուրս կենաց իւրոց։

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

Յաղագս Զորթուաղու եպիսկոպոսի Վանանդայ։

Եւ Զորթուազ եպիսկոպոս Վանանդայ գաւառին, այր սուրբ պարկեշտ արժանի աստուծոյ, արբեալ Ոգւով սրբով. քրիստոնէութեամբ գնայր գործէր, առաջնորդէր իւրում ժողովրդեանն ըստ կամացն աստուծոյ։

Digitized by Google

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

Յաղագս Տիրկան և Մովսէսի եպիսկոպոսաց։

Եւ էին երկու եպիսկոպոսք Բասենոյ գաւառին, Մովսէս և Տիրիկ. որք լաւք հրեշտակակրօնք, սուրբք, հաւատացեալք, հրաւիրմանն արժանիք։ առաջնորդէին իւրաքանչիւր ժողովրդոց 'ի Ճանապարհն աստուծոյ զամենայն աւուրս կենաց իւրեանց։

ԳԼՈՒԽ ԺԴ.

Յաղագս Ահարոնի եպիսկոպոսի։

Էր զայնու ժամանակաւ Ահարոն եպիսկոպոս 'ի մէջ Հայոց աշխարհի. այր երևելի և անուանի, քաջ առաքինի. առաջնորդ իւրոց ժողովրդոց լուսաւորապէս զամենայն աւուրս կենաց իւրոց։

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

Յաղագս գլխաւորին եպիսկոպոսին Վասպուրակայ։

Եւ էր գլխաւոր եպիսկոպոսաց Հայոց Վասպուրակ. այր սուրբ և բարեպաշտօն, երկիւղած յաստուծոյ և 'ի մարդկանէ։ Բայց ոչ ինչ կարէր յանդիմանութեամբ խօսել ընդ ումեք. այլ ինքն 'ի լռութեան էր և 'ի համեստութեան 'ի զգաստութեան 'ի պարկեշտութեան, 'ի պահս և յաղօթս յամենայն ժամ աղաչէր զաստուած։ Բայց 'ի հանդերձն զգենլոյ՝

ըստ կրօնիցն Զաւրինայ գնայր նա. ազանէր զամղայ-եալս և ժապաւինեալս։ Բայց էր սա այր քաղցր և խոնարհ, բարերար և մարդասէր զամենայն աւուրս կենաց իւրոց։

ԳԼՈՒԽ ԺԶ.

Յաղագս Գնդայ սրբոյ և առաքինոյ, որ էր գլխաւոր յայնմ ժամանակի ամենայն աբեղայիցն Հայոց անապատաւորացն մենակեցացն և վաներայիցն։

Եւ էր Գինդս այս 'ի Տարօն գաւառէ, և լեալ սա աշակերտ մեծին Դանիէլի. և յետ նորա էր գլուխ աբեղայից, և վարդապետ միանձանց, և առաջնորդ մենակեցաց, և վերակացու վաներայից, և ուսուցիչ ամենայն անապատաւորաց. և տեսուչ ամենեցուն՝ որք միանգամ վասն սիրոյն Աստուծոյ յաշխարհէ էին մեկնեալ, 'ի յանապատս բնակեալ, 'ի քարանձաւս ամրացեալք յայրս և 'ի քարածերպս երկրի, և միահանդերձք բոկագնացք զգաստացեալք խոտաճարակք ընդաբուտք արմատակերք, զորէն գազանաց 'ի լերինս շրջէին՝ լեշկամաշկօք և մորթօք այծենեօք, նեղեալք տառապեալք և տարակուսեալք, յանապատի մոլորեալք, 'ի ցուրտ և 'ի տօթ, 'ի քաղց և 'ի ծարաւ վասն սիրոյն աստուծոյ։

Զայսպիսի ինչ համբերութիւն առեալ կրէին յանձինս իւրեանց զամենայն աւուրս կենաց իւրեանց. զի ոչ արժէ աշխարհս բնաւ զնոսա, որպէս և գրեալ է. զորէնս երամոյ թռչնոց բնակեալ էին սոքա 'ի ծագս[1] վիմաց, 'ի սորս քարանձաւաց, անինչք անստացուածք դարմանոց անխնամք, առանց ամենևին չտանել մարմնոց։ Եւ էր նոցա բուն գլխաւոր սուրբն Գինդ, զի առհասարակ ամենայն մարդիկ երկրին Հայոց անուանեալ կոչէին սմա վարդապետ։ Բայց էին և 'ի նոցունց այլք

1 Յերկուս օրինակս 'ի ծակս։

Digitized by Google

աշակերտք, որք նմանէին իւրեանց վարդապետին և նորա ձեռինն, որոց անուանք այս են. Վաչակ, Արտոյտ, Մարախ. և Տրդատ լեալ էր սոցա ընգեր: Իսկ որ առ մեծիւն քահանայապետիւն Ներսէսի էր լեալ սարկաւագապետ, և յետ մահուն Ներսէսի 'ի նոյն յառաջին վարդապետմն յանապատաւորաց դասս Թևակոխեաց: Առնոյր սուրբն Գինդ և զՄուշէ մանուկ ձեռասուն, հաղորդէր վարուցն մեծին Գնդայ. և այլք բազումք էին նոցա աշակերտք հրեշտակակրօնք, զորոց զվարս ոք պատմել ոչ բաւեսցէ:

Եւ էր սուրբն Գինդ լի Հոգւոյն աստուծոյ. և ոյք ընդ նմա, ըստ նմին օրինակի առնէին սոքա նշանս մեծամեծս և զօրութիւնս բազումս և բժշկութիւնս հիւանդաց յանուն տեառն Յիսուսի Քրիստոսի: Եւ ընդ բազում հեթանոս տեղիս շրջէին յաշխարհս հեռաւորս, և 'ի սփիւռս հեթանոսաց դարձուցանէին զմոլորութիւն բազմաց, և զբազում մարդիկ ածէին 'ի գիտութիւն կենաց և 'ի ճանապարհն ճշմարտութեան: Եւ սուրբն Գինդ ինքն զամենայն անապատս մենակեցօք, և զամենայն շէնս վանէրաւ, և բազում յաշխարհի ուղղեալ կացուցանէր կարգս մարդկան զաստուածեղէն կրօնիցն: Բայց սակայն ինքն առեալ վիճակ բնակութեան ունէր զանապատն, ուստի բխեալ հոսեն ակունք Եփրատ գետոյն: Անդէն բնակեալ ընդ ծագս[1] վիմացն, ուր յառաջու կայեանքն էին մեծին Գրիգորի առաջնոյ, որում տեղեացն Ոսկիք կոչէին, 'ի նոյն ծագս էր բնակեալ մեծն անապատաւորաց Գինդ: Իսկ սուրբն Մուշէ առ նմա հանապազօրդեալ էր. բայց այլքն զայլ գաւառս շրջէին հրամանաւ իւրեանց գլխաւորին Գնդայ: Եւ սրբոյն Տրդատայ կայեանք բնակութեան էր 'ի գաւառն Տարօնոյ շինեալ զիւր եղբարց:

1 Յօրինակ՚ի միում ընդ ծակս:
2 Ի Պատկանեան տպ. Եղբայրանոցս:

ՑԱՆԿ ԱՆՈԻԱՆՑ

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

ԷՋ	ՏՈՂ	ՎՐԻՊԱԿ	ՈՒՂԻՂ
8	4	զսան	վսան
14	1	ի՝ և	և ՚ի
15	27	Աղուարաց	Գղուարաց
»	29	բազմութեանք .	բազմութեամբ .
16	33	Ցին	էին
»	34	Ցլու	Ցլու
25	5	գլուլեխ րինն	՚ի գլուխ լերինն
28	19	եպիսկոսապետնր Վ թանէս	եպիսկոպոսապետն Վրթանէս
45	8	պահեր	պահէր
73	34	արքեպիսկոսն	արքեպիսկոպոսն
128	1	Գլուխ ԺԸ	գլուխ ԺՁ
151	3	եւ ընդ առաջ	Վասակ եւ ընդ առաջ
160	14	ճապատէնի	ճապատէին
163	10	Պարսիւ	Պարսից
210	1	Գլուխ Ե	Գլուխ Է
254	27	Մցանուէլ.	ցՄանուէլ.
259	22	եղջերս է	Եղջերս է։

Digitized by Google

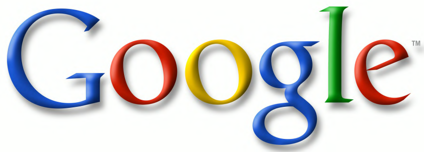
Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/